

ДО 50-РІЧЧЯ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

***РЕГІОНАЛЬНІ
АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
УКРАЇНИ***

Випуск 19

Тернопіль
“Економічна думка”
2014

**Регіональні аспекти
розвитку продуктивних сил
України
Науковий журнал
Заснований 1997 року**

**Випуск 19
2014**

Друкується за постановою
Вченої ради ТНЕУ,
протокол №2 від 1 жовтня 2014 р.

Зареєстрований постановою Президії ВАК України як наукове фахове видання
(№3-05/6 від 06. 10. 2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ 13363-2247ПР від 08. 10. 2007 р.

Головний редактор	Качан Є. П., професор, канд. екон. наук
Редакційна колегія	Бандур С. І., професор, докт. екон. наук Брич В. Я., професор, докт. екон. наук Гринчуцький В. І., професор, докт. екон. наук Дусановський С. Л., професор, докт. екон. наук Мельник А. Ф., професор, докт. екон. наук
Відповідальний секретар	Файфура В. В., доцент, канд. екон. наук
Літературний редактор	Мельничук Б. І.

Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори. Порядок публікацій у змісті відповідає порядку подачі матеріалів до редакційної колегії.

Відповідно до Закону України “Про авторські права”, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов’язковими

© “Економічна думка” ТНЕУ, 2014

ЗМІСТ

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

<i>Дусановський С.</i>	5
Удосконалення ринкових відносин в аграрній сфері виробництва	
<i>Качан Є., Кошіль А.</i>	9
Регіональні особливості та резерви розвитку продуктивних сил середніх міст України	
<i>Головко Л., Жаховська В., Цісецький О.</i>	16
Проблеми розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів	
<i>Запорожан Л., Феш М.</i>	24
Проблеми та резерви розвитку транспортної системи Тернопільської області	
<i>Пушкар З., Пушкар Б.</i>	30
Рекреаційне господарство Тернопільської області: аналіз резервів розвитку і напрями оптимізації	
<i>Берницька Д.</i>	35
Диверсифікація як елемент стратегії розвитку підприємства пивоварної галузі	
<i>Ілляш І.</i>	42
Регіональні відмінності формування, розвитку і використання трудового потенціалу України	
<i>Сарай Н.</i>	48
Напрямки розробки цінової політики підприємств регіону	
<i>Марцінковська О., Легкий О.</i>	52
Зовнішньоекономічна діяльність Тернопільської області: сучасний стан та перспективи	
<i>Файфура В.</i>	58
Обґрунтування критичних меж антропогенного навантаження на водні екосистеми Тернопільської області	
<i>Білан О.</i>	63
Аналітична оцінка стану кондитерської галузі України та її інвестиційних перспектив	
<i>Надвиничний С.</i>	69
Вплив глобальних викликів на розвиток аграрної сфери України	
<i>Зацна Л.</i>	75
Маркетингова складова інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні	
<i>Лазарович М.</i>	83
Соціально-економічні аспекти життєдіяльності німецької національної меншини Наддніпрянської України напередодні революції 1917–1921 рр.	
<i>Фурса Т.</i>	91
Регіональні аспекти інвестиційних програм	

ДЕМОГРАФІЯ І ЕКОНОМІКА ПРАЦІ

<i>Качан Є., Грабовецька О.</i>	97
Самозайнятість населення: сутність і сучасні чинники розвитку	
<i>Островерхов В.</i>	100
Підвищення конкурентоспроможності управління персоналом як напрям інноваційної діяльності підприємства	
<i>Дяків О.</i>	110
Трансформація структури зайнятості населення Тернопільської області в контексті подолання наслідків економічної кризи	

<i>Баб'як Г.</i>	114
Відтворення населення Тернопільської області крізь призму демографічних процесів	
<i>Слівінська Н.</i>	118
Аудит оплати та стимулювання праці як складові соціального аудиту на підприємстві	
<i>Шушпанов П.</i>	122
Новітні тенденції зовнішньої трудової міграції населення в Україні	
<i>Прохоровська С.</i>	127
Роль інноваційних форм навчання у розвитку трудового потенціалу	
<i>Баб'як Г., Бенцал Ю.</i>	130
Зарубіжний досвід організації навчання персоналу (банківська система)	
<i>Штокало Я.</i>	133
Трансформаційні процеси на ринку праці та їх вплив на рівень життя населення	
<i>Бабій П.</i>	137
Соціальна необхідність інтелектуалізації робочих місць у діяльності компаній України	

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА І ЕКОНОМІКА

<i>Шушпанов Д.</i>	141
Здоров'я населення Тернопільської області: детермінанти та чинники ризику	
<i>Ціцик Р.</i>	151
Аналіз забезпечення домогосподарств України соціальними благами та послугами	
<i>Коцур А.</i>	160
Управління соціальним розвитком в Україні: проблеми та перспективи	
<i>Мельник К.</i>	164
Оперативний контроль як інструмент забезпечення соціальної відповідальності сільськогосподарського бізнесу	
<i>Романенко О.</i>	167
Детермінанти комунікаційного потенціалу Інтернет	

СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТІ КОЛЕГ

НАШІ АВТОРИ

УДОСКОНАЛЕННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В АГРАРНІЙ СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА

Проаналізовано сучасний стан розвитку сільського господарства в аграрних підприємствах та вказано шляхи вдосконалення ринкових відносин в АПК.

The analysis of the current state of agriculture in agricultural enterprises and the ways of improvement of farming methods in market conditions.

Ключові слова: кооперація, інтеграція, ринкові відносини, державне регулювання, продовольчі ринки.

Keywords: cooperation, integration, market, government regulation, food markets.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Найважливішою проблемою сучасної аграрної економіки є нарощування темпів виробництва всіх видів продукції, гарантування продовольчої безпеки держави, забезпечення населення продуктами харчування та виробництво достатньої кількості товарів на експорт.

За останні роки виробництво сільськогосподарської продукції має тенденцію до стабільного зростання. Проте виробництво окремих видів продовольчих товарів не задовольняє потреби населення країни. Для розв'язання цієї проблеми необхідно створити економічні та правові відносини в усіх галузях продовольчого комплексу.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблемам розвитку аграрного сектору економіки присвячені наукові праці вчених економістів-аграрників, зокрема В. Г. Андрійчука, В. І. Бойка, П. І. Гайдуцького, Т. Г. Дударя, М. В. Зубця, В. П. Ситника, А. М. Стельмашука, В. В. Юрчишина, М. К. Пархомця, О. М. Шпичака та ін. Ці наукові праці мають велике значення для розвитку аграрного виробництва, але удосконалення організаційних форм господарювання в умовах ринку потребує дальшого вивчення та впровадження.

Мета статті полягає в дальшому удосконаленні ринкових відносин в агропромисловій сфері виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливішою проблемою дальшого розвитку агропромислового виробництва є удосконалення економічних та правових відносин у всіх його галузях. Аграрна політика держави передбачає поєднання ринкових форм господарювання з активною підтримкою держави для стабільного нарощування виробництва продовольчої продукції, насичення внутрішнього та зовнішнього ринків товарами та гарантування продовольчої безпеки держави.

Уже в найближчі 2-3 роки передбачено довести валові збори зернових культур до 70-80 млн. тонн за рахунок удосконалення структури посівних площ, раціонального використання земельних ресурсів, розширення посівів озимої і ярої пшениці, зернофуражних та високобілкових культур, зокрема кукурудзи, гороху, ячменю, сої та інших.

Передбачено прискорений розвиток свинарства, м'ясного скотарства, а також м'ясного птахівництва. В молочному скотарстві стабілізується поголів'я молочних корів за рахунок їх високої генетики та будівництва тваринницьких комплексів з високим рівнем механізованих робочих процесів. Пріоритетного розвитку набуває переробна і харчова промисловість, яка допоможе Україні вийти із сировинного приросту на високий рівень експорту продовольчих товарів.

Будуть удосконалюватись організаційно-господарські структури ринкового типу: приватно-орендні підприємства, кооперативні формування, фермерські господарства, приватні підприємства, агропромислові об'єднання.

За станом на початок 2013 р. в Україні діяло 9160 сільськогосподарських підприємств та 41400 фермерських господарств.

Серед аграрних підприємств найбільшу питому вагу складають сільськогосподарські товариства – 54,3 % та приватні господарства – 33,8 %, а на частку виробничих кооперативів припадає лише 3,8 %. Найбільш прибутковими підприємствами є сільськогосподарські товариства та приватні господарства, в яких на 1 га сільськогосподарських угідь отримано прибутку відповідно 1228 грн. та 1071 грн., а рівень рентабельності склав відповідно 19,4 % та 25,4 %. Значно нижча ефективність виробництва виявилася у виробничих кооперативах та державних підприємствах, де рівень рентабельності дорівнював 7,1 % та 0,3 %.

В умовах Тернопільського регіону найпоширенішою формою господарювання є середні та дрібні господарства. На початок 2012 року в області було 950 сільськогосподарських підприємств. Із площею сільськогосподарських угідь від 5 до 500 га було 746 господарств, від 500 га до 5000 га функціонувало 180 підприємств, а від 5 тисяч до 10 тисяч гектарів і більше діяло 24 великих господарств.

Частка фермерських господарств становила 56,2 %, приватних господарств – 20,6 %, господарських товариств – 16,3 %, а виробничих кооперативів – лише 0,4 % і державних – 0,6 %. Аграрні підприємства виробили на 3262 млн. грн. валової продукції, а господарства населення – на 4032 млн. грн. Проте валова продукція тваринництва в сільськогосподарських підприємствах становила 349 млн. грн., а в господарствах населення – 1566 млн. грн.

Сьогодні на селі ефективною формою господарювання є фермерські господарства, але вони не забезпечують економічних та соціальних потреб сільських територій. У зв'язку з цим виникає потреба об'єднати зусилля для продуктивної діяльності, тобто скооперуватися.

Сільськогосподарське фермерське кооперування дасть змогу ефективніше використовувати наявний ресурсний потенціал. Окрім цього, кооперація є інструментом включення фермерів у ринкові відносини і сприяє створенню в АПК конкурентоспроможного сектору. Практика показує, що при кооперуванні фермерами засобів і ресурсів показники господарської діяльності малих формувань значно вищі.

Основне завдання фермерської кооперації – це постачання засобів виробництва (мінеральних добрив, засобів захисту рослин, насіння, пального, запасних частин, техніки та ін.); переробка сільськогосподарської і несільськогосподарської продукції, зберігання та реалізація продукції та ряд інших послуг.

Досвід роботи фермерських господарств Тернопільського району за останніх три роки показує зростання ефективності сільськогосподарського виробництва. Протягом 2010-2012 рр. реалізація сільськогосподарської продукції збільшилась на 7485,4 тис. грн., прибуток – на 1991 тис. грн., рівень рентабельності зріс на 5,5 %.

Сьогодні економічні відносини в галузях АПК потребують істотного вдосконалення. Це насамперед встановлення еквівалентного міжгалузевого обміну між виробниками сировини та переробними підприємствами, який має відбуватися через розподіл грошових доходів кінцевої продукції. Критерієм такого розподілу доцільно використовувати нормативні витрати на виробництво сировини, з одного боку, та її переробку і реалізацію – з другого.

Економічні відносини повинні забезпечити тісну інтеграцію між виробниками сировини та переробними підприємствами на базі міжгосподарських товариств, кооперативів та інших форм господарювання.

Досвід країн Європи показує, що добре зарекомендували себе агросервісні кооперативи, засновані на договірній основі. В умовах подорожчання сільськогосподарської техніки дрібним товаровиробникам можна використати такі форми організації агросервісних кооперативів: за рахунок майнових паїв селян; за рахунок інвестицій окремих громадян – приватні сервісні підприємства; створення машинно-тракторних станцій на міжгосподарському рівні.

Незважаючи на створення різних форм обслуговуючих кооперативів, економічні відносини між виробниками і обслуговуючим підприємствами повинні будуватись на основі госпрозрахунку. Потрібно враховувати, що без власних обслуговуючих кооперативів,

спілок, банків окремих виробників чи фермерів не може вижити в умовах ринку, а комерційні посередники тільки розоряють виробника, користуючись його незахищеністю з боку законодавчої влади.

Таблиця 1

Результати сільськогосподарської діяльності фермерських господарств Тернопільського району

Показники	Роки			2012 до 2010, ±
	2010	2011	2012	
Виручка від реалізації с/г продукції та послуг, тис. грн.	13052,6	15460,3	20538	7485,4
в т. ч. продукції				
рослинництва	11547	14810,6	19836,7	8289,7
тваринництва	1505,6	649,6	701,3	-1040,3
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	10914,2	11732,8	16408,4	5494,2
в т. ч. продукції				
рослинництва	10393,4	1139,9	16408,4	6015
тваринництва	1298,2	520,8	592,9	-905,3
Прибуток (збиток) від реалізації с/г продукції та послуг, тис. грн	2138,4	3727,5	4129,6	1991,2
в т. ч. продукції				
рослинництва	1931,0	3598,7	4021,2	2090,2
тваринництва	207,4	128,8	108,4	-135
Рівень рентабельності с/г діяльності, %	19,6	31,8	25,1	5,5
в т. ч. продукції				
рослинництва	20,1	32,1	25,3	5,2
тваринництва	16	24,7	18,3	2,3

З цього приводу М. Туган-Барановський зазначав: «вступаючи на ринкові відносини як продавець свого трудового продукту, селянин стає жертвою капіталістів-скупщиків, котрі користуючись з господарської немочі селянина, купують його продукцію по ціні, значно нижчій ринкової, купувати все собі необхідне доводиться по ціні надмірно високій. Окремий працюючий не має чим захистити свої інтереси, але, з'єднавшись у гурт, працюючі стають грізною силою» (Туган-Барановський М.І. Політична економія: К.: Наукова думка, 1994. - с. 218.).

У дореволюційні і довоєнні роки Україна мала славу історію кооперативного руху. Найпотужнішою формою кооперування була сільська споживча кооперація, а в 1970-х роках минулого століття були створені потужні обслуговуючі об'єднання «Союзхімія», «Сільгосптехніка» та інші, досвід яких можна з великим успіхом використати в сучасних умовах. Прийнятий 17 липня 1997 р. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», що був уточнений і скорегований 02. 11. 2000 р., створює реальну можливість розвитку кооперації в агропромисловому секторі і найбільше – в сільськогосподарському виробництві.

Сьогодні, по суті, нема стимулюючих факторів розвитку кооперативних форм господарювання. Маємо на увазі перш за все:

✓ відсутність визнаної суспільством стратегічної програми перебудови агропромислового комплексу;

- ✓ недостатній рівень розвитку ринкових інституцій, зокрема – сільськогосподарської продукції;
- ✓ незадовільну матеріально-технічну базу АПК і, насамперед першої сфери АПК;
- ✓ неузгодженість між різними сферами АПК;
- ✓ податковий тиск та високу плату за кредитування.

Спираючись на зарубіжний та вітчизняний досвід в аграрній сфері, можуть розвиватися кооперативи за видами виробничо-господарської діяльності:

- ✓ виробничі кооперативи, які виробляють сільськогосподарську продукцію;
- ✓ обслуговуючі або сервісні, які за видами діяльності поділяються на збутові, постачальницькі, кредитні, переробні та ін;
- ✓ кредитні кооперативи (спілки) для кредитування товаровиробників;
- ✓ споживчі кооперативи для захисту інтересів споживачів та виробників сільськогосподарської продукції.

В сучасних умовах набули поширення нові форми кооперування, такі як корпорації, агрофірми, концерни, холдингові компанії та ін. Не дивлячись на форми кооперування, суть їх повинна зводитись до узгодження нових виробничих утворень із змістом їх діяльності, функціями управління в умовах ринкової економіки та захистом товаровиробників.

У нинішній зарубіжній практиці широко розвинулися кооперативні маркетингові об'єднання, зокрема у США. Такі кооперативи спеціалізуються на виробництві і реалізації молока та продуктів його переробки, зерна, олійних культур, цукру, фруктів і овочів, птиці тощо.

Для розвитку кооперативних форм господарювання незмінними залишаються основні принципи їх діяльності, такі як обов'язковість членства фізичних і юридичних осіб, сплата членських внесків, контроль за діяльністю кооперативу, виконання рішень загальних зборів. На всіх етапах розвитку цієї організації обов'язково потрібна державна підтримка, де уряд брав би активну участь у забезпеченні її функціонування.

Висновки. В Україні кооперативна форма організації підприємницької діяльності перебуває в стадії зародження. Старі принципи організації такої діяльності не здатні забезпечити належних результатів господарювання, а нові гальмуються низьким рівнем розвитку ринкової інфраструктури АПК. Для поліпшення становища доцільним є використання таких чинників кооперування, як висока економічна ефективність, вихід на внутрішній та зовнішній ринки збуту продукції, налагодження системи постачання і збуту продукції та системи послуг, переваги координації всієї громадської системи, поділ ризику, ринкова влада та ін.

Нинішнє становище, в якому перебуває АПК, потребує потужної державної підтримки, посилення інвестиційної політики з метою збільшення обсягів виробництва продовольчої продукції та проведення соціально-економічних перетворень на селі.

Література

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку / за ред. П. К. Канінського. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 292 с.
2. Дусановський С. Л. Агропромисловий комплекс України в ринкових умовах: монографія / С. Л. Дусановський. – Тернопіль: Тайп, 2009. – 172 с.
3. Саблук П. Т. Інституційні засади трансформацій в аграрній сфері. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 61 с.
4. Статистичний щорічник. Сільське господарство. – Тернопіль, 2011.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА РЕЗЕРВИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ СЕРЕДНІХ МІСТ УКРАЇНИ

У статті розглянуті питання розвитку продуктивних сил середніх міст України в умовах кризових явищ в економічній і демографічній ситуація

The article deals with the problems of productive forces development of medium-sized cities in Ukraine in the terms of economic crisis and demographic situation.

Ключові слова: продуктивні сили, економічний потенціал, середні міста.

Keywords: productive forces, economic potential, medium-sized cities.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Розвиток продуктивних сил України значною мірою залежить від активізації людського чинника, який зосереджений в міських поселеннях. Економічний потенціал великих міст, міст-мільйонерів України досліджено досить ґрунтовно, і їх роль є визначальною в процесі розбудови національної економіки. Однак, на нашу думку, дещо применшили роль середніх міст, оскільки їх галузева структура є недостатньо диверсифікована і характеризується наявністю регіональних особливостей.

У структурі господарства середніх міст проявляються ознаки регіональної спеціалізації, що аж ніяк не відповідає їх економічному потенціалу, який за останні десятиліття не зростає, а занепадає. Тому відродження потенціалу національної економіки безпосередньо залежить і від активізації економічних процесів у середніх містах. Таким чином, особливо актуальним є аналіз сучасного стану продуктивних сил середніх міст, аналіз і оцінка їх економічного потенціалу, виявлення резервів зростання їх економіки.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідження сучасного стану і пошук резервів росту продуктивних сил України є предметом публікацій багатьох вчених. Даній тематиці присвячені наукові праці: В. Джамана, М. Долішнього, А. Доценка, І. Ілляш, Д. Ткача, В. Ковтуна, В. Поповкіна, Ф. Заставного, А. Івченка. Однак в економічній літературі мало уваги приділено використанню економічного потенціалу середніх міст, їх ролі в розвитку продуктивних сил регіонів з погляду перспективного розміщення в них виробничих об'єктів і підприємств виробничої і соціальної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Середні міста України виконують важливу і багатогранну роль в національній економіці. Більшість з них є центрами адміністративних районів, освітніми, туристичними, транспортними і медичними центрами окремих регіонів. Міста Східної і Південно-Східної України – потужні індустріальні осередки гірничо-металургійної, хімічної і машинобудівної галузей промисловості. В цих містах розташовані великі бази постачання, а промислова продукція середніх міст задовольняє попит внутрішнього ринку і бере участь у формуванні експортного потенціалу держави.

В Україні є 44 міста з населенням від 50 до 100 тисяч осіб та 20 міст з населенням від 40 до 50 тис осіб. Чисельність жителів в поселеннях – один з головних чинників формування попиту на робочі місця і пропозиції робочої сили.

Для оцінки майбутнього ринку праці, товарів і послуг важливу роль відіграє динаміка чисельності населення.

1. Із 1989 р. по 2013 р. чисельність населення в містах з людністю 50 –100 тис. осіб зменшилась на 444,2 тис. осіб. В 38 містах воно зменшилось на 480,9 тис. осіб і лише в 6-ти містах збільшилась на 36,7 тис. осіб (таблиця 1), в т. ч. в Борисполі на 9 тис. і в Броварах на 15,3 тис., в Енергодарі на 7,6 тис., Іллічівську на 4 тис., Нововолинську на 0,8 тис. і в Комсомольську на 0,1 тис. осіб.

Найістотніше зменшилося населення в містах Донецької області – майже на 154 тис. осіб і Луганської області – на 110 тис. осіб; тобто, на ці області припадає більше половини загального обсягу зменшення чисельності населення в усіх 44 містах.

Істотно зменшилась чисельність населення в Бердичеві (–9,5 тис.), Олександрії (–20,5 тис.), Первомайську (–14,3 тис.), Шостці (–13,8 тис.), Ізюмі (–12,8 тис.), Лозовій (–14,7 тис.), Смілі (–10,7 тис.), Прилуках (–13,5 тис.).

Події 2014 р. свідчать що чисельність населення середніх міст Донеччини і Луганщини скорочується в абсолютному відношенні, деформується його віково-статеву структуру. Відбувається деформація трудового потенціалу, особливо в містах, де тривали активні бойові дії. Подальша відбудова і розвиток економіки середніх і великих міст гальмуватиметься нетачею робочої сили, яка масово вибула з цих міст.

Нині важко судити про масштаби демографічних втрат в цих регіонах. На нашу думку лише майбутній перепис населення дасть змогу судити про сучасний демографічний потенціал середніх міст.

Анексія Росією АР Крим позбавила міста Ялту і Феодосію можливості масштабно розвивати свій економічний і особливо демографічний потенціал, оскільки Російська Федерація не проявляє ініціатив щодо потужних інвестицій в економіку Криму.

Таким чином можна констатувати, що міське населення за останніх 25 років в індустріально розвинених областях України істотно зменшилося.

2. За рівнем розвитку промисловості виділяються міста з паливно-енергетичною, гірничорудною і металургійною промисловістю (Донбас, Львівсько-Волинський басейн, Придніпров'я), де на 1000 осіб припадає більше 20 млн. грн. виробленої або реалізованою промислової продукції. В таких містах як Бердичів, Мукачєво, Коломия, Калуш, Бориспіль, Бровари, Первомайськ, Білгород-Дністровський, Сміла цей показник коливається в межах 9-10 млн. грн.

3. Аналізуючи статистичні дані щодо розвитку підприємництва в містах з населенням 50–100 тис. осіб, зазначимо, що найнижчі показники розвитку підприємництва (чисельність підприємців фізичних осіб на 1000 осіб населення міста) склалися в містах Донецької і Луганської областей. Цікавим є факт, що низький показник розвитку підприємництва характерний для міст з розвинутою важкою промисловістю (Коростень, Енергодар, Калуш, Червоноград, Олександрія). Активно розвивається підприємництво в містах Київської, Волинської, Одеської та Полтавської областей і в містах АР Крим, що дає підстави говорити про сприятливе бізнес-середовище в містах цих областей.

4. Головним показником, що впливає на купівельну спроможність населення є його доходи. Однак реальні обсяги доходів населення оцінити фактично неможливо, оскільки за даними соціологічних досліджень від 40% до 60% економіки перебуває в тіньовому секторі.

За даними органів статистики і соціологічних досліджень, питома вага заробітної плати в структурі доходів населення коливається від 30 до 50 %. Тому опубліковані статистичні дані про середньомісячну заробітну плату сьогодні є найбільш репрезентативними і дають змогу більш-менш судити про купівельну спроможність населення.

Серед міст, які ми дослідили, найвищу середньомісячну зарплату – в межах 5000 грн. – отримують мешканці Енергодара, Борисполя, Комсомольська. Порівняно велика зарплата мешканців міст Донецької і Луганської областей, що пояснюється структурою зайнятості населення, яке переважно працює на підприємствах важкої промисловості, де порівняно висока оплата праці.

Варто зазначити, що висока насиченість середніх міст Донеччини Луганщини підприємствами важкої промисловості зумовлює не лише високий рівень зарплати населення, але й пасивність у розвитку підприємництва. Порівняно слабкий розвиток легкої промисловості, виробництва продовольчих товарів свідчить про необхідність вдосконалення галузевої структури економіки цих регіонів, що сприятиме послабленню напруги на ринку праці в умовах скорочення зайнятості населення на підприємствах важкої індустрії.

Таблиця 1

Економічна характеристика міських поселень людністю 50-100 тис. осіб

№ п/п	Міські поселення	Населення		Обсяг промислової продук. млн. грн.			Кількість підприємців фіз. осіб		Кількість безробітних осіб	Середня зароб. плата грн.	Обсяг інвестицій млн. грн. (дол. \$)	Обсяг товарообороту, млн. грн.		Заборгованість заробітної плати млн. грн
		Всього тис. осіб на 01.01.2013 р.	Зміни за 1989-2013р.	вироблено	реалізовано	на 1000 осіб нас.	всього	на 1000 осіб нас.				всього	на 1000 осіб нас.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
АР Крим:														
1.	Феодосія	69,5	-14,5	300,0		4,3	7754	111,5	1281	2701	332	2395	34,4	12,2
2.	Ялта	78,1	-10,9	-425		5,4	7969	102,1	-	2647	2258	1296	16,9	0,3
Області														
Волинська:														
3.	Нововолинськ	53,2	-2,0		2151	37,7	4530	85,7	837	2920	1312	462,1	8,6	-
4.	Ковель	68,9	-1,9	252,2		3,6	6280	91,1	2200	2407	115	2052	29,7	0,2
Дніпропетровська:														
5.	Новомосковськ	70,8	-5,8											
Донецька:														
6.	Артемівськ	77,6	-12,4		5699	73,4	3480	44,8	1250	3200	151,3	479	6,2	3,7
7.	Дружківка	59,9	-13,1		2478	41,3	2318	38,6	1499	2626	188,4	378,9	6,32	-
8.	Єнакієве	82,6	-37,4		7127	81,3	4249	51,6	655	3364	48,5	716,6	8,5	3,2
9.	Костянтинівка	77,1	-28,9		-		2906	37,5	1711	-	-	311,0	4,0	-
10.	Красноармійськ	64,9	-8,1											
11.	Торез	58,0	-30,0	1190	-	20,5	-		3505	3850	-	294	5,0	3694
12.	Харцизьк	59,3	-8,7		8738	147,3	3602	60,7	490	3350	45,2	514,5	8,6	3,968
13.	Шахтарськ	51,0	-23,0	808		15,8	2250	44,1	240	3254	139	314,8	6,1	10,0
Житомирська:														

14.	Бердичів	78,5	-9,5		955	12,8	-	-				-	-	
15.	Коростень	65,5	-6,9		1560	23,8	4000	61,0	1079	2600		-	-	
16.	Новоград-Волинський	56,0	+0,8	425	-	7,5			837	2259		-	-	
	Закарпатська:													
17.	Мукачево	85,0	-0,5	920,6		10,7				2500		1300	15,2	
	Запорізька:													
18.	Енергодар	54,7	+7,6		10975	202,1	2656	48,5	529	5740	20,9	481,7	8,1	0,49
	Івано-Франківська:													
19.	Калуш	67,6	-0,6		6600	97,7	≈4000	59,1	961	2547	365,7	1755	25,9	0,1
20.	Коломия	61,4	-1,6	567,6		9,2	6400	104,9	823	2380	150	1994	32,4	0,86
	Київська:													
21.	Бориспіль	59,5	+9,0	631,4		10,6	4778	80,5	257	5000	-	2200	36,9	-
22.	Бровари	98,3	+15,3	1202		12,2	-		570	3100	200\$	-	-	-
	Кіровоградська:													
23.	Олександрія	82,8	-20,5	422,0		5,0	5720	69,0	6140	2135	132	1000	12,0	22,4
	Луганська:													
24.	Антрацит	54,6	-17,4	1677		30,7	3500	64,1						
25.	Красний Луч	82,8	-30,2	984		11,8	5600	67,6	1202	3299	344,6	997,5	12,0	
26.	Рубіжне	60,4	-13,6		2464	40,7	2618	43,3	968	3068	15,1\$	202	3,3	1,141
27.	Свердловськ	65,3	-14,7		2873	43,9	3849	58,9		3977	728	1883	28,8	7,9
28.	Стаханов	77,6	-34,4		5400	69,5	7143	92,0	3100	2904	18\$	1174	15,1	8,8
	Львівська:													
29.	Дрогобич	77,1	-0,9	-		-	-	-		3099	146,8	-		
30.	Стрий	60,1	-6,9	471,9		7,8	4170	69,3	689			-		
31.	Червоноград	68,0	-4,0	668,5		9,8	3417	50,2	553	2832		1500	22,0	
	Миколаївська:													
32.	Первомайськ	66,7	-14,3	586		9,6	4883	73,2	1775	2060	4,6	527,3	8,6	
	Одеська:													
33.	Білгород-Дністровський	50,2	-4,0	493,8		9,8	7225	143,6		2375		507	10,0	
34.	Ізмаїл	73,0	-20,0	645,3		8,8	5895	80,7		2494	287	730,2	10,0	

35.	Іллічівськ	59,2	+4,0	1446		24,4	5999	101,3		3595		≈700	11,8	
	Полтавська:													
33.	Комсомольськ	51,7	+0,1		2500	48,3	4770	92,2	125	4100	80,5	380	7,3	
	Сумська:													
37.	Конотоп	88,8	-5,7	556,7		6,2	4240	47,7	1106	2641	75,6	434,1	4,8	0,49
38.	Шостка	79,1	-13,8				4216	53,2	4110	2092	80,0	429,2	5,4	22,4
	Харківська:													
39.	Ізюм	51,5	-12,8			-	2963	57,5	1583	2137			-	
40.	Лозова	58,3	-14,7		1221	20,9	4343	73,9	1305	2633	104	1220	20,9	
	Черкаська:													
41.	Сміла	68,8	-10,7	677,9		9,8	3400	49,4	1,2%	2450	205	279	4,05	-
42.	Умань	90,6	-3,5	627,3		6,9	-	-	5500	2389	220,5	1000	11,0	0,65
	Чернігівська:													
43.	Ніжин	73,3	-7,3				4670	63,7		2380		1730	23,6	2,3
44.	Прилуки	58,5	-13,5		2400	41,0	3089	52,8	2491	3180	201	784,9	13,4	5,3

5. Про купівельну спроможність населення міст певною мірою свідчить обсяг товарообігу в місті в розрахунку на 1000 мешканців. Правда, окремі групи товарів населення купує на ринках, особливо продукти харчування, одяг і взуття, і їх обсяг сьогодні реально оцінити державна статистика ще не спроможна. Тому дані про загальний товарообіг в окремих містах є не завжди репрезентативними.

Аналіз офіційних статистичних даних про обсяг товарообігу в містах з населенням 50–100 тис. осіб в розрахунку на 1000 осіб мешканців показав, що максимальні показники – в Броварах, Борисполі (фактично це столичні околиці), Феодосії, Ялті, Умані, Ковелі, Мукачевому, Білгород-Дністровському, Ізмаїлі, Іллічівську, Коломиї, Калуші. В індустріальних регіонах України товарообіг не завжди адекватний середньомісячній заробітній платі. Високий товарообіг спостерігається в Дружківці, Красному Лучі, Стаханові, Червонограді, Комсомольську.

6. Аналіз розміщення міських поселень України людністю 50–100 тис. осіб показує що більшість з них мають вигідне транспортно-географічне розташування стосовно автомобільних доріг і залізничних колій.

Так на автомагістралях:

- Київ–Ковель розташовані міста Кузнецовськ і Ковель;
- Київ–Луцьк розташовані міста Житомир, Новгород-Волинський, Рівне, з виходом на Нововолинськ;
- Київ–Львів – міста Житомир, Тернопіль, Львів;
- Львів–Ужгород – міста Дрогобич, Стрий, Мукачево;
- Київ–Одеса – міста Біла Церква, Умань, Одеса і далі Іллічівськ, Білгород-Дністровський, Ізмаїл;
- Київ–Сімферополь – міста Черкаси, Кременчук, Комсомольськ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Мелітополь;
- Київ–Харків – міста Бровари, Прилуки, Ромни, Суми, Охтирка;
- Київ–Херсон – міста Біла Церква, Умань, Первомайськ, Миколаїв;
- Київ–Дніпропетровськ–Донецьк – міста Новомосковськ, Павлоград, Красноармійськ, Донецьк.

Міські поселення чисельністю населення 50–100 тис. осіб Донецької та Луганської областей розташовані вздовж автомобільних доріг, що з'єднують Харків–Донецьк, Северодонецьк–Алчевськ, а також вздовж дороги Донецьк–Свердловськ (Харцизьк, Шахтарськ, Торез, Антрацит, Ровеньки).

Сприятливе транспортне розташування має місто Бердичів, через яке проходить автомагістраль Київ–Вінниця–Хмельницький.

Осторонь автомагістралей державного значення розташовані: Коломия, Червоноград, Ніжин, Конотоп, Енергодар, Лозова.

В Україні є 20 міст, які мають населення від 40 до 50 тис. осіб, у т.ч. 12 міст з вигідним транспортно-географічним розташуванням. До них належать Охтирка, Фастів, Нова Каховка, Лубни, Ромни, Жовті Води, Кузнецовськ, Ірпінь, Миргород, Котовськ, Южноукраїнськ (таблиця 2).

Таблиця 2

Міста України чисельністю населення 40-50 тис. осіб.

№ п/п	Назва міста	Область	Чисельність населення на 01.01.2013р.	Чисельність населення на 01.01.2001р.	Відхилення
Дніпропетровська					
1.	Марганець	Дніпропетровська	48 546	49 592	-1,0
2.	Жовті Води	Дніпропетровська	47 509	53 582	-6,1
3.	Орджонікідзе	Дніпропетровська	41 374	44 834	-3,5

Донецька					
4.	Димитров	Донецька	49 646	54 787	-5,2
5.	Сніжне	Донецька	48 485	58 496	-10,0
Київська					
6.	Фастів	Київська	48 237	51 976	-3,8
7.	Ірпінь	Київська	42 924	40 593	+2,4
Кіровоградська					
8.	Світловодськ	Кіровоградська	46 613	50 094	-3,5
Луганська					
9.	Ровеньки	Луганська	47 852	53 725	-5,9
10.	Брянка	Луганська	47 512	54 767	-7,2
11.	Краснодон	Луганська	44 283	50 560	-6,3
Миколаївська					
12.	Южноукраїнськ	Миколаївська	40 555	38 206	+2,3
Одеська					
13.	Котовськ	Одеська	40 692	40 718	-0,1
Полтавська					
14.	Лубни	Полтавська	47 643	52 572	-5,0
15.	Миргород	Полтавська	41 109	42 886	-1,7
Рівненська					
16.	Кузнецовськ	Рівненська	41 432	38 830	+2,6
Сумська					
17.	Охтирка	Сумська	49 047	50 399	-1,3
18.	Ромни	Сумська	42 616	50 448	-7,8
Херсонська					
19.	Нова Каховка	Херсонська	47 852	52 137	-4,4
Хмельницька					
20.	Шепетівка	Хмельницька	43 375	48 212	-4,9
	Разом		857 656	977 414	-70,4

Висновки. Сучасна демографічна ситуація, характер міграційних потоків населення, кризові процеси в економіці і особливо в житловому будівництві активізують проблему пошуку оптимальних варіантів подальшого розміщення продуктивних сил.

Детальний аналіз чинників, які впливають на розміщення продуктивних сил, дає змогу зробити висновок, що середні міста необхідно розглядати як перспективні центри зосередження об'єктів промислової і соціальної інфраструктур. Більшість таких міст є центрами сільських адміністративних районів, що сприятиме ефективному використанню трудового потенціалу сільської місцевості. Аналіз транспортно-географічного розташування середніх міст України дає підставу визначити міста, які мають найвигідніше розміщення тобто розташовані на автомагістралях державного значення. Це стосується міст Ковель, Бердичів, Коростень, Новоград-Волинський, Мукачеве, Калуш, Дрогобич, Стрий, Первомайськ, Умань, Прилуки, Ромни, Охтирка.

Заслужують на більшу увагу міста в яких за останні два десятиліття населення зросло. До таких міст в першу чергу належать Нововолинськ, Енергодар, Іллічівськ, Комсомольськ, Бориспіль, Бровари. Окрему групу міст становлять міські поселення людиною 40–50 тис. осіб. В таких містах, як Ірпінь, Южноукраїнськ, Кузнецовськ за останні

два десятиліття чисельність населення зросла, а в містах Котовськ, Марганець, Миргород, Охтирка воно майже стабілізувалось, і їх можна розглядати як резерв для нового будівництва і реконструкції промислових об'єктів.

В сучасних умовах виникла критична необхідність реанімації багатьох об'єктів ВПК, значна частина з яких розташована в середніх містах України. Враховуючи стратегічне значення підприємств оборонного комплексу, варто розглянути питання про їх переміщення в міста центральної і особливо західної України, що дало б потужний поштовх для розвитку продуктивних сил аграрно-індустріальних регіонів.

Література

1. Долішній М. І., Побурко Я. О., Карпов В. І. Про рівномірність економічного розвитку регіонів України // Регіональна економіка. – 2002. – №2. – С. 7-17.
2. Доценко А. І. Територіальна організація розселення (теорія і практика). – К., НАН України ВРПС України, – К, Фенікс, 2010. – 536 с.
3. Заваріка Г. М. Трансформація розселення населення у високо урбанізованих регіонах (Луганська область). Регіональні проблеми України. Херсон, ХПУ, 2007. – С. 86-90.
4. Заставний Ф. Д. система міських поселень агропромислового регіону. – Тернопіль: Ред. вид. відділ ТНПУ, 2005. – 160 с.
5. Івченко А. М. Міста України: довідник – Київ, НВП «Картографія», 1999. - 136 с.
6. Регіональне розселення в Україні – стан і прогноз. – К: ВРПС України НАН України, 2007. – 377 с.

УДК 331.105

*Лілія Головка,
Валентина Жаховська,
Орест Цісецький*

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Розглянуто проблему розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів. Обґрунтовано необхідність підвищення ролі суспільно-державного управління та міжрегіонального договірної моделювання, доцільність формування індивідуальних моделей розвитку сільських шкіл, створення при районних відділах освіти Інформаційних центрів допомоги сільському вчителю.

Ключові слова: сільський населений пункт, соціальна інфраструктура, управління, освітні послуги, моделі розвитку сільських шкіл,

The problem of social infrastructure in rural areas. The necessity of increasing the role of social and public administration and regional modeling contract, the feasibility of forming individual models of rural schools, the establishment of the District Education Department Information centers for rural teachers.

Keywords: rural settlements, social infrastructure, management, educational services, models of rural schools

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України особливої уваги заслуговує проблема розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів. Погіршення демографічної ситуації, згорання виробничо-

господарської діяльності та недостатнє фінансування сільських територій призвели до згортання їх інфраструктурного забезпечення у соціальній сфері та освіті зокрема.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблемам розвитку сільських територій присвячено немало робіт як в Україні, так і в інших країнах. Найбільш вагомими є дослідження, представлені в працях багатьох українських учених, зокрема О. Г. Булавки, О. Д. Гудзинського, О. Ю. Єрмакова, Г. І. Купалової, І. І. Лукінова, Е. М. Лібанової, М. Й. Маліка, Є. В. Мішенка, В. М. Нелепа, О. М. Онищенко, К. В. Прокопишак, І. В. Прокопи, В. П. Рябоконт, М. П. Сахацького, Л. О. Шепотько, В. В. Юрчишина та ін. Різні аспекти управління в системі освіти висвітлено у наукових працях В. Андрущенко, Є. Березняка, В. Бондаря, С. Гончаренка, В. Гончарової, В. Затуренської, М. Згуровського, І. Зязюна, Л. Даниленко, М. Дарманського, Г. Єльнікової, Л. Калініної, С. Каркліної, Ю. Конаржевського, М. Кондакова, М. Корніяки, В. Кременя, І. Лікарчука, В. Маслова, В. Олійника, Н. Островерхової, О. Савченко, О. Сухомлинської, П. Худомінського, М. Шкіля, М. Ярмаченка та інших.

Питання оптимізації мережі освітніх закладів неодноразово обговорювали на парламентських слуханнях, виносилося на розгляд територіальних громад. Назріла гостра потреба у створенні такої соціальної інфраструктури сільських населених пунктів, яка б враховувала освітні запити сільського населення, забезпечувала ефективне використання фінансових, матеріально-технічних та кадрових ресурсів. **Метою** статті є дослідження сучасного стану розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів та розроблення пропозицій щодо її реформування та розвитку.

Виклад основного матеріалу досліджень. За даними Державної служби статистики України, на початок 2013/14 навч. р. кількість загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості становила 12467 од. (64,6 % від загальної кількості по Україні) (табл. 3). У 2013 р. в Україні закрито 161 школу в сільській місцевості [7]. У більшості випадків таке закриття було обумовлене скороченням учнівського контингенту, що своєю чергою призводило до зменшення кількості навчальних годин у школах, тижневого навантаження вчителів, зростання кількості малокомплектних шкіл. Так з 2000 р. кількість учнів в сільських ЗНЗ скорочувалась і у 2013/14 навч. р. їх кількість склала 4,2 млн. учнів, що у 1,6 раза менше, ніж у 2000 р. (табл. 1). Перетворення значної кількості сільських шкіл в малокомплектні призвело до зниження якості надання освітніх послуг через низку об'єктивних причин (у школах з малою наповнюваністю учнів один учитель викладав кілька навчальних предметів; у більшості класів, де менше 5-ти учнів, організовували індивідуальне навчання; не було повноцінної позакласної, спортивно-масової, виховної роботи, що не сприяло соціалізації учнівської молоді. Також ускладнювалася організація харчування, медичного обслуговування дітей).

У цілому в Україні малокомплектними є 4279 шкіл, що становить майже 1/3 загальної кількості сільських шкіл країни (табл. 2) [8].

У регіональному аспекті найбільш гострою ситуація із кількістю малокомплектних шкіл була у Чернігівській та Сумській областях. Так, у 2011/12 навч. р. в Сумській області майже третина шкіл вважалася малокомплектними (284 школи з 391 сільської школи), а в деяких районах майже всі школи відносили до цієї категорії (у Ямпільському та Середино-Будському районах було 100 % таких шкіл, у Путивльському – 95,8 %, у Білопільському – 90,9%, у Буринському – 87,5%) [9]. На Прикарпатті кожна четверта школа малокомплектна. За даними Міністерства освіти і науки України з 750 шкіл Івано-Франківської області 202 – малокомплектні (26,9 %). Щоб зменшити тиск на бюджет у цих закладах відділами освіти райдержадміністрацій розроблено та затверджено плани оптимізації мережі закладів освіти до 2015 року [7].

Разом з тим за даними Державної служби статистики України в 2012 р. 9,5 тис. ДНЗ (58 % від загальної кількості ДНЗ України) виховували 313 тис. дітей. Таким чином, рівень охоплення сільських дітей дошкільними навчальними закладами становив 38 %, що у 2,1 раза більше, ніж 2000 р. (табл. 3).

Аналіз міжрегіональних відмінностей охоплення дітей дошкільними навчальними закладами у сільській місцевості показав, що у ряді областей (Волинській, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській, Тернопільській і Харківській) цей показник є нижчим за середньоукраїнське значення, а найгірша ситуація в Івано-Франківській, Львівській та Рівненській областях, де рівень охоплення дітей дошкільними закладами становив відповідно 20 %, 23 %, 27 % чисельності дітей певного віку (табл. 4). У загальній чисельності дітей дошкільного віку дітей у віці 6 років – 27,2 %, 7 років – 1,8 %, які становлять резервний потенціал і є вагомим фактором дезактивації процесу оптимізації загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості.

Таблиця 1

Загальноосвітні навчальні заклади України (на початок навчального року)

Показник	1990/91	1995/96	2000/01	2005/06	2010/11	2012/13	2013/14
Кількість закладів - усього, одиниць	21825	22255	22210	21589	20300	19672	19294
з них у сільській місцевості – усього, одиниць	15135	15264	14927	14312	13283	12799	12467
Кількість учнів – усього, осіб	7131791	7142591	6763985	5399193	4299228	4221909	4203978
з них у сільській місцевості – усього, осіб	2194990	2249092	2245640	1845309	1405878	1319573	1288913
Кількість учнів у розрахунку на 10 000 населення (міські поселення та сільська місцевість)	1373	1392	1383	1151	939	927	923
Кількість учнів у розрахунку на 10 000 сільсько-го населення	1302	1354	1396	1226	980	930	909

Джерело: [6, С. 13]

Таблиця 2

Кількість малокомплектних шкіл України

Роки	Всього, одиниць	З них		
		до 10 учнів у школі	до 40 учнів у школі	до 100 учнів у школі
2008-2009	3 796	806	1 210	1 780
2010-2011	4 383	599	1 456	2 328
2012-2013	4 584	504	1 559	2 521

Джерело: За даними МОН України [7].

Усі ці зміни відбувалися на тлі ініційованих урядом радикальних перетворень у сфері освіти: формування різнорівневої освітньої програми, запровадження інноваційних технологій навчання, оптимізації режиму функціонування управлінських структур. В сільській місцевості отримали розвиток нові форми загальноосвітніх закладів. Так, у 2013/14 навч. р. функціонувало 32 гімназії, 36 ліцеїв, 10 колегіумів, 2370 навчально-виховних комплексів (показник збільшився у 1,5 рази за останні чотири роки) (табл. 5).

З метою розв'язання проблемних питань у сфері інфраструктурного забезпечення соціальної сфери сільської місцевості, освіти зокрема, доцільно впровадити ряд конкретних заходів.

Кількість дошкільних навчальних закладів (на кінець року)

	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2009	2010	2011	2012
Кількість закладів, тис.	16,3	15,3	15,0	14,9	15,1	15,1	15,3	15,5	15,6	16,1	16,4 ¹
у міських поселеннях	7,4	6,9	6,7	6,7	6,7	6,6	6,6	6,7	6,7	6,8	6,9
у сільській місцевості	8,9	8,4	8,3	8,2	8,4	8,5	8,7	8,8	8,9	9,3	9,5
У них місць, тис.	1117	1060	1053	1040	1056	1063	1084	1121	1136	1171	1204 ²
у міських поселеннях	832	790	782	767	773	780	789	814	821	843	864
у сільській місцевості	285	270	271	273	283	283	295	307	315	328	340
Чисельність дітей у закладах, тис. осіб	983	977	973	996	1032	1081	1137	1214	1273	1354	1428
у міських поселеннях	824	809	807	820	840	877	816	972	1012	1063	1115
у сільській місцевості	159	164	170	176	192	204	221	242	261	291	313
Охоплення дітей закладами											
(у відсотках до чисельності дітей відповідного віку)	40	48	49	50	51	55	54	53	53	55	59
у міських поселеннях	52	65	65	65	64	66	66	64	64	65	69
у сільській місцевості	18	21	22	24	27	29	31	31	32	35	38
Чисельність дітей у закладах											
у розрахунку на 100 місць	88	92	93	96	98	102	105	108	112	116	119
у міських поселеннях	99	102	103	107	109	112	115	119	123	126	129
у сільській місцевості	56	61	63	65	68	72	75	79	83	89	92

¹ З них 0,7 тис. закладів не працювали. Третина зазначених закладів (35%), не була придатна для цільового використання або перебувала на капітальному ремонті, інші (65%) не працювали внаслідок відсутності дітей, а також незабезпечення паливом, електроенергією, фінансуванням тощо. 23% закладів не працювали 6–10 років, а 46% – понад 10 років.

² Не враховані місця у дошкільних закладах, що не працювали протягом року або більше з будь-якої причини.

Джерело: [11, с. 421].

Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами за регіонами
(сільська місцевість; у відсотках до чисельності дітей відповідного віку)

	1995	2000	2005	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Україна	28	18	27	29	31	32	31	32	35	38
Автономна Республіка Крим	33	14	22	24	28	29	29	30	30	34
Вінницька	34	23	32	35	37	38	37	40	39	43
Волинська	20	8	18	23	27	28	27	28	29	32
Дніпропетровська	35	21	31	32	33	32	31	32	32	36
Донецька	43	35	43	41	40	40	38	38	38	41
Житомирська	18	10	20	22	24	26	29	31	40	46
Закарпатська	22	14	27	30	31	33	33	34	44	45
Запорізька	34	16	24	26	28	29	29	31	32	35
Івано-Франківська	8	6	12	13	15	16	16	17	18	20
Київська	35	30	39	42	44	47	46	46	46	51
Кіровоградська	36	19	30	33	33	34	34	35	37	40
Луганська	35	12	19	21	22	22	21	24	26	34
Львівська	8	7	10	12	13	15	15	17	20	23
Миколаївська	40	24	37	39	41	42	40	43	47	51
Одеська	30	22	36	36	37	38	33	34	35	38
Полтавська	37	24	29	32	33	34	33	34	36	40
Рівненська	14	6	12	15	18	20	21	23	26	27
Сумська	34	33	35	37	44	45	47	46	49	54
Тернопільська	24	16	24	24	27	29	28	29	31	33
Харківська	38	25	21	22	25	27	26	27	29	33
Херсонська	34	25	34	40	41	44	45	47	49	52
Хмельницька	30	30	43	45	47	46	46	46	48	48
Черкаська	48	32	50	52	53	53	53	51	52	57
Чернівецька	16	10	30	32	35	37	38	39	42	44
Чернігівська	21	12	17	20	23	23	24	24	27	30
м. Київ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
м. Севастополь	48	62	45	46	46	43	40	34	41	43

Джерело: [2, С. 13]

Розподіл нових форм загальноосвітніх закладів за видами на початок навчального року

Показник	Рік	Денні загальноосвітні навчальні заклади усього, одиниць	У тому числі I-III ступенів	Із загальної кількості закладів				Із загальної кількості комплексів	
				гімназії	ліцеї	колегіуми	навчально-виховні комплекси (об'єднання), всього	школи-садки	санаторні школи
Кількість закладів усього, одиниць	2010/2011	20 095	12 292	594	386	45	2 356	1 898	49
	2011/2012	19 690	12 217	580	377	45	2 590	2 087	47
	2012/2013	19 497	12 174	576	373	47	2 989	2 425	47
	2013/2014	19 126	12 099	562	348	45	3 298	2 699	45
У тому числі у сільській місцевості	2010/2011	13 269	6 739	33	37	10	1 540	1 456	9
	2011/2012	12 956	6 692	32	36	9	1 754	1 667	8
	2012/2013	12 784	6 666	33	35	10	2 100	2 007	7
	2013/2014	12 453	6 603	32	36	10	2 370	2 239	6
Кількість учнів усього, осіб	2010/2011	4 228 150	3 701 801	290 931	150 926	25 488	454 795	208 458	X ⁴
	2011/2012	4 225 276	3 724 278	291 249	157 077	26 623	493 101	225 870	X ⁴
	2012/2013	4 159 756	3 681 379	289 630	150 374	27 069	540 634	263 969	X ⁴
	2013/2014	4 150 437	3 680 735	283 086	142 807	26 530	584 299	286 436	X ⁴
У тому числі у сільській місцевості	2010/2011	1 391 787	1 051 417	7 852	6 676	2 273	144 985	118 775	X ⁴
	2011/2012	1 348 930	1 027 847	7 398	6 788	1 716	160 798	134 821	X ⁴
	2012/2013	1 307 603	1 003 855	7 994	5 854	1 858	188 985	163 167	X ⁴
	2013/2014	1 279 980	982 584	7 769	6 482	1 786	212 598	182 309	X ⁴
Кількість учителів усього, осіб	2010/2011	510 613	407 370	29 421	16 449	2 459	56 624	32 972	591
	2011/2012	504 466	404 593	28 900	16 640	2 417	60 876	35 435	601
	2012/2013	506 151	405 939	28 941	16 326	2 552	69 859	42 863	589
	2013/2014	504 382	404 290	27 983	15 299	2 505	77 342	48 254	593
У тому числі у сільській місцевості	2010/2011	233 657	156 613	967	977	325	26 825	23 668	122
	2011/2012	230 039	155 398	943	960	270	29 613	26 270	109
	2012/2013	231 102	156 571	974	907	289	36 502	32 654	84
	2013/2014	230 064	155 467	969	1 004	284	41 762	37 887	75

Джерело: [3-6, С.20

Підвищення ролі суспільно-державного управління та міжрегіонального договірною моделювання, яке передбачатиме об'єднання ресурсів кількох громад за участю держави для вирішення окремих завдань функціонування та модернізації освіти на даних територіях. У контексті регіоналізації та децентралізації слід надати більші повноваження територіальним громадам. З метою підвищення якості навчання слід сприяти створенню освітніх округів в яких діятимуть громадські ради з представників: місцевого самоврядування, управління освітнього округу громадських організацій, ЗМІ, учасники освітнього процесу.

Навчаючись у школі за місцем проживання, дитина за особистим розкладом може відвідувати заняття з поглибленого вивчення окремих предметів в опорному навчальному закладі, брати участь в освітніх, спортивних, культурних програмах інших установ, що входять до складу освітнього округу. Це музичні та спортивні школи, бібліотеки, позашкільні заклади, які, як правило, є лише в районних центрах. У 2011 р. в Україні вже почали функціонувати близько 2 тис. освітніх округів, до складу яких увійшло більше 8 тис. навчальних закладів, у яких здобувають освіту понад 1 мільйон учнів. Наприклад, у Житомирській області на даний час функціонують 75 освітніх округів. У Чернігівській області, де більше половини шкіл — заклади з малою наповнюваністю, створено мережу освітніх округів, у яких 115 шкіл визначено опорними. У них зосереджено найкращий педагогічний склад, матеріально-технічне та методичне забезпечення.

Доцільно створювати індивідуальні моделі розвитку сільських шкіл, становлення й організації системи профільного навчання, модернізації підходів і методів навчально-виховного процесу, забезпеченням сільським школярам умов для здобуття якісної освіти й успішної адаптації в соціумі. Модель профільного навчання охоплює концепцію забезпечення профільного навчання на базі створення опорної старшої школи з пришкільним інтернатом за рахунок ліквідації шкіл III ступеня.

Уніфікація моделі профільного навчання має враховувати особливості навчального процесу загальноосвітніх сільських шкіл, кожна має розробити свій механізм реалізації профільного навчання на основі індивідуального навчального плану. Альтернативою моделі профільного навчання є експериментальний типовий навчальний план старшої школи, особливість якого є в тому, що його інваріантна частина забезпечує обов'язковий рівень стандарту для кожного учня [1]. Профільне навчання можна реалізувати через дистанційну форму за рахунок кейс-технологій, які компенсують відсутність можливості підключення до Інтернету.

Метод case-study або метод конкретних ситуацій (від англійського case - випадок, ситуація) - метод активного проблемно-ситуативного аналізу, заснований на навчанні шляхом вирішення конкретних завдань-ситуацій (вирішення кейсів) [10].

За результатами моніторингового аналізу матеріально-технічного стану загальноосвітніх навчальних закладів та зі згоди територіальної громади має визначатись доцільність використання вивільнених приміщень по типу «навчально-виховного комплексу: загальноосвітня школа–дошкільний заклад», що дасть можливість отримувати дошкільну освіту з 5 років і дозволить зберегти сільську школу. На базі дошкільних закладів пріоритетним є створення центру розвитку дитини, що підвищить рівень охоплення дітей дошкільною освітою.

Як ми вже зазначили, сучасна ситуація щодо наповнюваності сільських шкіл зумовлює появу малочисельних шкіл. Пункт 2 статті 14 Закону України «Про загальну середню освіту» чітко регламентує, що наповнюваність класів у загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих у селах, селищах, визначається демографічною ситуацією, але повинна становити не менш як п'ять осіб. З метою збереження сільських населених пунктів доцільно внести зміни до закону щодо встановлення меншого показника, зокрема, наповнюваність класів має бути не менше трьох осіб. Оптимальна організація освітнього процесу в малочисельній школі вимагає відмови від традиційної класно-урочної системи. Альтернативою може бути утворення динамічних груп учнів із числа тих, хто засвоїв на певний момент приблизно однаковий обсяг знань. Так будується навчання на основі індивідуальних темпів і рівнів засвоєння навчального матеріалу.

Виходячи із сутності поняття малокомплектна школа, до найпоширеніших типів малокомплектних шкіл належать ті, що мають у структурі один, два і три комплекти. Останній об'єднує від 14 до 40 учнів. Ці показники регулюються наказом Міністерства освіти і науки

України «Про внесення змін та доповнень до наказу Міністерства освіти України від 10. 09. 1997 № 341» (від 17 вересня 1999 р. № 328), а також рекомендаціями практичним працівникам (від 23 жовтня 2000 р. № 1/9-435). Доцільним є створення комплексу на основі поєднання суміжних класів: другого і третього. Адже поєднання першого і другого класів є не зовсім практичним, враховуючи відсутність соціально-адаптаційного періоду дітей 6-літнього віку.

У програми вищих навчальних закладів потрібно вводити *адресність підготовки* вчителя-предметника широкого діапазону, що передбачатиме навчання за суміжними спеціальностями, володіння комп'ютерними технологіями навчання, іноземними мовами та засвоєння сучасних інтерактивних методик роботи у малокомплектних сільських школах. Підготовка вчителя-предметника широкого діапазону сприятиме впровадженню принципово нового типу навчального закладу – „школа – родина” для навчання дітей за місцем їх проживання, де один вчитель викладатиме всі предмети, отримуючи подвійну заробітну плату. Реформування системи підготовки фахівців має включати підвищення кваліфікації вчителів, яке відбувається згідно нормативно-правової бази – 1 раз на 5 років. Підвищення кваліфікації вчителів має проводитись в залежності від потреб вчителя і вимог часу. Зокрема, має бути вільний вибір вчителем тематичних курсів.

Водночас у зв'язку з обмеженістю ресурсної бази сільського загальноосвітнього навчального закладу та необхідністю підвищення якості освітніх послуг, актуальним є *створення при районних відділах освіти Інформаційних центрів допомоги сільському вчителю*, де він зможе отримати різносторонню оперативну інформацію, зокрема, відомості про нові нормативно-розпорядчі документи, про сучасні навчально-виховні методики, пріоритетні напрями у наукових дослідженнях з педагогіки, психології, соціології, мати повну і достовірну інформацію про перспективний педагогічний досвід. У аспекті регіоналізації має бути проведення спільних засідань представників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, директорів шкіл в рамках надання їм методичної допомоги для забезпечення якості освіти.

Альтернативним напрямком є використання приміщень сільських клубів у зв'язку з незадовільним матеріально-технічним станом сільських загальноосвітніх навчальних закладів, діяльність яких буде призупинена через необхідність капітального ремонту чи з інших причин. У клубі чи будинку культури можна розмістити початкову школу. При цьому потрібно враховувати розмір дотації сільським бюджетам (на 2013 р. він був суттєво зменшений), який включається до затвердженого районного бюджету, що у більшості випадків обмежує можливості і є неприйнятним для створення навчально-виховних комплексів та переведення їх на утримання сільських громад.

Надання освітніх послуг відповідної якості та доступність їх отримання не вирішується програмою «Шкільний автобус» (згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 року № 31 «Про затвердження державної цільової соціальної програми «Шкільний автобус»). Особливо актуальним є надання якісних освітніх послуг у гірських школах оскільки діти змушені добиратись до найближчого загальноосвітнього навчального закладу за 10-17 кілометрів. На жаль, навіть створення пришкільних інтернатів не вирішує проблему. По-перше, їх існування не враховано жодним коефіцієнтом; по-друге, не враховано роль людського та соціального фактора, більшість батьків не погоджуються віддавати дітей у інтернати. Слабкими сторонами неефективної дії соціальної програми «Шкільний автобус» у сільських населених пунктах України є: неврахування у гірських районах можливості виникнення природних ризиків, що блокують роботу автобуса; неможливість вчасного забезпечення паливом (через відсутність фінансування та скасування тендеру на закупівлю палива вродздріб на автозаправних станціях за талонами).

Альтернативою є внесення змін до Закону України «Про тендерні закупівлі», або взагалі відмовитись від шкільних автобусів з метою економії бюджетних коштів, скориставшись послугами приватних перевізників (як менш затратними), дозволивши при цьому громаді контролювати фінансування освітнього процесу. Використання “міжрегіональної договірної” моделі, яка заснована на підвищенні ролі суспільно-державного управління, сприяє активізації діяльності сільських територіальних громад забезпечуючи при цьому модернізаційні процеси у сфері освіти.

Висновки. В перспективі, збереження сільських населених пунктів залежатиме від розвитку сфери освіти. Врахування сформованих тенденцій розвитку дошкільних навчальних закладів та загальноосвітніх навчальних закладів, рівня доступності та якості освітніх послуг, альтернативних шляхів модернізації соціальної інфраструктури села дасть змогу розробити конкретні пропозиції до проекту рекомендацій, які передбачатимуть відповідні заходи і для уряду, і для парламенту, і для місцевої влади з метою радикального впливу на ситуацію.

Література

1. Айкірян А., Бурлакова Л. Проблеми сучасної сільської школи // Директор школи. – 2011. – № 11 (65). – С. 2-5.
2. Дошкільна освіта України у 2012 р.: стат. бюл. / [відп. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 87 с.
3. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2010/11 навчального року : стат. бюл. / [відпов. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 100 с.
4. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2011/12 навчального року : стат. бюл. / [відпов. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 100 с.
5. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2012/13 навчального року : стат. бюл. / [відпов. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 100 с.
6. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2013/14 навчального року : стат. бюл. / [відпов. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 100 с.
7. Малокомплектні школи закривають, щоб у селах не було людей? Оптимізація мережі навчальних закладів - ідеологія розуміння. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.radiosvoboda.org/content/article/25098877.html
8. Красовська О. Усе це боляче пече // *Віче*, 2012. – №7– Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3051/>
9. Оптимізація мережі навчальних закладів - ідеологія розуміння. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sorada.gov.ua/actual/7822-optymizatsija-merezhi-navchalnyh-zakladiv--ideologija-rozuminnja.html>
10. Психологія і педагогіка. Проведення індивідуального заняття за методом аналізу конкретних навчальних ситуацій (case study) : Навчально-методичний посібник – Львів: ЛІБС УБС НБУ, 2012. – С. 3 (145 с.)
11. Статистичний щорічник України за 2012 р. / [відпов. за вип. О. Е. Остапчук]. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 552 с.
12. Щодо проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів. Аналітична записка [Електронний ресурс]: Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1132/>

УДК 33.711

*Лариса Запорожан,
Мирослава Феш*

ПРОБЛЕМИ ТА РЕЗЕРВИ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано роботу транспортного комплексу Тернопільської області. Визначено сучасний стан залізничного, автомобільного, авіаційного та міського електричного транспорту. Виявлено проблеми розвитку транспортного комплексу області та запропоновано напрями їх розв'язання.

The analysis of the transport sector in Ternopil region. Determined the current state of road, rail, aviation and urban electric transport. The problems of the transport of the region and suggests ways of their solution.

Ключові слова: транспорт, транспортний комплекс, залізничний транспорт, автомобільний транспорт, авіаційний транспорт, міський електричний транспорт, проблеми розвитку транспортного комплексу.

Keywords: transportation, transport complex, rail transport, road transport, air transport, urban electric transport, development of the transport sector.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. В сучасних умовах транспортний комплекс України зазнає значних структурних змін, пов'язаних із зміною напрямків спеціалізації та переорієнтацією промислових ринків, а також виходом на передній план легкої промисловості та сфери послуг.

Як відомо, транспорт – одна з найважливіших галузей суспільного виробництва, що забезпечує потреби населення та суспільного виробництва в перевезеннях. Тому особливо актуальною проблемою для ефективного функціонування Тернопільської області є аналіз транспортного комплексу та пошук напрямів підвищення рівня його розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Варто зазначити, що проблеми транспортної галузі широко відображені у працях як іноземних, так і вітчизняних вчених-економістів. Економічним проблемам розвитку транспортної галузі присвятили дослідження такі українські та зарубіжні вчені, як О. П. Голиков, В. Г. Шинкаренко, А. І. Абрамов, А. В. Вельможин, А. І. Воркут, Б. Л. Геронімус, Є. А. Жуков, В. Н. Іванов, В. Є. Канарчук, Л. В. Канторович та інші. Науковці всебічно вивчали питання розвитку транспортного комплексу, давали рекомендації й пропонували шляхи забезпечення ефективного функціонування цієї важливої сфери народно-господарського комплексу країни

Метою дослідження є аналіз сучасного стану розвитку транспортного комплексу Тернопільської області, визначення основних проблем його функціонування та напрямків вирішення цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Транспортна система Тернопільської області, яка входить до складу Подільського економічного району, нерозривно пов'язана із транспортними системами сусідніх областей. Дана система функціонує під впливом таких чинників.

1. Природно-кліматичні умови сприяють транспортному будівництву. Територія області здебільшого представлена рівнинним ландшафтом та Кременецькими горами на півночі.

2. Сприяння економіко-географічного положення розвитку транспортної системи (Тернопільська область має адміністративні кордони з Львівською, Івано-Франківською, Чернівецькою, Рівненською та Хмельницькою областями, а також розташована неподалік від кордонів із Польщею, Румунією, Словаччиною, Чехією, Угорщиною.

3. Розвинена інфраструктура: зв'язкова, електропровідна та трубопровідна.

4. Розвиток господарського комплексу області, для якого необхідні транспортні перевезення готової продукції, сировини, трудових ресурсів: через область проходять міжнародні транспортні магістралі, розвинена і диверсифікована транспортна мережа прилеглих територій.

На території Тернопільської області розвинуті всі основні види транспорту.

Залізничний транспорт – вид транспорту, що перевозить вантажі і пасажирів рейковими шляхами. Завдяки надійності, регулярності, можливості перевезення вантажів і пасажирів незалежно від пори року і погодних умов, малого ступеня впливу на навколишнє середовище (порівняно з іншими видами транспорту), невеликої енергоємності перевізної роботи (споживання енергії на залізничному транспорті в 6 разів менше, ніж в авіації, і втричі менше, ніж на автотранспорті) залізничний транспорт широко використовується як у внутрішніх, так і в міжнародних зв'язках.

Залізничний комплекс області включає 14 підприємств, на території області розташовано 43 станції, які здійснюють вантажні і пасажирські операції, з них 22 станції, що здійснюють продаж квитків на пасажирські перевезення та 43 зали очікування пасажирів. [5].

Основні підприємства залізничного комплексу: локомотивне депо Тернопіль, пасажирське вагонне депо Тернопіль, вагонне депо Тернопіль, станція Тернопіль, вокзал станції Тернопіль, Тернопільська дистанція колії, дистанція сигналізації зв'язку. На базі колишнього рефрижераторного депо організовано ремонт пасажирських вагонів та іншої залізничної техніки, в локомотивному депо налагоджено ремонт дизель-поїздів, оновлюється колійне господарство, запроваджуються нові технології роботи на всіх підприємствах. Зазначені підприємства належать до Львівської залізниці.

Розгорнута довжина колій становить 777,3 км, експлуатаційна довжина колій – 634,3 км, електрифіковано 139 км колій. Щільність залізничної мережі на території області дорівнює 45,9 км на 1 тис. км², що значно перевищує такий показник в Україні (37,6 км). [5] Найбільша щільність залізниць у центральній частині області, а найменша - у північній. Щільність залізниць вища за середньоукраїнський показник.

Найважливіша магістраль (Львів-Київ) перетинає область із заходу на схід. Міжобласне значення має залізниця Тернопіль - Чернівці. Залізничний вузол міста Тернополя надає можливість сполучення практично з усіма обласними центрами України, країнами ближнього зарубіжжя. З Тернополя курсують поїзди у таких основних напрямках: Львів, Хмельницький, Київ, Чернівці, Івано-Франківськ, Чернівці, Ланівці, Рогатин. Перевезення в межах області здійснюється залізницями Тернопіль-Ланівці, Тернопіль-Підволочиськ, Тернопіль-Бережани, Тернопіль-Заліщики тощо. Ділянка залізниці Львів-Підволочиськ електрифікована. Через область проходять поїзди у Росію, Польщу, Чехію, Словаччину, Болгарію [2, с.17].

Автомобільний транспорт – вид транспорту, що здійснює перевезення вантажів і пасажирів автомобілями по безколіїних шляхах. Довжина автомобільних шляхів 5,6 тис., причому 5,1 тис. км – це дороги із твердим покриттям. У середньому на 1 тис.кв.км території припадає 405 км автомобільних шляхів, а із твердим покриттям - 358 км (в Україні ці показники становлять відповідно 270 і 247 км).

За значенням доріг розподіл наступний: державні – 1394 км або 25%, місцеві – 4152 км або 75%; за видами покриття: асфальтобетонні – 1371 км, або 25% від загальної протяжності доріг, чорне шосе – 2373 км, або 43%, білощобне шосе – 1385 км або 25%, бруківка – 78 км, або 1%, ґрунтові – 339 км, або 6% [3].

Пасажирським транспортом області, включаючи перевезення, виконані юридичними та фізичними особами (без таксі), в 2013 році перевезено 68,7 млн. пасажирів, що на 8,7% більше, ніж у 2012 році та на 4,7% більше запланованого програмою [3].

Внутрішньообласна автобусна маршрутна мережа загальною протяжністю 23620 км, складається з 680 автобусних маршрутів, в т. ч.: 78 – міських, 464 – приміських, 138 – міжміських.

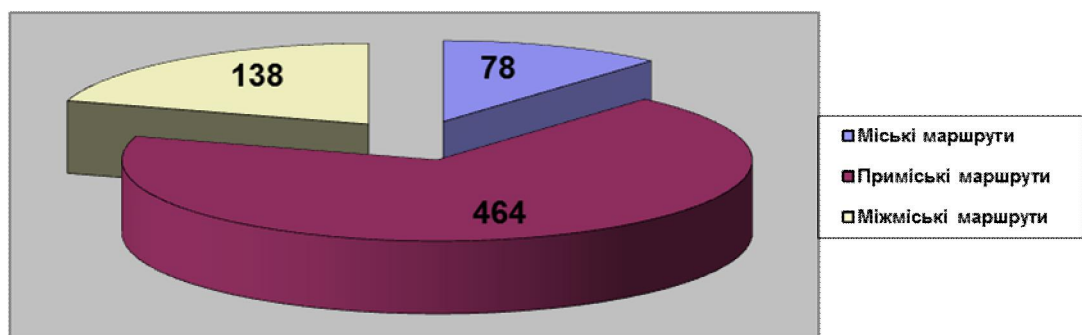

Рис. 1 Розподіл автобусних маршрутів Тернопільської області*

*складено автором за даними [5]

Організовано роботу з переоформлення паспортів автобусних маршрутів. За станом на 01. 01. 2014 р. виготовлено та затверджено 558 паспортів автобусних маршрутів загального користування.

За 2013 р. закуплено 15 нових автобусів та 2 тролейбуси збільшеної пасажиромісткості, посилено вимоги до автомобільних перевізників та забезпечено контроль за дотриманням ними вимог законодавства з питань дорожнього руху [5].

Протягом 2013 року автоперевізниками області надано послуг, згідно з умовами договору по перевезенню пасажирів пільгової категорії на суму 10344,9 тис. грн. За надані послуги їм було надано компенсацію на суму 11194,1 тис. грн.

У 2013 році Служба автомобільних доріг у Тернопільській області виконала робіт з поточного ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування на суму 116,8 млн гривень. Відремонтовано поточним ремонтом 40 км автомобільних доріг, проведено робіт з ліквідації ямковості на 153,3 тис. м³. Профінансовано з державного бюджету за виконані роботи у 2013 році 105,9 млн грн. та 105,08 млн грн. кредитних коштів за виконані роботи у 2012 році на погашення заборгованості, в тому числі, перед ДП „Тернопільський об'їздовий” – 18 млн грн..

Серед областей України Тернопільська займає 20 місце за загальною протяжністю доріг з чорним покриттям, 1 місце із забезпеченості дорогами з твердим покриттям на 1000 м.кв. території. Отже, можемо стверджувати, що область має доволі густу мережу автошляхів. Найважливіші автомагістралі перетинають область із півночі на південь (Дубно-Кременець-Тернопіль-Заліщики-Чернівці) і з заходу на схід (Львів-Зборів-Тернопіль-Підволочиськ-Хмельницький), а також автомобільні дороги Тернопіль-Бучач-Івано-Франківськ та Тернопіль-Чортків-Кам'янець-Подільський. Вони забезпечують міжобласні і внутрішньообласні зв'язки. Крім того, перевезення в межах області здійснюють автомобільними дорогами обласного значення. Серед них найважливішими є: Тернопіль-Бережани, Тернопіль-Гусятин, Галич-Підгайці-Теребовля-Тернопіль; Тернопіль-Кременець, Тернопіль-Залізці-Почаїв тощо. Автомагістралі міжнародного значення пересікають область із заходу на схід і з півночі на південь. Автомагістраль Гданськ-Одеса з'єднує Польщу з Румунією, Брест-Кишинів – головний коридор північно-південного напрямку до балканських країн і Середземномор'я, автомагістраль Луганськ-Львів, Київ-Ужгород з'єднують східні кордони і центр України з Польщею, Словаччиною і Угорщиною. Відстань від Тернополя до найближчих європейських країн - 220-250 км. Через територію області проходять автошляхи: європейського значення (Е50), міжнародні (М12, М19), національні (Н02, Н18 та ін.), регіональні (Р05, Р24, Р25, Р26, Р32). Перевезення вантажів і пасажирів здійснюють понад 130,1 тис. автомобілів. Із них 68% - вантажні автомобілі [4, с.53].

Автобусні маршрути пролягають в усі кінці області, ними курсує понад 2,5 тис. автобусів і мікроавтобусів. Міський електротранспорт працює в Тернополі. Довжина тролейбусних маршрутів сягає 70 км. Станом на грудень 2011 року в Тернополі діє 9 тролейбусних маршрутів (з них 2 – у "години-пік"). Тернопіль обслуговують в середньому 50 тролейбусів. У місті використовуються тролейбуси таких виробників як Skoda, ЮМЗ та ЛАЗ. Існує тролейбусна лінія з Тернополя до його передмістя – Великої Березовиці [1, с.63].

Авіаційний транспорт – це вид транспорту, що виконує важливі функції у зв'язках нашої країни з іншими державами світу. Він здійснює, насамперед, перевезення пасажирів, а також пошти і вантажів, які швидко псуються. Авіаційний транспорт в основному використовувався в області для перевезення пасажирів. Зараз він майже не функціонує. Аеропорт «Тернопіль», що знаходиться за межами міста на відстані двох кілометрів, має злітно-посадочну смугу з штучним покриттям розміром 2000 м x 42 м. і може обслуговувати повітряні судна з максимальною злітною масою до 61 тонни (літаки типу Л-410, Ан-24, Ан-26, Ан-12, Як-40, Як-42, Іл-18, ТУ-134 та вертольоти всіх типів). Його пропускна 100 пасажирів за 1 год. Аеропорт забезпечений митним та прикордонним обслуговуванням по виклику. Виконуються чартерні, нерегулярні польоти по перевезенню пасажирів, вантажів в усі країни світу, крім країн, до яких застосовуються санкції ООН. Найближчі міжнародні аеропорти – Київ (500 км), Львів (120 км), Івано-Франківськ (170 км). В області є 2 аеродроми (Борщів і Мельниця-Подільська), 1 вертодром (с. Лопушне Кременецького району), проте їх використовують дуже рідко.

Річковий транспорт – один з основних видів транспорту, що здійснює перевезення вантажів та пасажирів внутрішніми водними шляхами. В області він розвинутий на р. Дністер нижче від м. Заліщики. Ним перевозять в основному будівельні матеріали (гравій, галь-

ка), які видобуваються із дна цієї річки. Гості та жителі м. Тернополя на катері "Герой Танцоров" в літній час мають змогу здійснити прогулянку по Тернопільському ставу.

Територію Тернопільщини перетинають нафтопровід «Дружба», газопроводи «Союз» (Оренбург-західний кордон), Уренгой-Помари-Ужгород, Дашава-Київ, Торжок-Долина.

Одна з ділянок газопроводу Дашава-Київ до м. Тернополя здана в експлуатацію у вересні 1948 року. Тоді ж була утворена дільниця по будівництву сталевих магістралей, яку в подальшому перейменували в 2-ге районне управління газопроводу.

Тернопільське лінійне виробниче управління магістральних газопроводів є одним із 9 структурних підрозділів філії УМГ «ЛВІВТРАНСГАЗ» ПАТ «УКРТРАНСГАЗ». Підприємство забезпечує транспортування газу для споживачів західного регіону України (Тернопільської, Хмельницької та Івано-Франківської обл.), а також здійснює транспорт газу в країни Європи та підземні сховища газу. Тернопільське ЛВУМГ експлуатує дві компресорні станції – в м. Тернополі та м. Рогатині Івано-Франківської області, загальною потужністю 120 МВт, обслуговує 726 км магістральних газопроводів діаметрами 500, 1020, 1220 і 1420 мм з тисками 12, 55 та 75 атм. (кгс/см²).

Основне завдання – забезпечення надійної і безаварійної експлуатації газотранспортної системи, при її високій ефективності, енергоощадності і техногенно-екологічній безпеці. Впроваджуються нові технології та сучасні методи експлуатації газотранспортної системи, здійснюються системний моніторинг і діагностика обладнання та лінійної частини газопроводів. Проводиться постійна робота з реконструкції, реновації та капітального ремонту основних виробничих фондів.

Залізничний, трубопровідний, автомобільний, електропровідний, авіаційний види транспорту тісно пов'язані між собою, утворюючи єдину транспортну систему, яка є невід'ємною складовою транспортної системи України. За період незалежності в області спостерігається спад транспортних перевезень області, передумовою якого є економічний занепад та стагнація економіки. Процеси економічного характеру мали прямий вплив на функціонування транспортної системи, а також сприяли низькому розвитку транспортної інфраструктури. Саме транспортна інфраструктура, а конкретніше, низький рівень її розвитку та відсутність можливості в подальшому вдосконаленні можуть стати значним бар'єром для економічного зростання регіону. Проте, інвестування значних коштів в покращення кількісних та якісних характеристик транспортної системи забезпечило б позитивні зрушення в господарському та суспільному житті регіону.

Однією із основних проблем автодорожного комплексу Тернопільської області є погана якість доріг та висока частка доріг, які потребують капітального ремонту. Термін експлуатації доріг – 15-17 років, в той час як деякі дороги Тернопільщини вже по два таких терміни відпрацювали. Інноваційний шлях розвитку повинен стати основною рушійною силою у вдосконаленні та розвитку доріг регіону, а також використання сучасних технологій та якісної техніки, щоб довести стан дорожнього покриття до належного рівня, який би відповідав європейським стандартам. Основною причиною погіршення стану доріг є перевищення темпу руйнації доріг над коштами, що фінансуються для їх реконструкції. Одна з причин такої динаміки – різке збільшення завантаженості доріг.

Ще однією з проблем автомобільних доріг є недосконалість системи управління, монополіне право на яке належить Укравтодору. Проявляються недоліки в роботі дорожніх організацій окремих регіонів, які пов'язані з рядом факторів:

- 1) низькі темпи освоєння коштів, які виділяють на реконструкцію та ремонти доріг;
- 2) повільні темпи впровадження новітніх технологій ремонту доріг.

Укравтодор як державний монополіст доріг не здатний сповна забезпечити розв'язання всіх проблем автодорожного комплексу, а також ефективний розподіл бюджетних надходжень.

На даний момент значна частина залізничних колій та залізничних терміналів знаходиться в неналежному стані та не відповідає стандартам перевезень, які вже давно функціонують в Європі. У пасажирських перевезеннях, основними проблемами є низький рівень сервісу, який надає Львівська залізниця, у вагонах часто присутня антисанітарія. Дані чинники роблять поїздки як приміським поїздами, так і всеукраїнськими малоприємними для пасажирів, що є однією із причин зменшення пасажирообороту залізничним транспортом. У

вантажних перевезеннях основною проблемою є неефективні схеми навантаження та розвантаження потягів, занепад залізничних гілок сполучення. Кількість електрифікованих колій складає 18%, що на 12% нижче за середньоукраїнський показник [3].

Висновки. В сучасних умовах, коли в економіці нашої держави спостерігається спад виробництва, який спричиняє спад транспортних перевезень, провідну роль в оптимізації функціонування транспортного комплексу області відіграє логістичне управління.

Логістичне управління транспортною системою Тернопільської області полягає у формуванні та виконанні завдань планування, організації, керування дорожніми роботами, яке полягає у проведенні ремонтно-відновлювальних заходів. Проте автономне визначення потребних з урахуванням технічного стану, різних обмежень, кількості та повноти необхідних робіт не дозволяє сповна розв'язати проблеми. Провідну роль в даних умовах може зіграти нова концепція логістичного підходу до управління транспортним комплексом, суть якої полягає в комплексному та всебічному розгляді завдань та створенні єдиної системи управління транспортними процесами й вдосконалення шляхів сполучення. Для реалізації даної концепції, в першу чергу, потрібно максимально ефективно використати обмежені фінансові надходження та реалізувати їх, вклавши в ремонтно-відновлювальні роботи автодоріг, залізниць та інших шляхів сполучення.

У реформуванні транспортного комплексу Тернопільської області дана концепція управління передбачає реалізацію ряду заходів:

- 1) реформувати систему управління автомобільними дорогами, залізницями із врахуванням регіональних особливостей області;
- 2) надати більші повноваження органам місцевого самоврядування у сфері проведення ремонтно-відновлювальних робіт доріг місцевого значення, а також забезпечити зростання фінансової самостійності даних органів у транспортній сфері;
- 3) ефективно розподілити дороги державного та місцевого значення;
- 4) оптимізувати використання автомобільних та залізничних доріг відповідно до вимог, які ставить сучасна економіка нашої держави.

Логістичне управління, як провідний фактор у регулюванні транспортних процесів в Тернопільській області в сучасних умовах розвитку держави потребує значного вдосконалення та реформування, а також підготовки до майбутньої ролі провідного фактора, що забезпечить функціонування галузей промисловості та поступове зростання економіки області й України в цілому.

Нині спостерігається повільне покращення стану залізничного транспорту, оновлення основних засобів, ремонт колій, вокзалів, проводяться закупівлі нових вагонів. Але поки що все це йде в досить обмежених масштабах та торкається лише ключових напрямків. Для того, щоб прискорити темп модернізації залізниці, потрібно залучити вільні кошти. Джерелами таких надходжень можуть бути іноземні або вітчизняні інвестиції.

Література

1. Герасимів З. М. Сучасний стан та проблеми розвитку транспортної системи Тернопільської області / З. М. Герасимів // Інноваційна економіка. – 2012. – № 3. – С. 61-65.
2. Дзяди́кевич Ю. В. Перспективи розвитку автотранспортної системи України / Ю. В. Дзяди́кевич, І. М. Куликовська // Інноваційна економіка. – 2012. – № 4. – С. 16-19.
3. Інформаційно-аналітична довідка про транспортну систему Тернопільської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/942-transportna-sistema-ternopilskojji-oblasti>
4. Зяйлик М. Ф. Основні напрямки вдосконалення дорожнього господарства України (на прикладі Тернопільського регіону) / М. Ф. Зяйлик, О. І. Вівчар // Регіональна економіка. – 2007. – №3. – С. 47-55.
5. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Тернопільської області на 2014 рік [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.oda.te.gov.ua/main/ua/5346.htm>.
6. Смола О. Транспортне обслуговування в Тернополі / О. Смола // Тернопільська газета. – 2004. – 14-20 квітня (№15). – С.8.
7. Офіційний сайт Укртрансгазу. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.utg.ua/uk/links.

АНАЛІЗ РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЙОГО ОПТИМІЗАЦІЇ

Досліджено сучасний стан та проблеми розвитку рекреаційного господарства Тернопільської області в контексті програм розвитку туристичної галузі регіону. Виокремлено основні напрями оптимізації територіальної організації рекреаційного господарства області. Визначено за допомогою SWOT-аналізу сильні та слабкі сторони, можливості та загрози туристичної галузі Тернопільської області.

The current state and problems of recreational facilities Ternopil region in the context of tourism development in the region. Pointed out in the main areas of optimization territorial organization of recreational facilities area. Determined using analysis SWOT- strengths and weaknesses, opportunities and threats to the tourism industry Ternopil region.

Ключові слова: природно-ресурсний потенціал, суспільно-історичний потенціал, територіальна організація, інфраструктура, рекреаційне господарство.

Keywords: natural resources potential, socio-historical potential, territorial organization, infrastructure and recreational facilities.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Розвиток туристичної галузі є важливою складовою розвитку господарського комплексу багатьох регіонів України. В останні роки увага туристів до ресурсного потенціалу зростає, особливо в Тернопільській області. Однак недостатній розвиток інфраструктурних об'єктів в регіоні, який мав би забезпечувати привабливість туристичних об'єктів, не сприяє реалізації потужного потенціалу для розвитку рекреаційного господарства області. Подолання наслідків економічної кризи, у багатьох регіонах, значною мірою залежить від ефективного використання місцевих рекреаційних ресурсів, розвитку сфери обслуговування, створення сприятливого інвестиційного клімату, всебічної підтримки інноваційних проєктів.

Перспективною умовою розвитку туризму в області є розвиток сучасної інфраструктури, об'єкти якої мають забезпечити комфортні умови обслуговування подорожуючих. Для цього необхідно реконструювати транспортні комунікації до рівня, який відповідав би європейським стандартам. Не менш важливим є реконструкція діючих і будівництво нових готельно-ресторанних комплексів зіркового типу. Важливе значення в організації обслуговування туристів має організація належного медичного обслуговування, транспортна доступність медичних установ. Власне, не тільки окреслення проблем розвитку туризму, але і шляхи їх вирішення на даний час відзначаються особливою актуальністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різним аспектам досліджуваної проблематики присвячені праці вітчизняних учених. Так у працях О. Бейдика, О. Заставецької, О. Любіцевої, М. Мальської, В. Руденка, П. Царика, О.Шаблія висвітлені теоретичні питання рекреаційного господарства регіону. Незважаючи на появу теоретичних і прикладних розробок з проблем рекреаційної діяльності в українській науці ще відсутня єдність поглядів на сутність рекреаційного господарства.

З огляду на зазначене **метою статті** є теоретичний аналіз сильних та слабких сторін рекреаційного господарства регіону, виявлення їх можливостей та загроз, виокремлення основних напрямів оптимізації рекреаційного господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основні передумови розвитку туристичної галузі області найбільш об'єктивно відображає SWOT-аналіз. Де вказано, що сильних сторін та можливостей для розвитку рекреаційної діяльності Тернопільської області є більше, аніж слабких сторін та загроз. Реалізація зазначених можливостей вимагає значних капіталовкладень та підтримки з боку держави. Проте, така стратегія дає змогу в майбутньому отримати позитивний соціально-економічний ефект у межах регіону та його окремих населених пунктів.

Згідно SWOT – аналізу туристичної галузі Тернопільської області сильними сторонами є:

- вигідне суспільно-географічне положення; багатий природно-рекреаційний потенціал (лікувальні мінеральні води, лісові, ландшафтні, геоморфологічні (в т.ч. спелео) ресурси, природоохоронні території);
 - унікальна суспільно-історична спадщина;
 - популяризація фестивальних заходів як унікальних туристично-рекреаційних продуктів;
 - комунікаційна доступність; наявність регіональних програм розвитку туризму в області; зростання конкуренції на ринку туристичних послуг;
 - активна позиція населення щодо розвитку туристичної галузі області.
- Слабкими сторонами рекреаційного господарства виступають :
- недостатній рівень розвитку туристичної інфраструктури (низький рівень надання послуг у туристичних закладах);
 - недостатня кількість закладів розміщення та харчування, невпорядкований стан автошляхів;
 - низький рівень реклами та поінформованості населення щодо туристичних програм регіону;
 - недостатній рівень кваліфікації працівників туристичної сфери;
 - відсутність державних програм збереження та відновлення унікальних туристичних пам'яток;
 - низький рівень попиту на туристичний продукт з боку проведення на території регіону туристичних конференцій, виставок, ярмарок; створення туристичних кластерів.

Тернопільська область має всі можливості для збільшення міжобласних туристичних потоків; використання природного потенціалу для розвитку сільського зеленого, екологічного, водного, оздоровчо-лікувального відпочинку; залучення об'єктів історико-культурної спадщини до нових пізнавальних та розважальних туристично-рекреаційних проектів; облаштування закладів розміщення та відпочинку в місцях із туристичними атракціями; населення регіону через низький рівень доходів; низький рівень інвестиційної активності туристичної галузі.

Впровадження новітніх технологій у процесі здійснення туризму та рекреації; облаштування транспортної інфраструктури дозволить збільшити кількість пасажироперевезень у межах області до об'єктів туризму; збільшення кількості готельних закладів та агросадіб дозволить здійснювати довготривалий відпочинок поблизу туристичних дестинацій; створення якісного туристичного продукту через зростання конкуренції на ринку туристичних послуг.

Основними загрозами для розвитку рекреаційного господарства регіону є: недостатнє фінансування з державного бюджету нових туристичних програм; зменшення кількості іноземних туристів через недосконалість туристичної інфраструктури та низький рівень надання туристичних послуг; невідповідний рівень заробітної плати у туристичній сфері; руйнація архітектурних пам'яток у випадку їх запустіння; зменшення туристичних потоків через низький рівень маркетингу туристичної галузі регіону; надмірне використання вичерпних природно-рекреаційних ресурсів; недофінансування туристичних програм.

Зважаючи на той факт, що туризм впливає на понад 50 секторів економіки регіону, насамперед транспорт, торгівлю, будівництво, сільське господарство і є перспективним напрямком перебудови економіки, Тернопільською обласною державною адміністрацією у 2012 р. було схвалено проект Програми розвитку туризму в Тернопільській області на 2013-2015 роки [1].

Серед основних напрямків діяльності програми визначено: удосконалення системи адміністративно-правового регулювання туризму; аудит та інвентаризація наявних туристичних ресурсів (для забезпечення удосконалення структури управління туристичною сферою на обласному рівні Управлінням з питань туризму спільно з Державним агентством туризму та курортів України впроваджено процес паспортизації кожного туристичного об'єкту регіону й проведення обстеження туристичних потоків та аналізу діяльності суб'єктів туристичної галузі; формування інвестиційних пропозицій в регіоні (участь в інвестиційних форумах, участь у спільних проектах міжнародного співробітництва у туризмі); розвиток пріоритетних

напрянків туризму (районами пріоритетного розвитку туризму визнано національний природний парк „Дністровський каньйон“, заповідник „Кременецькі гори“, Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, національний історико-архітектурний заповідник „Замки Тернопілля“, міста Тернопіль, Збараж, Бережани, Борщів, Теревовля, Бучач, курорти у смт. Гусятин та смт. Микулинці, с. Зарваниця Теревовлянського району); розвиток туристичної інфраструктури; рекламно-інформаційна діяльність.

Напрянки розвитку туристичної діяльності визначалися з огляду на ряд проблем, які постають в регіоні. Однією з них є недосконалість системи збору статистичної інформації, що не дозволяє дати оцінку реальному стану розвитку туристичної галузі. За даними Управління з питань туризму Тернопільської ОДА, кількість суб'єктів туристичної діяльності, що подають звіти, скорочується.

Стримують розвиток туристичної галузі області неналежний стан сервісної інфраструктури, рівень розвитку індустрії відпочинку та розваг в області, а також невідповідність сучасним вимогам матеріально-технічної бази туристично-рекреаційних об'єктів. Однією із гострих проблем в області є стан під'їзних шляхів до основних туристичних об'єктів. Так, із загальної кількості - 65 під'їзних шляхів до основних туристичних об'єктів, у 2013 році капітального ремонту потребували шляхи по 5 напрямках, середнього та ямкового - 54, та не потребували ремонту тільки 6 з них. За відсутності фінансування реконструкція доріг та їх будівництво в області не проводились. А незначні обсяги робіт з поточного ремонту та експлуатаційного утримання не спроможні модернізувати наявну дорожню мережу області і направлені лише на утримання її в проїжджому стані як в літній так і в зимовий періоди.

Районними державними адміністраціями і органами місцевого самоврядування виділялись земельні ділянки для розбудови закладів сервісного обслуговування туристів та відпочинку. Як наслідок, в області щорічно зростає кількість закладів розміщення. Так, у 2009 р. в області діяло 40 готелів та інших закладів розміщення, а у 2013 р. їх кількість збільшилась до 79. Проте слід зазначити, що відкриття в області нових об'єктів готельного бізнесу здійснюється за рахунок інвестицій приватного бізнесу. Проблемою є також брак заходів зі сторони органів місцевого самоврядування та виконавчої влади щодо використання наявного потенціалу природних лікувальних ресурсів окремих територій області, що не дозволяє залучити додаткові резерви до розвитку територій та, відповідно, наповнення місцевих бюджетів.

У відповідності до вимог Закону України „Про курорти“ передбачено механізм створення та розвитку курортів, а саме: підготовка клопотань та подання цих клопотань про оголошення територій курортними, розгляд клопотань та їх погодження, розходження державної екологічної та санітарно-гігієнічної експертизи, прийняття рішень про оголошення природних територій курортними територіями. В перелік населених пунктів, які віднесені до курортних входять: смт. Гусятин Гусятинського району, с. Скоморохи Бучацького району, смт. Скала-Подільська Борщівського району та смт. Микулинці і с. Конопківка, Теревовлянського району. Однак, в досліджуваному періоді органами місцевого самоврядування зазначених територій не здійснювалась підготовка клопотання про надання територіям особливого статусу. Лише Гусятинською РДА було розроблено бізнес-план інвестиційного проекту „Розвиток курортного полісу „Гусятин“ через впровадження інноваційної моделі використання конкурентних переваг бальнеологічного курорту“. Однак, на сьогодні туристична діяльність тут не проводиться у рамках запланованого, цей факт можна пояснити браком коштів та недостатньою рекламацією курорту.

Стримує розвиток туристичної діяльності в регіоні недостатня забезпеченість туристичної галузі висококваліфікованими спеціалістами. Так, у складі більшості районних державних адміністрацій питаннями туризму займаються відділи культури та туризму. В області діє лише чотири туристично-інформаційні центри: у м. Тернопіль, м. Заліщики, смт. Гусятин та м. Борщів.

Важливим чинником розвитку туризму регіону є інвестиційний клімат у його межах. Тому важливим завданням сьогодні є розбудова напрямків інвестування туристичних атракцій. До 2015 р. планується втілити в життя три інвестиційні туристичні проекти: створення курортного полісу „Гусятинський“, Кременецького тренувального центру зимових видів спорту та розвиток навчально-спортивної бази олімпійської підготовки з біатлону у с. Підгородне Тернопільського району. Особливо привабливим є район Кременечинни, сприятливий для

будівництва гірськолижних трас для дітей та молоді. Місто Кременець знаходиться неподалік траси Київ - Чоп, а також на автошляху Тернопіль - Рівне - Луцьк. Його вигідне транспортно-географічне положення зумовлює перспективу розвитку рекреаційного комплексу курортного використання, оскільки тут проходять туристичні маршрути до Почаївської лаври, Збарзького замку та Вишнівецького палацу, а також до туристичних принад Львівської та Волинської областей.

Сприятливий інвестиційний клімат варто встановити у районі Дністровського каньйону, який має сприятливі природні умови та ресурси для створення оздоровчо-курортного регіону, створення локальних туристично-рекреаційних центрів з розвинутою інфраструктурою у смт Коропець, м. Заліщики та смт. Мельниця - Подільська сприяло б комплексному використанню багатих туристичних ресурсів цього регіону [4, с. 300-302].

Оцінка туристичного потенціалу дала змогу прогнозувати оптимальні види туристичної діяльності у межах досліджуваного регіону. Таким чином, найбільш перспективними видами рекреації та туризму в області є: оздоровчий, спортивний (спелео - та водний туризм), сільський зелений, пізнавальний, науковий (археологічний), сакральний (паломницький), розважальний (фестивальний). Так, на території Придністер'я (яка володіє найбільш атрактивним поєднанням природного та суспільно-історичного потенціалу) є великі перспективи для розвитку нових видів туризму, серед яких сільський зелений туризм, фестивальний туризм та пригодницький туризм. Потенційними об'єктами фестивального туризму виступають оборонні споруди у Бучачі, Язлівці, Підзамочку, Окопах, Кудринцях, Висічці, Кривче, смт. Скала-Подільська. Тут можна проводити фестивалі середньовічної культури, відтворення лицарських боїв за прикладом Кременецької та Збарзької фортець, Бережанського замку. Поки що цей напрямок неможливий через зруйнований стан збереження цих споруд, а масове скупчення людей може призвести до ще більшої їх руйнації.

Загалом, для розвитку розважального туризму в регіоні мають бути вирішені наступні завдання:

- формування законодавчої бази щодо розвитку туризму;
- проведення моніторингу місцевих історико-культурних об'єктів, їх внесення до списку Держреєстру нерухомих пам'яток України;
- дослідження та покращення туристичної інфраструктури в зоні перспективних об'єктів туристичних відвідувань;
- розробка нових туристичних маршрутів по маловідомих історичних містечках, де знаходяться руїни споруд чи залишки історичних міст;
- розвиток індустрії розваг;
- підключення до розвитку інфраструктури інвестиційних коштів;
- залучення студентської молоді до розробки і реалізації проектів розвитку туристичної галузі в області.

Важливим етапом розвитку фестивального туризму регіону є залучення інвестицій та введення інноваційних проектів під час проведення фестивалів. Зокрема, Тернопільська обласна державна адміністрація щорічно сприяє проведенню Західноукраїнської туристичної виставки-фестивалю в Тернополі. У 2012 р. туристично-рекреаційний потенціал області презентували у 15 спеціалізованих всеукраїнських, міжрегіональних та міжнародних туристичних виставках та форумах, які відвідало понад 10 тисяч осіб. До уваги візитерів виставкової експозиції регіону пропонувалася рекламно-презентаційна продукція архітектурно-історичних заповідників, оздоровчих закладів, закладів розміщення та харчування, туристичних суб'єктів, а також путівники, маршрути та туристичні карти області.

На сучасному етапі співробітниками Тернопільського обласного інформаційного туристично-краєзнавчого центру складається календар фестивалів на кожен рік. Так у 2013 р. проведено фестиваль Бережанського замку у м. Бережани, «Братина» у с. Стіжок, «Червоне – фест» у с. Нирків; «Забави у княжому місті» в м. Теремовля, «Купальська феєрія» у с. Чагарі; «Дзвони Лемківщини» у смт. Монастириська та «Дзвони Лисоні» у м. Бережани [5]. У 2014 р. велика частина запланованих заходів не проводилась, у зв'язку з ситуацією у державі.

Однією з форм розважального туризму можна вважати проведення так званих „квестів" - розважальних заходів, у процесі яких пропонується виконання поставлених завдань за певний період часу із використанням карт чи картосхем. Широкі можливості для збільшення

туристичних потоків має екскурсійний, зокрема музейний туризм. Наразі музейна мережа регіону недостатньо залучена до екскурсійного руху і надає послуги незначній кількості відвідувачів. виправити таку ситуацію можна, змінивши засоби менеджменту та маркетингу музейних закладів: налагодження співпраці із туристичними суб'єктами, поширення інформації про установи та їх екскурсійні можливості, створення нового музейного продукту. Для цього необхідно запроваджувати додаткові музейні послуги для відвідувачів: створення зон для відпочинку, ігрових кімнат для дітей, закладів харчування поблизу музеїв. Сформувати унікальний туристичний продукт музею можна, створивши атракційні експозиції, зокрема рухомі, інтерактивні, анімовані. Для прикладу, у музеях історичного профілю можна облаштувати анімований екран, який розповідатиме про важливі історичні події краю із змінними зображеннями. Такий варіант прийнятний і для музеїв інших профілів. Наприклад, у музеї С. Крушельницької варто встановити програвач, який відтворюватиме відомі її пісні. Важливим є запровадження нових інформаційних технологій, що також забезпечить поширення інформації про установи серед широкого кола потенційних споживачів.

Як свідчить український досвід, широко популярними музейними установами є скансени (музеї просто неба). В Тернопільській області наразі функціонує музей УПА під відкритим небом у с. Антонівці, за раціонального підходу до його популяризації на території музею можна буде приймати великі туристичні потоки, що забезпечить позитивний результат для розвитку туризму населеного пункту. Для забезпечення цього процесу варто приділити увагу стану автошляхів, які ведуть до музею, а також розширенню мережі закладів розміщення та харчування.

У вересні 2012 р. на території Збараського замку було відкрито кінно-мистецький театр просто неба імені Байди Вишневецького, який діє як частина музейної установи НЗ „Замки Тернопілля”. У місті Тернопіль планується створення музею сакрального мистецтва просто неба: у парк Топільче буде перевезено старі дерев'яні храми з усієї області, які засвідчують галицькі традиції дерев'яної архітектури [6]. Таким чином, населення матиме змогу вивчити традиції та культуру рідного краю з одного боку, а з іншого - цей процес дозволить запобігти руйнуванню старих споруд, які будуть музеєфіковані та реставровані.

Щодо розвитку туристичної інфраструктури (є автостоянка, заклади розміщення та харчування) у населених пунктах, де діють музеї, то виділяються наступні населені пункти: м. Тернопіль (краєзнавчий музей, художній музей, картинна галерея), м. Збараж (Збараська фортеця), м. Бережани (краєзнавчий музей, музей книги, музей переслідуваної церкви, музей Б. Лепкого та ін.), м. Кременець (музей Ю. Словацького, краєзнавчий музей), м. Почаїв (музей І. Хворостецького), м. Бучач (краєзнавчий музей), м. Борщів (краєзнавчий музей), с. Біла (музей С. Крушельницької). Отже, як правило, туристичною інфраструктурою забезпечені міські населені пункти або поселення, які лежать у близькій відстані від них. Більшість інших населених пунктів не забезпечені в достатній мірі закладами туристичної інфраструктури, що стримує процес їх популяризації. Особливу увагу варто приділити розвитку інфраструктури у віддалених від обласного центру поселеннях: селах Більче-Золоте Борщівського району (унікальний підземний музей трипільської культури), Денисів (краєзнавчий музей), Молотків (музей «Молотківська трагедія»), місті Копичинці (музей театрального мистецтва). Автошляхи, що ведуть до цих установ, мають задовільний стан, але у населених пунктах недостатня кількість або ж зовсім відсутні заклади харчування та заклади розміщення.

Висновки. Перспективним напрямком рекреаційної діяльності регіону є лікувально-оздоровчий туризм. Відповідно до Стратегії розвитку Тернопільської області на період до 2015 року, туризм на її території має стати пріоритетним напрямком. Зокрема варто звернути увагу на курортно-оздоровчий Теребовлянський та Гусятинський райони. Основні завдання, які необхідно здійснити: розроблення та видання схем розміщення туристичних об'єктів та пунктів сервісу, картосхем туристичних та екскурсійних маршрутів, путівників про райони; створення в місті фотовітрини про природні та культурні пам'ятки краю та фотоцитів із рекламою лікувальних вод; впровадження нових туристичних маршрутів; вдосконалення санаторно-курортних і туристичних закладів, залучення об'єктів історико-культурної спадщини до туристичних програм; створення сучасної дорожньої інфраструктури на основних туристичних маршрутах; розвиток сільського туризму, створення сільських садиб, що прийматимуть туристів.

Важливим напрямком розвитку рекреаційної діяльності регіону є стимулювання зовнішнього, зокрема в'їзного туризму, що забезпечить стабільні фінансові надходження до обласного бюджету.

Загалом, з метою успішного розвитку усіх видів міжнародного туризму Тернопільська область увійшла у 2003 р. до ради з туризму Карпатського регіону (поряд із Львівською, Івано-Франківською, Чернівецькою та Закарпатською областями), яка сприяє популяризації рекреаційно-туристичного потенціалу західноукраїнських областей на світовому туристичному ринку. Основні напрямки діяльності ради включають об'єднання зусиль областей з розвитку туристичної галузі, аналіз діяльності туристичних підприємств, проведення навчальних семінарів; здійснення реклаमाції туристичних ресурсів регіону, моніторинг діяльності туризму.

Література

1. Програма розвитку туризму в Тернопільській області на 2013-2015 роки.
2. Проект програми розвитку туризму.
3. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2012 рік / За ред. В. Г. Кирича. - Тернопіль, 2012. - 457 с.
4. Царик П. Пріоритетні інвестиційні проекти сталого розвитку обласного регіону : матеріали міжн. науково-практичної конференції «Організація діяльності підприємств тур. Індустрії в умовах інтеграційних процесів». - С. 300-302.
5. Сайт Терно-тревел. Режим доступу: www.ternotravel.com
6. Сайт ради туризму Карпатського регіону. Режим доступу: <http://tourism.if.ua/ua/partners/ukx/ctb/>.
7. Електронно-довідкова енциклопедія України. [Електронний ресурс]. -<http://www.ukrainainkognita.org.ua>.

УДК 338.1

Дарія Берницька

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА ПИВОВАРНОЇ ГАЛУЗІ

В статті досліджено підприємство пивоварної галузі формування та управління стратегіями диверсифікації діяльності підприємства адаптованих до ринкових умов господарювання, вибір стратегій диверсифікації.

This article investigates the brewing industry company formation and management strategies for diversification of the company adapted to the market conditions, the choice of diversification strategies.

Ключові слова: стратегія диверсифікації, пивоварна галузь, стратегічний потенціал підприємства, внутрішнє середовище, зовнішнє середовище.

Keywords: diversification strategy, brewing industry, the strategic potential of the company, the internal environment, the environment.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Диверсифікація як елемент стратегії розвитку в епоху масового споживання стала головним предметом обговорення, що пов'язано, з одного боку з помітним зниженням темпів зростання в порівнянні з попередніми етапами, з іншого – прагненням підприємства вистояти в умовах нерівномірного економічного і політичного розвитку країни. Орієнтація на інноваційний шлях розвитку вимагає від товаровиробників наявності асортименту, який складається як мінімум з кількох різновидів продукції, що знаходяться на різних етапах життєвого циклу і взаємно доповнюють один одного, що потребує диверсифікації виробництва. Вітчизняна економіка характеризується частими змінами вектора економічного розвитку, політико-правових умов господарювання, запитів споживачів, підвищеним ризиком. В цих умовах природнім засобом забезпечення умов виживання і розвитку підприємства на ринку є диверсифікація. Однак, як свідчить практика,

невирішеними залишаються питання наукового обґрунтування і створення оригінальної, адаптованої до вітчизняних умов господарювання системи управління стратегіями диверсифікації діяльності з урахуванням стану і тенденцій розвитку ринкового середовища, а також стратегічного потенціалу підприємства.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Теоретичні та науково-методичні основи диверсифікації діяльності розглянуті в працях зарубіжних вчених І. Ансоффа, Р. Аккофа, О. М. Аронової, К. Боумена, Дж. К. Гелбрейта, Е. Дихтль, П. Ф. Друкера, Ф. Котлера, В. Д. Маркової, Г. Мінцберга, М. Е. Портера, Б. Санто, А. Дж. Стрикленда, А. Томпсона, Р. А. Фатхутдінова, Х. Хершген, Й. А. Шумпетера, С. Янга.

Запропоновані ними концепції глибоко опрацьовані й набули розвитку в працях вітчизняних вчених В. А. Борисової, Н. В. Бутенко, В. А. Гришка, Г. І. Демченка, С. М. Ілляшенка, М. Х. Корецького, Н. В. Куденко, Н. Г. Маслак, Л. Г. Мельника, В. Г. Моїсеєва, В. Д. Немцова, С. В. Оборської, О. М. Олефіренка, П. Г. Перерви, М. М. Радевої, Р. Б. Тяна, З. Є. Шершньової та інших.

Мета статті полягає в дослідженні стану підприємства пивоварної галузі, формування та управління стратегіями диверсифікації діяльності підприємства до ринкових умов господарювання, вибору стратегій диверсифікації

Виклад основного матеріалу. Одним із найважливіших напрямків підвищення ефективності роботи вітчизняних підприємств є здійснення стратегії диверсифікації виробництва. В сучасних умовах тенденція розвитку процесів диверсифікації виробництва стала досить очевидною. Грамотно здійснена стратегія диверсифікації виробництва сприяє поліпшенню економічних показників вітчизняного підприємства, зниженню ризику його діяльності.

Диверсифікація є такою концепцією, якій не можна дати однозначного визначення. Диверсифікація (від латин. *Diversus* – різний і *facere* – робити) — це одночасний розвиток декількох або багатьох не взаємопов'язаних технологічних видів виробництва або обслуговування, розширення асортименту виробництва або послуг [6]

Диверсифікація передбачає виявлення саме того виду діяльності, в якому можна найбільш ефективно реалізувати конкурентні переваги підприємства.

Ідеальним варіантом діяльності будь-якого підприємства, як відомо, є попередження можливих невдач і втрат продуктивності, які можна визначити з різних прогнозів компанії, що стосуються саме означених показників. Необхідність диверсифікації може бути виявлена в результаті порівняння бажаного і можливого рівнів продуктивності і того рівня, який був досягнутий в результаті діяльності компанії. Для менш успішних компаній, які не планують (або не можуть спланувати) свої дії на майбутнє, першою ознакою такого розриву показників продуктивності часто є скорочення портфеля замовлень або зменшення виробничої потужності.

Усі причини застосування диверсифікації викликані одним – підвищити ефективність діяльності підприємства не лише на сьогодні та в найближчому майбутньому, але й на тривалу перспективу.

Процес вироблення оцінки і плану диверсифікації вимагає часу, зусиль, ретельного вивчення, а головне - фінансових ресурсів. Диверсифікація охоплює широкий спектр можливостей, варіюючись від досить обмеженого вторгнення в нову область виробництва лише в межах країни («вузька» диверсифікація) до широкого вторгнення у виробничі сфери інших країн («широка» диверсифікація)[5].

В окремих випадках диверсифікація є необхідністю. Наприклад, коли ринок збуту, на якому діє підприємство, має тенденцію до скорочення (тобто товар, який виробляє підприємство, вступає до стадії спаду життєвого циклу), підприємство мусить виходити в інші сфери бізнесу [6]

Для аналізу надаємо коротку характеристику діяльності пивоварного підприємства. За нашими оцінками, заснованими на даних офіційної статистики та звітності підприємства, в цифрах дану ситуацію можна представити наступним чином.

У продовж останніх років ВАТ «Опілля» (м. Тернопіль) перебувало у складному фінансовому положенні через різке зниження обсягів продаж. Підприємство почало втрачати позиції, так як сучасні методи виробництва вимагають від підприємства сучасного обладнання, яка зде-

шевить продукцію та буде конкурентоздатною на ринку пива. Починаючи з середини 2008 року, в зв'язку із початком обвалу ринку і фінансовою кризою в Україні самі афілійовані до ВАТ «Опілля» особи почали відчувати брак ліквідності, а відтак брак здатності надавати фінансову допомогу, що призвело до податкової заборгованості і вимивання обігових коштів, і, як наслідок, обвалу в продажах. Надалі підприємство розділилося на ПАТ «Опілля» та ТОВ «Пивоварня «Опілля». На даний час ТОВ «Пивоварня «Опілля» орендує у Тернопільського ПАТ «Опілля» комплекс адміністративних та виробничих приміщень загальною площею 6542,2 кв. м, та обладнання для виготовлення і розливу пива. Договір оренди у 2013 році становив 345000 тис. грн. З метою зменшення витрат підприємства ТОВ «Пивоварня «Опілля» прийняла рішення про викуп у Тернопільського ПАТ «Опілля» лінії по розливу пива у ПЕТ пляшку, та лінії по виготовленню концентрату квасного сула.

Особливістю споживчого ринку пива є те, що він, насамперед, являє собою ринок виробників. Вони створюють власні збутові мережі, визначають тактику та стратегію боротьби за споживача.

Тернопільський пивоварний завод «Опілля» за розмірами відноситься до середнього підприємства. Кількість штатних працівників сягає 68 робітників. За ступенем охоплення ринку відноситься до національних підприємств. За ступенем спеціалізації Тернопільська пивоварня «Опілля» відноситься до спеціалізованих підприємств.

За 2013 рік підприємство отримало чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) у розмірі 19941 тис. грн., що на 7342 тис. грн. більше порівняно з попереднім роком. Собівартість реалізованої продукції склала 16719 тис. грн., що на 5775 тис. грн. більше порівняно з попереднім роком. За 2013 рік ТОВ «Пивоварня «Опілля» отримало 781 тис. грн. чистого прибутку. Динаміку реалізації продукції покажемо за попередні 2012-2013 роки у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Реалізація продукції ТОВ «Пивоварня «Опілля»

Показники	2012 рік, тис. грн.	2013 рік, тис. грн.	Темп росту, %
Чистий дохід від реалізації продукції	12599	19941	158,3
Валовий прибуток	1655	3222	194,7
Собівартість реалізованої продукції	10944	16719	152,8
Адміністративні витрати	1013	1320	130,3
Інші операційні витрати	437	1044	239,0
Витрати на збут	277	359	129,6

Примітка. Таблицю складено автором за даними фінансової звітності підприємства.

Отже, помітним є те що у 2013 році у порівнянні з 2012 роком відбулося збільшення надходжень від реалізації – чистий дохід від реалізації склав 158,3% від рівня попереднього року. Аналізуючи дані з таблиці 1 і 2 можна зробити висновок, що підприємство за звітний 2013 рік збільшив свої показники майже по всіх статтях.

Витратами звітного періоду підприємство визнає зменшення активів або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу(за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оціненими. Витрати визначаються витратами певного періоду одночасно з визначенням доходу, для отримання якого вони здійснені. Витрати, які не можливо прямо пов'язати з доходом певного періоду, відображаються у складі витрат того звітного періоду в якому вони були здійснені.

Витрати ТОВ «Пивоварня «Опілля» за 2013 рік показано в таблиці 2. Окрім собівартості, витрати складають: адміністративні витрати – 1320 тис. грн, витрати на збут продукції – 359 тис. грн., інші витрати – 1044 тис. грн.

Зі звітних даних підприємства видно, що найбільшу частку в повній собівартості продукції займають матеріальні витрати на виробництво, які щороку збільшувалися, і у 2013 становили 62%. Також з роками зростає питома вага амортизації, що пов'язано з збільшенням розміру основних фондів. Однак у 2012 році спостерігалось поступове зменшення амортизаційних від-

рахувань. Операційні витрати порівняно з попереднім роком збільшилися і 5866 тис. грн, що становило 28,3% від загальних витрат.

Можна відзначити, що завод не має заборгованості за платежами в бюджет, вчасно виплачує кошти у всі фонди. Так що державі вигідно мати побільше таких підприємств, от тільки б вона ще підтримувала їх.

Використовуючи цю інформацію, кожне підприємство має постійно адаптувати власне виробництво до умов ринку, які змінюються, і своєчасно вживати заходів щодо зниження своїх індивідуальних витрат, підвищення якості продукції, зміни її асортиментів, можливості створити стійку конкурентоспроможність завдяки успішній реалізації стратегії диверсифікації.

Проаналізувавши діяльність ТОВ «Пивоварня «Опілля» можна сказати, що головною метою при організації товарної політики є розширення ринків продажу, збільшення прибутків та найповніше задоволення споживачів, які мають бути впевнені в якості та прекрасних смакових властивостях продукції. Але поряд з позитивними сторонами в організації товарної політики виявлено і негативні. Тому для заводу запропоновано заходи щодо покращення організації товарної політики на підприємстві. Серед них: заміна застарілого устаткування новим в варильному відділенні заводу, покращення якості продукції засобами управлінського контролю та формування споживацьких смаків населення.

Для виробництва конкурентоспроможної продукції та для того щоб успішно конкурувати на ринку пива і не відставати від лідерів пивоварного виробництва пивзаводом необхідно використовувати сучасне високоефективне обладнання. Технологічне оновлення та максимальне задоволення попиту можна поєднати за допомогою:

- ✓ розроблення нової упаковки для пива;
- ✓ задіяння виробничої потужності більше на 118,68 тис. дал, що забезпечить повне використання виробничої потужності підприємства;
- ✓ підвищення іміджу підприємства та конкурентоспроможності продукції;
- ✓ досягти конкурентних переваг порівняно з іншими пивоварними підприємствами;
- ✓ завоювання нового сегмента ринку.

Застосування стратегії диверсифікації у нестабільних умовах вітчизняної економіки має ряд особливостей і пов'язаних з цим проблем, які ускладнюють пошук і обґрунтування варіантів, прийнятих для конкретного підприємства у конкретній ринковій ситуації.

Серед головних слід зазначити: високий комерційний ризик, обмеженість фінансових ресурсів у розвиток нових бізнес-одиниць чи модифікацію існуючих, відсутність ефективних і перевірених практикою методичних інструментів щодо вибору оптимальних стратегій диверсифікації (включаючи критеріальну базу).

За результатами аналізу визначають доцільність диверсифікації і формують її цілі і завдання. При цьому, слід брати до уваги викладені основні спонукальні причини та цілі диверсифікації а також враховувати класифікацію і характеристики видів диверсифікації.

Для попереднього вибору можливих стратегій (наборів стратегій) диверсифікації, виходячи зі спонукальних причин та цілей, автором на основі джерела [4,5,6] розроблена матриця (таблиця 2), що дозволяє окреслити поле найбільш доцільних стратегій.

Однак вибір слід узгоджувати з наявною ресурсною базою конкретного підприємства. Потрібна ресурсна база для визначених за такою класифікацією видів диверсифікації.

Враховуючи причини, що спонукають прийняти рішення про впровадження конкретної стратегії (стратегій) диверсифікації, мети, що ставиться та наявних ресурсів, які є у розпорядженні підприємств (сильних сторін діяльності, що мають конкурентні переваги, або які дають змогу повніше реалізувати наявний потенціал), можна обрати не тільки один, а і декілька видів диверсифікації його діяльності.

Визначення найприйнятніших стратегій диверсифікації з відібраних на попередньому етапі (табл. 2) доцільно вести на основі запропонованих авторами [1, 3, 4, 6] загальної схеми управління вибором стратегій диверсифікації та схеми урахування впливу факторів внутрішнього та зовнішнього мікро - і макросередовищ.

Також пропонується проводити оцінку стратегічного потенціалу підприємства (внутрішнього середовища). Основна проблема полягає у складнощах первинного вибору найзначущіших факторів внутрішнього і зовнішнього середовищ та їх адекватній оцінці.

Таблиця 2

Матриця вибору виду диверсифікації, виходячи з цілей та спонукальних причин

Спонукальні причини	Цілі диверсифікації			
	Забезпечення конкурентоспроможності та отримання прибутку	Повніше завантаження виробничих потужностей	Пошук та реалізація альтернативних варіантів використання сировини, матеріалів, технології	Досягнення синергетичного ефекту
Розвиток науково-технічного прогресу	Нецентрована Диверсифікація єдності	Центрована Нецентрована	Нецентрована Диверсифікація єдності	Нецентрована Диверсифікація єдності
Вимоги анти-монопольного законодавства	Центрована Нецентрована Диверсифікація єдності	Центрована Нецентрована	Центрована Нецентрована Диверсифікація єдності	Нецентрована Диверсифікація єдності
Перенакопичення капіталу в традиційних галузях виробництва та пошук нових сфер вкладання капіталу	Нецентрована Диверсифікація єдності	Нецентрована	Нецентрована	Нецентрована Диверсифікація єдності
Створення нових робочих місць	Нецентрована Диверсифікація єдності	Нецентрована	Нецентрована Диверсифікація єдності	Нецентрована Диверсифікація єдності

Як базові (вони підлягають корегуванню, для урахування специфіки конкретного аналізу) на основі узагальнення результатів аналізу основних методів портфельного аналізу [2, 6] пропонуємо приймати до уваги наступні фактори зовнішнього і внутрішнього середовища.

Зовнішнє середовище: тенденції розвитку ринку (зростання, спад, стабільність тощо); обсяг ринку; рівень конкуренції; ринкові бар'єри (фінансові, правові, іміджеві, конкурентні, постачальницькі тощо); стадія життєвого циклу товару; стадія життєвого циклу ринку; можлива реакція економічних контрагентів (сумарно або окремо по видах контрагентів: постачальників, посередників, споживачів тощо); рівень прибутковості; доступність каналів збуту продукції.

Внутрішнє середовище (стратегічний потенціал підприємства): стан маркетингу; виробництво; кадри; фінанси; система управління; науково-дослідна діяльність; інноваційна діяльність; інформаційне забезпечення; захищеність технічних і технологічних рішень, тор-

гівельної марки; можливість приведення у відповідність інтересів економічних контрагентів підприємства; виробничі потужності і виробничі площі(ступінь резервування, гнучкість тощо).

Звичайно, запропонований перелік факторів, що підлягають урахуванню, для ТОВ «Пивоварня «Опілля» може бути скорегований відповідно до специфіки діяльності підприємства, особливостей конкретного ринку і тощо.

Як оціночні критерії, за якими приймають рішення про раціональність (нераціональність) і, відповідно, доцільність (недоцільність) відбору конкретної стратегії для ТОВ «Пивоварня «Опілля» запропоновані наступні:

- ✓ рівень платоспроможного попиту на товари (вироби чи послуги) підприємства (більше значення краще);
- ✓ рівень рентабельності діяльності (більше значення краще);
- ✓ рівень ризику (менше значення краще);
- ✓ зростання адаптаційних можливостей підприємства до змін ситуації на ринку (більше значення краще);
- ✓ рівень конкурентоспроможності (більше значення краще);
- ✓ рівень використання стратегічного потенціалу підприємства (більше значення краще).

Значимість критеріїв на кожному рівні системи прийняття рішень пропонується визначати методом попарних порівнянь [3] за шкалою, що подана у таблиці 3.

Таблиця 3

Шкала парних порівнянь

Відносна важливість у балах	Оцінка за порядковою шкалою
1	Критерії рівнозначні
2	Один з критеріїв дещо важливіший за інший
3	Істотні переваги одного з критеріїв
4	Значні переваги одного з критеріїв
5	Абсолютна перевага одного критерію над іншим

На перетині стовпчиків з рядками матриці проставляють оцінки, що характеризують позиції одного критерія порівняно з іншим.

Таблиця 4

Попарне порівняння критеріїв у точці прийняття рішень для ТОВ «Пивоварня «Опілля»

Критерії	Критерії					
	1.Рівень попиту	2.Рівень рентабельності	3.Рівень ризику	4.Адаптаційні можливості	5.Рівень конкурентоспроможності	6.Рівень використання стратегічного потенціалу
1.Рівень попиту		2	1	2	2	2
2.Рівень рентабельності	0,5		0,5	2	1	2
3.Рівень ризику	1	2		3	2	3
4.Адаптаційні можливості	0,5	0,5	0,33		1	1
5.Рівень конкурентоспроможності	0,5	1	0,5	1		2
6.Рівень використання стратегічного потенціалу	0,5	0,5	0,33	1	0,5	

Порівнюють за рядками: критерій першого рядка з критеріями у стовпчиках; потім другого і т. д. якщо при порівнянні, наприклад, другого критерія з третім експертна оцінка становить 3 (істотні переваги другого над третім), то при порівнянні третього з другим оцінка дорівнює 1/3.

З метою апробації аналізуємо найприйнятніші стратегії диверсифікації з відібраних на попередньому етапі для підприємства ТОВ «Пивоварня «Опілля», що проводить політику диверсифікації (таблиця 4).

Таким чином визначено вагові характеристики оціночних критеріїв, за якими слід обирати найраціональніші стратегії диверсифікації для ТОВ «Пивоварня «Опілля»

Далі визначимо відносні оцінки альтернативних стратегій диверсифікації за обраним набором критеріїв методом попарних порівнянь, застосувавши для цього шкалу наведену у таблиці 3 результати порівняння надано у таблиці 4 Аналіз і оцінка виконані і занесені у таблиці 5

Таблиця 5

Відносні оцінки альтернативних стратегій диверсифікації за обраним набором критеріїв методом попарних порівнянь

-	Споріднена	Неспоріднена	Диверсифікація єдності
Рівень платоспроможного попиту на товари (вироби чи послуги) підприємства			
Споріднена		0,5	0,5
Неспоріднена	2		1
Диверсифікація єдності	2	1	
Рівень рентабельності			
Споріднена		0,5	0,33
Неспоріднена	2		0,33
Диверсифікація єдності	3	3	
Рівень ризику			
Споріднена		0,5	0,33
Неспоріднена	3		0,33
Диверсифікація єдності	5	2	
Зростання адаптаційних можливостей підприємства до змін ситуації на ринку			
Споріднена		3	4
Неспоріднена	0,33		2
Диверсифікація єдності	0,25	0,5	
Рівень конкурентоспроможності			
Споріднена		0,5	0,33
Неспоріднена	2		1
Диверсифікація єдності	3	1	
Рівень використання стратегічного потенціалу підприємства			
Споріднена		0,5	0,33
Неспоріднена	2		0,5
Диверсифікація єдності	3	2	

Відносна оцінка аналізованої стратегії (однієї з трьох альтернативних, що розглядаються) виконується як результат ділення суми оцінок у рядку відповідної таблиці попарних порівнянь на суму оцінок усіх рядків тієї ж таблиці.

Кращою є стратегія, що має більше значення узагальнюючого показника пріоритетності стратегій диверсифікації Це є диверсифікація єдності.

Висновки. Таким чином, запропоновано методичний підхід до вибору стратегій диверсифікації діяльності підприємства, виходячи з наявних зовнішніх умов господарювання і стану стратегічного потенціалу підприємства.

Уточнено набір характеристик зовнішнього середовища і стратегічного потенціалу підприємства, що дозволяє більш повно оцінювати їх стан.

Запропоновано набір оціночних критеріїв для прийняття рішень щодо раціональності (чи нераціональності) відбору конкретних стратегій з ряду альтернативних.

Література

1. Багорка М. О. Диверсифікація як фактор підвищення ефективності діяльності підприємств в сучасних умовах / М. О. Багорка, І. А. Білоткач // Інвестиції: практика та досвід. — 2009. — №10. — С. 17 — 21.
2. Берницька Д. І. Аналіз зовнішнього мікросередовища підприємств пивоварної промисловості/Д.І. Берницька //Інноваційна економіка. — 2013. - № 2 [40]. — С. 66 –71.
3. Пересадко Г. О. Методичні засади аналізу альтернатив і оптимізації вибору стратегій диверсифікації за критерієм ризик – результат/ Пересадко Г. О., Пересадько Н. І. // Механізм регулювання економіки. — 2007. — №2 (30). — С. 189-198
4. Радева М. М. Механізм формування диверсифікаційної політики підприємства в умовах трансформаційної економіки: дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 / Радева Марина Миколаївна. — Дніпропетровськ, 2005. — 210 с.
5. Скоробогатов М. М., Куцерубова О. І. Диверсифікація як один із шляхів підвищення ефективності діяльності підприємств у сучасних умовах / М.М. Скоробогатов, О.І.Куцерубова // Економічний вісник Донбасу № 3 (25), 2011. — с.18 – 23.
6. Стратегія підприємства: Підручник/ Ю. Б. Іванов, О. М. Тищенко, Т. М. Чечетова-Терашвілі, О. В. Ревенко.- Х.:ВД «ІНЖЕК», 2009.-560 с.
7. «Опілля» – класика хмільного напою [Електронний ресурс] / М. Гамаль // Режим доступу: <http://www.harchovyk.com/content/detail/442>
8. Ємцев В. І. Сучасний стан та проблеми ринку пива України / В. І. Ємцев // Галузеві проблеми, події, заходи. — 2011. — №5. — С. 4-7.

УДК 911.373 (477)

Ірина Ілляш

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ, РОЗВИТКУ І ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Досліджено регіональні відмінності у формуванні, розвитку та використанні трудового потенціалу України. Визначено сучасні проблеми та тенденції у використанні трудового потенціалу країни. Запропоновано шляхи підвищення ефективності використання трудового потенціалу країни.

The regional differences in the formation, development and use of labor potential of Ukraine are analyzed. The contemporary issues and trends in the use of labor potential of Ukraine are defined. Ways of improving the use of labor potential are given.

Ключові слова: формування, розвиток, використання трудового потенціалу, регіон.

Keywords: formation, development, use of labor potential, region.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Формування, розвиток й ефективне використання трудового потенціалу є необхідними передумовами інноваційного розвитку та стратегічними завданнями розвитку економіки країни та її суспільства.

Упродовж тривалого часу відбувалося звуження природної бази трудового потенціалу, зокрема внаслідок від'ємного природного приросту, зниження показників народжуваності, збільшення смертності, особливо чоловіків у працездатному віці, значного рівня виробничого травматизму та складної ситуації у сфері охорони праці, збільшенню захворюваності населення, поглиблення процесів його старіння, що сприяло збільшенню демографічного навантаження, значних обсягів трудової міграції працездатного населення за межі України. Такі негативні процеси лише в останні роки набирають сповільнення й зменшуються свій

негативний вплив. Окрім природного зрушення бази трудового потенціалу відбувалось погіршення якісних компонент трудового потенціалу, що теж негативно позначилось на можливостях його розвитку та використання у майбутньому. Нарешті, відбуваються кризові процеси як в економічному розвитку, так і в соціальному житті суспільства. Всі ці фактори мали місце впродовж тривалого періоду і відобразились у зменшенні рівня людського потенціалу і рейтингу країни за рівнем людського розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Вагомий внесок у теоретичну і методологічну розробку проблем формування, використання та розвитку трудового потенціалу в умовах структурної трансформації економіки України зроблено відомими українськими вченими О. Амошею, Л. Безчасним, Д. Богинею, І. Бондарем, В. Близнюк, С. Вовканичем, О. Грیشною, М. Долішнім, С. Злупком, В. Куценко, Е. Лібановою, І. Лукиновим, О. Макаровою, В. Мікловдою, С. Писаренко, С. Пирожковим, У. Садовою, Л. Семів, М. Шаленко, Л. Шаульською, Л. Шевчук, К. Шило, Л. Янковською та інші.

Вивченню окремих аспектів прояву та використання трудового потенціалу як на мікро-, так і на макrorівнях присвячено праці багатьох вчених-економістів, зокрема: В. Антонюк, О. Ареф'євої, О. Бендасюк, Д. Богині, З. Варналія, В. Васильченка, С. Гринкевич, Т. Давидюк, Т. Драгунової, С. Дуди, Н. Єсінової, Г. Завіновської, О. Зборовської, Я. Зубрицької, А. Калини, Б. Кляйненко, Л. Корчевської, А. Линенко, В. Лич, С. Мельник, Г. Осовської, В. Приймак, С. Радько, А. Черепа, К. Шило та ін.

Метою статті є вивчення сучасних регіональних особливостей формування, розвитку і використання трудового потенціалу в Україні.

Виклад основного матеріалу досліджень. Розвиток і ефективне використання трудового потенціалу країни та її регіонів є основною передумовою економічного зростання, водночас саме ефективність на фазі використання та відтворення свідчить про позитивні тенденції у соціально-економічному розвитку країни. Таким чином, інтегральним показником потенційних можливостей економіки і водночас передумовою її зростання є трудовий потенціал.

З огляду на значну ступінь опрацювання проблеми із вивчення трудового потенціалу, нами було проаналізовано низку наукових праць та виокремлено показники для аналізу трудового потенціалу на різних фазах розвитку. Так, найприйнятнішою, на нашу думку, є система показників, яка відображає трудовий в єдності таких його складових [1]:

- демографічної, котра відбиває демографічні характеристики всього населення: вік, стать, сімейний стан, природний та механічний прирости тощо;
- медико-біологічної, що відображає стан здоров'я населення;
- інтелектуальної, яка віддзеркалює рівень інтелектуального розвитку, що є наслідком ефективізації освітньої складової, у тому числі штучний інтелект;
- освітньої, що відображає рівень освіченості населення (передусім якісний аспект), що детермінує інтелектуальну складову;
- економічної, що показує умови праці через загальний економічний стан країни;
- мотиваційної, що відображає умови праці через персоніфіковані стимули;
- культурної, котра відображає особливості духовного розвитку, релігійні переконання, систему цінностей;
- соціальної, яка відбиває соціальні відносини, у тому числі стосовно визначених соціальних груп незахищених категорій осіб;
- психологічної, яка відображає особистісні риси людини як базового носія трудового потенціалу, що є вродженими чи набутими в процесі трудової діяльності;
- організаційної, яка відображає середовище функціонування носіїв трудового потенціалу, в т. ч. діяльність відповідних інституцій.

Ми провели дослідження за низкою чинників у розрізі цих складових у фазах формування, розвитку та використання трудового потенціалу (табл. 1). На основі співставлення цих показників за складовими і фазами трудового потенціалу з середньоукраїнськими показниками було здійснене ранжування регіонів України. Унаслідок комплексного аналізу всіх складових та групування, проведеного на основі їх аналізу, за кожною фазою виділено макро-групи регіонів.

Показники аналізу трудового потенціалу країни та її регіонів у розрізі його складових та фаз [6]

Склада- дова	Показники аналізу трудового потенціалу за фазами трудового потенціалу		
	формування	використання	розвиток
Демографічна	Кількість наявного населення; Медіанний вік населення; Середня очікувана тривалість життя при народженні	Демографічне навантаження на населення працездатного віку; Рівень смертельного травматизму, пов'язаного з виробництвом; Загальна кількість осіб, які загинули від злочинів	Природний приріст на 1000 осіб наявного населення; Міграційний приріст на 1000 осіб наявного населення (у межах України, зовнішня міграція); Співвідношення сільського і міського населення
Медико-біологічна	Рівень інвалідності населення; Кількість неактивного населення за станом здоров'я віком 15-70 років; Рівень захворюваності населення на активний туберкульоз;	Коефіцієнт смертності населення із зовнішніх причин за винятком смертності від самошкодження (на 100000 населення); Коефіцієнт смертності від самогубства (на 100000 населення); Рівень травматизму, пов'язаного з виробництвом; Кількість відвідувань за зміну амбулаторно-поліклінічних закладів (на 10000 населення)	Забезпеченість населення лікарями усіх спеціальностей (на 10000 населення); Забезпеченість населення середнім медичним персоналом (на 10000 населення);
Інтелектуальна	Кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи; Кількість інноваційно активних підприємств у промисловості; Впровадження прогресивних технологічних процесів у промисловості; Освоєння нових видів продукції у промисловості	Кількість творців (винахідників, раціоналізаторів) на 10000 працюючих; Кількість фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи на 10000 працюючих; Загальний обсяг інноваційних витрат; Внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій	Кількість фахівців вищої кваліфікації, зайнятих в економіці країни (кандидати та доктори наук); Частка штатних працівників, які мають повну вищу освіту; Обсяг реалізованої інноваційної продукції
Освітня	Охоплення дітей дошкільними закладами; Кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів; Кількість учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів; Кількість студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації	Підготовлено (випущено) кваліфікованих робітників; Випущено фахівців вищими закладами освіти; Кількість докторів наук, зайнятих в економіці України; Кількість кандидатів наук, зайнятих в економіці України	Частка працівників, які підвищували кваліфікацію; Кількість аспірантів; Кількість докторантів
Економічна	Економічна активність населення у віці 15-70 років; Частка населення із середньодушовими грошовими доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум; Заборгованість населенню із заробітної плати	Рівень зайнятості населення; Середньорічна кількість найманих працівників; Рівень безробіття (за методологією МОП); Рівень вимушеної неповної зайнятості; Питома вага працівників, які працювали під впливом шкідливих факторів; Середньомісячна заробітна плата на одного працюючого;	Попит на робочу силу; Кількість вивільнених працівників Середня тривалість пошуку роботи Навантаження не зайнятих трудовою діяльністю громадян на одне вільне робоче місце

Соціально-психологічна	Введення в експлуатацію житла на 1000 осіб; Кількість виявлених неповнолітніх, які вчинили злочини; Кількість виявлених жінок, які вчинили злочини	Рівень злочинності (на 1000 наявного населення); Кількість неактивного населення у віці 15-70 років по причині зневірення; Кількість неактивного населення у віці 15-70 років, які переконанні, що немає підходящої роботи	Бібліотечний фонд (примірників н 100 жителів); Відправлення газет і журналів; Забезпеченість населення житлом середньому на 1 особу, (м ² загальні площі); Загальна кількість осіб, які потерпіли від злочинів
Організаційна	Кількість суб'єктів ЄДРПОУ; Кількість малих підприємств на 10000 наявного населення; Введення в експлуатацію об'єктів соціальної інфраструктури (загальноосвітніх, дошкільних навчальних закладів, лікарень тощо)	Фінансові результати від звичайної діяльності підприємств до оподаткування; Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств; Загальні обсяги експорту товарів	Інвестиції в основний капітал на одну особу; Прямі іноземні інвестиції на одну особу в регіони; Частка підприємств, які отримали прибуток

Проаналізувавши всі групи складових, що впливають на трудовий потенціал регіонів у фазі формування на основі статистичних даних [2; 3; 4], а також провівши проміжні ранжування за кожною зі складових та виділивши групи можна виділити такі групи регіонів:

1) із високими показниками (м. Київ, Дніпропетровська, Харківська, Запорізька, Київська, Львівська, Одеська області);

2) із середніми показниками (Черкаська, м. Севастополь, Миколаївська, Донецька, Рівненська, Вінницька, Тернопільська, Чернівецька, Автономна Республіка Крим, Закарпатська, Хмельницька, Волинська, Житомирська області);

3) із низькими показниками (Івано-Франківська, Сумська, Херсонська, Полтавська, Чернігівська, Кіровоградська, Луганська області).

Як видно із наведеного групування, завдяки високому науковому, освітньому потенціалу, значній економічній активності та великій частці населення й економічно активного населення центральні регіони, Львівська та Одеська області є лідерами за потенційними можливостями формування значного трудового потенціалу. Тоді як прикордонні регіони, центральна Кіровоградська та промислові Полтавська та Луганська області відстають за більшістю показників на фазі формування трудового потенціалу.

Проаналізувавши всі групи складових, що впливають на трудовий потенціал регіонів у фазі розвитку на основі статистичних даних [2; 3; 4], у підсумку можна виділити наступні групи регіонів:

1) із високими показниками (м. Київ, Одеська, Львівська, Харківська, Дніпропетровська, Автономна Республіка Крим, Донецька, Полтавська, Київська області);

2) із середніми показниками (Запорізька, Івано-Франківська, Вінницька, м. Севастополь, Чернівецька, Луганська, Тернопільська, Житомирська, Сумська, Черкаська, Хмельницька, Миколаївська, області);

3) із низькими показниками (Волинська, Рівненська, Чернігівська, Херсонська, Кіровоградська, Закарпатська області).

Як бачимо, у фазі розвитку отримані показники дещо відрізняються від фази формування. Наприклад, на фазі розвитку Полтавська область має більші потенційні можливості для розвитку трудового потенціалу та з групи з найнижчими показниками в фазі формування переходить у групу з найвищими показниками у фазі розвитку. Також порівняно кращі можливості, ніж у першій фазі, мають у фазі розвитку Донецька, АР Крим області, що теж підвищились у рейтингу до високих показників. Понизила свій рейтинг у фазі розвитку Запорізька область.

Якщо у фазі формування Івано-Франківська, Луганська, Сумська області були в аутсайдерах, то у фазі розвитку вони мають посередні показники. Тобто значно більші шанси для розвитку сформованого потенціалу, порівняно із такими областями, як Волинська, Рівненська й Закарпатська, котрі у цій фазі увійшли до групи аутсайдерів, понизивши свій рейтинг.

Отже, можна зробити висновок, що у фазі формування найкращі потенційні можливості для цього розвитку мають регіони із потужною промисловістю, науковим і науково-технічним потенціалом; середні показники щодо потенційного розвитку мають регіони із порівняно високими показниками за соціальними, медико-біологічними й освітніми складовими.

Чернігівська, Херсонська й Кіровоградська області як у фазі формування, так і розвитку мають найнижчі потенційні можливості за більшістю показників, що у майбутньому може становити обмеження для їх економічного розвитку.

Проаналізувавши всі групи складових, що впливають на трудовий потенціал регіонів у фазі використання на основі статистичних даних [2; 3; 4], у підсумку можна виділити наступні групи регіонів:

1) із високими показниками (м. Київ, Харківська, Одеська, Миколаївська, Львівська, Дніпропетровська, Полтавська області, Автономна Республіка Крим);

2) із середніми показниками (Донецька, Київська, Івано-Франківська, Запорізька, Закарпатська, Черкаська, Вінницька, Чернівецька, Тернопільська, Сумська області, м. Севастополь);

3) із низькими показниками (Хмельницька, Луганська, Херсонська, Чернігівська, Волинська, Рівненська, Житомирська, Кіровоградська області).

У цій фазі значно нижчі можливості, порівняно із фазою розвитку, мають Донецька й Київська області, які перейшли із групи з найкращими показниками, в групу із середніми; знизили свій рейтинг і Житомирська та Хмельницька області, які перейшли із групи з середніми показниками в групу з найгіршими. Лише Миколаївська область має значно кращі можливості для використання трудового потенціалу, аніж для його розвитку, і відзначається найкращими показниками у фазі використання.

У цілому, можна виділити наступні області за стійкими показниками характеристик трудового потенціалу:

1) із високими показниками у всіх фазах трудового потенціалу (м. Київ, Харківська, Одеська, Дніпропетровська, Львівська області);

2) із середніми показниками у всіх фазах трудового потенціалу (м. Севастополь, Вінницька, Тернопільська, Чернівецька, Черкаська області);

3) із низькими показниками у всіх фазах трудового потенціалу (Чернігівська й Кіровоградська області).

Для цих регіонів властиві найстійкіші тенденції у формуванні, розвитку та використання трудового потенціалу, що дає можливість пошуку шляхів вирішення проблем, що існують залежно від групи й місця в рейтингу. Всі інші регіони України залежно від фази трудового потенціалу змінюють свій рейтинг і, відповідно, місце в групуванні, а це, в свою чергу утруднює можливості для вироблення пропозицій щодо вдосконалення механізмів регулювання трудового потенціалу цих територій, однак нашою метою є конкретніші види проблем, залежно від тієї чи іншої фази.

Вирішення проблем формування, розвитку та використання трудового потенціалу потребує реалізації наступних пріоритетних напрямків його розвитку: удосконалення правової основи забезпечення розвитку трудового потенціалу; створення сприятливих соціально-демографічних умов формування трудового потенціалу; досягнення прийняттого рівня якості трудового життя, забезпечення розвиненості соціально-трудова відносин; узгодження концепції розвитку трудового потенціалу з демографічною, освітньою політикою та політикою охорони здоров'я; підвищення якості освітніх програм та програм професійного розвитку населення шляхом забезпечення доступності освіти через розвиток дистанційних форм навчання, післядипломної освіти, орієнтації освіти на самостійне та креативне мислення, відповідальне прийняття рішень; створення умов для продовження активного періоду трудового життя груп населення, що є старшими за працездатний вік; здійснення прогнозів кількісного та якісного складу трудового потенціалу з метою забезпечення реальної потреби ринку праці у кваліфікованих спеціалістах відповідно до попиту на окремі професії.

Необхідними також є вдосконалення правового, фінансово-економічного, адміністративно-організаційного, кадрового та наукового забезпечення.

Збереження й розвиток трудового потенціалу України потребує нагального розв'язання проблем у сфері охорони праці, формування сучасного безпечного та здорового виробничого середовища, мінімізації ризиків виробничого травматизму, професійних захворювань і аварій на виробництві, що сприятиме сталому економічному розвитку та соціальній спрямованості. Проблеми у сфері охорони праці передбачається розв'язати шляхом: підвищення ефективності державного управління охороною праці; удосконалення системи державного нагляду і громадського контролю за додержанням вимог законодавства з охорони праці; реформування державних органів управління охороною праці; проведення моніторингу розроблення, впровадження та функціонування систем управління охороною праці на всіх рівнях управління; дерегуляції підприємницької діяльності; розроблення та впровадження механізму економічного стимулювання роботодавців залежно від рівня безпеки, травматизму, професійної захворюваності та фактичного стану охорони праці на виробництві; підвищення рівня відповідальності роботодавців за створення безпечних і здорових умов праці; удосконалення системи ведення обліку та проведення аналізу даних про випадки травматизму на виробництві та професійних захворювань тощо.

Врегулювання проблем, що пов'язані з регіональною диференціацією за можливістю формування, розвитку та використання трудового потенціалу, повинно стати першочерговим завданням на шляху відновлення економічного розвитку та соціальної стабільності у суспільстві.

Висновки. Вивчення регіональних відмінностей у формуванні, розвитку й використанні трудового потенціалу України дає можливість встановити групи регіонів за подібністю його чинників і складових. Такий підхід дозволяє комплексно й системно проаналізувати сучасні тенденції розвитку і використання трудового потенціалу й визначити можливі напрямки та шляхи вдосконалення використання трудового потенціалу у майбутньому. Для регіонів із найстійкішими показниками у фазах формування, розвитку й використання трудового потенціалу важливо розробити дієві програми його розвитку й збереження, адже навіть для регіонів із відносно стійкими показниками традиційно вагомий вплив мають демографічні проблеми скорочення чисельності населення, його старіння, а також соціально-політичні та економічні чинники, вагомість яких за сучасних умов зростає.

Література

1. Гринкевич С. С. Трансформації відтворення трудового потенціалу України в інформаційній економіці: монографія / С. С. Гринкевич; Львів. комерц. акад. – Л.: Львівська комерційна академія, 2013. – 349 с.
2. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України ; Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Статистичний збірник «Регіони України» 2013. Частина I / Державна служба статистики України ; За ред. О. Г. Осауленка; Відп. за вип. Н. С. Власенко. – Київ, 2013. – 783 с.
4. Статистичний збірник «Регіони України» 2013. Частина II / Державна служба статистики України ; За ред. О. Г. Осауленка; Відп. за вип. Н. С. Власенко. – Київ, 2013. – 322 с.
5. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 р.: розпорядження КМУ від 22. 07. 2009 р. № 851-р [Електронний ресурс] // ВВР України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>.
6. Трудовий потенціал в умовах формування інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / Гринкевич С. С. – Режим доступу: http://www.lac.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/News/Academy/2013/Docs/LCA_Presentation_Hrynkevych.pdf
7. Шило К. М. Кількісна та якісна характеристика трудового потенціалу: регіональний аспект / К. М. Шило // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу, 2013. – Вип. № 2 (22). – С.118–123.

НАПРЯМКИ РОЗРОБКИ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ

У статті розкрито основні напрямки розроблення цінової політики підприємств регіону, охарактеризовано принципи, на яких має базуватися цінова стратегія. Обґрунтовано основні функції ціни. Визначено чинники, що впливають на процес ціноутворення, розглянуто етапи та послідовність формування цін на підприємствах регіону.

The article describes the main directions development pricing policies of companies in the region, characterized the principles which should be based pricing strategy. Grounded the basic functions of price. Factors, which influence on the pricing are determined, considered stages and sequence pricing on the enterprises in the region.

Ключові слова: ціна, ціноутворення, функції ціни, цінова політика, напрямки ціноутворення.

Keywords: price, pricing, price functions, pricing directions.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. За своєю суттю ціна є історичною категорією, яка зародилась у процесі розвитку суспільства на етапі виробництва та обміну товарів і появи грошового еквівалента. Без такого еквівалента неможливий процес реалізації товарів, а стадія виробництва взагалі втрачає зміст. За допомогою ціни споживач має можливість порівнювати різні товари і вибирати ті, які найбільше задовольняють його за різними ознаками.

Ціни, що функціонують у ринковому механізмі, є складною системою, яка лежить в основі товарно-грошових відносин. За допомогою цін вирішуються такі важливі завдання, як створення економічних передумов для рентабельного функціонування підприємств, стимулювання виробництва та споживання якісної продукції, регулювання обсягів і структури виробництва залежно від суспільних потреб, створення сприятливих економічних умов для вирішення соціальних проблем тощо.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблемою дослідження напрямків розробки цінової політики підприємства займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Л. В. Балабанова, Б. Берман, Дж. Еванс, С. М. Ілляшенко, С. В. Ковальчук, М. В. Корж, Я. В. Литвиненко, М. В. Мінченко, Ю. Є. Петруня, Ю. Г. Тормоса, В. М. Щербань та ряд інших.

Разом з цим вивчення й аналіз опублікованих за даною проблематикою праць дали змогу для висновку про те, що питання розробки цінової політики підприємств регіону недостатньо розроблені як у науковому, так і в організаційно-практичному аспектах.

При написанні даної статті використано праці авторів, які торкалися зазначеного кола питань, досліджено різні чинники, що впливають на процес ціноутворення, розглянуто етапи та послідовність формування цін на підприємствах регіону та напрямки створення ефективною системи управління цінами на підприємстві.

Метою даного дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо напрямків розробки цінової політики на підприємствах регіону, визначення чинників, що впливають на процес ціноутворення та створення системи управління цінами на вітчизняних підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід економіки України на ринкові умови потребує нових підходів до методів господарювання, розроблення стратегії діяльності на перспективу, розрахунку фінансових наслідків своєї діяльності. Велике значення при цьому має цінова стратегія підприємства, яка повинна розроблятися з урахуванням зовнішніх та внутрішніх чинників, які діють у країні.

Ми погоджуємося з думкою Я. В. Литвиненка, що в економіці ціну розглядають з двох точок зору [1]:

- як економічну категорію, яка за своєю суттю є ланкою, що пов'язує процеси виробництва та реалізації товарів або послуг;
- як різноманіття цін, що утворюються в різних економічних системах і виконують відповідні функції та завдання.

Система цін має бути гнучкою та відображати всю різноманітність сфер їхнього застосування. Перш за все, ціна – це ринкова категорія. Тому, як вірно зауважує науковець Ю.Г. Тормоса, всю систему цін слід поділити на ціни внутрішнього та світового ринків. Різниця між такими цінами суттєва. Якщо в основі світових цін лежить інтернаціональна вартість, то ціни внутрішнього ринку спираються на величину національної вартості товарів. Остання залежить від трьох чинників: рівня продуктивності праці в країні, структури національного виробництва і рівня інфляції [2].

Ми погоджуємося з думкою Л. В. Балабанової, що формування цінової політики на підприємстві має базуватися на таких принципах [3]:

- 1) забезпечення узгодження цінової політики із загальною стратегією розвитку підприємства;
- 2) врахування попиту споживачів при прийнятті рішень щодо цін;
- 3) врахування кон'юнктури ринку, цін конкурентів і особливостей ринкових сегментів у процесі ціноутворення;
- 4) забезпечення використання ціни як інструмента маркетингової політики підприємства;
- 5) здійснення гнучкої та активної цінової політики.

З огляду на жорстке конкурентне середовище, у якому доводиться діяти кожному підприємству регіону, ряд авторів вважають, що у свої функціях ціна повинна відображати ознаки ринкової конкуренції. Зокрема, науковець Ю. Є. Петруня пропонує наступну класифікацію функцій ціни [4].

1. Порівняльна функція полягає в тому, що прийняття споживацького рішення передбачає порівняння альтернативних товарів. Ціна товару використовується як інструмент порівняння товарів, критерій їх оцінки.

2. Сигнальна функція проявляється в тому, що ціна є елементом комунікаційного процесу продавця та покупця. Шляхом ціни продавець може надсилати певні комунікаційні сигнали споживачам. У цих сигналах може відбиватися відповідне ринкове позиціонування товарів, торговельних марок, компанії в цілому. Шляхом цінових сигналів компанія відшукує, виділяє «своїх» клієнтів.

3. Конкурентна функція ціни діє в конкурентному середовищі, яке є складним, динамічним процесом. Методи конкурентної боротьби поділяються на дві групи: цінові та нецінові (якість, сервіс, гарантії, просування тощо). Цінова конкуренція є суперництвом суб'єктів збуту товарів шляхом надання споживачам кращих цінових пропозицій. Така конкуренція базується на використанні закону попиту, згідно з яким за рівності інших умов споживачі купують більше продукції при зниженні ціни за одиницю продукції та менше – при її підвищенні. Ціновий фактор має не тільки пряме конкурентне значення, а й певне опосередковане – невисока ціна товару може компенсувати низький рівень його якості, й тим зробити його конкурентоспроможним за рахунок найкращого поєднання ціни та якості [4].

Таким чином, ціна є одним із найважливіших важелів управління виробництвом. На її основі визначають результативність діяльності в усіх сферах виробництва.

Розроблення політики ціноутворення є досить складним процесом. Основним фактором, який впливає на ціну, є взаємодія попиту та пропозиції на ринку. Проте не слід нехтувати й дією інших чинників. Вважаємо цілком обґрунтованою думку науковця Я. В. Литвиненка, що на процес ціноутворення на підприємстві можуть впливати наступні об'єктивні чинники: економічний потенціал підприємства; наявність матеріальних ресурсів та капіталу; рівень кваліфікації робітників; організація виробничого процесу; ступінь конкуренції; можливості підприємства швидко реагувати на зміни кон'юнктури ринку [1].

Загалом ми погоджуємося з думкою автора, проте вважаємо, що політика ціноутворення є однією з найголовніших складових загального стратегічного плану розвитку підприємства. Від точності її розрахунку залежать правильний вибір економічної стратегії, кінцеві результати діяльності підприємства та його ефективність.

Крім об'єктивних чинників на рівень цін впливають також і суб'єктивні, тобто ті, які безпосередньо залежать від діяльності підприємства, а саме: організація виробництва і збуту на підприємстві; продуктивність праці робітників; ступінь завантаженості обладнання та ефективність його використання; рівень кваліфікації робітників; рекламні заходи на підпри-

емстві та їх ефективність; канали товароруху, їх кількість; якість роботи маркетингової служби підприємства, особливо відділу ціноутворення тощо [5].

В економічній літературі розглянуті різні підходи до процесу формування цінової політики підприємства. Ми вважаємо достатньо обґрунтованою думку вченого Я. В. Литвиненка, який виділяє декілька етапів процесу ціноутворення на підприємстві [1].

Першим етапом, на думку автора, є визначення загальних цілей політики ціноутворення. На даному етапі підприємство визначає мету цінової політики стосовно конкретного товару. Найефективнішим є вибір цільової політики ціноутворення, за якого всі дії керівництва при визначенні ціни продумані, зрозумілі і тільки постає питання виконання розрахованого плану. В цьому випадку легше встановлювати ціну на виріб, здійснювати моніторинг та змінювати її. Але визначити цільову політику ціноутворення не завжди можливо, особливо за умов постійних змін економічної ситуації.

При визначенні цілей політики ціноутворення застосовують різні підходи, які найчіткіше поєднали вчені-маркетологи Дж. Еванс та Б. Берман [6].

Перший підхід щодо визначення цілей цінової політики базується на збуті продукції та обсязі попиту на неї в регіоні. Основним тут є зацікавленість підприємства у збільшенні реалізації товарів та послуг, а також збільшення своєї частки на ринку порівняно з конкурентами. У межах даного підходу підприємство повинно вирішити наступні завдання:

- збільшення обсягів продажу товарів та надання послуг;
- підвищення частки підприємства на ринку або на окремому його сегменті;
- завоювання лідируючого становища на ринку або на його сегменті;
- завоювання нових ринків збуту продукції або його сегментів;
- стимулювання збільшення продажу товарів за рахунок надання різних знижок та пільгових умов реалізації;
- підвищення привабливості товару за рахунок підвищення його якості та асортименту;
- організація різних форм розпродажу товарів після основного сезону реалізації, організація реалізації залишків запасів, якщо вони виникають;
- введення на ринок нових товарів й активне їх рекламування.

Другий підхід визначення цілей ціноутворення базується на показнику прибутку. Він застосовується у випадках, коли підприємство бажає швидко збільшити свої фінансові результати, оптимізувати їх розмір відповідно до інвестиційних програм. Використання даного підходу доцільне, якщо підприємство не впевнене в майбутньому і намагається швидко отримати готівку. При даному підході характерні такі завдання:

- максимізація отримання прибутку в короткий час;
- отримання достатнього рівня прибутку;
- отримання готівки за короткий період;
- стабілізація отримання доходів та прибутку.

Для досягнення поставленої мети можливо застосовувати наступні варіанти заходів [1].

1. Встановлення максимального розміру прибутку на одиницю виробу, поки фірма має відносно монопольне становище на ринку товарів та послуг, а також пільги з податків або попит споживачів незадоволений.

2. Розмір прибутку на одиницю виробу встановлюють нижчий від максимального, але відносно стабільний протягом певного часу, тобто отримують достатній прибуток.

3. Розмір прибутку пов'язують з розміром капіталовкладень. За цим варіантом політика ціноутворення тісно пов'язується з інвестиційною політикою підприємства і відповідною віддачею із вкладеного капіталу.

4. Прагнення швидко отримати дохід, якщо підприємству не вистачає готівки для поточних господарських операцій, воно має дефіцит фінансових ресурсів або підприємство не впевнене у своєму майбутньому.

Проте не завжди завдяки цим заходам можна досягти визначеного ефекту. Найбільшим ефект буде у випадках, коли:

- висока ціна не відчутна для більшості споживачів, тобто рівень конкуренції низький;

- висока ціна дає змогу підприємству за рахунок отриманого прибутку компенсувати витрати підприємства на проведення наукових досліджень, винаходи та розробки, підвищити витрати на рекламу, на виведення товару на ринок та ін.;
- перша група споживачів менш чутлива до ціни, ніж наступні;
- після початкового насичення ринку або його сегмента ціна може бути в подальшому використана для виходу на загальний ринок.

Третій підхід базований на поточному стані ринку. За цього підходу підприємство ставить такі завдання:

- створення найпривабливішого клімату за рахунок проведення різних стимулюючих заходів;
- виживання підприємства на ринку;
- підвищення свого іміджу на ринку, підвищення престижу товарів, які воно виробляє або реалізує;
- підвищення рівня конкурентоспроможності продукції та підприємства на ринку товарів та послуг і за рахунок цього зменшення частки конкурентів;
- дотримання вимог конкуренції та боротьба з іншими на законних умовах;
- впровадження стратегії наслідування лідера.

На другому етапі визначають цінову політику підприємства з урахуванням напрямів збутової політики, характеристик споживачів та організаційних форм діяльності й обслуговування. На цьому етапі конкретизують збутову політику підприємства, кінцевих споживачів, канали товароруку та ін. На підставі цього визначають три головні напрями політики ціноутворення. Розглянемо детальніше кожний з них [7].

Перший напрямок – політика ціноутворення за роздрібною реалізації товарів споживачам. Такий напрям характерний і для торговельних (як роздрібних, так і оптових), і для виробничих підприємств, які мають свою спеціалізовану роздрібну торговельну мережу. Для збільшення обсягів реалізації підприємство повинно застосовувати новітні технології просування товару на ринок, проводити різні презентації для пояснення позитивних якостей виробу, який реалізується, здійснювати пробну показову експлуатацію його і тим самим підвищувати зацікавленість споживача в його придбанні.

Другий напрям – політика ціноутворення за оптовою реалізації, пов'язана з продажем товарів великими партіями, як правило за контрактами. В таких випадках зазвичай установлюється відносно постійна ціна, яка функціонує протягом усього часу дії контракту (за деякими винятками) або на термін до закінчення його виконання. Застосовуються тверді або базисні ціни, в деяких випадках плаваючі. Цей напрям має за мету стимулювання реалізації товарів великими партіями іншим підприємствам та фірмам.

Третій напрям – цінова політика підприємства під час продажу товарів безпосередньо споживачам. Цей напрям передбачає реалізацію товарів за схемою «виробник – споживач» безпосередньо на виробничому підприємстві або в спеціалізованій мережі, яка належить виробнику. За такої форми реалізації велике значення надається особистому контакту зі споживачем, зокрема, можливості отримати безпосередньо у виробника первинні консультації щодо характеристики та особливостей експлуатації виробу. З'являється можливість поступового переходу від одноразового контакту та продажу виробу споживачу до багаторазового і відповідно до формування відносно постійного кола клієнтів у майбутньому.

На третьому етапі визначають загальний напрямок політики ціноутворення. Умовно цей етап можна поділити на кілька піднапрямків.

1. Визначення цільового ринку. На цьому напрямку проводять маркетингове дослідження ринку товарів, які виробляє споживач, або його сегмента та розробляється цінова політика для цього ринку.

2. Аналізують образ торговельної марки. Визначають позитивні та негативні риси товару, який виробляє підприємство, вивчають його зовнішній вигляд і можливості покращення. Окремо проводять дослідження стосунків між виробниками та продавцями під час реалізації виробів, форм і методів передпродажного та післяпродажного обслуговування товару.

3. Проводиться аналіз інших елементів маркетингової політики. Визначаються всі внутрішні та зовнішні чинники, які впливають на встановлення ціни та її зміну. Визначаються дії підприємства при подальшому просуванні товару на ринок за допомогою різних захо-

дів – проведення потужної рекламної компанії, покращення політики збуту товарів, оптимізації каналів товароруку.

4. Визначення напрямів цінової політики та її узгодженість із виробничою та іншою політикою підприємства. Цінова політика координується із загальною економічною стратегією підприємства, узгоджуються цілі та відповідні завдання, здійснюється координація в часі, за виконавцями, визначається відповідальність кожного з них та ступінь стимулювання якісного виконання своїх обов'язків.

5. Розроблення цінових стратегій та можливості їх застосування в конкретних умовах відповідно до напрямів загальної цінової політики. Їх розробка спрямована на конкретизацію дії підприємства щодо визначення ціни, можливості її зміни протягом тривалого часу за умови забезпечення виконання загальної економічної стратегії підприємства.

6. Встановлення ціни. Для цього визначаються всі методи розрахунку ціни залежно від виду товару, напряму визначення ціни (витратний чи споживчий) тощо. Кожен метод має свої особливості, які потрібно враховувати при плануванні ціни.

7. Пристосування ціни. В умовах постійної зміни економічної ситуації та конкурентного ринку ціна повинна постійно пристосовуватись до них. Здійснюється це за допомогою різних заходів, у т. ч. й зміни прейскурантних цін.

Висновки. Процес прийняття цінових рішень на основі традиційних підходів зумовлює виникнення низки проблем, що потребують пошуку нових способів їх вирішення. У зв'язку з цим в сучасних умовах необхідний новий підхід до процесу розробки цінових рішень на підприємствах. Такий підхід має ґрунтуватися на використанні підприємствами маркетингу як методологічної основи прийняття управлінських рішень у всіх галузях діяльності, зокрема у напрямку ціноутворення. У свою чергу цінові рішення в умовах ринку слід розробляти залежно від цілей і завдань підприємства у довгостроковому періоді, що зумовлює їх стратегічний характер.

Література

1. Литвиненко Я. В. Маркетингова цінова політика: навчальний посібник / Я. В. Литвиненко. – К.: Знання, 2010. – 425 с.
2. Тормоса Ю. Г. Ціни та цінова політика: навчальний посібник / Ю. Г. Тормоса – К.: КНЕУ, 2001. – 122 с.
3. Маркетинговий менеджмент: навчальний посібник / За ред. Л. В. Балабанової. – 3-тє вид., переробл. і доп. – К.: Знання, 2004. – 354 с.
4. Петруня Ю. Є. Маркетинг: Навчальний посібник / Ю. Є. Петруня. – К.: Знання, 2007. – 325 с.
5. Ковальчук С. В. Маркетинг: навчальний посібник / С. В. Ковальчук, В.Л. Карпенко, Л. М. Коваль, Р. В. Бойко, Л. А. Бичікова та ін. – Львів: Новий Світ – 2000, 2011. – 679 с.
6. Дж. Р. Эванс. Маркетинг: учебное пособие / Дж. Р. Эванс, Б. Берман. – М.: Сирин, 2001. – 308 с.
7. Корж М. В. Маркетинг: навчальний посібник / М. В. Корж. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 344 с.

УДК 339.5

*Олександра Марцінковська,
Олег Легкий*

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розкрито сучасний стан зовнішньоекономічної діяльності Тернопільської області, зроблено аналіз основних форм зовнішніх економічних зв'язків, окреслено проблеми і перспективи зовнішньоекономічної діяльності Тернопільської області.

The current state of foreign trade activities of Ternopil region as well as the analysis of the main forms of foreign economic relations is revealed. The problems and prospects of foreign economic activity in Ternopil region are outlined.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, зовнішня торгівля, інвестиційна діяльність, спільне підприємство, туристичні послуги.

Keywords: foreign economic activity, foreign trade, investment activity, joint venture, tourism.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Сучасні економічні зв'язки України та її регіонів знаходяться в стані розбудови, переходу від закритої планово-адміністративної системи організації економічних зв'язків до відкритої системи рівноправних міжнародних економічних відносин. Раніше українські підприємства не мали самостійного виходу на міжнародні ринки. Після проголошення незалежності ці обмеження зняті. Зараз підтримується курс на зниження ставок експортних тарифів та введення імпорتنих квот, сприяння експорту та розширення ринків збуту українських товарів за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Різноманітні аспекти стратегії зовнішньоекономічної діяльності країн та регіонів тривалий час перебувають у полі зору багатьох учених і дослідницьких центрів і стали предметом аналізу американських теоретиків Дж. Даннінга, М. Портера, Дж. Мура. А, власне, теоретичне підґрунтя сучасної міжнародної інвестиційної діяльності було закладене М. Верноном, С. Хаймером, К. Кодзимою, Т. Озавою, Р. Алібером, Р. Манделою. Серед фундаментальних вітчизняних досліджень цій темі присвячені роботи О. Білоруса, І. Бланка, Б. Губського, Д. Лук'яненка, А. Кредісова, О. Плотнікова, Ю. Козака, Ю. Пахомова, В. Гейця, Є. Панченко, А. Поручника, О. Мозгового, О. Сльозко, А. Румянцева, В. Сіденка, А. Філіпенка, О. Шниркова, Ю. Макогона, О. Рогача, В. Рокочі.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану і перспектив зовнішньоекономічної діяльності Тернопільської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтеграція України в міжнародні структури дає певний поштовх для активізації зовнішньоекономічної діяльності. Вступ України до Світової організації торгівлі відкриває як для України, так і для Тернопільської області, нові ринки збуту, сприяє придбанню деяких нових технологій, дає можливість порівняно просто вирішувати конфлікти у сфері торгівлі товарами і послугами.

Тернопільська область розміщена в західній частині України. Геополітичне положення області дає змогу розвивати економічні зв'язки не тільки з сусідніми областями України, а й з іншими країнами Європи та СНД. Область характерна сприятливими умовами для життя і виробничої діяльності населення та розвитку багатьох галузей промисловості й сільськогосподарства. Компонентний склад, функціональна і територіальна структура природно-ресурсного потенціалу є основними комплексуючими чинниками господарства Тернопільщини. Вони великою мірою впливають на структуру і спеціалізацію виробництва та його економічну ефективність. У загальному обсязі виробленої продукції найбільша частка припадає на агропромисловий комплекс. На Тернопільщині у цій галузі працюють понад 150 підприємств, які спеціалізуються на цукровому, м'ясному, борошномельному, плодоовочевому, кондитерському, молочному, спиртово-горілчаному та інших виробництвах.

Зовнішньоекономічні зв'язки існують між конкретними учасниками-підприємствами чи підприємцями, які належать до різних країн і розташовані як на території області, так і в інших країнах. Співробітництво здійснюється за різними формами виробничих і торгово-комерційних контрактів. Ці форми відповідають характерові спеціалізації, яка пов'язана із ступенем економічного розвитку, розміщенням виробничих об'єктів, наявності природно-ресурсного потенціалу, а також, враховує ринковий попит та доцільність певної спеціалізації.

Основними формами зовнішньоекономічної діяльності є: торгівля товарами і послугами, валютно-фінансові відносини, міжнародна міграція робочої сили, участь у діяльності міжнародних економічних організацій, спільні підприємства в Україні та за кордоном, співробітництво у виробничій, науково-технічній і культурній сферах, іноземний туризм. Важливою характеристикою є постійна еволюція форм зовнішньоекономічної діяльності, що відпо-

відає зміні матеріальних, культурних, політичних умов співробітництва, а також меті підвищення ефективності економічної діяльності.

У Тернопільській області налічується 258 підприємств, що здійснюють зовнішню торгівлю товарами з 74 країнами-партнерами. Кількість підприємств, що здійснюють зовнішню торгівлю послугами, – 64, а країн-партнерів у цій галузі – 37. Загальна тривала економічна криза в Україні вплинула на стан зовнішньої торгівлі. Нинішній обсяг експорту не відповідає можливостям вітчизняних товаровиробників і не забезпечує потреб держави у валютних надходженнях, необхідних для стабілізації економіки, зниження рівня інфляції, підвищення життєвого рівня населення.

Зовнішньоторговельний баланс – це співвідношення вартості експорту та імпорту товарів за певний проміжок часу (як правило, за рік). Величина сальдо торговельного балансу становить різницю між вартістю експорту та імпорту. Про динаміку зовнішньої торгівлі товарами у Тернопільській області можна судити з таблиці 1.

Таблиця 1

Зовнішня торгівля товарами Тернопільської області¹ (тис. дол. США)

Роки	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Експорт	76147.6	81579.6	124833.2	144343.9	128336.3	131410.5	241428.1	236823.6
Імпорт	95880.3	118430.2	168629.7	339781.5	179243.0	209776.6	324113.6	336848.7
Сальдо	-19732.7	-36850.9	-43796.5	-195437.6	-50906.7	-78366.1	-82685.5	-100025.1

Як бачимо з таблиці 1 сальдо торговельного балансу від’ємне і має тенденцію до збільшення. Варто зауважити, що значну частку обсягу імпорту становлять енергоносії, які суттєво впливають на його вартість. Аналізуючи обсяги торгівлі за 2012 рік порівняно з 2011, можна побачити, що обсяг експорту товарів зменшився на 1,9%, а обсяг імпорту збільшився на 3,9%. Коефіцієнт покриття імпорту експортом становить 0,70.

Основу структури експорту становили електричні машини й устаткування, зернові культури, продукти переробки овочів і плодів, меблі, деревина і вироби з дерева, м’ясо та харчові продукти рослинного і тваринного походження. Географія експорту широка: Польща, Росія, Єгипет, Іспанія, Ізраїль, Німеччина, Білорусь. До області ввозили машини, устаткування, котли, пластмаси, полімерні матеріали, наземні транспортні засоби (крім залізничних), чорні метали, фармацевтична продукція папір і картон, риба і морепродукти, насіння та плоди олійних рослин тощо. Серед країн-імпортерів потрібно назвати Польщу, Німеччину, США, Китай, Італію, Нідерланди, Іспанію, Бельгію, Францію та Молдову.

В 2012 році питома вага Тернопільської області у загальнодержавному експорті товарів становила 0,3%, в імпорті – 0,4%. У континентальному розрізі та за об’єднаннями окремих держав найбільша частка в експортно-імпортних операціях області припадала на країни Європи – 76,5%, СНД – 10%, країни Азії, Америки та Африки – 13 %, інші-0,5%). Із країн СНД найбільша частка експорту припадала на Російську Федерацію. Найактивніше з області туди експортували товари, соки, м’ясо і м’ясопродукти, меблі і світлотехнічні вироби. Основний продукт експорту в Росію – це соки (40% від усього експорту). Загальний обсяг експорту з Росією – майже 52 млн. дол.

Із країн Європейського Союзу найбільшим імпортером тернопільських товарів є Польща – майже 102 млн. дол. США (майже вдвічі більше, ніж Російська Федерація). Лівову частку експорту тут становлять електричні машини (90%). В товарній структурі експорту та імпорту переважали машини, обладнання, механізми й електричне обладнання – відповідно 40,3% і 38,4%.

Зовнішня торгівля області потребує докорінної перебудови: необхідно обмежити обсяги експорту сировини і сировинних матеріалів, підвищити частку оборотних галузей, перепрофілювати багато підприємств на власне виробництво деяких товарів, що значно знизить показники імпорту. Зовнішня торгівля товарами тісно пов’язана з торгівлею послугами, а саме: транспортними, фінансовими, страховими, юридичними, податковими, аудиторськими, рекламними та ін. Великого розвитку в останні роки набувають послуги, що пов’язані зі

¹ За даними Головного управління статистики Тернопільської області

інвестиціями та виробничою кооперацією: передача (трансфер) технологій, ліцензій, патентів, ноу-хау, консалтинг, готельні і туристичні послуги.

У 2012 році зовнішньоторговельні операції послугами область здійснювала з 86 країнами світу. За цей час експорт послуг становив 13,86 млн. дол. США, що на 60% більше, ніж за 2011 рік; імпорт послуг становив 12,87 млн. дол. США і збільшився порівняно з 2011 р. на 51%. Аналізуючи обсяг експорту послуг, можна побачити, що найбільшу частку становлять послуги транспорту та зв'язку – 60,7%, імпорту – також транспорту й зв'язку – 28,2%, послуги готелів і ресторанів – 25,7%, послуги в операціях з нерухомістю, здачею під наймання та послуги юридичним особам – 19,6%.

Географічна структура зовнішньої торгівлі за видами послуг досить різноманітна. Так, обсяги експорту послуг, надані країнам СНД, становили 545 тис. дол. США, імпорт послуг – відповідно 1 млн. 219 тис. дол. Частка країн СНД у загальному обсязі експорту становила 3,9%, імпорту – 9,5%. Обсяг експорту послуг іншим країнам світу становив 13 млн. 315 тис. дол., або 96,1% від загального експорту послуг і за останній рік значно збільшився. Так, на 37,6% збільшились обсяги експорту послуг до країн Європи і становили 10 млн. 151 тис. дол., або 73% від загального обсягу експорту послуг. У загальному обсязі експорту послуг України частка Тернопільської області незначна і становить 0,1%, імпорту – 0,2%. В цих операціях основну роль відіграють підприємства м. Тернополя – 90% від загального обсягу експорту та 53% від загального обсягу імпорту послуг. Вагомий внесок у експорт послуг мають райони: Шумський – 4,6%, Тернопільський – 3,2%, Підволочиський – 1,6%.

Нині імпорт послуг з інших країн світу збільшився (на 3 млн. 932 тис. дол., або на 51%) і становить 11 млн. 646 тис. дол. Імпорт послуг з країн Європи збільшився на 4 млн. дол., або на 53% і становив 11 млн. 548 тис. дол. Основні тенденції розвитку зовнішньої торгівлі послугами перш за все пов'язані з різною динамікою зростання сегментів національних відтворювальних комплексів і технологій. Зокрема, вони зумовлені подальшим збільшенням обсягів інформаційного бізнесу, поширення Інтернет-технологій, інтенсивного розвитку комп'ютерних, телекомунікаційних, виробничо-технологічних технологій.

Одним з найважливіших напрямів розширення та відтворення основних фондів і виробничих потужностей господарського комплексу на базі науково-технічного прогресу є інвестиційна діяльність, яка дає можливість регулювати розвиток економіки, тобто підвищувати її ефективність. Особливо це актуально на сучасному етапі, коли економіка у зв'язку з перепрофілюванням багатьох підприємств, потребує великих інвестицій. Іноземний капітал можна залучати у формі приватних інвестицій – прямих і портфельних, а також у формі кредитів і позик. Прямі інвестиції – це капітальні вкладення у виробництво інших країн, в управлінні якими бере участь інвестор. Обсяг інвестування в економіку області прямих іноземних інвестицій за 2012р. становив 64,6 млн. дол. США, а на одного мешканця області припадає трохи більше 60 дол. На цей час налічувалося 47 країн-інвесторів [4].

Найбільшими інвесторами в економіку області є: Німеччина, Естонія, Чехія, Польща, Кіпр, яким належить майже 71% від загального обсягу прямих інвестицій. Про динаміку прямих інвестицій в економіку області з країн ЄС та СНД можна судити з рисунка 1. Розглядаючи галузі економіки, куди вкладають інвестиції, бачимо, що найбільше їх зосереджено на підприємствах промисловості (57% від загального обсягу прямих інвестицій), зокрема переробної (41%). Серед галузей переробної промисловості значні обсяги інвестицій вкладено у виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 9,6 млн. дол., машинобудування – 7,3 млн. дол., легку промисловість – 3,8 млн. дол. Необхідно зауважити, що обсяги прямих інвестицій в економіку області з країн Європейського Союзу набагато вищий, аніж з країн СНД.

Значні обсяги прямих інвестицій вкладено в підприємства транспорту та зв'язку (більше 10 млн. дол.) – 15,6%, сільського господарства – 10,9 млн. дол. (16,8%), а також в організації, що здійснюють операції з нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям – 2,6 млн. дол. (4%). Серед районів області найбільші обсяги інвестицій припадають на місто Тернопіль – 19,3 млн. дол., Зборівський – 12,6, Борщівський – 10,4, Тернопільський – 7,7, Гусятинський – 4,1, Шумський райони – 2,9 млн. дол.

Для іноземного інвестування велику роль відіграє інвестиційний клімат – комплекс економіко-політичних явищ, що формується під впливом багатьох різноманітних чинників.

Відомо чимало випадків, коли іноземні компанії згортали своє виробництво в одних областях України, одночасно розширюючи його в інших, що свідчить про суттєві відмінності інвестиційного середовища всередині держави.

Варто зазначити, що значна частка підприємств Тернопільщини інвестується іноземним капіталом – їх налічується 273 на кінець 2013 р. [1]. Область має великий потенціал як у галузі виробництва, так і в галузі надання послуг. Тут знаходиться значна кількість підприємств, які є перспективними і досить вигідними об'єктами для вкладання капіталу. І хоча прямі іноземні інвестиції щороку зростають, проте їх поки що недостатньо для ефективного розвитку економіки.

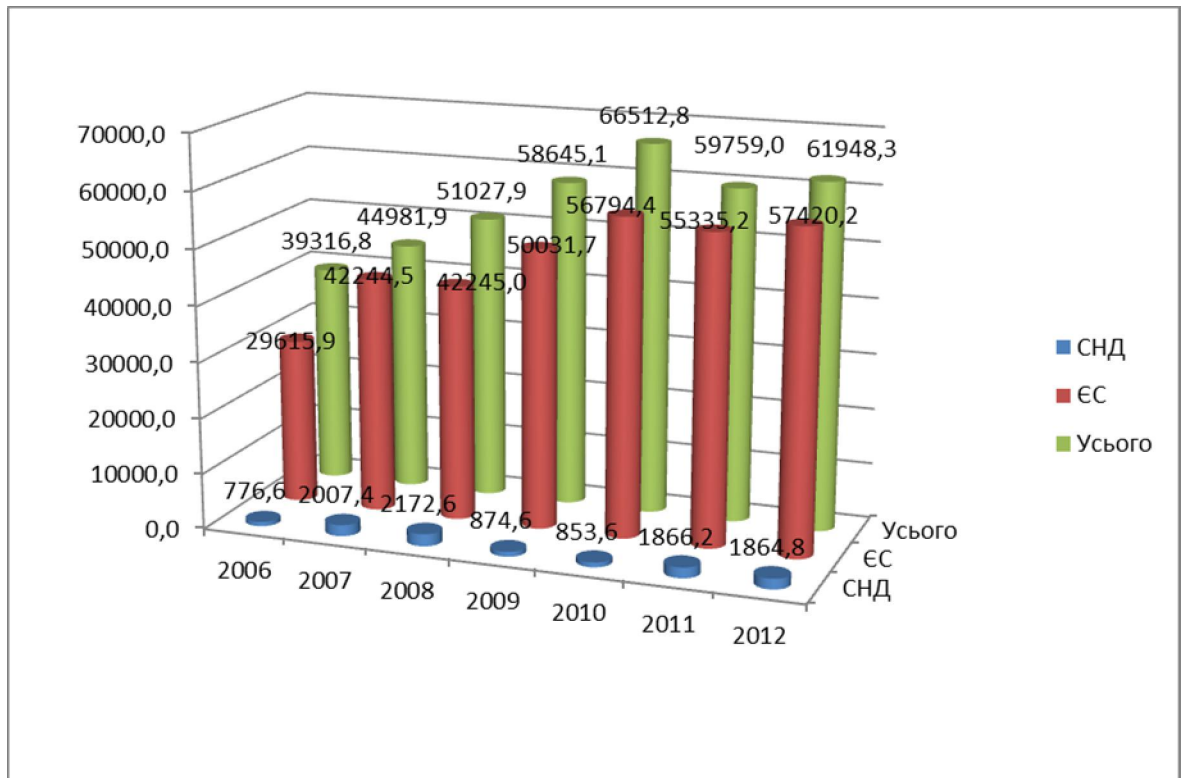

Рис. 1. Динаміка прямих інвестицій в економіку Тернопільської області з країн ЄС та СНД [4]

Велика кількість інвестиційних проектів, які відіграють помітну роль у процесі розвитку економіки області, здійснена у формі спільних підприємств. Спільне підприємство – це форма господарського і правового співробітництва з іноземним партнером, у межах якої створюють спільну власність на матеріальні та фінансові ресурси, що використовуються для виконання виробничих, науково-технічних, зовнішньоторговельних й інших функцій. У регулюванні спільного підприємництва державами іноді застосовуються пільги, які стимулюють його розвиток: звільнення від податку впродовж перших років функціонування, використання знижених ставок оподаткування тощо.

На Тернопільщині функціонує кілька сотень спільних підприємств, що займаються різними видами виробничо-технологічної, торговельної та науково-технічної діяльності, з іноземним капіталом – понад 70 [1]. Найбільше їх у харчовій промисловості, виробництві будівельних матеріалів, менше – у машинобудуванні, легкій промисловості, торгівлі, зв'язку. Необхідно підкреслити, що на інвестиційному ринку рівень конкуренції досить високий, та й не до кожного регіону поспішають інвестори – на область припадає майже один відсоток залученого іноземного капіталу.

Одним з перших підприємств, що успішно працює в області понад двадцять років є українсько-бельгійське спільне підприємство «Ватра-Шредер». Більша частка інвестицій – бельгійська, технології також цієї країни. Підприємство виготовило і здійснило освітлення Києва, Тернополя, Одеси, Рівного, багатьох стадіонів і великих об'єктів, в тому числі, закордонних. Тут працюють над розробленням енергозберігаючих технологій. Річний обсяг виробництва 21-22 млн. грн. [1].

Вагому частку в економіці області займає ТОВ «СЕ Борднетце-Україна», яке працює у виробничих приміщеннях радіозаводу «Оріон». Підприємство випускає кабельні системи і вузли електрообладнання для автомобілів. На заводі працює 1550 працівників різних професій і кваліфікації; він за обсягом випущеної продукції займає перше місце серед всіх спільних підприємств області: обсяг виробництва становить 178-180 млн. грн. за рік.

Добре зарекомендувало себе спільне українсько-чеське підприємство «Добра вода», яке було створене в 1997р. Продукція підприємства широко відома, її реалізують по всій Україні, а також у Польщі, Молдові, країнах Балтики. З 6-мільйонних (у доларах США) інвестицій – 90% іноземні. До чеських та німецьких партнерів долучилися італійські.

Досить вагому роль у соціально-економічному розвитку області відіграє спільне українсько-австрійське підприємство «Біллер-бек-Україна», що розташоване в м. Чорткові, де стовідсотково задіяні іноземні інвестиції. Підприємство спеціалізується на переробці пухоперової сировини і випускає подушки і ковдри пухові, ватні матраци різних розмірів і аксесуарів. Річний обсяг виробництва 25-27 млн. грн. [1]. Отже, створення спільних підприємств – це перспективна інтеграція у світову економіку. Це сучасні технології, нова культура виробництва і менеджменту, випуск конкурентоспроможної продукції.

Ще одним напрямком зовнішньоекономічної діяльності є міжнародний туризм. Тернопільська область володіє сприятливими кліматичними умовами, а також високим природно-рекреаційним потенціалом, який у перспективі може визначити економічний профіль області. Помірний теплий клімат, унікальні за своєю красою ландшафти, карстові печери, лікувальні мінеральні води, історичні та культурні пам'ятки створюють сприятливі умови для розвитку і використання санаторно-курортного господарства, баз відпочинку і туризму. За даними соціологічних досліджень лікувально-оздоровчі установи області разом з Кримом і Закарпаттям належать до найбільш популярних рекреаційно-туристичних зон.

Значні можливості для відпочинку туристів має південна частина області (Дністровський каньйон): мальовничі пейзажі, карстові гіпсові печери зробили цей район найперспективнішим для розвитку туристичної інфраструктури. В області налічується близько 90 печер, з них комплексно досліджено майже 60. Печери «Кришталева», «Оптимістична», «Озерна» є одними з найбільших у світі. Печери мають неоціненне пізнавальне, наукове, медико-біологічне та естетичне значення. Це спонукає до підвищення місткості туристських установ, яка зараз у 6 разів нижча від середньодержавного показника. Тернопільщина входить до п'ятірки областей за кількістю пам'яток історії та культури. Тут зареєстровано 780 пам'яток історії, 1323 – архітектури, 20 – археології і 148 – мистецтв. Цей реєстр постійно поповнюється – за останні роки взято під охорону 25 пам'яток архітектури і 50 пам'яток історії та культури[3]. Багато з них потребують відновлення і реставрації, щоб збільшити потік туристів.

Удосконалення потребує і загалом туристична сфера області. Регіон має унікальні культурно-історичні та природні об'єкти світового значення, але при цьому весь багатий туристичний і рекреаційний потенціал використовується нераціонально. Також негативним є те, що за останні роки збудовано мало нових готелів, мотелів, кемпінгів, інших закладів сервісного обслуговування туристів. Правда, відкрито кілька невеликих приватних об'єктів, які суттєво не поліпшують ситуацію. В деяких райцентрах через відсутність коштів і малу завантаженість відмовились від утримання комунальних готелів. Безумовно, відсутність відповідної інфраструктури істотно гальмує роботу місцевих туристичних фірм.

Головними проблемами у розвитку туристичної галузі є відсутність і неспроможність залучення інвестицій, ненадійне і нестабільне інформаційне забезпечення, недостатня кількість зручних шляхів сполучення, особливо автомобільних, відсутність узгодження з міжнародними транспортними організаціями. Туризм має стати одним із засобів виходу країни, зокрема Тернопільської області, з кризи, стимулювання ринкових відносин, активного впливу на розвиток суміжних галузей економіки, зайнятості населення, поліпшення роботи з охорони пам'яток історії та культури.

Висновки. Отже, як бачимо, для ефективної зовнішньоекономічної діяльності Тернопільської області потрібні дієві заходи із запровадження сучасних технологій, нових методів управління і менеджменту, розширення та вдосконалення інфраструктури, застосування знань і досвіду ринкової системи господарювання. Важливим елементом є забезпечення по-

дальшої участі іноземного капіталу в економічних процесах області, збільшення обсягів зовнішньоторговельного обігу та зростання експортного потенціалу, організація спільних виробництв, кооперація. Залучення міжнародної технічної допомоги а коштів міжнародних фінансово-кредитних установ. У перспективі реалізація комплексу перелічених заходів міжнародного економічного співробітництва області суттєво вплине на поліпшення добробуту її громадян.

Література

1. Звіти про фінансово-виробничу діяльність спільних підприємств Тернопільської області за 2012 рік.
2. Варенко Ю., Сидорук Б. Обґрунтування основних напрямків зовнішньоекономічної діяльності підприємств Тернопільської області [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://confiapv.at.ua/>
3. Скарби Тернового поля // Дзеркало тижня. – №2. – 2003.
4. Статистичний збірник «Зовнішньоекономічна діяльність Тернопільської області за 2012 рік» // За ред.. Н. С. Дідуник. – Тернопіль. – 2013.
5. Програма міжрегіонального та зовнішньоекономічного співробітництва Тернопільської області на 2009-2013 роки.

УДК 332.1

Василь Файфура

ОБґРУНТУВАННЯ КРИТИЧНИХ МЕЖ АНТРОПОГЕННОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА ВОДНІ ЕКОСИСТЕМИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто підходи до обґрунтування меж антропогенного навантаження на водні екосистеми регіону, визначені та оцінені фактори і процеси, які призводять до погіршення загального стану водних екосистем.

The article examines approaches to study the limits of anthropogenic impact on the aquatic ecosystems of the region, identified and assessed the factors and processes that lead to the deterioration of general condition of aquatic ecosystems.

Ключові слова: антропогенне навантаження, водні екосистеми, водокористування.

Keywords: human pressure, aquatic ecosystems, water use.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Не обґрунтована з екологічного погляду експлуатація природних екосистем призводить до погіршення загального стану навколишнього природного середовища. Особливо масштабних змін зазнають водні екосистеми. З одного боку їх можна вважати найстійкішими екосистемними утвореннями через єдність і замкненість всіх природних водозбірних процесів, що свого часу наштовхнуло фахівців на думку про побудову та реалізацію системи природокористування на основі басейнового принципу. Разом з тим, велика кількість внутрішньобасейнових екосистемних та антропогенних процесів породжує надзвичайно багато як позитивних, так і негативних змін. Їхня велика кількість, різноплановість проявів, взаємодія між собою та взаємне посилення веде до деградації водних екосистем, зменшення екологічної місткості територій водозборів, погіршення умов життєдіяльності населення, збільшення економічних збитків від погіршення стану довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Важко переоцінити роль водних екосистем у формуванні середовищ життя людей і їх господарювання, тому збереження функцій цих систем – нині чи не найголовніший напрямок наукових досліджень у галузі охорони природи. Басейновий підхід і реалізація його принципів широк відображені в працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Річкові басейни нині розглядають як функціональні територіальні утворення. Хоча відомі й заперечення, які ґрунтуються на визнанні річкового стоку лише транзитним чинником; необхідно визнати

його системоформуючі впливи, навіть якщо вони й замикаються в межах елементарного водозбору. Більше того, виділяються басейнові ландшафтні територіальні структури, елементарними одиницями яких виступають басейни водотоків різних порядків [2; 60]. Звертається увага на особливостях басейнових систем, які власне і зумовлені чітким територіальним підпорядкуванням басейну меншого порядку більшому.

Питання вивчення водних ресурсів конкретно Тернопільщини, їх раціонального використання і відтворення знайшли дослідницьке відображення [1, 5], проте визначення екологічних детермінант подальшого розвитку економіки краю потребують розробок. Низка не вирішених питань базована на недосконалості чинних середовищеформуючих підходів до оцінки водних екосистем, а антропогенне навантаження часто спрощують до викидів забруднюючих речовин у водне середовище або потрапляння їх через інші компоненти середовища. Натомість, погіршення стану водних екосистем проявляється у зменшенні загальних екосистемних послуг басейну ріки, а не лише стану водоресурсної її частини.

Варто наголосити саме на екосистемній ролі малих річок. Кожна з них відчуває вплив сусідніх територій і є основою формування стоку, фактором розвитку і складовою екологічного добробуту для територій, нижчих за течією. Ріки служать водоресурсною основою сталого розвитку таких регіонів. Тому екологічний стан річки треба вважати інтегральним індикатором ефективного використання водоресурсних систем. Тому метою даної статті є обґрунтування критичних меж антропогенного навантаження на водоресурсні системи Тернопільської області.

Стосовно вимірювання критичних меж водокористування обґрунтовано кілька підходів. Комітет з водних проблем Європейської економічної комісії вважає цілком допустимими обсяги водозаборів в межах до 10% річкового стоку. Перевищення цього порогу до 20% потребує заходів з ефективного управління водними ресурсами шляхом технічного регулювання річкового стоку, скорочення ліцензій на використання природних вод, запровадження водоощадних технологій тощо. Подальше зростання водокористування на екстенсивній основі веде до деградації водних джерел і неможливості їх бути в подальшому природними детермінантами сталого регіонального (басейнового) розвитку. Разом з тим, на європейських теренах нема єдиного розуміння до оцінки критичних меж впливу на водні екосистеми. Європейське екологічне агентство межею допустимого водозбору вважає 40% наявних місцевих ресурсів [6; 228].

Розрахункові оцінки водоресурсного потенціалу інколи визначають на рівні 30% від середньобагаторічного стоку [11, 12], але ми схилиємося до того, що перевищення 10%-го порогу веде до втрати функцій річкових систем підтримувати гомеостаз і потенціал самовідновлення. Тому антропогенному навантаженню, як і річковому стоку, необхідне просторово-часове осмислення, а використання водних ресурсів значною мірою ототожнюється з екологічним нормуванням, яке окреслює чітко параметри величини ресурсу на території (місце) і в часовому вимірі. За стабільної інтенсивності антропогенних впливів урахування коливання річкового стоку є визначальним для низки екологічних процесів. Якщо зважати на те, що зміни стоку характерні більшими величинами для малих річок, то екологічні норми водокористування мають диференціюватися за їх розмірами. Підтвердження цього – стан малих річок в Україні, який більше як на 80% визначається як дуже поганий і катастрофічний. Таким чином, зазначені проблеми говорять про недосконалість чинного в Україні організаційно-економічного механізму водокористування.

В Україні правом визначено розподіл річок на великі, середні та малі, а класифікують річки України (Стаття 79 Водного кодексу України) залежно від водозбірної площі басейну річки. До великих належать річки, які перетинають кілька географічних зон і мають площу водозбору понад 50 тис. квадратних кілометрів. До середніх належать річки, які мають площу водозбору від 2 до 50 тис. квадратних кілометрів. До малих належать річки з площею водозбору до 2 тис. квадратних кілометрів. Відповідно пропонується визначати допустиме антропогенне навантаження у формі використання річкового стоку відповідно до водозбірної площі та природних особливостей річкового басейну: великі річки – 20%, середні – 15%, малі річки – 10%.

Виклад основного матеріалу дослідження. Води області використовуються для промислового, сільськогосподарського водопостачання, комунально-побутових потреб, ене-

ргетики, риборозведення, рекреаційних потреб. Але густа річкова мережа прямо пов'язана із фактичною річковою маловодністю, що призводить до високої природної вразливості водоресурсних систем від забруднення. Суттєво впливає на гідроекосистемам малих річок високий рівень аграрного освоєння водозборів, розчленованість рельєфу, зарегулювання стоку та недостатнє обслуговування існуючої гідромеліоративної інфраструктури, порушення правил експлуатації водоохоронних зон і прибережних захисних смуг річок і ставків.

Екосистеми малих річок, що переважають в регіоні, надзвичайно вразливі і чутливі до антропогенних впливів. Справді, саме у межах басейнів малих річок є типовою прискорена антропогенна сукцесія. Проявляється вона у послідовній повній трансформації біоценозів, переході одного з них в інший. Відбувається це на одній і тій же території під впливом активної господарської діяльності людини через забруднення ґрунтів чи атмосфери, вирубки лісів, розорювання прибережних смуг, випрямлення чи зарегулювання русел тощо).

Територією області протікає 1401 річка. Сумарна їх довжина складає 6066 км. На ріках побудовано 26 водосховищ, а загальна площа їхнього водного дзеркала становить 3579 га (загальний об'єм водосховищ – 81,2 млн. м³). На малих ріках і потічках створено 886 ставків (площа водного плеса 5627 га, об'єм води – 58,8 млн. м³). Дністер як найбільша річка області є ще й природною її межею з Івано-Франківською та Чернівецькою областями. Ріки басейну Дністра переважно меридіонального протікання: Золота Липа, Коропець, Стрипа, Серет, Нічлава, Збруч. Решта рік – Іква, Вілія, Горинь – несуть води на північний схід і формують припливи Дніпра. Всі вони характерні змішаним живленням.

Водними ресурсами Тернопільщина область не багата – лише 15 місце за водозабезпеченістю серед регіонів країни (не більше 1,5 тис. м³ води на кожного її мешканця на рік). Загальні ресурси вод в області становлять 8,45 км³. За рахунок місцевого стоку формується менше 2,0 км³, а решту припадає на припливи (таблиця 1).

Таблиця 1

Водні ресурси Тернопільської області

Вид ресурсів	Середні багаторічні водні ресурси			Ресурси річкового стоку (км ³) забезпеченість, Р%			
	м ³ /с	км ³	50	75	90	95	
Місцевий стік	57,4	1,81	1,76	1,44	1,18	1,05	
Приплив	173,0	5,45	5,35	4,15	3,19	2,70	
Загальні ресурси	230,0	7,26	7,04	5,69	4,64	4,10	
Відплив	274,0	8,63	8,40	6,84	5,64	5,00	

Необхідно зважати також на вкрай нерівномірний територіальний розподіл водних ресурсів краю. Найгірше забезпечені водою Борщівський, Гусятинський, Заліщицький та Чортківський райони.

Негативний вплив на водні екосистеми рік Тернопільської області можна оцінити врахуванням дії головних антропогенних факторів – водокористуванням у регіоні і за басейнами рік, аграрним пресом на території водозборів річок та ступенем їх заліснення, якістю вод. За сукупністю показників на водозбори річок області були обґрунтовані їх об'єднувати [9] в окремі типологічні групи: I – річки з високою часткою заліснених та залужених територій, відносно збалансованою структурою природокористування та середньою заповідністю можна (Бариш, Іква); II – басейни з відносно розбалансованою структурою землекористування, середнім рівнем залісненості і середнім рівнем заповідності територій (Золота Липа, Джурин, Нічлава, Вілія); III – річкові басейни з низькою часткою заліснених і залужених територій, розбалансованою структурою землекористування і середніми показниками заповідності (Коропець, Стрипа, Серет, Горинь, Збруч).

Рівні антропогенного впливу на водні екосистеми Тернопілля

Назва	Протяжність, км	Водні ресурси, км ³			Розораність водозборів, %	Лісистість, %	Водозабір, %	Якість вод	БСК ₅ **мг/л
		середній	75%	95%					
р. Золота Липа	85,0	0,238	0,167	0,089	40	20	<10%	В межах допустимої	2,92
р. Стрипа - гирло	146,0	0,236	0,182	0,124	64-78	6	<10%	В межах допустимої	2,88
р. Серет - Чортків	258,0	0,438	0,338	0,232	64-78	10	<10%	В межах допустимої	2,91-2,96
р. Збруч - Завальєвська ГЕС	247,0	0,298	0,216	0,141	68-82	6	<10%	В межах допустимої	2,88
р. Коропець - гирло	79,0	0,080	0,058	0,033	48-63	23	<10%	В межах допустимої	2,90
р. Джурин	54,0	0,036	-	-	68-75	20	<10%	В межах допустимої	
р. Нічлава	83,0	0,086	-	-	68-72	19	<10%	В межах допустимої	3,36
р. Вілія - Кунів	37,0	0,168	0,130	0,085	51	18	<10%	В межах допустимої	
р. Горинь - Ямпіль	62,0	0,191	0,162	0,122	76	7	<10%	В межах допустимої	2,66-2,80
р. Іква – В. Млинівці	56,0	0,106	0,083	0,060	60	49	<10%	В межах допустимої	2,54

* складено за 3, 4, 7, 12.

Із природних водних об'єктів Тернопільської області у 2012 році було забрано 87,29 млн. м³ води, у тому числі для використання - 80,30. З усієї спожитої свіжої води (74,27 млн. м³) на виробничі потреби було використано 26,41 млн. м³, побутово-питні потреби – 15,28, сільськогосподарські потреби – 2,45 та ставково-рибне господарство – 30,21 млн. м³. Втрати води при транспортуванні становили 6,036 млн. м³. Загальне водовідведення було на рівні 75,12 млн. м³, виключно у поверхневі водні об'єкти, у тому числі забруднених зворотних вод – 2,692 млн. м³ (без очищення – 0,721, нормативно очищених – 19,76, нормативно чистих без очищення – 50,19 млн. м³). Співставлення обсягів водокористування і скидання відпрацьованих вод свідчить про експлуатацію водоресурсних систем у межах 10%-ої екологічної їх ємкості.

Як результат – задовільний, у межах допустимих норм, стан водних ресурсів. Середньорічні концентрації речовин у водних об'єктах Тернопільської області наведено за даними «Екологічного паспорта Тернопільської області» наведено у таблиці 3.

Загалом концентрації забруднюючих речовин в водах ресурсних систем області перебувають в межах допустимих діапазонів, а незначні перевищення ГДК окремих речовин у певні періоди спостережень явища тимчасові і нехронічні. Радіологічна обстановка задовільна теж – вмісти радіоактивних речовин не перевищують гранично допустимих норм.

Висновки. У цілому слід констатувати, що екологічний стан водоресурсних систем Тернопільської області задовільний і не викликає особливого занепокоєння. Разом з тим, це не означає, що в регіоні не існує факторів-загроз для різкого погіршення водно-екологічної ситуації. Ризики цього приховані у доволі хиткій водно-епідеміологічній ситуації в області. Критичний стан водоохоронної інфраструктури у районних центрах і містечках області не те що незадовільний, а безповоротний до нормального стану. Питання покращення санітарного стану водойм, будівництва і реконструкції каналізаційних мереж і очисних споруд, збере-

ження водності та чистоти водойм та захисту населених пунктів від шкідливої дії води мають стати пріоритетними на недалеку перспективу.

Таблиця 3

**Середньорічні концентрації речовин в контрольних створах водних об'єктів
Тернопільської області за 2012 рік [8]**

Місце спостереження за якістю води	Показники складу та властивостей								
	завислі речовини	БСК ₅	мінералізація	сульфати	хлориди	амоній-іон	нітрати	нітрити	Фосфати
р. Золота Липа м.Бережани	10,00	2,92	393,0	20,07	14,67	0,16	3,68	0,09	0,15
р. Стрипа м. Бучач	8,50	2,88	444,25	17,64	17,50	0,26	6,86	0,07	0,24
р.Збруч смт.Скала-Подільська	11,75	2,88	416,75	25,63	25,91	0,18	4,32	0,04	0,22
р. Коропець смт. Козова	8,50	2,90	318,0	22,84	15,77	0,11	1,43	0,03	0,11
р. Серет с. В. Івачів	7,75	2,94	337,50	12,44	16,40	0,18	2,26	0,04	0,05
р. Серет м. Тернопіль	7,92	2,88	335,25	11,71	15,14	0,07	2,28	0,03	0,09
р. Серет с. Касперівці	9,00	3,10	442,50	26,97	28,50	0,44	8,09	0,11	0,66
р. Нічлава м. Борщів	11,50	3,39	617,00	114,48	39,35	0,54	4,0	0,10	0,34
р. Іква м. Кременець	9,75	2,54	404,25	16,46	13,50	0,22	5,31	0,04	0,09
р. Горинь смт. Вишнівець	11,50	2,80	392,50	13,17	14,46	0,16	4,09	0,04	0,08

Стосовно сільської місцини, то найбільше турбує неконтрольована експлуатація першого водоносного горизонту, який гідравлічно зв'язаний з поверхневими водами, використання каналів, канав, малих водотоків як реципієнтів стічних вод з територій домашніх господарств. Ще однією проблемою є часто злочинне і безкарне використання прибережних захисних смуг. Це призводить до забруднення вод у річках, зростання інтенсивності поверхневої ерозії ґрунтів, змивання їх у водотоки, що стає причиною замулення останніх. Більше того, протягом останніх двох десятиліть береги водойм та заплави річок стали місцями активної забудови, їх відводять під елітні дачні комплекси. Такі прибережні ділянки необхідно найшвидше вивести з активного обробітку та рекультивувати, провести роботи з розчищення русел річок. Проте проблему не розв'язати без належного фінансування цих заходів.

І найголовніше – це якнайшвидша і найефективніша реалізація водогосподарської політики в країні за басейновим принципом. Це дасть змогу реалізовувати водогосподарські заходи на основі екологічної відповідальності усіх зацікавлених сторін водних відносин і забезпечувати постійний і дієвий контроль за їх виконанням.

Література

1. Бойко Р. Д. Ріки Тернопільської області / Природа, населення та господарство Тернопільської області, їх вивчення в загальноосвітній школі. – Тернопіль, 1991. – С. 18-24.
2. Гродзинский М. Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень – К.: Лікей, 1995. – 233 с.

3. Зуб Л. М., Карпова Г. О. Малі річки України: характеристика, сучасний стан, шляхи збереження. Режим доступу: http://urn.iatp.org.ua/ukr_rvrs/ukrrivers.htm
4. Малі річки України. Довідник. / За ред.. А. В. Яцика. – К.: Урожай, 1991. – 294 с.
5. Мариняк Я. О. Водні ресурси Тернопільської області, їх загальні і регіональні особливості. / Природа, населення та господарство Тернопільської області, їх вивчення в загальноосвітній школі. – Тернопіль, 1991. – С. 90-95.
6. Маценко О. М. Підходи до обґрунтування економічного стимулювання стійкого управління водними ресурсами // Механізм регулювання економіки, 2008. - №2. - С. 227-231.
7. Питуляк М., Питуляк М. Структурно-територіальна організація земельного-ресурсного потенціалу Тернопільщини // Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2014. Випуск 45. С. 84–91.
8. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Тернопільській області у 2012 році. <http://www.menr.gov.ua/docs/activity-dopovidi/regionalni/rehionalni-dopovidi-u-2012-rotsi/ternopilska%202012.pdf>
9. Сокіл К. Структура землекористування та заповідності річкових систем Тернопільщини. Наукові записки. Серія: географія. / Рациональне природокористування і охорона природи, 2010. - № 2.
10. Цепенда М. М. Господарська освоєність асиміляційного потенціалу річок басейну Середнього Дністра. Режим доступу: <http://arr.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/881/1/Tsependa%20M.M.pdf>
11. Цепенда М. М. Особливості компонентної економіко-географічної оцінки водно-ресурсного потенціалу території. Режим доступу: <http://arr.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/885/1/Stattya.pdf>
12. Черлінка Т. П. Екологічна оцінка земельного фонду Тернопільської області [Електронний ресурс] / [Черлінка Т.П., Чайка В.М.] // Збірник наукових статей “III-го Всеукраїнського з’їзду екологів з міжнародною участю”. – Вінниця, 2011. – Том.2. – С.458–460. Режим доступу: <http://eco.com.ua/content/ekologichna-otsinka-zemelnoho-fondu-ternopilskoi-oblasti>

УДК 664.68

Оксана Білан

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА СТАНУ КОНДИТЕРСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПЕРСПЕКТИВ

В статті проаналізовано основні показники функціонування кондитерської галузі: досліджено динаміку обсягів виробництва, видову структуру кондитерських виробів, забезпеченість сировинними ресурсами, експортно-імпортні можливості галузі. Запропоновано пріоритетні напрямки розвитку кондитерської галузі в контексті європейської інтеграції.

In the article the basic indexes of functioning pastry industry are analysed: the dynamics of production volumes, specific structure of pastry wares, provision of sources raw materials, export-import possibilities of industry, is investigational. Priority directions of development pastry industry are offered in the context of European integration.

Ключові слова: кондитерська галузь, кондитерські вироби, інвестиції, перспективи.

Key words: pastry shop industry, pastry wares, investments, prospects.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими і практичними завданнями. Сектор виробництва кондитерських виробів є важливою складовою харчової промисловості України за обсягами виробництва, часткою експорту, обсягами залучення інвестицій, а отже, за інвестиційною привабливістю. Це одна з небагатьох високорентабельних галузей промисловості, яка змогла відносно швидко адаптуватись до ринкових умов господарювання і увійти в десятку бюджетоутворюючих секторів економіки.

Складна економічна та політична ситуація в країні, зміна зовнішніх експортних пріоритетів України, спад виробництва та відсутність достатнього досвіду реального інвестування, невіришеність значної кількості проблем кондитерської галузі потребують глибших досліджень та обумовлюють їхню актуальність.

Мета статті – аналіз стану вітчизняного ринку кондитерських виробів та визначення перспектив його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання проблеми. Питання стану, проблем та перспектив розвитку вітчизняної кондитерської галузі досліджували такі вчені як О. Галушко, А. Гагаріна, С. Заболотний, М. Закревська, І. Лазебна, М. Мальчик, О. Мозгова, О. Попко та ін. Проте потребують уточнення й подальшого вирішення питання пошуку інвестиційних перспектив для вітчизняних підприємств кондитерської галузі в контексті європейської інтеграції України.

Викладення основного матеріалу дослідження. Загальна місткість вітчизняного ринку кондитерської продукції оцінюється в 1 млн. тонн. Сьогодні він достатньо розвинений і структурований. Виробники стимулюють зростання споживання якісних і складних у виготовленні кондитерських виробів.

На думку експертів, кондитерський ринок в Україні характерний певними особливостями, зокрема:

- значна матеріаломісткість: більша частина витрат спрямована на придбання сировини;
- сезонність виробництва сировини, що викликана коливанням цін на цукор, борошно та какао-боби протягом року;
- сезонність виробництва готової кондитерської продукції: восени та взимку попит на кондитерські вироби зростає, а отже, зростають й обсяги виробництва [3; 4; 7].

Нині ринок кондитерських виробів в Україні розвивається порівняно стабільно. Проте статистичні дані ілюструють помітно стійку тенденцію до уповільнення темпів росту ринку. До кризи кондитерська галузь в Україні стабільно зростала, після - розвиток ринку став швидко сповільнюватися: на 3-8% у 2007-2008 рр., а у 2009 р. зниження обсягів виробництва становило 4,3% [6]. Показники роботи кондитерського ринку вказують на те, що у 2010 р. спостерігалася невелика позитивна динаміка виробництва. За даними Держстату України, у 2010 р. у порівнянні з 2009 р. обсяги виробництва солодощів збільшилися на 2% до 1089 тис.т. За період з 2011-2013 рр. також відбувалося незначне коливання значення обсягів виробництва кондитерської продукції [6].

Отже, за таких умов ринок кондитерських виробів майже досягнув рівня свого повного насичення та, по суті, вичерпав резерви для екстенсивного зростання, що потребує від виробників пошуку додаткових можливостей підвищення доходності. Виробники повинні досліджувати уподобання споживачів; пропонувати ті продукти, на які на сьогодні є попит; вилучати з обігу товари, які не користуються попитом; створювати новий попит [4].

У секторі кондитерських виробів виділяють три основних сегменти: борошняні, цукристі та шоколадні кондитерські вироби.

Найбільшу частку у грошовому вимірі (41,3%) становить сегмент шоколадних виробів і какао; 37,1% припадає на борошняні вироби, частка цукристих – 21,6%. Розподіл сегментів кондитерського ринку між зазначеними групами у натуральному вимірі дещо інший: 41,4% – борошняні кондитерські вироби; 32,0% – цукристі та 26,6% – шоколадні вироби і какао.

Варто зазначити, що ринок кондитерських виробів в Україні має чітко визначену сезонність: найменшим є споживання цієї продукції у літні місяці, тоді як під час новорічних свят воно досягає свого найбільшого значення.

Аналіз галузі – це, насамперед, аналіз пропозиції. На сьогодні в Україні налічується близько тисячі виробників кондитерської продукції. Сюди входять як спеціалізовані кондитерські фабрики, комбінати, так і приватні кондитерські цехи та окремі цехи з виготовлення кондитерських виробів – складові хлібопекарних підприємств тощо.

Усіх виробників кондитерської продукції можна поділити на три групи залежно від обсягів виробництва, способу виходу на ринок та рівня впливу на нього, регіонального розміщення.

До першої, нечисленної, але найпотужнішої групи, належать кондитерські концерни, найбільші серед яких – «Roshen», «Конті», «АВК». До другої групи належать підприємства, які працюють на обласних та регіональних ринках. У цих підприємств недостатньо потужностей для виходу на загальноукраїнський ринок. Третя група – це дрібні підприємства (часто вони виробляють не лише кондитерську продукцію), які поставляють продукцію на ринок міста чи навіть району.

Щодо перспектив невеликих кондитерських цехів, то їх успіх пов'язаний головним чином із унікальністю пропонованої продукції та низькою ціною на вироби.

За регіональним розподілом найбільші обсяги виробництва припадають на Донецьку, Полтавську, Дніпропетровську, Одеську області та місто Київ. Найменше кондитерських виробів продукують у Севастополі, Кіровоградській та Івано-Франківській областях.

Якщо оцінювати рівень конкуренції в галузі, то їй властиві такі основні ознаки:

- 1) висока структурованість ринку та високий рівень конкуренції;
- 2) завершення процесу розподілу ринку; лише грамотна маркетингова стратегія може забезпечити просування нової продукції у невеликі ринкові ніші;
- 3) можливість входження в галузь нових потенційних конкурентів у вигляді торговельних мереж, які мають власні кондитерські цехи; це властиве найбільшою мірою сегменту борошняних кондитерських виробів; за умови припинення зростання ринку загострюється галузева конкуренція;
- 4) високий ступінь залежності від обмеженого кола постачальників какао-бобів; це впливає в основному на виробників шоколаду і шоколадної продукції; у цьому проявляється висока конкурентна сила постачальників;
- 5) відмова від цінових способів конкуренції; при кількісному насиченні кондитерського ринку споживачі більш вимогливі до солодоців і визначальним чинником купівлі є не ціна виробів, а їх якість; конкуренція вимагає від виробників поліпшення якості кондитерських виробів, розширення асортименту, тому вони освоюють виробництво високоякісних і складних у виготовленні кондитерських виробів;
- 6) інвестування коштів в обладнання і нові технології, оскільки конкурентоспроможний продукт можна виготовити на сучасному обладнанні із застосуванням новітніх технологій; це сприяє зниженню собівартості продукції;
- 7) розвиток спеціалізації та створення нових брендів; виробники-кондитери прагнуть стати помітними в певному сегменті, створити власне «обличчя»; для цього вони переглядають асортимент, знімаючи з виробництва малопопулярні види продукції;
- 8) посилення уваги до преміум-сегмента; за умови зростання обсягів споживання продукції преміум-класу виробники прагнуть освоїти її випуск.

Жорстка конкуренція в галузі є каталізатором процесів реконструкції підприємств, розроблення нових видів продукції, оновлення асортименту, впровадження сучасних технологій. Це стосується усіх без винятку підприємств незалежно від їх географічного розташування та величини. В умовах структурованого ринку привабити нових споживачів можна лише за рахунок поліпшення асортименту продукції та підвищення її якості.

У ситуації, що склалась, коли основними конкурентними перевагами вітчизняних виробників як на внутрішньому, та і на зовнішніх ринках мають стати висока якість продукції та невисокі ціни на неї, цілком обґрунтованою є необхідність запровадження інвестиційного планування для забезпечення можливості збереження підприємствами свого ринкового сегмента та, у міру можливостей, його розширення.

Попри наявні процеси концентрації капіталу в кондитерській галузі кількість дрібних виробників не зменшується. Варто зазначити, що і в розвинутих європейських країнах поряд з гігантами працюють і маленькі успішні кондитерські. Це пояснюється складністю технологічних процесів у галузі, які обумовлюють одночасне функціонування великих підприємств, що випускають, наприклад, шоколадну плитку (це виробництво циклічне, масове), та невеликих кондитерських фабрик, що виготовляють ексклюзивну продукцію.

Виробництво кондитерських виробів є матеріаломістким. За середньої рентабельності виробництва 8-18% у собівартості кондитерської продукції найбільша частка витрат припадає на сировину (60-75%). Основними сировинними складовими кондитерських виробів є борошно, цукор, молоко, вершкове масло, кондитерський жир, какао. Переважна більшість з

них – вітчизняні. Імпортують лише ті види сировини, які в Україні не виробляють: какао-боби, фундук, арахіс, горіх кеш'ю, а також екзотичні жири і суміші, такі, як кокосова, арахісова олія тощо. У деяких виробництвах питома вага імпортової сировини в собівартості продукції сягає 60%, особливо при виробництві шоколаду і шоколадних виробів. Для таких виробників негативний вплив має зростання курсу іноземної валюти.

Основними сировинними проблемами вітчизняних кондитерів нині є нестабільність цін на українському ринку, зниження якості вітчизняної сировини, яка не задовольняє стандарти виробників-кондитерів. У 2012 р. ціни на кондитерські вироби зросли до 20 %. Така ситуація пояснюється саме нестабільністю на сировинному ринку України.

Кондитерська галузь є чи не найбільшим споживачем цукру в Україні. Вітчизняні кондитерські підприємства споживають близько 500 тис. т цукру на рік. Проблемним питанням залишається сезонне коливання цін на цукор: найнижчими вони є в період початку сезону цукроваріння, тоді ціна знижується на 50 %; найвищими – влітку. Одним із шляхів подолання такої ситуації є підписання угод про постачання цукру за фіксованими цінами на рік. Але такі угоди під силу лише великим підприємствам.

Забезпечення підприємств якісним борошном є однією з найкритичніших проблем для сегмента борошняних кондитерських виробів через те, що в Україні ринок виробництва борошна діє в межах застарілих стандартів, відсутня система виробництва борошна спеціального призначення. Проте використання недорогого низькоякісного борошна дозволяє малим і середнім підприємствам борошняного сектора забезпечувати рентабельність виробництва, знижуючи споживчі характеристики продукції.

За даними Держстату за період 2009-2010 рр. відбулося різке скорочення виробництва борошна, а з 2011 р. відновилася позитивна динаміка. Так, у 2011 р. було виготовлено 2596 тис.т борошна, в 2012 р. – 2605 тис.т, проте в 2013 р. обсяги виробництва борошна скоротилися до 2542 тис.т [6].

Нестабільність на сировинному ринку є підтвердженням того, що постачальники як елемент мікросередовища функціонування кондитерських підприємств мають досить суттєвий вплив на виробників-кондитерів і є потужною впливовою силою на ринок їх продукції. Підприємствам доводиться формувати великі запаси сировини, відволікати фінансові ресурси в авансовані проплати постачальникам, здійснювати перерахунки собівартості, змінювати відпускі ціни і, що найпроблематичніше, змінювати технологічні виробничі процеси.

У 2012-2013 рр. більшість підприємств кондитерського сектора направляли інвестиції на підтримання обладнання в належному стані.

Кондитерські підприємства реалізують свою продукцію через різні канали збуту. Такими каналами є власна роздрібна мережа (характерна для малих підприємств); прямий продаж кінцевим споживачам (властивий малим і середнім виробникам, які впевнено представлені на регіональних ринках); реалізація через посередників-дистриб'юторів (характерна для великих і середніх підприємств).

У структурі зовнішньої торгівлі кондитерської галузі спостерігається чітко виражена експортна орієнтація. Обсяг імпорту кондитерських виробів в Україні знаходиться на відносно низькому рівні і складає 42,2% від експорту. Це пов'язано з наявністю в Україні значних конкурентних переваг у кондитерській галузі на світовому ринку через достатню забезпеченість основною сировиною та дешевою робочою силою.

Кондитерський ринок України сформований внутрішнім виробництвом, а в різних його сегментах частка імпорту становить 1,5-8% загальних обсягів продажів у вартісному вираженні. Імпортують переважно деякі сорти шоколаду, дорогі види печива в подарунковій упаковці, випуском яких вітчизняні кондитери поки що не займаються у великих обсягах. Імпорт цукристих кондитерських виробів характерний нестабільністю, а карамелі – у вигляді продуктів, що не мають аналогів в Україні.

Починаючи з 2010 р. вітчизняним виробникам-кондитерам вдалось наростити обсяги експорту до рівня вище докризового, що свідчить про поживлення сектора. За даними Держстату, обсяг українського експорту нині сягає \$1 млрд.

Зазначимо, що українські кондитерські вироби є конкурентоспроможними на ринках країн СНД не тільки через нижчу ціну, але й за асортиментом та якістю товару. Тому виробники кондитерської продукції Росії, Казахстану, Білорусі та інших країн зазвичай лобю-

ють застосування торгівельних обмежень щодо українських товарів цієї галузі. Так, з 5 вересня 2014 р. Росія заборонила ввезення кондитерських виробів з України, аргументуючи тим, що були виявлені порушення вимог законодавства в галузі захисту прав споживачів – невідповідність вимог, що пред'являються до маркування продукції. Проте, зважаючи на останні політичні події, така заборона є нічим іншим, як оголошенням «торговельної війни» [8].

Однак підписання Угоди про асоціативне членство Україна — ЄС відкриває перед українськими виробниками нові перспективи розвитку. Вітчизняна кондитерська промисловість сьогодні дедалі більше зміщується у фазу якісного зростання і цілком готова до конкуренції на європейських ринках. Галузь розвивається в умовах жорсткої внутрішньої і зовнішньої конкуренції, що стимулює постійно вдосконалювати управлінські процеси і забезпечувати високі світові стандарти якості виробленої продукції. Ринок ЄС має найбільший потенціал щодо збільшення поставок українських кондитерських виробів. Його обсяг оцінюється в 40 млрд євро, а обсяг нашого традиційного ринку збуту – Митного союзу – лише 3 млрд євро. Отже, зайняття вітчизняними підприємствами навіть невеликої ніші на ринку ЄС означає значне збільшення внутрішнього виробництва кондитерської продукції [5].

Підсумовуючи викладене, визначимо основні напрямки інтенсивного зростання сектора кондитерських виробів: 1) підвищення якості продукції; 2) впровадження на підприємстві сучасної системи харчової безпеки; 3) розширення асортименту продукції; 4) активна маркетингова політика виробників; 5) використання нових енергозберігаючих технологій та сучасних матеріалів пакування.

Попри асортимент та насиченість на ринку кондитерських виробів є ще не заповнені або недостатньо заповнені ніші, які можуть бути цікавими як для великих виробників, так і для невеликих підприємств або цехів.

Однією з таких ніш можна вважати дитячу групу кондитерських виробів. Більшість вітчизняних виробників виготовляють солодощі нецільового призначення, тобто і для дорослих, і для дітей. Тоді як в країнах Європи та США виготовляють кондитерську продукцію цільового призначення - суто для дітей. Її відмінність – спеціальна рецептура приготування з мінімальним вмістом консервантів, барвників, підсилювачів смаку й запаху, цікаві ідеї виконання та оригінальна упаковка.

Окрім того, дедалі більше населення віддає перевагу здоровій їжі, навіть з'явився окремий напрямок у харчовій індустрії – виготовлення органічних продуктів (їх ще називають екопродуктами), тобто без консервантів, барвників та інших хімічних домішок, із сільськогосподарської сировини, вирощеної без застосування пестицидів, хімічних добрив тощо. У Європі кількість споживання органічної продукції щороку зростає на 10-15%.

Дослідження показали, що більше 40% споживачів готові купувати екологічно чисту продукцію навіть за більшу ціну. Попит на органічну продукцію великий, проте вітчизняним виробникам бракує і досвіду, і ресурсів для заповнення цієї ніші.

Цей напрямок розвитку особливо актуальний для виробників-кондитерів нашого аграрного регіону. Достатня кількість угідь сільськогосподарського призначення, висока питома вага сільського населення створюють підґрунтя для розвитку саме цього напрямку в кондитерському виробництві.

Таким чином, вважаємо, що нині пріоритетним напрямком діяльності вітчизняних підприємств харчової промисловості є виготовлення біологічно чистих органічних продуктів, тобто здорових продуктів харчування. Підвищити біологічну цінність кондитерських виробів можливо за рахунок введення до їх рецептури сировинних компонентів, що містять вітаміни, мінерали та амінокислоти. Таким джерелом біологічно активних сполук є рослинна сировина, яка навіть у мінімальних кількостях має лікувально-профілактичну дію. Досліджено можливість використання фітодобавок з лікарських трав, зародків пшениці, продуктів переробки сої при виробництві желейних і збивних напівфабрикатів, а також печива, тортів і тістечок [2, 18-19].

Використання поліфункціональних рослинних добавок, зокрема мікрокристалічної целюлози, морських водоростей, пектинів, β - каротину дає змогу розширити асортимент профілактичних кондитерських виробів, знизити калорійність і продовжити тривалість їх свіжості.

Після закриття російського ринку збуту вітчизняні кондитери опинилися в ситуації, коли підприємства виготовляють набагато більше кондитерських виробів, ніж потребує внутрішній ринок. У зв'язку з цим українські виробники повинні працювати над освоєнням європейського ринку збуту та ринків збуту інших країн. Проте на експортному шляху кондитерської продукції є чимало перешкод. Одна з найголовніших – це невідповідність вимог до безпеки продукції.

Зазначимо, що в таких умовах необхідно прискорити впровадження сучасної системи харчової безпеки НАССР в Україні. Саме система аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок (НАССР - Hazard Analysis and Critical Control Point) здатна не лише гарантувати харчову безпеку, але й збільшити експортні можливості та інвестиційну привабливість українських підприємств.

Проте між залученням інвестицій та НАССР існує прямий взаємозв'язок. Кожен інвестор, особливо в сфері виробництва харчової продукції, оцінює ризики (насамперед ризики, пов'язані з харчовою безпекою) з метою їх мінімізації. При цьому найкращим інструментом буде впровадження на підприємстві сучасної системи харчової безпеки, ґрунтованої на НАССР.

Отже, сьогодні дуже важливо, щоб вітчизняна кондитерська продукція відповідала високим міжнародним вимогам харчової безпеки. Це необхідно не лише для закордонних, але й для українських споживачів.

Висновки. Таким чином, відкриття європейських ринків диверсифікує експортні поставки українських кондитерських підприємств, що є стратегічно важливим з огляду на систематичне застосування Митним союзом жорстких та необґрунтованих адміністративних перепон стосовно вітчизняної продукції.

Збереження вітчизняними кондитерами своїх ринкових позицій на внутрішньому і зовнішньому ринках є неможливим без продуманої і спланованої інвестиційної діяльності. Проте для розвитку кондитерської галузі потрібні не лише інвестиції. Нарощувати виробничі потужності немає сенсу, якщо продукцію неможливо реалізувати на зовнішніх ринках. Досвід підприємств харчової індустрії Країн Євросоюзу та США свідчить про необхідність впровадження НАССР, що дасть змогу не лише збільшити експорт, а й сприятиме розвитку українського агропромислового комплексу та економіки в цілому.

Література

1. Діагностика сектору кондитерських виробів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrainetradeinvest.com/files/content/documents/ua/7_ukr.doc
2. Кисельова О. Кондитерські вироби функціонального і лікувально-профілактичного призначення / О. Кисельова, Н. Подвизнікова // Хлібопекарська і кондитерська промисловість України. – 2005. – № 9 (10). – С. 18-19.
3. Лазебна І. Ринок кондитерських виробів України [Електронний ресурс] / І. Лазебна. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/tovary/2011_1/9.pdf
4. Мальчик М. В. Фірмова торгівля в маркетингово-логістичному підході до управління діяльністю підприємств кондитерської галузі [Електронний ресурс] / М. В. Мальчик, О. В. Попко. – Режим доступу : <http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/4879/%D1%81.%2076.pdf?sequence=1>
5. Сайт Асоціації «Укркондпром» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.aitico.com/index.php?option=com_content&view=article&id=146:2013-03-05-13-43-21&catid=43:news&Itemid=163&lang=ru
6. Сайт Держстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Стрельникова Д. Сегментация украинского рынка кондитерских изделий / Д. Стрельникова // Економіка та держава. – 2010. – № 3. – С. 69-71 .
8. РБК Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pishcheprom.rbc.ua/ukr/rf-zapretila-vvoz-konditerskih-izdeliy-iz-ukrainy-05092014081500>
9. Шестак О. В. Сучасний стан та тенденції розвитку кондитерської галузі / О. В. Шестак // Вісник ХТУ «ХП». – 2013. – № 6 (980). – С. 132-137.

ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ НА РОЗВИТОК АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

Розглянуто вплив глобальних викликів на економічний розвиток національної аграрної сфери. Оцінено загрози та можливості ефективного функціонування галузі в сучасних умовах, заходи щодо гарантування продовольчої та економічної безпеки, ефективного використання сучасних біотехнологій, раціонального використання і охорони сільськогосподарських угідь.

The article disclosed the impact of global challenges on the economic development of the national agricultural sector. Assessed threats and opportunities effective functioning of the industry in modern conditions, measures to ensure food and economic security, efficient use of modern biotechnology, rational use and protection of agricultural land.

Ключові слова: глобалізація, глобальні виклики, продовольча безпека, біотехнології, сільськогосподарські угіддя.

Keywords: globalization, global challenges, food security, biotechnology, agricultural lands.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У сучасних умовах формується специфічний механізм світової економіки, де глобалізаційні процеси мають визначальне значення та істотний вплив на розвиток усіх держав світу. Вони спричиняють поглиблення інтеграційних процесів в усіх сферах, включаючи аграрну, призводять до уніфікації законодавства відповідно до норм міжнародного права та тісного співробітництва з міжнародними організаціями у рамках ефективного відстоювання власних економічних інтересів в аграрній сфері, а також сприяють успішному розв'язанню соціально-економічних проблем у сільській місцевості. Під їх впливом формуються глобальні виклики та проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Незважаючи на достатньо детальне висвітлення питань впливу глобальних процесів на аграрну сферу України у роботах низки вітчизняних учених В. Андрійчука, М. Маліка, А. Меркулової, П. Саблука, Л. Худолія, О. Шпичака та інших, проте залишається ще достатньо багато аспектів проблематики, що потребують аналізу й уточнення. Зокрема, досліджуючи вплив глобалізації на вітчизняну аграрну сферу та забезпечення продовольчої безпеки України необхідно сформулювати систему адекватного реагування на глобальні виклики.

Метою статті є дослідження глобальних викликів щодо гарантування продовольчої та економічної безпеки, ефективного використання сільськогосподарських угідь і сучасних біотехнологій, збереження та покращення якості ґрунтів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізаційні процеси та пов'язані з ними глобальні виклики істотно впливають на функціонування національної економіки в цілому та аграрної сфери зокрема. Проте такий вплив є неоднозначним в аспекті процесів розвитку та модернізації. Серед найгостріших з них можна виділити наступні: продовольча безпека, охорона навколишнього середовища та збереження природних ресурсів.

Проблема гарантування національної продовольчої безпеки нині є одним із найважливіших пріоритетів стратегії розвитку усіх провідних держав світу, від ефективності вирішення якої залежить не лише соціальна, але і політична та міжнаціональна стабільність у суспільстві [1, с. 96-97]. Оскільки це комплексна проблема, її можливо розв'язати за певних умов, зокрема здійснивши:

- визначення рівня самозабезпечення основними продовольчими товарами і критичного рівня імпорту;
- втілення у життя комплексу заходів щодо підтримки вітчизняного сільськогосподарського виробництва;
- розроблення і використання захисних заходів зовнішньоекономічного характеру;
- створення і підтримання на необхідному рівні страхових перехідних запасів продовольства" [2, с. 55]. Окрім того, важливе місце займає впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку аграрної сфери та її базової галузі – сільського господарства.

Такий підхід, що ґрунтується на соціально-економічній зорієнтованості розвитку держави, дає змогу виділити наступні принципи підвищення рівня продовольчої безпеки:

✓ стабільність законодавчої бази, що регулює економічні процеси в аграрній сфері;

- ✓ динамічність розвитку сільськогосподарського виробництва;
- ✓ інноваційність всіх галузей АПК;
- ✓ керованість економічними процесами всіма рівнями влади;
- ✓ рівномірність розвитку регіонів, територій, галузей, комплексів.

Разом із тим є категорії, за якими можна визначити рівень продовольчої безпеки і які, своєю чергою, чинять на неї істотний вплив. Серед них чільне місце посідають наступні: обсяги валового внутрішнього продукту (ВВП), національний дохід, темпи зростання та рентабельність ключових галузей промисловості; рівень інфляції та безробіття, показники чисельності, складу та рівня життя населення, курс національної валюти, ставка рефінансування Національного банку, обсяги зовнішнього та внутрішнього національного боргу, рівень дефіциту бюджету, платіжний баланс країни, рівень регулювання і підтримка державою інвестиційної діяльності тощо. Крім того, на рівень продовольчої безпеки впливають клімат, глобальне потепління, деградація ґрунту, демографічна ситуація, політична нестабільність, бідність, релігійні та культурні традиції, ресурси, перманентне зростання цін на енергоносії і мінеральні добрива.

Проблема забезпечення населення продуктами харчування сьогодні є пріоритетною, проте провокує виникнення іншої, не менш важливої проблеми – спричинення шкоди навколишньому середовищу та природним ресурсам через сучасне інтенсивне ведення сільського господарства. Так, наприклад, це може призвести до негативних глобальних наслідків, таких як зникнення лісів, зменшення посівних площ унаслідок деградації та ерозії ґрунтів, засолення та опустелення тощо. Крім того, це становище може погіршитися під впливом глобального потепління та зміни клімату в планетарних масштабах.

За оцінкою Міжнародного інформаційно-довідкового центру з ґрунтових ресурсів (ISRIC, Нідерланди), 15 % світового земельного фонду зазнає деградації під впливом людської діяльності (з них 55,7 % – зазнали водної ерозії, 28 % – дефляції, 12, 1 % – хімічної деградації та 4,2 % – фізичного впливу). Саме ерозія ґрунтів зменшує продуктивність сільського господарства, зменшує їх родючість та погіршує структуру. Щороку в світі внаслідок ерозії з сільського господарського обігу виводиться 6–7 млн. га, а через заболочування, засолення – ще 1,5 млн. га. Усього, за розрахунками, людством уже втрачено 2 млрд. га колись продуктивних земель.

В Україні досить високий рівень розораності угідь, відтак обмежені резерви розширення сільськогосподарських угідь, урожайність основних культур в Україні ледь досягає 60 % рівня в Європейському Союзі і нижча середньосвітових показників. Потребують уваги заходи щодо охорони земель, зокрема будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд, залуження сильно деградованої і забрудненої шкідливими речовинами ріллі, насадження позахисних лісових смуг тощо [3, с. 267].

Негативний вплив на навколишнє середовище, на нашу думку, полягає у грубому порушенні наявної системи сівозмін, виснаженні ґрунтового покриву через екстенсивне збільшення посівних площ під вирощування високорентабельних експортоорієнтованих сільськогосподарських культур (зокрема, соняшнику, ріпаку тощо). Тому важливого значення набуває формування системи контролю над захистом прав власності та забезпеченням ефективності використання аграрних ресурсів.

Проблема забезпечення продовольством населення світу сьогодні не зменшується ще й через те, що знизилася темпи зростання світового виробництва продовольства, а темпи зростання населення світу зросли. За підрахунками Всесвітньої продовольчої організації при ООН (ФАО), щоб бути на рівні темпів зростання населення, кожен рік слід збільшувати виробництво зерна на 28 млн. тонн порівняно з попереднім роком, хоча в останні роки цей показник утримується на рівні 15 млн. т. [4]. Як наслідок – зростання потреби у продовольстві та його низька якість.

Враховуючи сучасні тенденції до скорочення площі світових орних земель, виникає ще нагальна необхідність підвищення врожайності сільськогосподарських культур, стійких до несприятливих умов. Тому одним із шляхів розв'язання проблеми продовольчої безпеки та забезпечення населення продовольством є впровадження новітніх технологій, зокрема,

розвиток біотехнологій.

Сьогодні продукти харчування походять щонайменше з трьох великих агропромислових систем: сучасна, яка використовує добрива, пестициди і забезпечує найбільшу кількість харчів; екологічна система, яка не використовує генетично модифіковані організми, пестициди та синтезовані хімічні добрива, а також та агропромислова система, що базується на ГМО [5, с. 5].

Виділяють два підходи щодо регулювання відносин у сфері безпеки використання ГМО – вертикальний і горизонтальний. Першого притримуються США, Канада та Філіппіни, за якого регулятивні норми та відповідні санкції у випадку їх порушення застосовуються лише до тих з нових видів товарів, шкідливість яких доведена. Другого підходу дотримуються країни ЄС; за нього генетично модифіковану продукцію вважають принципово новим товаром і її перебування в обігу суворо контролюють [6, с. 205-207].

Використання ГМ-рослин дає змогу збільшити врожайність, знизити ціну на продукти харчування та активізує селекцію. Разом з тим, використання біотехнології дозволить зменшити негативний вплив пестицидів на навколишнє середовище та запобігти ерозії ґрунтів.

За станом на 2011 рік 16,7 млн. фермерів у 29 країнах вирощували біотехнологічні культури на площі 160 млн. га, що на 8%, або на 12 млн. га більше ніж у 2010 році [7].

Проте, біотехнологічна революція породжує цілу низку проблем, зокрема, впливає на стан навколишнього середовища та здоров'я людей. Немає однозначної відповіді щодо безпечності продукції генної інженерії, непередбачуваний вплив генетично модифікованих організмів на навколишнє середовище, людину та тварин. Тварини, яким дають гормон росту, хворіють гастритами та виразкою шлунка, дерматитом і артритом та іншими захворюваннями, які є небезпечними для здоров'я людини.

Враховуючи сприятливі природні умови, Україна має великий потенціал для виробництва та експорту біотехнологічних кормів і біопаливних культур. Це може істотно зменшити енергозалежність та сприятиме розв'язанню світової проблеми обмежених ресурсів.

Найбільшим світовим імпортером продовольчих продуктів є Європейський Союз, який майже 70 % імпортує з країн, що розвиваються [8]. Бразилія є найбільшим експортером сільськогосподарських товарів до ЄС з часткою імпорту 14 % (2010) [9]. Це є наслідком інтенсивного запровадження біотехнології, що в свою чергу зумовлено зростанням доходів фермерських господарств і заощадженням матеріальних ресурсів на виробництво відповідних рослин [10].

Не всі країни однаково ставляться до біотехнологій та ГМО, так, наприклад, крім країн ЄС та Бразилії, низка країн використовує трансгенні культури на достатньо великих площах (таблиця 1).

У Європі не забороняють використання сортів трансгенних рослин, але дуже прискіпливо ставляться до їх вирощування, проте із визначеними правилами допуску на ринок. Офіційно дозволено для використання більш ніж 30 генномодифікованих продуктів рослинного походження: кукурудзу, сою, цикорій, гвоздику тощо. Безпечність харчових продуктів відстежує Європейська агенція (EFSA), проте, врешті-решт, питання вирощування ГМ культур кожна країна в ЄС вирішує сама. Генетично модифіковані сорти рослин випробовують в Болгарії, Чехії, Угорщині, Польщі, Румунії, Словаччині та Туреччині. В Україні вже кілька років випробовують трансгенні сорти цукрових буряків, ріпаку, картоплі та кукурудзи. Подібні дослідження проводяться в Росії, Молдові та Литві, а Росія вже дозволила продаж нових сортів картоплі та кукурудзи [12].

У Канаді сорти генномодифікованих рослин визнають сортами з новими характеристиками, вважаючи, що генна інженерія забезпечує якісь нові генетичні ознаки, але їх також можна вносити і шляхом традиційної селекції. У країні продукція, що надходить на ринок, проходить однакову систему контролю як для традиційних сортів, так і генномодифікованих, окрім того, Міністерство охорони здоров'я також контролює з точки зору їх впливу на здоров'я населення.

У США використання ГМО схвалюється і широко застосовується, проте відсутня централізована дозвільна система, а регуляторна система розділена між окремими відомствами. Дозвіл на вирощування дає Міністерство сільського господарства і впродовж 5–10 років така культура перебуває під контролем, і якщо за цей час питань не виникає, культура

себе добре зарекомендувала, вони знімають обмеження і не контролюють цей процес. Агентство із захисту навколишнього середовища контролює продукти сільського господарства, зокрема, стійкі до пестицидів, вплив на живі організми тощо. Структура (FDA) при Міністерстві охорони здоров'я оцінює вплив на здоров'я людини [11].

Таблиця 1

Світові масштаби вирощування трансгенних культур у 2013 році [11]

Країна	Площа, млн., га	Культури
США	70,2	Кукурудза, соя, бавовник, ріпак, цукрові буряки, папайя, кабачки, люцерна
Бразилія	40,3	Кукурудза, соя, бавовник
Аргентина	24,4	Кукурудза, соя, бавовник
Індія	11,0	Бавовник
Канада	10,8	Ріпак, кукурудза, соя, цукрові буряки
Китай	4,2	Бавовник, папайя, томати, солодкий перець
Парагвай	3,6	Кукурудза, соя, бавовник
Південна Африка	2,9	Кукурудза, соя, бавовник
Пакистан	2,8	Бавовник
Уругвай	1,5	Соя, кукурудза
Болівія	1,0	Соя
Філіппіни	0,8	Кукурудза
Австралія	0,6	Бавовник, ріпак
Буркіна-Фасо	0,5	Бавовник
Португалія	<0.1	Кукурудза
Чехія	<0.1	Кукурудза
Польща	<0.1	Кукурудза
Словаччина	<0.1	Кукурудза
Румунія	<0.1	Кукурудза
Швеція	<0.1	Картопля
Німеччина	<0.1	Картопля

Сьогодні в Україні не зареєстровано жодної ГМ-культури, тому використання будь-яких ГМО в країні є заборонено, що позбавляє державу можливості розвивати біотехнологічний напрямок і гальмує залучення інвестицій у сільське господарство України. Беручи до уваги світові тенденції використання ГМ-культур Україна може стати провідним постачальником новітніх ГМ-культур у Європі. Відтак, можна спрогнозувати, що їх використання дасть поштовх для підвищення темпів модернізації аграрного виробництва, дозволить стабілізувати продовольчий ринок.

Головними проблемами використання аграрної біотехнології в Україні є недосконалість нормативно-правова база та відсутність державної стратегії щодо формування пріоритетних напрямів розвитку біотехнологічної науки, низький рівень розвитку новітньої біотехнології та недостатнє фінансування інноваційної діяльності, а також незаконне використання в Україні незареєстрованих згідно з установленими процедурами ГМ-культур [13].

Тому, для послідовної реалізації державної політики у сфері аграрної біотехнології є необхідність у розробленні Державної цільової програми розвитку біотехнологій.

Окрім біологічних та екологічних проблем, з'являються економічні проблеми полягають у тому, що використання біотехнологій може призвести до загострення економічних відносин між Євросоюзом, Японією та США, оскільки усі вони спрямовують потужний потік субсидій у розвиток сільського господарства, з'являється протистояння через протекціоністські тарифи та відстоюють свої економічні інтереси. У країнах Євросоюзу сільське господарство дотаційне, і це формує систему обмежень, спрямованих на захист внутрішнього ринку. У США аграрна політика сприяє стимулюванню експорту. Дотації сільськогосподарським виробникам у економічно розвинутих країнах становлять біля 300 млрд. дол. в рік.

Відзначимо, що використання біотехнологій через певний час призведе до витіснення сільськогосподарського виробництва з країн що розвиваються через дороговизну та необхідність використання висококваліфікованого обслуговуючого персоналу, високоякісного та збалансованого раціону для тварин та частих ін'єкцій, а використання дорогих гербіцидів економічно доцільно використовувати лише в капіталоємному та працеощадному виробництві і недоцільне там, де використовується дешева ручна праця. Цей процес спровокує торгівлі позиції таких країн, зростання як загальної так і фінансової залежності від багатих країн.

Тому, враховуючи такі глобальні виклики, необхідно сформулювати основні підходи до гарантування продовольчої безпеки та інших викликів, взявши на озброєння сучасні тенденції у світовому сільському господарстві, та враховуючи його принципові чинники та особливості, зокрема:

- велике вітчизняне відставання від економічно розвинутих країн у цій сфері;
- недостатній рівень використання ресурсозберігаючих та енергоощадних технологій та необхідність докорінного технічного переоснащення аграрного виробництва;
- визначальна соціальна функція аграрної сфери, яка визначає зайнятість сільського населення та функціонування соціальної інфраструктури на селі;
- недостатній рівень вітчизняної державної підтримки порівняно з економічно розвинутими країнами;
- слабкий рівень розвитку ринкової та виробничої інфраструктури . що впливає на кінцеву економічну ефективність аграрного виробництва та рівень життя сільського населення;

Ще одним помітним наслідком світової кризи у глобальному економічному середовищі є прояви економічної депресії та макроекономічної нестабільності, зокрема, наявний високий рівень державної заборгованості розвинутих країн світу. Цю проблему можна вирішити шляхом структурних реформ та адаптивної грошово-кредитної політики, що вимагає більше часу. Окрім того, виділимо зростання попиту на імпорт з боку країн, що розвиваються та зміщенням у ці країни торговельних потоків, що стримує світову економіку та торгівлю від глибокого спаду.

На тлі нестабільної ситуації у світовій економіці та кризи вітчизняного виробництва ситуація може мати позитивний бік за сприятливих умов. Зокрема, це стосується зростання пропозиції зернових культур вітчизняними сільгоспвиробниками на світових ринках завдяки прогнозованому збільшенню врожаю в Україні на фоні стійкого зростання світового попиту на продовольство та мінеральні добрива через збільшення світового виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення його технологічного рівня. Така ситуація позитивно вплине на зростання вітчизняного експорту аграрної продукції.

Розвиток аграрної сфери може істотно вплинути на економічну динаміку в Україні, а світові тенденції щодо наростання дефіциту продовольства та зростання цін стають викликом для українського виробника сільськогосподарської продукції. Така ситуація буде стимулювати залучення зовнішніх інвестицій у цей сектор економіки, що у свою чергу стане поштовхом для активізації сільгоспвиробництва та експорту сільгосппродукції та покращення матеріально-технічної бази, фундаментом для реалізації аграрного потенціалу України.

Продовжуючи реформування аграрної сфери, необхідно сформулювати прозорий ринок землі сільськогосподарського призначення та оптимізувати існуючі форми організації сільськогосподарського виробництва з погляду доцільності, а також економічної, соціальної та екологічної ефективності.

За таких трансформаційних процесів в аграрній сфері України важливе значення має відіграти державна політика, яку слід спрямувати на адекватне реагування на глобальні виклики. Головним її вектором має стати співпраця великого аграрного бізнесу та дрібних сільських виробників на основі аграрних кластерів, а також розв'язання проблем використання, охорони і відтворення сільськогосподарських земель.

Слід зауважити, що Україна повністю не використовує свій експортний потенціал сільськогосподарської продукції. З метою забезпечення внутрішніх потреб у продуктах харчування та збільшенні обсягів експорту слід акцентувати увагу на залученні іноземних інвестицій у розвиток логістичної інфраструктури зернового сектору та інші галузі аграрної сфери України, підтримки дрібних і середніх товаровиробників. Важливе місце у державній полі-

тиці щодо розвитку аграрної сфери має зайняти приведення українського законодавства щодо якості продукції у відповідність з європейськими стандартами, проведення сертифікації підприємств аграрної галузі, дотримання і застосування стандартів якості та безпеки продукції відповідно до міжнародних вимог.

Нині іноземні інвестори зацікавлені в інвестуванні аграрної сфери, зокрема, за останні три роки американська інвестиційна компанія SigmaBleyzer через AgroGeneration інвестувала понад \$ 100 млн. на розбудову великого агропромислового об'єкту в Україні, окрім того, ЄБРР щороку інвестує в цей сектор національної економіки майже € 200 млн. Інвесторів зацікавила потенційна продуктивність землі та аграрної інфраструктури. Аналітики Світового банку, Продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО) і низки фондів, за правильного підходу до інвестиційної політики протягом наступних 5–7 років Україна вироблятиме 120 млн. т зернових і 7 млн. т м'яса [14].

Відзначимо позитивні тенденції у зростанні обсягів інвестицій в період 2005-2012 рр., коли їх індекси в економіці становили в середньому 115%, а в сільському господарстві – 192%. У структурі інвестицій в економіку частка сільського господарства зросла з 5,3% у 2005 до 6,1% в 2012 р. А в 2012 р. обсяги прямих іноземних інвестицій у сільгоспвиробництво зросли на 6,4% порівняно з попереднім роком. Наслідком зростання інвестиційної привабливості вітчизняного АПК є позитивна динаміка розвитку аграрної сфери України, де приріст виробництва валової продукції галузі лише за 2010–12 рр. становив 12,8%, постійне позитивне сальдо зовнішньої торгівлі продукцією АПК, нарощування обсягів експорту сільгосппродукції та продовольства, розширення географії зовнішніх ринків збуту [15].

Тому для адекватного реагування на глобальні виклики необхідно вирішити такі завдання:

- переоснастити та модернізувати аграрну сферу, переорієнтуватися на інноваційно-інвестиційну модель розвитку;
- сформувати якісний і висококваліфікований кадровий склад галузі, спроможний ефективно працювати в рамках інноваційно-інвестиційної моделі розвитку;
- оптимізувати агрохімічне втручання та збільшити обсяги внесення органічних та зелених добрив;
- створити сучасну соціальну інфраструктуру у межах сільських територій.

Висновки. Отже, усе це дасть змогу адекватно реагувати на сучасні глобальні виклики, пришвидшити економічний розвиток, гарантувати економічну та продовольчу безпеку держави, зайняти провідне місце на світовому сільськогосподарському ринку, стати наукоємним та високотехнологічним сектором національної економіки. Поява біотехнологій як наслідку інноваційного розвитку аграрної сфери дасть змогу вирішити питання забезпечення продовольством як населення світу в цілому так і України зокрема. Головним пріоритетом у сфері раціонального та ефективного землекористування має бути обов'язкове дотримання сівозмін, консервація деградованих малопродуктивних земель і формування сприятливих агроландшафтів.

Література

1. Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я. Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу України. – Київ, 2003. – С. 95-103.
2. Варченко О. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки // Економіка України, 2004. – №7. – С. 53-59.
3. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України: політика и механизмы / О. Л. Попова; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2009. – 352 с.
4. FAO. 2011. The state of the world's land and water resources for food and agriculture (SOLAW) – Managing systems at risk. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome and Earthscan, London.
5. Клименко Л. В. Зовнішньоторгівельний баланс продукції сільського господарства і продовольства України: проблеми та перспективи // Агросвіт, 2013. – № 5. – С. 3 – 9.
6. Єранкін О. О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: монографія // О. О. Єранкін. – К.: КНЕУ, 2009. – 419 с.
7. James, Clive. 2011. Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops: 2011. ISAAA

Brief No. 43. ISAAA: Ithaca, NY

8. European Commission. 2010. The EU's Common Agricultural Policy (CAP): On the move in a changing world

9. European Commission. Directorate-General for Agriculture and Rural Development. Monitoring Agri-trade Policy: № 01-11, May 2011.

10. Graham Brookes and Peter Barfoot. "GM crops: global socio-economic and environmental impacts 1996-2009", April 2011.

11. <http://www.agro-business.com.ua/component/content/article/47--a-/2203-2014-05-13-11-51-23.html>

12. Кдлlander I, Rundgren G. Building Sustainable Organic Sectors [Електронний ресурс]//IFOAM, 2008. – Режим доступу: www.ifoam.org.

13. USDA-FAS, Office of Global Analysis. Ukraine: 2010/11 Crop Production Forecasts and Trip Report, May 2010.

14. Чіпко Т. Перспективи розвитку АПК України на фоні світової продовольчої кризи / Т. Чіпко // Географія та туризм: Науковий збірник. Випуск 26 / Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтерпрес, 2013.

15. Микола Присяжнюк: Інвестиції в аграрну галузь України – гарантія продовольчої безпеки у світі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukraine-partners.org/?p=1876>

УДК 378.1

Люба Зацна

МАРКЕТИНГОВА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто динаміку інноваційної діяльності промисловими підприємствами в Україні протягом останніх років. Розкрито сутність та необхідність інноваційної діяльності, поняття та своєчасність маркетингової підтримки інноваційної діяльності підприємств. Проаналізовано основну специфіку маркетингових та організаційних інновацій, витратну складову інноваційної діяльності вітчизняних підприємств, інноваційну активність підприємств по окремих регіонах.

The paper considers the dynamics of innovative activity of industrial enterprises in Ukraine in recent years. The essence and the need for innovation, concepts and timely marketing support innovative activity. Analysis of the specificity of marketing and organizational innovation, innovation expenditure component of domestic enterprises, innovative activity of enterprises in some regions.

Ключові слова: інновації, інноваційний продукт, нововведення, інноваційна діяльність, інноваційна активність, організаційні інновації, маркетингові інновації, нові технології.

Keywords: innovation, product innovation, innovation, innovation, innovation activities, organizational innovation, marketing innovation, new technologies.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сьогодні маркетинг інновацій є одним з важливих напрямів діяльності як вітчизняних так і зарубіжних підприємств. Процеси глобалізації економіки, підвищення міри відкритості національних ринків, посилення конкуренції на всіх рівнях і в усіх проявах потребують адекватної реакції підприємств, використання у своїй діяльності інноваційних підходів та моделей. Застосування таких підходів та моделей можливе лише за умови маркетингової орієнтації підприємств і здійсненні інноваційної діяльності. Продукція масового виробництва уже не задовольняє споживача. Він хоче отримувати певний персоналізований інноваційний товар, що становить визначену цінність. Тому в сучасних умовах реальними рушіями соціально-економічного прогресу і найбільшою цінністю стає розуміння поведінки споживачів, можливості застосування комплексу адекватних маркетингових дій за ефективного використання виробництва, інвестицій, людського капіталу та інновацій. Сучасна економіка характерна високим рівнем конкуренції, швидкою динамікою розвитку та зменшенням життєвого циклу представлених на ринку товарів. Розробити і просунути на

ринок нові товари досить складно, і це потребує багато зусиль та витрат. Зі 100% нових товарів успіху досягають лише 25%, невдача інших 75%, в основному, полягає в дії ринкових факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання проблеми. Питання інновацій та маркетингу інноваційних товарів та послуг за останні роки розглядало багато вчених. Серед науковців варто виділити: О. Амошу (13), Н. Гончарову (7), С. Ілляшенко (12), М. Матвіїва (4), Р. Патору (10), О. Ставицького (11), М. Туган-Барановського (6), Н. Чухрай (10) та ін. Однак, питання інноваційної діяльності вітчизняних підприємств, зокрема маркетингова складова інноваційної діяльності залишаються відкритими для подальших наукових досліджень та розробок і потребують розгляду.

Метою статті є дослідження та систематизація аспектів маркетингової підтримки інноваційної діяльності промислових підприємств. Для досягнення наміченої мети були визначені наступні завдання: проаналізувати підходи до визначення інновації та інноваційної діяльності; дослідити динаміку інноваційної діяльності вітчизняними підприємствами; дослідити розподіл загального обсягу фінансування інноваційної діяльності за джерелами; охарактеризувати необхідне маркетингове забезпечення інноваційної діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні ринок представлений надзвичайно великим різноманіттям основних товарів, а також звичних та постійно створюваних нових їх аналогів [1, с. 290]. Конкуренція боротьба поширилась на всі елементи маркетингу, і вона стає все жорсткішою. Ці реалії спонукають підприємства свідомо або вимушено ступити на шлях інноваційного розвитку [1, с. 296]. За даними Державної служби статистики України, підприємства все більше усвідомлюють необхідність інноваційного розвитку (табл.1) [3, с. 161-162].

Таблиця 1

Динаміка збільшення підприємств, які займаються інноваційною діяльністю

Роки	Кількість підприємств
2005	1193
2008	1227
2009	1411
2010	1462
2011	1679
2012	1758

**Дані Державної служби статистики України [3, с. 161-162]*

У 2012 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалися 1758 підприємств, або 17,4% обстежених промислових підприємств. На технологічні інновації 1362 підприємства витратили 11,5 млрд. грн. (у 2011 р. – 1348 підприємств і 14,3 млрд. грн.).

Близько 70% коштів було витрачено на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, 19,1% становили витрати на навчання та підготовку персоналу, для розроблення та запровадження нових або значно вдосконалених продуктів та процесів, діяльність щодо ринкового запровадження інновацій та інші роботи, пов’язані зі створенням та впровадженням інновацій, 8,4% – на виконання внутрішніх і 2,0% – на придбання зовнішніх науково-дослідних розробок (НДР), а також 0,4% – на придбання інших зовнішніх знань (таблиця 2).

Зазначимо необхідність наявності певного забезпечення та підтримки для цілеспрямованого та систематизованого управління та спрямування інноваційної діяльності до визначених цілей.

Для забезпечення реалізації нововведень в умовах ринкової невизначеності та нестабільності все більшого значення набуває маркетингова складова інноваційних процесів [4, с. 173].

Встановлено кількість вітчизняних промислових підприємств, що впроваджували маркетингові та організаційні інновації, за видами економічної діяльності (таблиця 3).

Інноваційна активність промислових підприємств за напрямками проведених інновацій

	2005		2011		2012	
	Усього	У % до загальної кількості промислових підприємств	Усього	У % до загальної кількості промислових підприємств	Усього	У % до загальної кількості промислових підприємств
Кількість підприємств, що займались інноваційною діяльністю	1193	11,9	1679	16,2	1758	17,4
у тому числі витрачали кошти за напрямками інноваційної діяльності:						
дослідження і розробки	317	3,2	332	3,2	304	3,0
внутрішні НДР	248	2,4	214	2,1
зовнішні НДР	134	1,3	134	1,3
придбання інших зовнішніх знань, з них придбання виключно майнових прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, ліцензій, ліцензійних договорів на використання зазначених об'єктів	113	1,1	105	1,0	87	0,9
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення; виробниче проектування, інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів, впровадження нових методів їх виробництва	549	5,5	1062	10,3	1096	10,9
	378	3,8
маркетинг, реклама	336	3,3

*Дані Державної служби статистики України [3, с.163]

Додатково наголосимо, що підприємство вважається інноваційним, якщо воно впровадило будь-яку інновацію за період, визначений при обстеженні [5]. Відповідно, інновація є новою для ринку, коли підприємство, що впровадило інновацію, першим її виводить на свій ринок. Як свідчать дані із таблиці 3, організаційні інновації у 2012 році здійснювали 147 підприємств, а нові маркетингові концепції (стратегії) протягом даного періоду запровадили 178 підприємств, що вказує на спад інноваційної активності у промислових підприємств протягом 2012 року в порівнянні до попереднього року [3, с. 161].

Узагальнюючи досвід промисловості, Роберт Солоу зазначив, що саме інноваційна активність підприємств різних форм власності є одним із ключових елементів, який сприяє їх зростанню. Відповідно до його підрахунків, ВВП США протягом 40 років (1909-1949 рр.) збільшився на 87,5% за рахунок інновацій [6, с. 16].

Відтак, розробка і впровадження нововведень є надзвичайно важливим аспектом в діяльності будь-якого підприємства. Інновації є результатом інноваційної діяльності, новим підходом до виробництва продукції, інструментом зміни, визначеним у часі, просторі і задіяних ресурсах, який не використовувався раніше до цього моменту в заданому просторовому вимірі, котрий може бути отриманий на будь-якому етапі інноваційного процесу та є рушійною силою конкурентоздатності продукції.

Промислові підприємства, що впроваджували маркетингові та організаційні інновації, за видами економічної діяльності

	Кількість підприємств, що впроваджували організаційні інновації, одиниць		Кількість підприємств, що впроваджували маркетингові інновації, одиниць	
	2011	2012	2011	2012
Промисловість України	185	147	196	178
Добувна промисловість	10	4	1	11
добування паливно-енергетичних корисних копалин	2	2	-	-
добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	8	2	1	1
Переробна промисловість	156	134	195	175
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	32	27	51	54
легка промисловість	7	4	9	9
текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів із хутра	6	3	5	7
виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	1	1	4	2
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	2	3	10	8
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	2	5	4	7
виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	2	1	3	2
хімічна та нафтохімічна промисловість	21	16	30	21
хімічне виробництво	14	13	23	15
виробництво гумових та пластмасових виробів	7	3	7	6
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	4	6	3	6
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	11	10	13	15
машинобудування	69	58	64	47
виробництво машин та устаткування	35	29	30	25
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	22	14	20	10
виробництво транспортних засобів та устаткування	12	15	14	12
інші галузі промисловості	6	4	8	6
Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	19	9	-	2

**Дані Державної служби статистики України [3, с. 202]*

Однак нова продукція чи технологія – це поняття відносне. Тому особливе місце займає оцінка ступеня новизни, від якої в значній мірі залежать рівень конкурентоздатності та успіху інновації. Буз, Аллен і Хемілтон на основі дослідження 700 підприємств і 13000 новинок товарів промислового та споживчого призначення розробили класифікацію інновацій за рівнем новизни [7, с. 11]; [8]:

- абсолютно нові товари (світова новизна) – 10%;
- нові товари для фірми – 20%;
- розширення існуючих товарних ліній – 26%;
- модифіковані товари – 26%;
- репозиціоновані товари – 7%;
- виробничі інновації – 11%.

Новизна продукту з погляду споживача визначається тим, як цей продукт сприймають на ринку, як його купують. Пропонуємо розглядати інноваційний продукт як новий продукт, з новими перевагами, споживчими властивостями та характеристиками, що здатний при застосуванні вдосконалених чи нових методів та інструментів маркетингу під час процесу створення й розповсюдження продукції ефективно задовольняти потреби та запити споживачів та виробників і вироблений за новою технологією.

На рівні підприємства пошук, відбір та процес реалізації перспективних ринкових можливостей інноваційного розвитку проводять на базі дотримання концепцій маркетингу інновацій, який можна визначити як діяльність, спрямовану на пошук нових сфер і способів використання потенціалу підприємства, розроблення на цій основі нових товарів та технологій і їх просування на ринку з метою задоволення потреб і запитів споживачів ефективнішим, ніж у конкурентів, способом, отримання завдяки цьому прибутку та забезпечення умов тривалого виживання й розвитку на ринку відповідно до обраної місії й прийнятої мотивації діяльності (рисинок 1).

Рис. 1. Критерії оцінювання доцільності впровадження інноваційного продукту

Дослідження показали, що в ході інноваційної діяльності виникає ряд перешкод, особливо значення серед яких набуває взаємозв'язок відділів по НДДКР та маркетингу. Непорозуміння між цими двома службами виникає у зв'язку із розгляданням свого відділу як окремої цілісної системи, а не частиною всього комплексу. Результатом цього стає внутрішня конкурентна боротьба на підприємстві, яка за свою суттю є непотрібною. Маркетологи

країн з розвинутою ринковою економікою вважають, що своєчасне та науково обґрунтоване розроблення концепції нового продукту дає змогу на порядок підвищити шанси його комерційного успіху [9].

Таблиця 4

Реалізація інноваційної продукції за межі України за видами економічної діяльності

	Кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію за межі України		Обсяг реалізованої інноваційної продукції за межі України			
			тис. грн.		у % до загального обсягу реалізованої інноваційної продукції	
			2011	2012	2011	2012
Промисловість України	378	332	12630608,5	13354903,2	29,8	36,9
Добувна промисловість	9	4	68911,1	42675,7	30,5	31,9
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	-	-	-	-	-	-
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	9	4	68911,1	42675,7	30,9	31,9
Переробна промисловість	369	328	12561697,4	13312227,5	29,8	37,0
Виробництво харчових продуктів, напоїв тютюнових виробів	59	53	1475630,6	390204,1	26,9	8,5
Легка промисловість	16	13	78406,8	82033,2	52,8	43,3
Текстильне виробництво, виробництво одягу, хутра та виробів з хутра	12	10	54479,7	56989,2	45,1	36,0
виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	4	3	23927,1	25044,0	86,5	79,9
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	18	12	196939,0	89856,5	40,8	15,2
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність						
виробництво коксу, продуктів нафто перероблення	2	6	26391,4	28225,9	16,1	9,5
хімічна та нафтохімічна промисловість	1	2	101123,2	43726,9	0,6	0,5
хімічне виробництво	49	39	951847,0	811621,8	32,0	21,4
виробництво гумових та пластмасових виробів	35	29	481078,9	537749,6	24,0	16,4
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	14	10	470768,1	273872,2	48,4	53,1
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	14	12	80327,9	20248,0	18,6	3,2
машинобудування	24	30	1062916,6	1709371,8	24,0	45,3
виробництво машин та устаткування	169	144	8434344,0	10001854,7	74,8	76,3
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	87	74	4549213,7	4196133,2	74,2	82,3
виробництво транспортних засобів та устаткування	49	39	1882047,0	2270744,6	77,5	82,3
інші галузі промисловості	33	31	2003083,3	3534976,9	73,6	78,0
виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	17	17	153770,9	135084,6	46,2	48,1
	-	-	-	-	-	-

*Дані Державної служби статистики України [3, с. 229]

Відділ НДДКР, у зв'язку із аналітичною природою побудови, розглядає можливості інновації з погляду технічних переваг, а не вигод, які вони можуть принести для бізнесу [10,

с. 73]. Унаслідок цього чимало новинок не знаходять свого покупця на ринку [11, с. 28]. Тому одним із початкових етапів маркетингової підтримки інноваційних процесів на підприємстві є встановлення тісної взаємодії між двома службами, на основі обміну інформацією та пропозиціями щодо використання потенційних можливостей з метою ефективного випуску товару на ринок.

Як показали дослідження, у 2012 році в Україні 1037 підприємств реалізували інноваційної продукції на 36,2 млрд. грн., або 3,3% загального обсягу реалізованої промислової продукції (у 2011 році відповідно 42,4 млрд. грн. і 3,8%). Реалізацією продукції за межі України здійснювали 332 підприємства (табл. 4), обсяг якої склав 36,9% від загального обсягу реалізованої інноваційної продукції, у т.ч. в країні СНД – 24,7%. Майже кожне четверте підприємство реалізовувало продукцію, що була новою для ринку [3, с. 162].

Відзначимо, що для здійснення нововведень 209 підприємств придбали 739 нових технологій, з яких 168 за межами України (у 2011 році – 872 і 200 технологій). Із загальної кількості технологій 402 придбано з устаткуванням, з яких 139 за межами України; 201 – як результат досліджень і розробок (11); 59 – за договорами на придбання прав та патенти, ліцензіями на використання винаходів, промислових взірців, корисних моделей (3), 36 – за угодами на придбання технологій та ноу-хау (10); 26 – разом із цілеспрямованим прийомом на роботу кваліфікованих фахівців (2) [3, с. 229].

Таблиця 5

Кількість придбаних та переданих нових технологій (технічних досягнень) в Україні та за її межами за регіонами

Регіон	Придбання нових технологій						Передання нових технологій					
	В Україні			За межами України			В Україні			За межами України		
	2005	2011	2012	2005	2011	2012	2005	2011	2012	2005	2011	2012
Україна	237	672	571	146	200	168	16	40	22	-	3	7
АР Крим	21	17	1	-	11	8	-	7	2	-	2	-
Вінницька	3	5	6	1	5	4	-	-	-	-	-	-
Волинська	3	1	5	3	1	3	-	-	-	-	-	-
Дніпропетровська	12	15	33	-	3	8	-	4	-	-	-	3
Донецька	25	28	32	2	20	15	4	-	1	-	-	-
Житомирська	1	30	23	1	9	6	-	-	-	-	-	-
Закарпатська	2	4	9	43	5	9	-	-	-	-	-	-
Запорізька	8	3	9	3	1	1	3	-	-	-	-	-
Івано-Франківська	1	29	32	1	34	3	-	-	-	-	-	-
Київська	4	3	2	2	3	-	-	-	-	-	-	-
Кіровоградська	9	1	4	12	-	16	-	-	-	-	-	-
Луганська	-	18	25	4	3	4	-	-	-	-	-	-
Львівська	11	11	5	2	-	9	-	-	-	-	-	-
Миколаївська	2	3	4	-	1	-	-	1	-	-	-	1
Одеська	9	2	58	8	3	3	-	-	-	-	-	-
Полтавська	26	7	7	2	2	3	-	-	-	-	-	-
Рівненська	-	10	18	3	8	13	-	-	-	-	-	-
Сумська	4	210	104	4	21	6	-	-	1	-	-	-
Тернопільська	2	103	2	-	7	-	-	-	-	-	1	-
Харківська	25	82	104	5	24	16	6	21	17	-	-	-
Херсонська	-	-	29	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Хмельницька	1	1	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-
Черкаська	2	-	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Чернівецька	3	11	7	1	-	26	-	-	-	-	-	-
Чернігівська	7	-	1	1	2	1	-	-	-	-	-	-
м. Київ	56	77	50	43	36	13	3	6	1	-	-	-
м. Севастополь	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3

*Дані Державної служби статистики України [3, с. 233]

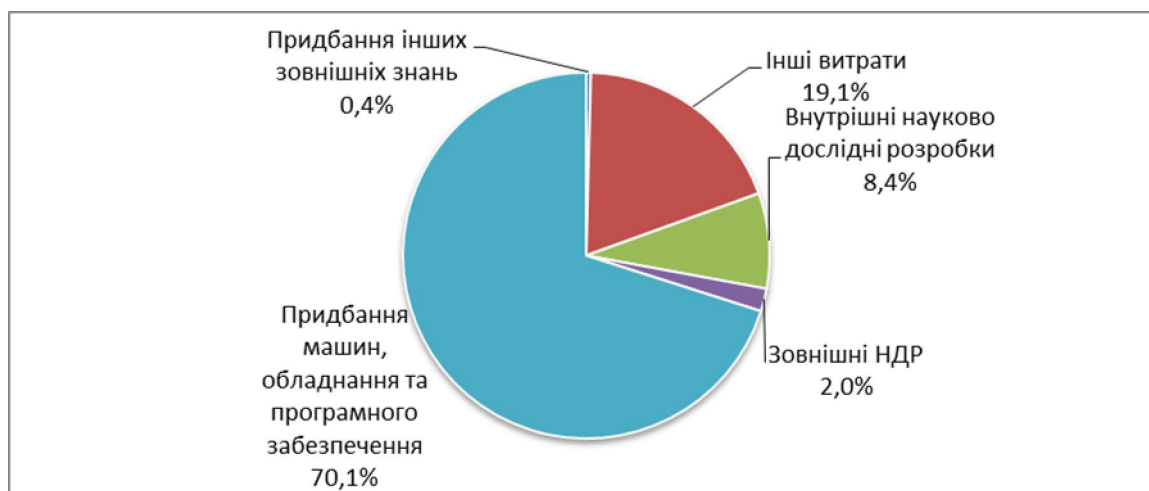

Рис. 2. Розподіл загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності протягом 2012 року, у %

**Дані Державної служби статистики України [3, с. 174]*

За даними Державної служби статистики України, у 2012 році основним джерелом фінансування витрат на інновації були власні кошти підприємств – 63,9% загального обсягу витрат (проти 52,9% у 2011 році). За регіонами найбільша кількість придбаних та переданих нових технологій протягом останніх років припадає на Харківську та Сумську області (табл. 5) [3, с. 233]. Частка кредитів становила 21,0% для 67 підприємств (проти 38,3% і 50). Фінансову підтримку держави отримали 27 підприємств із держбюджету і 28 з місцевих бюджетів, загальна частка цих коштів становила 2,2% (1,1%). Також збільшилась частка коштів вітчизняних та іноземних інвесторів – з 0,4% і 0,3% до 8,7% і 1,3% відповідно (рисунок 2). Кількість підприємств, що ними фінансувалися, теж зросла з 11 і 14 до 15 і 19.

Необхідність та вплив маркетингової підтримки простежується протягом всього процесу інновації: проведення комплексних маркетингових досліджень ринку, які дають можливість генерувати ідею інновації; формування попиту на інновацію або її адаптації до потреб цільової групи споживачів; підвищення уваги до управління якістю; навчання і обслуговування клієнтів; моніторинг розробок конкурентів та постійне вдосконалення товару з метою забезпечення конкурентоспроможності інновації; управління життєвим циклом інновації для продовження часового етапу зростання, уникнення спаду з метою підвищення економічної ефективності впровадження інновації [12], [13]. Отже, маркетингове забезпечення є невід’ємною складовою успішної інноваційної діяльності підприємства.

Висновки. Провівши дослідження, підсумуємо, що інноваційна діяльність є необхідною умовою для утримання та розвитку конкурентних позицій підприємства на ринку. Створення і реалізація нововведень є складним багатоетапним процесом, і для успішного виведення інновації на ринок необхідне постійне маркетингове супроводження. Упродовж останніх трьох років інноваційною діяльністю в промисловості займалося 2341 підприємство, або 23,2% обстежених, тоді як протягом 2008–2010 років – 1973 підприємства (18,6%), що свідчить про динаміку зросту інноваційної активності в Україні. Не варто недооцінювати маркетингову складову в інноваційному процесі та інноваційній діяльності будь-якого підприємства. У подальших наукових дослідженнях варто приділити увагу виявленню бар’єрів впровадження інновацій та розробленню способів їх подолання; розробленню нових методик маркетингового впливу на інноваційну діяльність.

Література

1. Зацна Л. Я. Маркетинг інновацій в контексті розробки нових молочних продуктів: теоретичні аспекти / Л. Я. Зацна // *Економіка Крима*. 2011. – № 3 (36). – С. 289-296.
2. Зацна Л. Я. Застосування дегустаційного підходу при розробці інноваційних молочних продуктів / Л. Я. Зацна // *Ефективність державного управління*. Збірник наукових праць. 2010. – № 25. – С. 450-460.

3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні / Статистичний збірник: Державна служба статистики України. – Київ: ТОВ «Август Трейд», 2013. – 287 с.
4. Нова парадигма маркетингу підприємств в умовах глобалізації: моногр. / [М. Я. Матвіїв, О. М. Сохацька, С. В. Даниленко та ін.]; за наук. ред. д.е.н., проф. М. Я. Матвіїва, д.е.н., проф. О. М. Сохацької. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 416 с.
5. Закон України «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>
6. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии / Туган-Барановский М. И. ; отв. науч. ред. Т. И. Деревянкин. – К.: Наук. думка, 2004. – 368 с.
7. Гончарова Н. П. Інноваційна економіка: проблеми і пріоритети / Н. П. Гончарова // Актуальні проблеми економіки. Економіка та управління народним господарством. – 2009. – № 6. – С. 1–19.
8. How R+D can build marketing support for its ideas[електронний ресурс]: - Режим доступу:<http://www.innovationmanagement.se/imtool-articles/how-rd-can-build-marketing-support-for-its-ideas/>
9. Товарна інноваційна політика [Текст]: підручник / С.М. Ілляшенко, Ю.С. Шипуліна. – Суми: ТОВ «ВТД «Університетська книга», 2007. – 281 с.
10. Чухрай Н., Патора Р. Товарна інноваційна політика: управління інноваціями на підприємстві: Підручник. – К.: КОНДОР, 2006. – 398 с.
11. Ставицький, О. В. Особливості розвитку інноваційної діяльності в Україні / О. В. Ставицький // Фондовий ринок. – 2012. – № 1-2. – С. 28-32.
12. Ілляшенко С. М. Проблеми і перспективи ринково-орієнтованого управління інноваційним розвитком: монографія / За ред. С. М. Ілляшенка. – Суми: Друкарський дім «Папірус», 2011. – 644 с.
13. Амоша О. І. Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення / О.І. Амоша// Економіст. – 2008. – № 6. – С. 28-34.

УДК 323.15

Микола Лазарович

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НІМЕЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.**

Досліджено основні тенденції зростання чисельності й розселення німецької національної меншини України на різних етапах її розвитку. З'ясовано причини переселення німців на українські землі. Проаналізовано основні заняття переселенців.

Ключові слова: німецька національна меншина, переселення, заняття, чисельність, розвиток.

There is investigated basic tendencies of quantity and settling apart growing of the German national minority of Ukraine on the different stages of its development. It is discovered reasons of Germans migration on other earths. The basic employment of immigrants are analysed.

Keywords: the German national minority, resettlement, employment, number, development.

Зростання поліетнічності українських земель було зумовлене різними причинами, зокрема сприятливим геополітичним становищем, місцем у міжнародних торговельних зв'язках, родючістю земель, що приваблювали іноземних селян, тривалим перебуванням України в складі інших держав, зокрема Польщі, Російської та Австро-Угорської імперій. Уряди останніх, прагнучи утвердитися на захоплених ними територіях, спроваджували сюди представників панівних націй, переселяли іммігрантів з інших країн. Напередодні національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. етнічні меншини становили чверть усього населення

України. Найбільш численними з них були росіяни, євреї, поляки та німці. За таких умов етнонаціональне питання ставало значним чинником політичної історії українського народу, що прагнув відродити державну незалежність.

Важливим у контексті окресленого є дослідження чисельності німецької меншини на території Наддніпрянщини, специфіки її розміщення, компактності та місця проживання, ступеня урбанізованості, станово-майнового рівня, виробничої зайнятості, соціальної структурованості тощо. Ця проблематика не повно відображена в історіографії і потребує подальшого розроблення.

Серед сучасних досліджень обраної тематики насамперед слід відзначити колективну монографію «Національні меншини України у ХХ ст.: політико-правовий аспект», а також праці таких науковців, як М. Багмет, В. Погорелов, О. Берестень, І. Задерейчук, М. Козирєва, М. Костюк, Н. Кривець, В. Майснер, І. Монолатій, І. Мухіна, М. Панчук, Я. Попенко, О. Морозова, Л. Потапчик, П. Сіреджук, О. Суліменко, Б. Чирко. Окремі аспекти проблеми відобразили В. Гвоздик, О. Донік, І. Міронова, С. Панишко, М. Чумак та ін.

Правову основу іноземної колонізації Наддніпрянщини започаткували маніфести російської імператриці Єкатерини II у 1762, 1763 та 1764 р., які заохочували переселення досвідчених селян-хліборобів з Німеччини, Голландії, інших європейських країн у південні й південно-східні місцевості Російської імперії. Переселенцям гарантували свободу релігії та звичаїв, самоврядування, звільнення від рекрутчини, виконання повинностей та сплати податків на визначений термін, надання достатньої кількості земель, асигнування з державної скарбниці для початку господарювання [7, с. 320; 18, с. 324] тощо.

Якщо перших колоністів не обмежували майновим цензом, то поява пізніше додатка до Маніфесту 22 липня 1763 р. дозволяла переселення лише заможним землеробам і ремісникам, котрі мали родини. З 1819 р. прикликання іноземців припинилося; подальші переселення здійснювалися за дозволом [18, с. 324, 325]. Це різко зменшило приплив колоністів до Російської імперії.

Типовими причинами, які спонукали переселенців покинути століттями обжиті землі, були такі: численні війни, які призводили до погіршення становища населення; відсутність вільних земель на батьківщині чи власних колоній у неї в нововідкритих частинах світу, куди могли переселитися бажуючі; релігійні утиски в Західній Європі окремих протестантських течій [5, с. 30, 31, 32; 18, с. 324], зокрема менонітів, та ін.

На 1780-ті рр. припадає початок іноземної землеробської колонізації Півдня України, головними регіонами якої стали землі Катеринославської, Херсонської й Таврійської губерній. З того часу, як зазначають дослідники [2, с. 1; 29, с. 6], вже не окремі групи людей, а великі організовані громади німців, голландців, шведів, болгар, греків, представників інших етносів почали переселятися в досі малозаселені й економічно відсталі степи, щоб вільною працею перетворювати їх на культурні землеробські райони.

Перші писемні відомості про німецьких поселенців в Україні датовані кінцем Х ст. Після монголо-татарської навали посилювався приплив німців на західноукраїнські землі. Їх заохочували різними привілеями галицько-волинські князі для надання допомоги у відбудові зруйнованих міст, розвитку торгівлі і ремесел [32, с. 1770]. У XIII ст. існувала велика німецька община у м. Володимирі, причому статус окремих її членів був настільки високим, що вони запрошували до себе на обід навіть волинських князів [17, с. 62]. У литовсько-польську добу німецькі колоністи, крім Волині, з'явилися й на Поділлі, а в XVI – першій половині XVII ст. – в Наддніпрянщині і Лівобережній Україні.

Із останньої третини XVIII ст. німецька колонізація поступово набуває системного характеру. Перші шість компактних поселень було засновано в 1767 р. поблизу Бахмача на Чернігівщині, а через три роки – біля Кролевеця. Після знищення Запорозької Січі її землі в 1789–1790 рр. заселили представниками менонітської релігійної громади. На початку XIX ст. на південь України прибули вихідці з м. Бадена, Вюртемберга, Ельзасу, Пфальца, Прирейнля, Західної Пруссії та інших німецьких земель [32, с. 1770]. Вони заселяли переважно Таврійську, Катеринославську, Херсонську губернії, а після завоювання Росією Бессарабії й її землі.

Темпи зростання німецьких колоній, зумовлені пільговими умовами, наданими царським урядом, були вражаючими. Так, якщо в 20-ті рр. XIX ст. у Херсонській губ. було 40 поселень, Таврійській – 50, Катеринославській – 26, то в 1915 р. відповідно ця кількість досягла 182, 329

та 233 колоній [15, с. 14]. У 1914 р. у чотирьох південних губерніях налічувалося 966 колоній [32, с. 1770]. Зі зростанням кількості колоній збільшувалась і чисельність населення: за перші 20 років – у 8 разів, а до 1857 р. – у 25 разів, досягнувши майже 140 тис. осіб. Питома вага німецьких переселенців підвищувалася в усіх районах їхнього розселення, однак у різних пропорціях. Упродовж 1815–1857 рр. їхня частка в Таврійській губ. збільшилася втричі – з 2,42 до 6,32%; у Херсонській – у півтора разу, з 3,54 до 4,52%; у Бессарабії – з 2,13 до 2,30%; Катеринославській губ. – з 0,6 до 2,28% [6, с. 105]. Якщо в 1897 р., відповідно до перепису населення, на півдні України проживало 377,8 тис. німців [10, с. 417], у т. ч. в Херсонській губ. – 123,5 тис. (4,52%) [26, с. VII], Катеринославській – майже 81 тис. (3,83%) [20, с. VIII], Таврійській – понад 78 тис. осіб (5,4%) [24, с. V], то до 1911 р., згідно з даними німецьких джерел, їхня кількість зросла до 489 тис. У 1914 р. в Південній Україні (без Кубані) проживало 467 тис. осіб [32, с. 1770]. Останні дві цифри викликають певні сумніви, оскільки незрозумілим є скорочення кількості німецького населення за три роки на 22 тис. осіб.

Другим за чисельністю регіоном компактного проживання німців в Україні стала Волинь. Перших німецьких колоністів запросив сюди князь Чарторийський – наприкінці XVIII ст. до свого маєтку в м. Корець. У першій половині XIX ст. з'явилися великі поселення німців – у 1801 р. засновані колонії Карлсвальд і Софіївка в Острозькому пов., а в 1811 р. – колонія Жозефін у Луцькому пов. [17, с. 62–63]. Заселення волинських земель у 30–60-ті рр. XIX ст. насамперед було зумовлено польськими повстаннями 1830–1831 та 1863–1864 рр. Оскільки під час цих подій німці зайняли вірнопідданську позицію стосовно російського престолу, то зазнали переслідування з боку повсталих, зокрема в Царстві Польському, і змушені були шукати притулку на Волині, де польське повстання було придушено швидше [5, с. 31]. У 1848 р. німці на цій території проживали у 657 колоніях, більшість з яких (70%) була розміщена в поліській зоні [17, с. 62]. Швидше за все це були невеликі хутори, де, як правило, проживала одна сім'я.

Якщо в 1860 р. у волинських колоніях налічувалося 4–5 тис. німців, то з 1883 р. їхня чисельність зросла [32, с. 1770]: за переписом 1897 р. – 171,3 тис. [19, с. 87], в 1914 р. – 200–240 тис. осіб (у т. ч. у Житомирському пов. – 66 тис., Новоград-Волинському – 53 тис., Луцькому – 43 тис., Володимир-Волинському – 22 тис., Дубнівському – 10 тис. осіб), а разом із Холмщиною – 276 тис. * осіб [32, с. 1770]. Серед найбільших німецьких поселень Луцького пов. були Людвігін (445 осіб), Богумилів (240 осіб), Піддубці (188 осіб), Пульханів (159 осіб). У Нових Пустомитах Горохівського пов. проживало 330 німців. Понад 50 колоністів було у селах Брище, Гаразджа, Гнідава, Доросині [17, с. 63] та ін.

Поза Південною Україною і Волинню німецька присутність на українських землях Російської імперії була незначною. Перед Першою світовою війною чисельність німецького населення становила близько 54 тис. осіб [32, с. 1770]. Згідно з даними перепису 1897 р., у Київській губ. проживало 14,7 тис. (0,41%) [21, с. XI, 89], Подільській – 4,1 тис. (0,13%) [22, с. III, VI, 99], Полтавській – 4,6 тис. (0,16%) [23, с. XVIII, 101], Харківській – 9,1 тис. (0,36%) [25, с. XIV], Чернігівській – 5,3 тис. осіб (0,23%) [28, с. XII, 113].

Загалом у підросійській Україні у 1897 р. проживало понад 540 тис. німців (2,1% від усього населення) [37, с. 37]. До 1914 р. їхня кількість зросла до 797 тис. осіб (2%) [32, с. 1770]. Однак за перших півтора року війни, згідно з даними «Статистичного щорічника», німецьке населення зменшилося на більш ніж 230 тис. і за станом на 1 січня 1916 р. налічувало 565 тис. осіб [15, с. 12].

Дослідники вказують на нерівномірність розміщення національних меншин в Україні і пояснюють це історичними умовами їх комплектування [15, с. 12, 49]. Так, районами найбільшого зосередження німецької людності були південно- та західноукраїнські землі, Волинь і Холмщина, де представники цієї меншини селилися здебільшого великими суцільними анклавами серед українського населення або невеликими поселеннями. В підросійській Україні

* Незрозуміло, за якими критеріями автор статті «Німці на Україні», поміщений в «Енциклопедії українознавства», вирахував спільну кількість німецького населення на Волині та Холмщині (276 тис. осіб), оскільки в 1914 р., за його даними, на Волині проживало 200–240 тис. німців, на Холмщині – 31,5 тис. [32, с. 1770]. Разом цей показник становитиме 271,5 тис. осіб.

німецька національна меншина становила в 1897 р. 30,8% від усіх німців Російської імперії [16, с. XII; 33, с. 4]. Найбільшою була їхня частка серед населення Волинської губ. – 5,73%, Таврійської – 5,40%, Херсонської – 4,52%, Катеринославської – 3,83%, Бессарабської – 3,11%. В інших місцевостях німецького населення було менше 1%.

У Волинській і Київській губерніях німці утворювали численні колонії. У південних районах вони мешкали в усіх повітах, але в Бессарабській губ. переважали в Аккерманському пов. (понад 2/3), у Херсонській – Одеському, Таврійській – переважно в її північній частині [16, с. XII].

Окрім регіональних відмінностей поселення, етнічні суб'єкти України різнилися й тим, що одні з них проживали здебільшого у містах і містечках, а інші – в селах. Статистика засвідчує, що переважна більшість німецького населення мешкала в сільській місцевості. Однак, якщо загалом у європейській частині Російської імперії в містах проживала чверть (23,3%) німців [16, с. XII], яких найбільше було в Одесі (1897 р. – 10,2 тис. (2,5%) осіб) [27, с. VI], то в Наддніпрянщині – лише десята їхня частина [32, с. 1770]. Таку диспропорцію можна пояснити лише високою продуктивністю українських земель.

Важливим чинником для розуміння соціальних умов розвитку інонаціонального населення, його етнічної самоідентифікації, формування національної еліти, можливостей самоорганізації, місця у суспільному житті тощо є дані про станово-майновий рівень, виробничу зайнятість і суспільний поділ праці серед етносів України. Щодо першого критерію слід зазначити, що німці, які переселялися в Україну, переважно були збіднілими в себе на батьківщині селянами та міщанами [15, с. 18]. Однак культура господарювання на новому місці, зокрема, застосування сільськогосподарських машин, високопродуктивної худоби, орієнтація на інтенсивні галузі, а також широке використання найманої праці забезпечили німецьким селам високий рівень добробуту. До 1914 р. їхні жителі були забезпеченішими, ніж будь-які інші. Частка заможних селян серед німецьких колоністів переважала 80% [3, с. 131].

Дослідник німецьких колоній В. Жирмунський вказав на цікаві факти ставлення їхніх мешканців до праці. Кожен господар обробляв землю і збирав урожай самостійно, але за необхідності допомагав сусідові. У кожному дворі налічувалося до 25 голів худоби: від коней до свиней. Вражала висока організованість і продуктивність праці. Якщо в українському поселенні роботу виконували 20–25 осіб, то у німців – лише 4–5, тільки якісніше. Організація роботи була такою, що змушувала працювати ефективно, оскільки господарі-німці працювали разом із найманими працівниками. Були й інші стимули: сумлінним працівникам платили у 4–5 разів більше, ніж в українських поселеннях, та годували п'ять разів на день [11, с. 88–89].

У приватному німецькому землеволодінні, зокрема на Волині, переважали дрібні наділи, здебільшого площею до 50 дес. Однак фактично майже 9/10 приватної землі належало великим і середнім власникам. Німці були на третьому місці в губернії за кількістю землевласників і величиною землеволодінь після поляків і росіян. Їм належало 5% приватного землеволодіння. Середня величина земельних ділянок у німців становила 526 дес. [9, с. 81–82], і це був другий показник у губернії після євреїв.

Нерідко нестача коштів змушувала німецьких колоністів купувати або орендувати менш родючі землі. Однак застосування передових агротехнічних прийомів та висока культура господарювання приводили до їхнього швидкого освоєння та інтенсивного використання. Німці вперше привезли на Волинь технологію приготування т. зв. жирного ґрунту, широко застосовували мінеральні та органічні добрива (у т. ч. попіл, який вивозили зі старих гут), у значних обсягах почали культивувати цукрові буряки. Оскільки земельні ділянки німців часто розміщувалися у заболочених місцях, вони широко розгорнули меліоративні роботи. Наприклад, у колонії Анета Житомирського пов. прокопали канал довжиною 3,5 версти [17, с. 63], що діє й донині.

Колоністські господарства економічно швидко міцніли. На початку ХХ ст. на півдні України німці були власниками 3,8 млн. дес. землі [32, с. 1772], а на Правобережжі – 2 млн. дес., у т. ч. на Волині – 700 тис. дес. [9, с. 81, 82] У результаті реформ 1860 – 1870-х рр. виникли великі німецькі фермерські господарства з новими формами господарювання, де застосовували сільськогосподарські машини, передові агротехнічні методи тощо. Було створено сприятливі умови для розвитку хліборобства, сільськогосподарського машинобудування.

З 1818 р. для управління німецькими колоніями на півдні України діяв Опікунський комітет [10, с. 417]. Загалом висока інтенсивність німецьких господарств робила їх взірцевими для місцевого селянства [17, с. 17–63]. Цей досвід став корисним для багатьох селян під час здійснення т. зв. Столипінської аграрної реформи.

Певні досягнення німецькі колоністи мали й у промисловому розвитку. Зокрема, з другої половини XIX ст. у Харкові було засновано великі промислові підприємства фабричного типу (заводи товариства «Гельферіх-Саде», Е. Бергенгейма, Н. фон Дітмара, Е. Мельгозе, А. Пільстрема та ін.), що зумовили якісні зміни у структурі господарства. На цих підприємствах напередодні Першої світової війни виробляли продукцію на суму 12,4 млн. руб., що становило 50% від загальної суми прибутків від виробництва харківських підприємств. На них працювало до 12 тис. осіб, тобто 30% [14, с. 12; 38, с. 240] від загальної чисельності харківського робітництва.

У 1886 р. брати Классени заснували в м. Мелітополі завод сільськогосподарських машин та устаткування. На підприємстві працювало 165 працівників, а вартість загального обсягу виробленої продукції досягла 225 тис. руб. У 1894 р. засновано заводську школу. Про високий рівень виробництва засвідчують гран-прі, яких завод був удостоєний на міжнародних конкурсах у 1908 і 1911 р., та низка золотих і срібних медалей.

У 1911–1912 рр. у Мелітополі почав діяти силікатний завод із виробництва білої будівельної цегли. Його власником був Г. Шац, мешканець с. Бромefeld Пришибської волості Мелітопольського пов. [30, с. 81].

В Одесі одними з найстаріших були завод мила і свічок Санценбахера, продукція якого користувалася попитом в Європі, та заводи Й. Гена, де виробляли сільськогосподарську техніку [12, с. 19].

Вагомих здобутків досягли німецькі колоністи в розвитку промислової інфраструктури сільської місцевості. Наприклад, на Харківщині до Першої світової війни було збудовано 81 промислове підприємство вартістю понад 7 млн. руб. Цукрові заводи Л. Кеніра, П. Берга та інших підприємців стали великими промисловими осередками, на яких наприкінці XIX ст. працювало більше 4 тис. осіб [14, с. 12].

Своєрідним відображенням місця національних меншин у суспільному житті є їхня систематизація за видами зайнятості населення, особливо якщо зіставляти дані за окремими націями [15, с. 19]. Така класифікація також дає змогу з'ясувати рівень гармонійності функціонування суспільства, його структурованості. Німецькі колоністи, згідно з даними підрахунків за видами занять на 1000 осіб населення, вміщених у «Статистичному щорічнику Росії», за станом на 1 січня 1916 р. найбільше були задіяні в сільському господарстві – 57,7% від їхньої загальної кількості [35, с. 70]. Саме землеробство і тваринництво стали економічною основою їхнього існування.

Серед здобутків представників німецької меншини у розвитку сільського господарства України варто виокремити освоєння значних площ неживаних і малозаселених земельних угідь шляхом їхньої меліорації, підвищення культури землеробства (запровадження нових методів обробітку землі, мінеральних та органічних добрив, сівозміни, вирощування конюшини, ріпаку, хмелю, ревеню), садівництва, упорядкування лісового господарства, розведення нових порід худоби і покращення її годівлі. Заборона поселенцям продавати і дробити наділені їм для господарювання земельні площі забезпечувала колоніям розквіт на тривалий період [13; 36; 8, с. 140].

Другим заняттям за поширеністю серед німецького населення була приватна служба – 6,2% [35, с. 70]. Зокрема, у поміщицьких маєтках, рідше на промислових підприємствах, німці займали посади управляючих, виконували низку інших адміністративних функцій: були прикажчиками, контролерами, наглядачами, посильними, рахівниками-економістами, писарями, шафмейстерами, управляючими палацами, дворецькими [9, с. 87–88] тощо.

Єдиним видом зайнятості, де німці випереджували не лише українців і росіян, а й євреїв та поляків, було отримання особистих доходів і підмог. Частка німецького населення у цьому виді діяльності становила 4,3% від його загальної кількості.

Доволі високим був також відсоток німців в адміністрації – 3,2% [35, с. 70]. За цим показником вони поступалися лише євреям.

Німецьке населення активно займалося торгівлею (4,1% від його загальної кількості [35, с. 70]), поступаючи у цій галузі серед чисельних етносів тільки євреям. Дослідники припускають, що така позиція німців у торговій сфері була зумовлена їхнім менталітетом. Джерела засвідчують, що «...колоністи ні з ким не входили в угоди, ні з якими торговцями, а самі відвозили свої лишки і свої товари в Одесу, Миколаїв та інші місця у магазини, на базари та ярмарки» [1, с. 36]. Згідно зі Всеросійським переписом 1897 р., серед представників купецького стану в Україні німці, маючи 1971 особу [4, с. 159], за кількістю поступалися лише євреям, росіянам та українцям.

Високими були показники участі німецького населення в промисловій діяльності – 21,1% [35, с. 70]. Проте дослідники зазначають, що розвиток ремесел і промислів у німців України мав деяку специфіку. Повністю присвячувала себе цим заняттям, живучи лише доходами з них, незначна кількість колоністів. Це пояснювалося тим, що більшість поселенців самостійно виготовляла необхідні для ведення господарства знаряддя праці та предмети домашнього побуту і ремонтувала їх. Відповідно ремісників у колоніях було обмаль, і то часто поряд із ремеслом вони займалися землеробством [9, с. 89]. Німецький колоніст не уявляв свого існування в Україні без землі, і якщо не міг здобути господарства, необхідного для прожиття, осідав на невеликій ділянці землі і заробляв на життя найманою працею або ремеслом [31, с. 129]. Серед представників німецького промислового прошарку в Україні переважали підприємці, інженерно-технічні працівники, службовці, кваліфіковані робітники [15, с. 20].

Значним був внесок німецьких колоністів у розвиток таких галузей промисловості, як борошномельна, сукноробна, лісорозробна та лісопереробна, деревообробна, шкіряна, пивоварна, винокурна, промислове конярство, фарфоро-фаянсова. Продукція останньої користувалася попитом у всій Європі [9, с. 106; 34, с. 112; 36]. З другої половини ХІХ ст. у містах з'являлося дедалі більше технічно освічених ремісників із Німеччини, які відкривали механічно-слюсарні, мідеплавильні, чавуноплавильні та металообробні майстерні [38, с. 240], що згодом переросли у великі модерні підприємства.

Із ремесел більш розвинутими були: деревообробні, ковальське, гончарне, ткацьке, шевське, кравецьке. Вони забезпечували внутрішні потреби колоністів у знаряддях праці та предметах побуту, а надлишки ремісничої продукції реалізували на місцевих ринках [8, с. 141; 9, с. 93–106, 238; 31, с. 128–129].

Загалом система німецького господарювання була побудована так, щоб забезпечити колонії необхідними засобами і товарами, не виходячи за її межі і без будь-якого втручання ззовні, тобто була своєрідним, майже замкнутим економічним простором [9, с. 93].

Отже, на початку ХХ ст. населення України відзначалося багатоетнічним складом. Окрім українців, тут мешкали представники інших національностей, серед яких і німецька меншина. Її поява на українських землях була зумовлена різними причинами – економічними, політичними, військовими, конфесійними тощо. На теренах підросійської України німецькі колоністи селилися головним чином великими суцільними анклавами серед українського населення або невеликими поселеннями, здебільшого, у сільській місцевості Таврійської, Катеринославської, Херсонської, Бессарабської губерній, Волині, Холмщини. Основою їхнього економічного існування були землеробство і тваринництво; значним був внесок німецьких колоністів у розвиток промисловості та ремесел. Завдяки пільгам, наданим російською владою, високій агрокультурі, працьовитості та відносній самостійності господарств поселенці домоглися для себе високого життєвого рівня.

Література

1. Багмет М. Німецькі поселенці – «біля пляма» в історії України / М. Багмет, В. Погорелов // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення. – К. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. Вип. 1. – С. 34–42.

2. Берестень О. Є. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність німецьких і менонітських колоністів Півдня України (1905–1914 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. Є. Берестень. – Дніпропетровськ, 2006. – 21 с.

3. Гвоздик В. С. Формування етнічних груп населення Півдня України на початку ХХ ст. / В. С. Гвоздик // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний ас-

пекти в умовах Півдня України : зб. наук. праць VI Всеукр. наук.-практ. конф., 6–8 жовтня 2005 р. / за заг. ред. М. В. Дедкова. – Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ, 2005. – С. 130–134.

4. Донік О. М. Купецьке промислове підприємництво в Україні (XIX – початок XX ст.) / О. М. Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2006. – Вип. XI. – С. 154–168.

5. Задерейчук І. П. Німецька колонізація українських земель у XVIII – на початку XIX ст. / І. П. Задерейчук // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2006. – № 3. – С. 30–38.

6. Кіссе А. І. Міжетнічна взаємодія в Україні: етноісторичні традиції / А. І. Кіссе // Наукові праці. – 2004. – Т. 34, вип. 21. – С. 99–106.

7. Козирева М. Адміністративно-територіальні перетворення німецьких районів півдня України в 20–30 рр. XX століття / М. Козирева // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення : моногр. – К.–Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 324–331.

8. Костюк М. Из истории волынского-немецких взаимосвязей / М. П. Костюк // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення : моногр. – К.–Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 131–150.

9. Костюк М. П. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX ст.) / М. П. Костюк. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2003. – 384 с.

10. Кривець Н. В. Німці в Україні / Н. В. Кривець // Енциклопедія історії України : у 10 т. Т. 7 : Мл – О / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України ; Ін-т іст. України. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 417–419.

11. Майснер В. Исторический путь немцев в Украине / В. Майснер // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення : моногр. – К.–Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 85–91.

12. Міронова І. С. Національні меншини України : навч.-метод. посіб. / І. С. Міронова. – Миколаїв – Одеса: ТОВ ВіД, 2006. – 305 с.

13. Монолатій І. Українсько-німецькі етнокультурні процеси в Галичині [Електронний ресурс] / І. Монолатій. – Режим доступу : <http://www.kolomyia.if.ua/histpub/historypub12.htm>.

14. Мухіна І. Г. Участь національних меншин у суспільно-політичному та економічному житті Харківської губернії (XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / І. Г. Мухіна. – Харків, 2006. – 19 с.

15. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / М. Панчук, В. Войналович, О. Галенко та ін. – К., 2000. – 357 с.

16. Общий сводъ по Имперіи результатовъ разработки данныхъ первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года / [предисл.: Н. Тройницкий]. – [Т.] 2. – Санкт-Петербург : Паровая типо-литография Н. Л. Ныркина, 1905. – [6], LX, 417 с. – 2 тит. л.

17. Панишко С. Д. Історичне краєзнавство / С. Д. Панишко // Наукові записки з проблем волинезнавства : зб. наук. ст. та матеріалів, присвяч. 45-річчю від дня народж. С. Д. Панишка. Вип. I / упоряд. О. Є. Златогорський. – Луцьк, 2008. – С. 25–75.

18. Панчук М. Національна німецька меншина в Україні у 1920–30-х роках / М. Панчук, О. Ковальчук, Б. Чирко // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення : моногр. – К.–Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 320–323.

19. Первая всеобщая перепись населения Российской Имперіи 1897 г. Т. VIII : Волынская губернія / под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург : Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 309 с.

20. Первая всеобщая перепись населения Российской Имперіи 1897 г. Т. XIII : Екатеринославская губернія / под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург : Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 234 с.

21. Первая всеобщая перепись населения Российской Имперіи 1897 г. Т. XVI : Киевская губернія / под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург : Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 287 с.

22. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XXXII : Подольская губерния / под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург : Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 285 с.
23. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XXXIII : Полтавская губерния / под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург : Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 315 с.
24. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XLI : Таврическая губерния / под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург : Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 310 с.
25. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XLVI : Харьковская губерния / под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург : Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 297 с.
26. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XLVII : Херсонская губерния / под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург : Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. – 319 с.
27. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XLVII : Городъ Одесса / под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург : Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1903. – 167 с.
28. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XLVIII : Черниговская губерния / под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург : Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1905. – 341 с.
29. Петков С. В. Переселенські національні меншини на українських землях у складі Російської імперії в XVIII – на початку XX ст. (історико-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. В. Петков. – Х., 1999. – 17 с.
30. Попенко Я. В. Заселення Запорізького Приазов'я німецькими колоністами у XVIII–XX столітті / Я. В. Попенко, О. Л. Морозова // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України : зб. наук. праць V Всеукр. наук.-практ. конф., 2–3 жовт. 2003 р. / ред. кол. : В. О. Котигоренко та ін. – Запоріжжя : Облдержадміністрація ; ЗНТУ ; Сімферополь : Доля, 2003. – С. 79–81.
31. Потапчик Л. Німці-волиняни / Л. Потапчик // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення : моногр. – К.–Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 128–131.
32. Р. М. Німці на Україні / Р. М. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 10 т. Т. 5 / голов. ред. В. Кубійович. – Париж–Нью-Йорк–Львів : НТШ, 1996. – С. 1768–1774.
33. Распределение населения по главнейшимъ сословіямъ, вероисповеданіямъ, родному языку и по некоторымъ занятіямъ: краткія общія сведенія по Имперіи / [предисл.: Н. Тройницкий]. – [Санкт-Петербург] : Паровая типо-литография Н. Л. Ныркіна, 1905. – 43 с.
34. Сіреджук П. Німецька колонізація Прикарпаття / П. Сіреджук // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення : моногр. – К.–Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 109–114.
35. Статистическій ежегодникъ Россіи. 1916 г. (Годъ тринадцатый). Вып. 1. – Москва–Петроград : Изд. Центр. статист. комитета, 1918. – 121 с.
36. Суліменко О. Г. Німці Волині (кінець XVIII – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.05 [Електронний ресурс] / О. Г. Суліменко. – Режим доступу : <http://disser.com.ua/contents/28626.html>.
37. Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі : довід. / С. Чорний. – К. : Картограф, 2001. – 88 с.
38. Чумак М. М. Етнічний склад купецтва Лівобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст. / М. М. Чумак // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2010. – № 19. – С. 237–242.

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОГРАМ

Досліджено регіональні аспекти в інвестиційному процесі та запропоновано інвестиційну програму. У якій наведено оптимальне рішення управління фінансовими потоками. І при поданих умовах з'являється можливість мобілізації і акумуляції фінансових ресурсів на пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку регіону.

Studied regional aspects of the investment process and the investment program. In providing the optimal solution to manage financial flows. And in the circumstances presented an opportunity mobilization and accumulation of financial resources to priority areas of social and economic development.

Ключові слова: інвестиції, інтегровані структури, фінансові ресурси, регіон, інвестиційна програма.

Keywords: investment, integrated structure, financial resources, the region's, investment program.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Соціально-економічна криза, яка охопила Україну, набрала затяжного характеру і в інвестиційній сфері. Відсутність ефективних механізмів підтримки (стимулювання) інвестиційної діяльності в регіоні та єдиних загальних засад проведення капітальних вкладень, призводить до пошуку і використання нових програм управління інвестиційними процесами, які будуть забезпечувати комплексність розвитку регіону. Регіональна діяльність підприємств і банківських установ викликає, мабуть, найбільший інтерес, з погляду можливостей розвитку вітчизняної економіки.

Мета статті полягає в обґрунтуванні та організаційному удосконаленні регіонального аспекту у нових інвестиційних програмах при сучасних ринкових умовах.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Питання теорії і практики інвестування - вплив інвестицій на економічне зростання, механізми та критерії інвестиційних пріоритетів проаналізовані в працях О. В. Гаврилюка, Дж. Даннінга, І. І. Лукінова, П. Кадеряка, К. Сімендса, Т. Райса, М. Портера, М. Тордоша, С. Хаймера, М. Г. Чумаченка та інші. Інвестиційна та кредитна політика, особливості податкової системи, інфраструктури, трудових ресурсів, зовнішньо-економічної діяльності досліджено у працях М. І. Долішнього, В. В. Гудака, Г. С. Ємця, В. П. Мікловди, О. Е. Оксанича, М. А. Козоріз. При цьому в наукових працях не розкрито питання регіонального аспекту інвестиційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В даний час більшість регіонів відчуває серйозний дефіцит інвестиційних ресурсів. Інвестиції регіонам необхідні для досягнення цілей їх розвитку, освоєння ресурсів, реалізації соціально-економічних регіональних програм в умовах дефіциту бюджетів всіх рівнів. Основні причини інвестиційного спаду майже у всіх регіонах визначаються високими податками на підприємницький дохід, високою ціною кредитних ресурсів, значними боргами підприємств, обмеженістю бюджетних коштів, невпевненістю інвесторів в економічному майбутньому, значними інвестиційними ризиками.

Водночас, регіональний аспект є надзвичайно важливим в аналізі структури можливих точок промислового зростання. Це обумовлено тим, що саме на рівні регіональних систем всі основні чинники соціально-економічного розвитку утворюють єдиний комплекс, включаючи виробничі, природно-екологічні, ресурсні, соціальні та інші чинники. Будь-який проект реалізується на цілком конкретній території, при цьому успіх проекту багато в чому обумовлений підтримкою з боку регіональних властей. [1, с. 11].

Подолання інвестиційної кризи в регіонах можливо шляхом здійснення структурних перетворень в економіці регіонів. При цьому очолити активні структурні перетворення повинні найбільш успішні, так звані «опорні» регіони. Такі регіони володіють потенціалом високотехнологічної обробної промисловості, розвиненою виробничою інфраструктурою, кадровим, науковим і освітнім потенціалом, мають зовнішньоторговельні зв'язки і цілком можуть стати генераторами і розповсюджувачами нововведень. [2].

На регіональному рівні пропонується здійснювати заходи щодо підтримки груп підприємств, створюючи перспективи збуту кінцевої продукції на внутрішньому або зовнішньому ринках.

Можна відзначити, що взаємодія підприємств і банківських установ, як об'єднань економічно взаємозв'язаних і взаємозацікавлених виробничих, кредитно-фінансових, торгових та інших підприємств і організацій, пристосованих до діяльності в умовах відповідних ринків, дозволить спростити інвестування в регіональну економіку, здійснити стійкий ефективний розвиток, як інтегрованих систем, так і самого регіону.

В ринковій економіці інтеграція обумовлена, з одного боку, прагненням до зміцнення конкурентоспроможності продукції, а з іншої – необхідністю зниження витрат при її виробництві. Поява при цьому синергізму, як кумулятивного позитивного ефекту, що підвищує сукупні результати різних бізнес-одиниць в порівнянні з сумарним рівнем ефективності кожної з них окремо, є однією з головних переваг інтегрованого бізнесу. Конкурентні переваги інтегрованих груп виявляються при впровадженні у виробництво новачій (науково-технічних досягнень), при цьому створюються можливості освоєння виробництва і просування на ринки нової продукції в значних масштабах і в стислі терміни. Крім того, в інтегрованих структурах знижується негативна дія ризиків.

Слід зазначити, що при утворенні інтегрованих структур господарські контакти з вертикальної площини (регіон - центр, підприємство - міністерство) переводяться переважно в горизонтальну: держава може узяти на себе роль арбітра в складних випадках, а основні господарські проблеми вирішуються в переговорах представників території і представників компанії. [3, с. 16]. Важливо також відзначити, що взаємодія і переговори регіональних адміністрацій і керівництва компанії (при їх незалежності при ухваленні ними господарських рішень) сприяють раціоналізації схеми розміщення виробництва, що створює необхідні умови для загальноекономічного зростання.

За таких умов з'являється можливість мобілізації і акумуляції фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку регіону.

Очевидно, що тільки узгодження інтересів всіх потенційних учасників створення і функціонування подібних структур дозволить забезпечити їх дійсно ефективний саморозвиток. Спонукальними мотивами до інтеграції регіональних підприємств є:

- ✓ з позицій держави - можливість забезпечення вищого рівня ефективності, динамічності, збалансованості і керованості економіки;
- ✓ з позицій регіональних органів управління – це можливість вирішення соціальних та інших проблем регіонального рівня, наповнення доходів регіональних бюджетів, формування і здійснення регіональної цілеспрямованої структурної і науково-технічної політики;
- ✓ з позицій виробничих підприємств - можливість стійкого ефективного розвитку.

Регіональні органи управління, як правило, підтримують розширення виробництва, оскільки це сприяє створенню нових робочих місць, збільшує доходи до місцевого бюджету, доходи населення. Враховуючи достатньо високу частку платежів крупних компаній до регіональних бюджетів, можна говорити про серйозну обопільну зацікавленість в співпраці добувних компаній і регіонів. Проте, для менш крупних компаній ці відносини можуть бути складнішими. Зазвичай, конфлікти інтересів виникають з питань податкової політики і трансфертних цін, від рівня яких залежать розміри податкових відрахувань. Для усунення конфліктів необхідні розробка і ухвалення компромісних рішень, що влаштовують обидві сторони.

Регіональні органи управління як стимулюючі заходи по забезпеченню зацікавленості підприємств можуть, наприклад, надавати пільги по ставках податків на прибуток, що зараховуються до регіональних бюджетів. В цілому інтегрована на регіональному рівні взаємодія підприємств і банківських установ дозволяє спростити інвестування в розвиток регіональної економіки, забезпечити зниження виробничих витрат, здійснити стійкий ефективний розвиток регіону.

При всій різноманітності ситуацій, відносини підприємств з регіональними адміністраціями є, як правило, надзвичайно складними і суперечливими. Визначення загального поля інтересів є важливою складовою політики підприємств. Що стосується регіонів, то основні пріоритети в їх відносинах з підприємствами полягають, перш за все, в динамічному соціально-

но-економічному розвитку регіону, його стабільності, екологічній безпеці.

Не завжди регіональні власті влаштовує політика підприємств в питаннях реалізації регіональних цільових програм, у свою чергу, підприємства часто не влаштовує податкова політика в регіоні. Особливо це стосується кредитно-фінансових організацій – банків, інвестиційних компаній, страхових фондів тощо.

Можна відзначити, що вітчизняні банківські установи досі не відіграють в регіонах належної ролі в системі забезпечення розширеного відтворення економіки, розрив між банківською системою і реальним сектором все ще зберігається. Основний фінансовий капітал концентрується в небагатьох великих містах, акумулюючи фінансові ресурси з реального сектору економіки регіонів. [4]. Саме в цих умовах важливим є налагодження інтегрованої регіональної взаємодії підприємств і банківських установ, яка б сприяла стимулюванню інвестиційної активності в регіоні, розширенню участі банків в акціонерному капіталі промисловості регіону.

В той же час при високій ставці податку на прибуток взаємодії з підприємствами стає для банку мало привабливою, унаслідок чого він може зайнятися альтернативними видами діяльності, регіон при цьому недоотримає необхідні йому доходи.

Надмірна ставка податку на прибуток підриває стимули до збільшення обсягів виробництва, розширенню номенклатури продукції, що випускається. І, навпаки, із зменшенням ставки податку зростає прибуток господарюючих суб'єктів, але зменшується дохід бюджету. Проте навіть при деякій малій ставці податку на прибуток, дохід бюджету може збільшитися за рахунок залучення до виробництва інших ефективних підприємств, зростання обсягів виробництва, розширення випуску продукції. Зрештою, вибір раціонального рівня ставки податку на прибуток полягає в знаходженні компромісу між вимогами по забезпеченню регіонального бюджету і умовами швидкого і стійкого розвитку галузі виробництва.

У цьому контексті надання пільг по ставках податку на прибуток банку може стати стимулюючим заходом по забезпеченню зацікавленості його до взаємодії з підприємствами. Основне питання при цьому полягає в обґрунтуванні такої балансуєчої пільгової ставки платежів по податку на прибуток банку, при якій регіональний бюджет не втратить багато доходів, а банку вигідно кредитуватиме виробничий сектор в цьому регіоні, а не інші сфери діяльності.

Знайдемо максимальні гарантовані доходи учасників регіональної інтегрованої структури з урахуванням ставок платежів по податку на прибуток, що направляються до бюджету.

Позначимо: θ_0^A - ставка платежів до регіонального бюджету по податку на прибуток підприємства A – виробника продукції; θ_0^B – відповідна ставка платежів по податку на прибуток банку B ; θ_0^B – ставки платежів по податку на прибуток підприємства B , пов'язаного з виробником A ($0 \leq \theta_0^A \leq 1$, $0 \leq \theta_0^B \leq 1$, $0 \leq \theta_0^B \leq 1$). З урахуванням цих ставок визначимо доходи в момент $t(t \in [t_0, T])$ кожного учасника групи.

Прибуток підприємства A у момент t від торгівлі із споживачем B після розрахунків по кредитах складе величину:

$$\tilde{\pi}^A(t) = (1 - \theta_0^A)[\xi g(x(t)) - \tau K(t)] - K(t). \quad (1)$$

Прибуток підприємства B у момент t :

$$\tilde{\pi}^B(t) = (1 - \theta_0^B)\Delta\pi^B(t) - \alpha_0\Delta\pi^B(t), \quad (2)$$

$$\text{де } \Delta\pi^B(t) = (1 - \xi)g(x(t));$$

ξ – трансфертна ціна продажу продукції a підприємством B ;

τ – банківська процентна ставка за кредит $K(t)$;

$g(x(t))$ – функція доходу виробника A від торгівлі на ринку продукту по ринковій ціні

p_0 :

$$g(x(t)) = \beta \left(\frac{p_0}{1 + \beta} \right)^{\frac{1}{\beta}} [\varphi(x(t))]^{-\frac{1}{\beta}} - P.$$

Прибуток банку B у момент t складається з відсотків по кредитах, які видаються виробникові A , і відрахувань від прибутку підприємства B , відповідних частці його власності, якою в момент t володіє банк:

$$\tilde{\pi}^B = (1-\theta_0^B)[(1-\xi)(\alpha_0+\omega)g(x(t))+\tau K(t)], \quad (3)$$

де α_0, ω – частки акцій B , якими володіє банк у момент t .

Передбачається, що учасники у процесі взаємодії виконують умови, при яких вони отримують максимальні гарантовані доходи на інтервалі $[t_0, T]$. Ці умови зводяться до необхідності виконання оптимальної програми сумісного фінансування виробника банком B і самим виробником A у вигляді самофінансування. Розв'язуємо оптимізаційну задачу з урахуванням доходів (1)-(3). В результаті отримуємо близьку до оптимальної програму сумісного інвестування виробника.

Моменти перемикання управлінь програми \tilde{t}_0^* , \tilde{t}_1 і \tilde{t}_1^* розраховуються з урахуванням ставок податків на прибуток банку θ_0^B і на прибуток підприємства-виробника θ_0^A за формулами:

$$\tilde{t}_0^* = t_1 \frac{(\xi - \varepsilon \theta^B) - \frac{1}{\theta^A t_1 G(x)}}{(\xi - \varepsilon \theta^B) + \varepsilon \theta^B \mu_0 t_1}, \quad \tilde{t}_1 = T - \frac{1}{\mu_1} \ln \frac{\xi \theta^A G(x)}{\xi \theta^A G(x) - \mu_1} \quad (4)$$

$$\tilde{t}_1^* = T - \frac{1}{\mu_0} \ln \frac{\varepsilon_0 \theta^B G(x)}{\varepsilon_0 \theta^B G(x) - \mu_0},$$

де $\varepsilon = \tau \varepsilon_0 = \tau(1-\xi)q_0/q_1$, $q_0 = \omega + \alpha_0 \geq 0$,

$q_1 = \omega - \alpha_0 \tau > 0$, $\theta^B = 1 - \theta_0^B$, $\theta^A = 1 - \theta_0^A$;

μ_0, μ_1 – коефіцієнти дисконтування відповідно банку і виробника, $\mu_0, \mu_1 = \text{const}$;

$G(x)$ – функція, що характеризує темп зростання доходів виробника A при вкладенні у виробництво фінансового ресурсу x , $G(x) = dg(x)/dx$.

Інвестиційна програма містить чотири етапи ($i=1,2,3,4$).

На першому етапі (від t_0 до \tilde{t}_0^*) банк B виділяє цільові кредити виробникові, виробник A з цією ж метою відраховує свій прибуток. На другому етапі (від \tilde{t}_0^* до \tilde{t}_1) банк припиняє кредитувати виробника і витрачає вільні засоби на придбання власності підприємства B , виробник продовжує відраховувати прибуток в зниження своїх витрат. На третьому етапі (від \tilde{t}_1^* до \tilde{t}_1) банк знов кредитує A , виробник свій прибуток накопичує. Нарешті, на четвертому етапі (від \tilde{t}_1^* до T) обидва учасники свій прибуток накопичують. Реалізація такої програми приводить до отримання учасниками на інтервалі $[t_0, T]$ близьких до максимальних гарантованих результатів.

Для банку цей результат складе величину

$$\tilde{J}_0(T) = \theta^B \{ (1-\xi)[\alpha_0(1+\tau)J_0^{13} + q_0 J_0^{24}] + \tau W^1 \lambda_0^{13} \} = (1-\theta_0^B) \tilde{\tilde{J}}_0, \quad (5)$$

де $\tilde{\tilde{J}}_0 = (1-\xi)[\alpha_0(1+\tau)J_0^{13} + q_0 J_0^{24}] + \tau W^1 \lambda_0^{13}$,

$$J_0^i = \int_{\tilde{t}_i \text{ поч}}^{\tilde{t}_i \text{ кінц}} g(x) e^{-\mu_0 t} dt, \quad J_0^{ik} = J_0^i + J_0^k,$$

$$\lambda_0^i = -\frac{1}{\mu_0} \left(e^{-\mu_0 \tilde{t}_i \text{ кінц}} - e^{-\mu_0 \tilde{t}_i \text{ поч}} \right), \quad \lambda_0^{ik} = \lambda_0^i + \lambda_0^k,$$

$\tilde{t}_{i \text{ поч}}$ ($\tilde{t}_{i \text{ кінц}}$) – час початку (закінчення) i -го етапу інвестиційної програми $i=1, \dots, 4$;

W – вільний ресурс банку, який він може направляти або на кредитування виробника A під відсоток r , або на придбання додаткової частки власності підприємства B .

Вираз (5) визначає достатньо складну залежність критерію ефективності банку $\tilde{J}_0(T)$ від ставки податку θ_0^B , оскільки значення цього параметра входять в межі інтегрування \tilde{t}_i

дисконтованої функції доходу на кожному i -му етапі інвестиційної програми. Проте, функції $\tilde{t}_i(\theta_0^B)$ можна вважати практично незалежними від зміни величини аргументу θ_0^B щодо деякого його постійного значення. Іншими словами, при заміні невідомого θ_0^B на якесь його постійне значення $\tilde{\theta}_0^B$ похибка в оцінці часу $\tilde{t}(\theta_0^B)$ буде мала і при проведенні подальших розрахунків цією похибкою можна знехтувати. Тоді залежність (5) можна розглядати як лінійну відносно ставки θ_0^B .

Отже, при ставці податку на прибуток θ_0^B максимальний гарантований дохід, який може мати банк при його роботі протягом періоду часу $[t_0, T]$ складе величину $\tilde{J}_0(\theta_0^B)$. Допустимо, що за цей же період банк має можливість отримати максимальний гарантований дохід $I_0 > \tilde{J}_0(\theta_0^B)$, але не у групі, а при незалежній альтернативній діяльності. Обґрунтування цієї доходності повинне проводитися незалежними аудиторськими службами з врахуванням розрахунків самого банку. Оцінимо зміну $\Delta\theta_0^B$ ставки податку на його прибуток так, щоб виконувалося:

$$\tilde{J}_0(\theta_0^B) = I_0, \quad (6)$$

$$\text{де } \theta_1^B = \theta_0^B - \Delta\theta_0^B.$$

Розглядаючи (6) як рівняння відносно величини $\Delta\theta_0^B$ і розв'язуючи його з використанням (5), знаходимо розрахункову поправку до ставки податку на прибуток банку, при якій інтегральний дисконтований дохід банку на планованому інтервалі часу буде не менше його альтернативного доходу I_0 :

$$\Delta\theta_0^B = \frac{I_0 - \tilde{J}_0(\theta_0^B)}{\tilde{J}_0}. \quad (7)$$

Якщо існує обмеження Δ_0 , менше якого ставка податку на прибуток банку бути не може, то балансуєча процентна ставка податку на прибуток банку визначається з умови: $\theta_0^B = \max \{(\theta_0^B - \Delta\theta_0^B), \Delta_0\}$.

Отримуючи пільгу у вигляді балансуєчої ставки податкових відрахувань на прибуток, що направляються до регіонального бюджету, банк з більшою зацікавленістю відноситиметься до взаємодії з підприємствами. Регіон же в цьому випадку отримає необхідні йому фінансові кошти для свого соціально-економічного розвитку.

Для чисельного розрахунку можливої пільгової балансуєчої ставки податку на прибуток банку, скористаємося наступними вихідними даними:

$$\alpha_0 = 0,25; \omega = 0,2; W = 15 \text{ ум. од.}; \tau = 15\%,$$

$$\mu_0 = 0,2; \mu_1 = 0,6; \theta_0^A = 15\%; \theta_0^B = 30\%.$$

Приймається також, що в результаті альтернативної діяльності банку протягом планового періоду його максимальний гарантований дохід (підтверджений розрахунками банку і аудиторськими службами) може скласти величину $I_0 = 147500$ ум. од.

Визначимо максимальний гарантований дохід банку від його діяльності у рамках взаємодії з підприємствами.

Спочатку скориставшись (4), знайдемо оптимальні значення параметрів спільної інвестиційної програми з урахуванням ставок податків на прибуток банку θ_0^B і на прибуток підприємства-виробника θ_0^A (рис. 1):

$$\tilde{t}_0^* = 0,5; \tilde{t}_1 = 2,2; \tilde{t}_1^* = 3,6 \text{ роки.}$$

Тепер відповідно до (5), визначимо значення $\tilde{J}_0(\theta_0^B)$ і \tilde{J}_0 на планованому інтервалі $[0;5]$ років при ставці податку на прибуток банку $\theta_0^B = 30\%$:

$$\tilde{J}_0(\theta_0^B) = 128947,8 \text{ ум. од.}, \tilde{J}_0 = 184211,1 \text{ ум. од.}$$

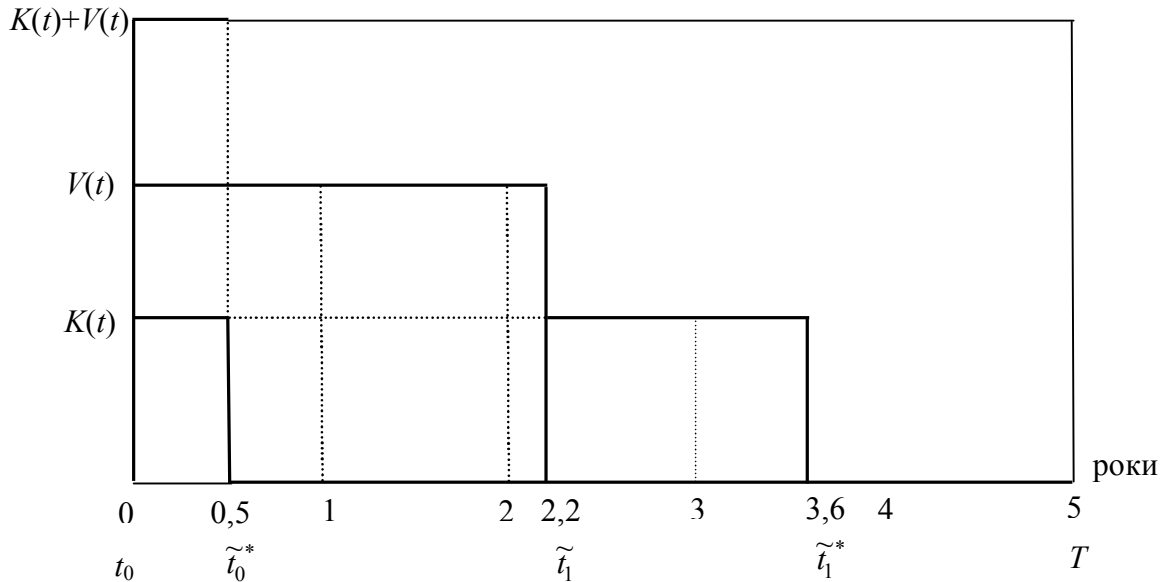

Рис. 1 Етапи інвестиційної програми з урахуванням податків на прибуток підприємств і банківських установ*

* Складено автором

З умови $\tilde{J}_0(\theta_0^B) = I_0$ знаходимо поправку $\Delta\theta_0^B$ до ставки податку на прибуток банку, при якому його дохід на планованому інтервалі буде не менший I_0 :

$$\Delta\theta_0^B = \frac{I_0 - \tilde{J}_0(\theta_0^B)}{\tilde{J}_0} 100\% = 10\%. \quad (8)$$

Таким чином, рекомендується прийняти пільгову балансуєчу ставку

$$\theta_1^B = \theta_0^B - \Delta\theta_0^B = 20\%. \quad (9)$$

При цьому поправка складає 10%. Отримане значення θ_1^B можна розглядати як компромісне рішення, при якому банк одержує дохід, в середньому, не нижче за його можливий дохід при альтернативних формах діяльності, а регіон гарантовано одержить необхідні йому фінансові кошти для свого соціально-економічного розвитку.

Висновки. Інвестування є одним із найбільш важливих аспектів діяльності будь-якої організації, що динамічно розвивається. При реалізації регіональних інвестиційних проектів слід враховувати те, що проект може потребувати об'єднання зусиль декількох учасників, для досягнення суспільної цілі, також необхідно узгоджувати інтереси всіх учасників та регіональні інтереси. Відзначимо, що взаємодія підприємств і банківських установ, як об'єднань економічно взаємозв'язаних і взаємозацікавлених виробничих, кредитно-фінансових, торгових та інших підприємств і організацій, пристосованих до діяльності в умовах відповідних ринків, дозволить спростити інвестування в регіональну економіку, здійснити стійкий ефективний розвиток, як інтегрованих систем, так і самого регіону.

Література

1. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ - ХХІ століть : нові пріоритети / М. І. Долішній. – Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – К. : Наук. думка, 2006. – 512 с.
2. Бланк І.А. Инвестиционный менеджмент : [учебный курс] / Бланк І.А. – К. : Ольга-Ника-Центр, 2002. – 448 с.
3. Бабій П. С. Фінансове стимулювання інтелектуальної діяльності як чинник інноваційних процесів. / П. С. Бабій, К. С. Бабій, П. С. Бабій // Збірник наукових праць Міжнародної конференції “Наука і сучасність: виклики глобалізації” – Ч. 1. – Київ: Центр наукових публікацій, 2013. – С. 15–18.

4. Саблук П. Т. Інституційні засади трансформацій в аграрній сфері. К.: ННЦ, ІАЕ, 2011. – 61 с.

САМОЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ: СУТНІСТЬ І СУЧАСНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ

Розглянуто теоретичні основи розвитку само зайнятості населення, визначено її зміст і чинники, які впливають на її формування. Окреслені законодавчі особливості трактування цього явища, запропоновано власне бачення такого феномену в контексті вітчизняної економічної практики.

The theoretical bases of self employment, to its contents and the factors affecting it. Designated legal features of the interpretation of this phenomenon is offered his own vision of this phenomenon in the context of national economic practice.

Ключові слова: зайнятість населення, само зайнятість, само зайнята особа.

Keywords: employment, self employment, self-employed person.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. В умовах ринкової економіки проблема зайнятості населення відзначається особливою актуальністю. Масштабне вивільнення робочої сили з матеріального виробництва, скорочення зайнятості в бюджетній сфері, навіть в умовах потужної трудової еміграції, зумовили наявність масового безробіття. Сьогодні, коли біля 80% національної економіки перебуває у приватній власності, держава не має змоги забезпечити продуктивну зайнятість всіх, хто потребує працевлаштування. У цих умовах, самостійна зайнятість населення розглядається як найрезультативніший напрям створення нових робочих місць, зменшення безробіття, підвищення рівня життя населення. Таким чином розвиток самозайнятості в умовах наявного безробіття, браку інвестицій, повільних соціально-економічних реформ є актуальною науковою і практичною проблемою.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Питання самозайнятості населення перебувають у полі зору науковців, ще з часів переходу до ринкової економіки. Різномасштабні питання розвитку самозайнятості населення розглядали такі науковці як С. Бандур, А. Волін, О. Карнаухова, Г. Купалова, Р. Кузнецова, Е. Лібанова, В. Мікловда, А. Никифорова, В. Онікієнко, Л. Піддубна, А. Шевченко. Трансформаційні процеси у сфері зайнятості є достатньо динамічними і потребують детальних наукових досліджень їх суті і особливо сучасних чинників, які істотно впливають на процес формування самозайнятості.

Метою наукового дослідження є дослідження сутності і впливу пріоритетних чинників розвитку самозайнятості населення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні розвиток самозайнятості населення містить найбільші потенційні можливості для запобігання безробіття, реалізації творчих можливостей економічно активного населення. Визначення категорії «само зайнятість» чітко сформульоване МОП, яка відзначає, що до сектору самозайнятих належать усі особи, котрі працюють у господарських одиницях, що належать і керовані самостійно зайнятою особою, тому сектор самостійної зайнятості охоплює працюючих самостійно, працівників не за наймом, працюючих власників і всіх робітників, які діють разом з ним, тобто постійних і тимчасових робітників, учнів та безкоштовно працюючих членів сім'ї в тому числі і членів виробничих кооперативів [1, с.4]. До речі, міжнародна статистика виділяє за статусом три основні категорії зайнятих: працівники, які працюють за наймом; самозайняті працівники або підприємці; неоплачувані працівники сімейного бізнесу.

На думку професора В. В. Онікієнко, «самостійно зайнятими вважаються повністю незалежні особи, які самі собі створюють робочі місця в тій чи іншій сфері діяльності у відповідності з чинними правовими нормами та діями, які не заборонені».

Академік Е. М. Лібанова вважає самозайнятими тих хто працює на свій власний кошт, самостійно організовує свою роботу, володіє засобами виробництва і несе відповідальність за вироблену продукцію (якість, ціну, збут, тощо).

У Законі «Про зайнятість населення» нема визначення терміну самозайнятості, але його містить у пункті №1226 ст. 14 Податковий кодекс України: «Самозайнята особа – платник податку, який є фізичною особою-підприємцем або проводить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності». В цьому ж Кодексі поданий перелік осіб, яких податківці вважають самозайнятими, а саме: науковці, письменники, артисти, митці, приватні вчителі і лікарі, нотаріуси, адвокати, ліквідатори, аудиторів, оцінювачі, місіонери, бухгалтери. Аналіз самозайнятих в розрізі галузей господарства свідчить про те, що до самозайнятих не відносяться працівники торгівлі, сфери послуг, підсобного сільського господарства, транспорту і т.д. Отже сам перелік осіб, що належать до категорій само зайнятих, потребує розширення.

Світовий досвід свідчить, що в ринкових умовах стимулювання самозайнятості населення є пріоритетним напрямом забезпечення економічної активності населення різних вікових категорій. Навіть в умовах повної зайнятості самозайнятість дає змогу задовольнити творчі, духовні, моральні потреби певної частини жителів. Разом з тим, сьогодні самозайнятість допомагає багатьом мешканцям як міст, так і сіл отримувати додаткові доходи і за їх рахунок підтримувати відповідний рівень життя.

Особливої актуальності самозайнятість набула з настанням економічної кризи. Зросла кількість самозайнятих в Європі, США та Японії. Так на сьогодні у США та Канаді самозайняті становили 10-15% усіх працевлаштованих; у Греції, Туреччині, Мексиці таких близько 30%.

За даними Інституту соціології НАН України в 2011 році самозайнятими вважалось 5% населення, що менше за чисельність безробітних. Якщо до самозайнятих віднести підприємців і зайнятих в особистому підсобному сільському господарстві то загальна чисельність самозайнятих в нашій країні буде значно більшою. Правда, сучасна статистика в Україні даних про чисельність самозайнятих не публікує. Сьогодні чимало населення в країні є самозайнятими, але неофіційно – з метою ухилення від оподаткування.

Для того, щоб особа вважалася індивідуально зайнятою її діяльність повинна відповідати наступним вимогам:

- ✓ бути юридично незалежною в господарських відносинах;
- ✓ створити для себе робоче місце;
- ✓ здійснювати діяльність власними силами;
- ✓ фінансувати всі витрати за рахунок власних коштів;
- ✓ використовувати власні або орендовані приміщення та знаряддя праці;
- ✓ одноосібно розпоряджатися результатами праці.

В умовах безробіття орієнтація на самозайнятість як джерело доходів є об'єктивною необхідністю для значної кількості незайнятого населення і особливо інвалідів, яким важко працевлаштуватися. Таким чином, розширення самозайнятості населення – важливий аспект соціальної політики держави.

Самозайнятість доступна для багатьох людей, оскільки дає змогу застосувати гнучкі форми організації виробництва і використання особистої ініціативи.

Враховуючи інтереси суспільства, розвиток самозайнятості треба розглядати як специфічну форму економічної активності населення, коли людина самостійно шукає роботу, створює робоче місце, не приховує доходів, систематично сплачує податки, забезпечує нормальні умови для життєдіяльності власної і членів своєї сім'ї. Таким чином, самозайняті допомагають державі забезпечити продуктивну зайнятість населення, що сприяє зниженню безробіття і зростанню економіки.

Для забезпечення зайнятості населення, тобто для забезпечення робочими місцями всіх громадян, які потребують працевлаштування, визначальна роль має належати державі. Однак сьогодні українська держава не може гарантувати своїм громадянам конституційного права на працю в повному обсязі. Робочих місць на підприємствах, які належать державі, а також в бюджетній сфері не вистачає для того, щоб працевлаштувати всіх бажаючих. Тому в умовах дефіциту робочих місць розв'язання проблеми ліквідації безробіття набуває особливого значення. Як вирішувати це питання, є першочерговим завданням не тільки для законодавчих і виконавчих органів, а й для органів місцевого самоврядування, громадських організацій, науковців і т. д.

У 90 роках ХХ ст. гостроту проблеми зайнятості населення України було в деякій мірі знято за рахунок потужної еміграції працездатного населення за межі України. В ті часи кошти, зароблені так званими заробітчанами, дали змогу їхнім родичам уникнути суттєвого спаду рівня життя. Однак можливості зарубіжних ринків праці в умовах економічної кризи значно звузилися. Країни Євросоюзу проводять заходи щодо захисту національних ринків праці. Тому дешева робоча сила з України вже не знаходить собі застосування в європейських країнах, а ті, хто в минулому знайшов робоче місце, сьогодні не виявляють бажань повертатися додому.

Нині ситуація на ринку праці України загострюється оскільки не вистачає робочих місць для категорій населення, що народилися і отримали освіту вже в незалежній Україні. Звідси все більш актуальною проблемою стає створення нових робочих місць в Україні. Одним з шляхів її вирішення є подальший розвиток самозайнятості населення. Для цього певний інтерес має виявлення чинників, що активізують або гальмують цей процес.

Досліджуючи процес формування і розвитку самозайнятості населення ми поділяємо висновки науковців і фахівців щодо змісту процесу самозайнятості населення в умовах дефіциту робочих місць. Разом з тим, потрібно відзначити, що соціально – економічні процеси, які проходять в національній економіці вимагають виявлення сучасних чинників, які зумовлюють регіональні особливості розвитку самозайнятості населення, особливості самозайнятості мешканців міських і сільських поселень.

Серед сучасних чинників розвитку самозайнятості населення в першу чергу заслуговує на увагу демографічна структура населення і його мобільність. У структурі населення країни значну питому вагу займають особи, які народилися після 1985р. і вже не згодні миритися із злиднями, відсутністю стабільного робочого місця і матеріального добробуту. Більше 90% цих людей отримали вищу освіту, але достойно не працевлаштовані. Для них притаманний високий рівень мобільності в пошуку високооплачуваної праці. Більшість з цих людей є патріотами своєї Вітчизни і мають намір розбудувувати національну економіку. На нашу думку це – найголовніший чинник розвитку самозайнятості. І першочерговим завданням суспільства є сприяння цьому населенню в організації самозайнятості, допомога, вдосконалення нормативно-правової бази соціально-трудових відносин.

Серед пріоритетних чинників розвитку самозайнятості населення в Україні є потреба в удосконаленні нормативно-правової бази, що усунуло б усі перешкоди при організації малого підприємництва, яке супроводжується створенням нових робочих місць. Для цього необхідно передбачити лише реєстрацію підприємців в податкових органах, а також надати документи про наявність відповідних коштів законного походження.

На нашу думку, стимулятором розвитку само зайнятості, особливо осіб молодих вікових категорій, будуть законодавчо встановлювані податкові пільги для тих підприємців, які створюють нові робочі місця і залучають до праці випускників вищих навчальних закладів.

Варто підкреслити, що самозайнятість населення формується під впливом і таких чинників як просторове розташування міських і сільських поселень, природних ресурсів, структура господарських комплексів регіонів, звичаїв і традицій місцевих мешканців.

У ринкових умовах самозайнятість формується лише на основі приватної ініціативи окремих індивідів. Жодна людина не займатиметься трудовою діяльністю, якщо її результати не мають попиту на споживчому ринку. Це стосується самозайнятих торгівельною діяльністю, наданням побутових послуг, вирощуванням овочів, відгодівлею тварин, перевезенням пасажирів і вантажів, видобуванням корисних копалин.

Підсумовуючи викладене, необхідно виділити чи не найголовніші чинники самозайнятості, а саме систему оподаткування та діяльність фіскальних органів, що можуть як сприяти самозайнятості, так і її істотно гальмувати.

Висновки. Для успішної реалізації заходів щодо розвитку самозайнятості населення необхідно:

- розширити перелік осіб, які належать до категорії самозайнятих;
- вдосконалювати нормативно-правову базу самозайнятості з метою юридичного забезпечення соціальних гарантій самозайнятим особам;

– особливу увагу необхідно приділяти розвитку самозайнятості сільського населення. З цією метою треба надавати максимальну підтримку особистим сільським підсобним господарствам, створювати на селі виробничі кооперативи, відродити підприємства сфери послуг. Для закупівлі в селах сільськогосподарських продуктів треба організовувати аграрні біржі, а в населених пунктах, їх структурні підрозділи. Нарощування виробничої і соціальної інфраструктури на селі супроводжуватиметься створенням нових робочих місць;

– зростання чисельності само зайнятих, і особливо на селі, викличе необхідність їх матеріально-технічного забезпечення, що можливе за умови їхнього доступу до дешевих і довготермінових кредитів. Для цього потрібне вдосконалення сучасної кредитної політики держави, національного банку, приватних кредитних установ;

– розвиток самозайнятості населення, як сфери трудової діяльності мав би сприяти розв'язанню насамперед соціальних проблем як в містах, так і в селах. У першу чергу це стосується розвитку дорожнього і житлового будівництва, забезпечення ефективного функціонування освітніх, медичних, культурно-побутових і комунальних закладів, які забезпечують комфортні умови життя мешканцям міст і сіл.

Література

1. Закон України «Про зайнятість населення» <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/665/97-%D0%B2%D1%80>
2. Податковий кодекс України електронний ресурс <http://minrd.gov.ua/nk/>
3. МОТ. Международная Организация труда. Секция 7. Женева. Доклад. Содействие самозанятости : – Женева: МОТ, 1990, 214.
4. Лібанова Е.М. Ринок праці (соціально-демографічні аспекти). К., Бріг. 1996, 132с.
5. Кузнецова О. П., Карнаухова О. В. Теоретичні основи самостійної зайнятості населення як одного з напрямів зниження безробіття. // Зайнятість та ринок праці. Випуск 4. – К., НУ ЗРП, – С.31-34
6. Онікієнко В. В. Самозайнятість населення: процес формування та деякі проблеми.// Зайнятість та ринок праці. Випуск 3. – К., НУ ЗРП, – С. 31-34
7. Купалова Г. І. Соціально-економічний аналіз самозайнятості сільського населення: методологічні та прикладні аспекти. Зайнятість і ринок праці Випуск 17. – К., МНЗ ЗРП, - С 3-В

УДК 378.1

Віктор Острроверхов

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ЯК НАПРЯМ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто конкурентну спроможність персоналу в інноваційному маркетингу діяльності підприємства в Україні протягом останніх років. Розкрито сутність та необхідність інноваційної діяльності в управлінні персоналом, поняття та своєчасність конкурентоспроможності персоналу інноваційному маркетингу підприємства. Розглянуто сучасні підходи до управління персоналом та виявлено певні проблеми в системі управління підприємством – управління персоналом.

The article reviews the competitive ability of staff in the innovative marketing of the company in Ukraine in recent years. The essence and the need for innovation activities in human resource management, the concept of timeliness and competitiveness of innovative marketing company of staff. Modern approaches to human resource management and found some problems in the enterprise management system - human resources management.

Ключові слова: інновації, персонал, нововведення, інноваційна діяльність, інноваційна активність, організаційні інновації, трудовий потенціал, маркетинг персоналу, управління персоналом.

Keywords: innovation, human resources, innovation, innovation, innovation activity, organizational innovation, employment potential, staff marketing, human resources management.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Сьогодні конкурентоспроможність персоналу є одним з важливих напрямів діяльності як вітчизняних, так і зарубіжних підприємств. Процеси глобалізації економіки, підвищення міри відкритості національних ринків, посилення конкуренції на всіх рівнях і в усіх проявах потребують адекватної реакції підприємств, однією з яких є використання інноваційних підходів та моделей для підвищення рівня конкурентоспроможності системи управління персоналом в розрізі діяльності підприємства.

Сьогодні основними причинами виникнення проблем управління персоналом є відсутність як на рівні країни, так і на рівні підприємств технологій інноваційного управління персоналом, що у свою чергу призводить до появи дефіцитних професій та труднощів з набором необхідних кадрів. Сучасна економіка характеризується високим рівнем конкуренції, швидкою динамікою розвитку та зменшенням життєвого циклу представлених на ринку праці професій.

Власне тому формування ефективного механізму управління персоналом на підприємстві на основі використання інноваційних підходів дозволило б значно підсилити економічну стійкість та конкурентоспроможність підприємства.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Питання управління персоналом та конкурентоспроможності персоналу у контексті інноваційної діяльності підприємства розглядалися у працях багатьох науковців, серед яких: В. Брич, О. Віханський, М. Волгін, Г. Волинський, О. Грішнова, Р. Каплан, Є. Качан, М. Матвіїв, Д. Нортон, Х. Рамперсад, О. Шпирко, Г. Щокін та ін. Однак, питання інноваційної діяльності вітчизняних підприємств, а зокрема управління персоналом складова інноваційної діяльності є відкритими для подальших наукових досліджень та розробок і потребують розгляду.

Метою статті є дослідження та систематизація теоретичних аспектів конкурентоспроможності управління персоналом у контексті використання сучасних методів та прийомів інноваційної діяльності підприємства. Для досягнення мети були визначені наступні завдання: проаналізувати підходи до визначення інновації та інноваційної діяльності; дослідити інноваційну діяльність на вітчизняних підприємствах в управлінні персоналом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні підходи до управління персоналу підприємства свідчать про певні проблеми в системі управління підприємством, основними серед яких є недооцінювання керівництвом залежності конкурентоспроможності підприємства в сучасних умовах від якості персоналу. Пріоритетами для керівників підприємств є вирішення технічних, технологічних та фінансових питань.

До найважливіших причин виникнення проблем можна віднести: зміст діяльності деяких підсистем системи управління персоналом, який не відповідає вимогам зовнішнього середовища (наприклад, підсистем планування і маркетингу персоналу, мотивації поведінки персоналу, розвитку персоналу); наявне розуміння ролі і процесів відтворення персоналу, що не враховує «інвестиційного» характеру вкладень у персонал [9, с.204].

Для забезпечення механізму конкурентоспроможності управління персоналом, яка формується в сучасних умовах економіки, необхідно на підприємстві поступово забезпечити:

- демократичний підхід щодо підбору персоналу;
- розвиток персоналу для всіх категорій персоналу підприємства;
- створення резерву персоналу без формального підходу;
- створення системи стимулювання безперервного навчання, перепідготовки, підвищення кваліфікації працівників;
- оцінку персоналу, використовуючи тісний зв'язок з посадовим ростом та матеріальною і нематеріальною винагородою.

В умовах конкурентного середовища слід підвищити роль відділів персоналу, які є організаційною основою механізму управління персоналом на підприємствах. Проте зазначимо, що на підприємствах відділи персоналу функціонально виконують переважно обліково-статистичні функції, і мають низький організаційний статус на підприємстві, є слабкими фахово. Через це вони не виконують цілий ряд завдань з управління персоналом на підприємстві і не забезпечують нормальних умов його роботи: якісний аналіз потенціалу і прогнозування потреб у персоналі, маркетинг персоналу, соціально-психологічну адаптацію працівників,

планування і контроль ділової кар'єри, управління мотивацією, регулювання правових питань трудових відносин, інформаційне забезпечення системи управління персоналом. Отже, у зв'язку з підвищенням ролі персоналу на підприємстві необхідно формувати та ефективно використовувати трудовий потенціал з метою досягнення конкурентоспроможності підприємства. Для цього необхідне створення на підприємстві ефективної організаційної структури служби управління персоналом (рисунок 1), розміри якої багато в чому визначаються характером, розмірами підприємства, його особливостями, делегуванням їй всіх повноважень в сфері управління персоналом і якій будуть підпорядковані з відповідних питань керівники лінійних виробничих ланок.

Підрозділи на підприємстві слід створювати на базі вже традиційних: відділу персоналу, відділу організації праці та заробітної плати та ін. Створення на підприємстві нових підрозділів, основним завданням яких є розробка та реалізація інноваційних підходів управління персоналом, узгодження з інноваційними підходами підприємства, дозволить розширити коло функцій відділу персоналу. Від, власне, питань роботи з персоналом перейти до розробки систем мотивування та стимулювання трудової діяльності, управління фаховим просуванням, запобігання конфліктів, вивчення ринку праці. На великих підприємства функціональною ланкою у відділі персоналу, на нашу думку, має стати підрозділ аналізу й маркетингу персоналу.

Рис. 1. Схема організаційної структури управління персоналом на підприємстві

Слід зазначити, що маркетинговий підхід в управлінні персоналом, який широко застосовують на підприємствах в країнах з розвинутою ринковою економікою, поки що не одержав визнання на підприємствах в Україні. Проте підприємства, які зацікавлені в результатах своєї діяльності, повинні приділяти особливу увагу маркетингу персоналу, на основі якого можна досягти збільшення реальної віддачі і результативності виробництва без залучення додаткових ресурсів, бо завдяки його застосуванню на підприємстві шанси одержати та зберегти кваліфіковану, інтелектуальну і мотивовану робочу силу значно підвищуються.

Нині можна виділити два основних підходи до визначення складу і змісту завдань маркетингу персоналу. У вузькому розумінні маркетинг персоналу є одним із видів постачальницького маркетингу, оскільки його основне завдання полягає в кадровому забезпеченні підприємства. У широкому розумінні – це активна форма соціального обмінного процесу між підприємством і ринком робочої сили [7, с. 88].

Під маркетингом персоналу в цьому випадку розуміють визначену філософію і стратегію управління людськими ресурсами. Персонал (у т. ч. потенційний) розглядають як зов-

нішніх і внутрішніх клієнтів організації. Метою такого маркетингу є оптимальне використання кадрових ресурсів шляхом створення максимально сприятливих умов праці, які сприяють підвищенню його ефективності, розвитку в кожному співробітнику партнерського і лояльного ставлення до підприємства [9, с. 249]. Із погляду концепції маркетингу персоналу досягнення мети організації відбувається за рахунок задоволення потреб її клієнтів.

Саме тому для впровадження інноваційних підходів в роботі з персоналом провідне місце повинен зайняти маркетинг персоналу, який має бути спрямований одночасно на задоволення потреб підприємства в персоналі відповідної кількості та якості та на виявлення і задоволення індивідуальних потреб його персоналу як внутрішніх клієнтів. Такий підхід до маркетингу персоналу спирається на інноваційність мислення, що відрізняє його від адміністративних концепцій управління персоналом. Маркетинг персоналу на підприємстві орієнтований на пошук такого працівника, який своєю працею створить споживну вартість, яка володіє більшою міноювою вартістю, ніж його робоча сила [7, с. 88].

Маркетинг служить напрямом стратегічного й оперативного планування персоналу; створює інформаційну базу для роботи з персоналом за допомогою методів дослідження зовнішнього і внутрішнього ринків праці; спрямований на досягнення привабливості роботодавця через комунікації з цільовими групами (сегментами ринку) [9, с. 249]. Отже, маркетинг персоналу реалізує інформаційну функцію, яка полягає у створенні інформаційного базису, що являє собою основу планування в області сегментування ринку та комунікаційну функцію, метою якої є встановлення і реалізація шляхів покриття потреби в персоналі, а також показ, надання переваг підприємства як роботодавця (рисунок 2) [6, с. 20].

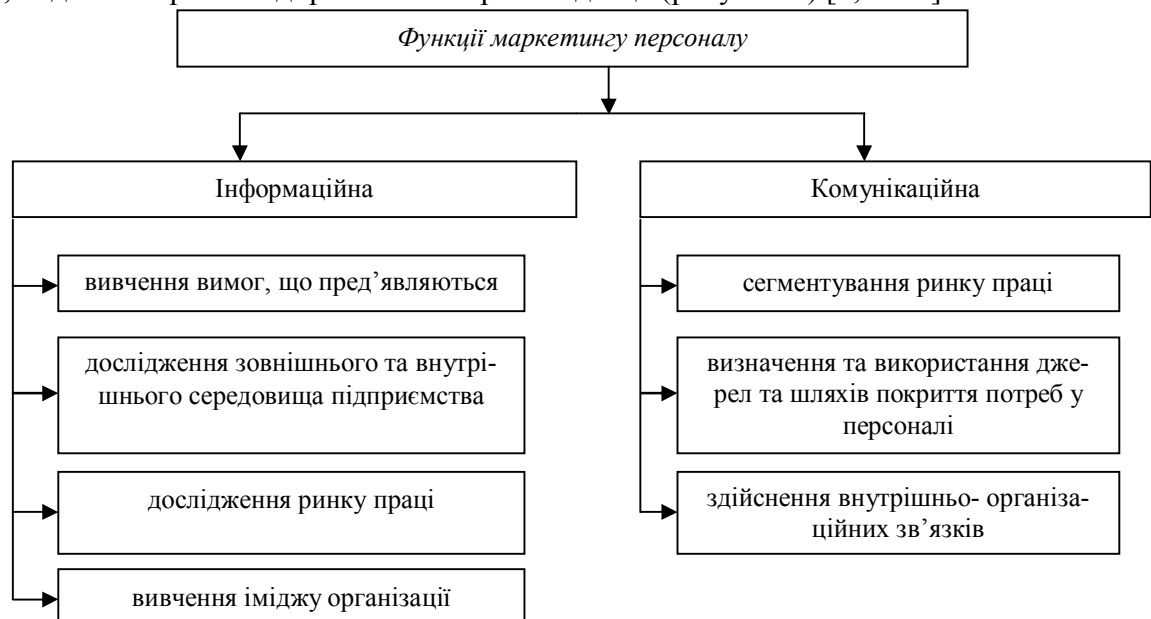

Рис. 2. Функції маркетингу персоналу

До компетенції відділу маркетингу персоналу, як стверджують Є. Саруханов та С. Сотникова [7, с.89-92], повинен входити ряд спеціальних функцій, які орієнтовані як на ринок робочої сили, так і на внутрішньофірмові відносини: участь у створенні єдиної інформаційної мережі в регіоні; встановлення та розвиток договірних зв'язків у системі «установи професійної підготовки – підприємство»; розстановка та професійна адаптація працівника в трудовому колективі; планування ділової кар'єри; вивільнення працівників із виробництва через економічні причини; поширення знань в області маркетингу персоналу серед управлінських працівників підприємства; визначення соціально-економічної ефективності маркетингу персоналу.

Отже, відділові маркетингу, який є функціональною ланкою служби управління персоналом на промисловому підприємстві, слід доручити двояке завдання:

- по-перше, служити висвітлювальним і виконавчим органом у системі управління персоналом на підприємстві, забезпечити вивчення питань, що знаходяться в його компетенції

ції, виробляти науково обґрунтовані рекомендації і методи вирішення проблем маркетингу персоналу;

- по-друге, бути єдиною ланкою в системі регіонального маркетингу робочої сили, брати участь у дослідженнях цієї області діяльності, домагатися обліку їхніх результатів при прийнятті рішень [7, с. 89].

В умовах економічної кризи підприємствам необхідно ґрунтовніше підходити до процесів формування та використання персоналу (рисунок 3).

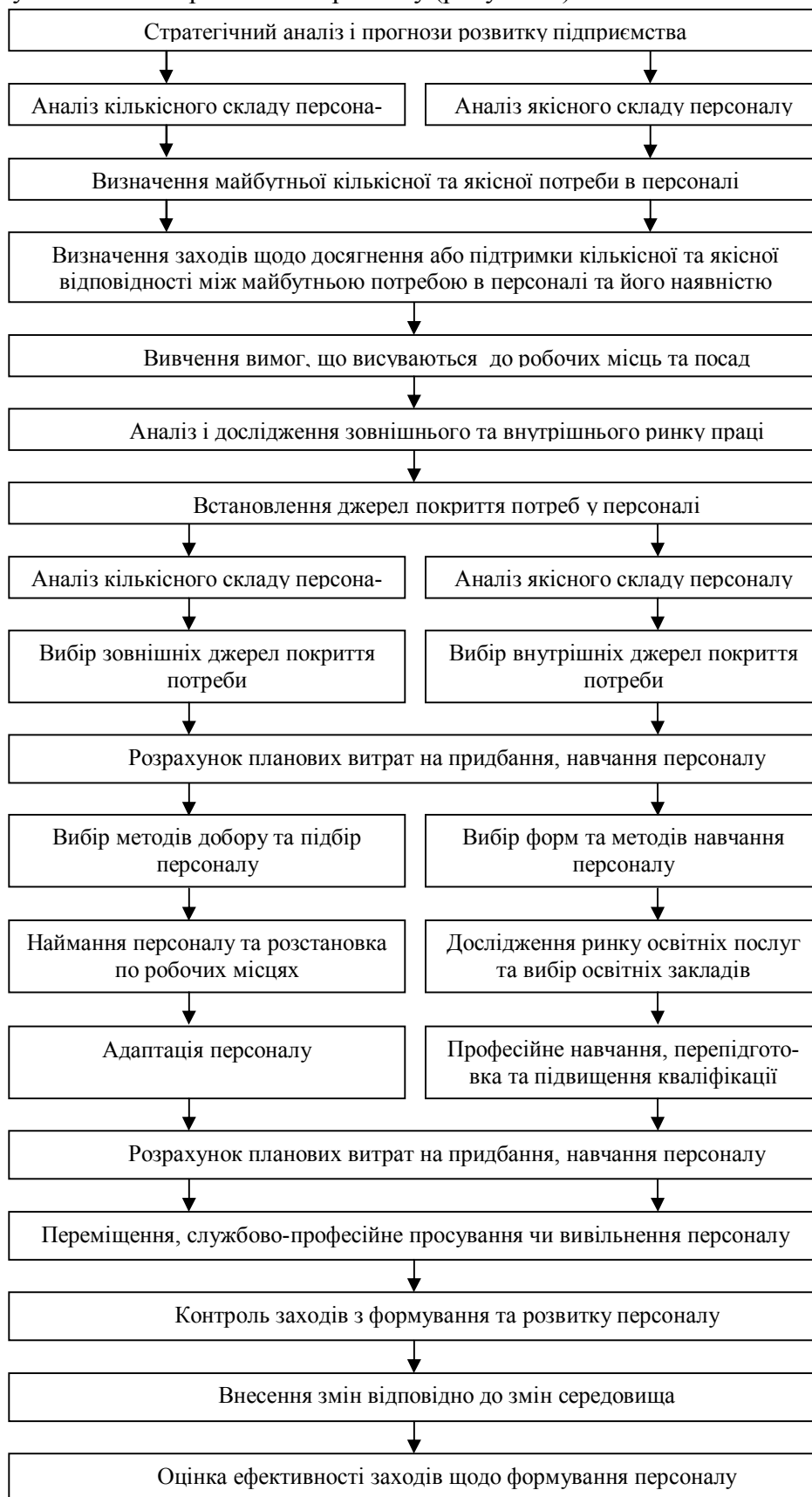

Рис. 3. Функціональна схема формування персоналу підприємства

В умовах високої конкуренції в підприємства з'являється стимул повністю використувати потенціал персоналу, вести трудозберігаючу політику, що призводить до зменшення потреби в персоналі. Підприємство стає зацікавленим у купівлі робочої сили меншої кількості, але кращої якості (із вищим кваліфікаційним, психофізіологічним, освітнім, творчим, комунікативним, моральним потенціалом). Якщо підприємство в цих умовах правильно організовує кадрову політику й грамотно підходить до питання забезпечення себе працівниками для виконання прийнятих на себе зобов'язань, то воно повинно прагнути отримувати дорогу робочу силу, тому що при раціональному її використанні витрати на придбання окупляться, і підприємство почне отримувати прибуток. Окрім того, комплектування штату підприємства такими кадрами значно збільшує трудовий потенціал, підсилює конкурентоспроможність як персоналу зокрема, так і підприємства загалом [10, с. 22].

У сучасних умовах великого значення набуває конкурентоспроможність персоналу, що являє собою вміння кожного з працівників та всіх разом як єдиного організму швидко й ефективно приймати та реалізувати різні нововведення на кожній стадії життєвого циклу продукції [2, с. 90].

Конкурентоспроможність є інтегрованим показником тих якостей і особливостей персоналу, за рахунок яких саме конкретний працівник є кращим за інших на визначеній посаді з точки зору організації, і за рахунок яких організація надає йому перевагу [1, с. 4]. Важливою передумовою досягнення конкурентоспроможності персоналу є оцінка не лише якісних параметрів, але й кількісних – витрат, пов'язаних із залученням, розвитком та використанням людського капіталу (рисунок 4).

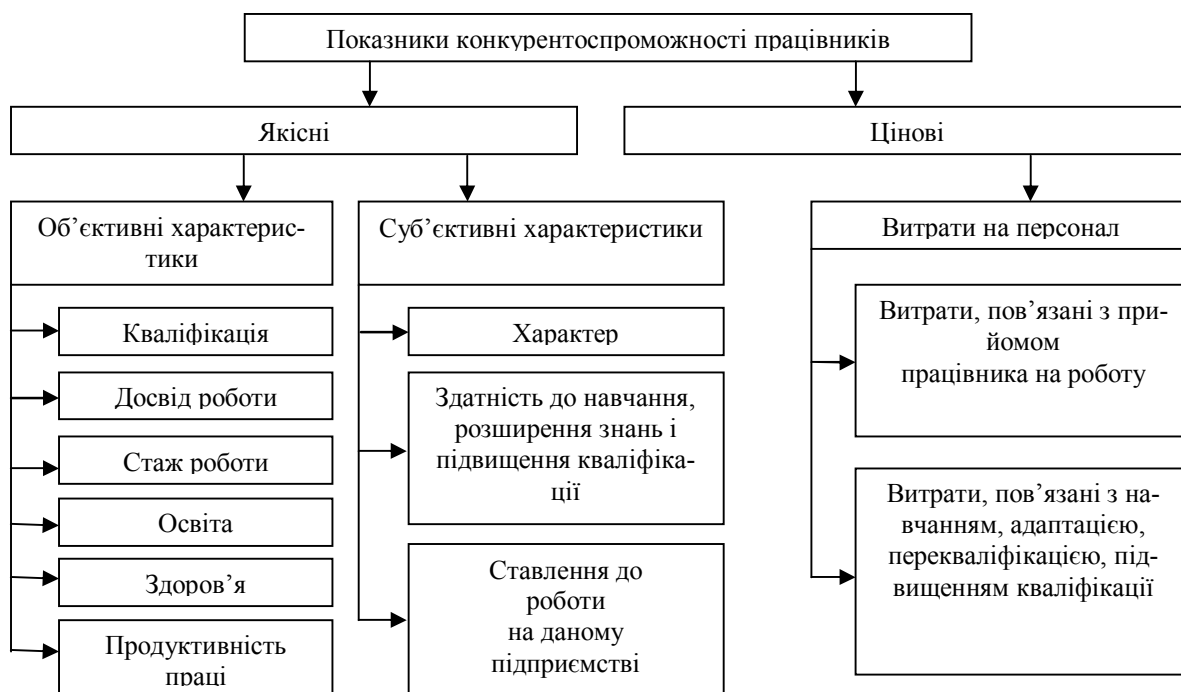

Рис. 4. Показники конкурентоспроможності працівників підприємства

Конкурентоспроможність персоналу досягається лише за умов постійного поглиблення знань, умінь, навичок, сприятливого соціально-психологічного клімату, відповідних умов праці. Конкурентоспроможність персоналу можна визначити як результат його розвитку, котрий досягається через застосування комплексу заходів, що охоплює професійне навчання, перепідготовку, підвищення кваліфікації персоналу, а також планування кар'єри персоналу організації [2, с.90].

Підвищення конкурентоспроможності людських ресурсів сьогодні є одним з найважливіших факторів забезпечення високих конкурентних переваг промислового підприємства на ринку. Конкурентні переваги здобуваються двома способами: 1) забезпеченням високої якості товару, вищої, ніж у інших товарів тієї ж цінової категорії; 2) зниженням ціни на товар нижче, ніж у інших товарів тієї ж якості. За аналогією, і конкурентоспроможність людського

фактора можна визначити таким же чином. Проте, зауважимо, що вибір товару за показником низької ціни може здійснюватися лише в короткостроковому періоді, оскільки в довгостроковому періоді ціни на товари однієї якості мають тенденцію до вирівнювання. Таким чином, конкурентоспроможність персоналу підприємства є функцією від його якості й ціни. Основна увага у визначенні конкурентоспроможності має бути зосереджена на якості людського капіталу [1, с. 3].

Якість персоналу, його високий інтелектуальний і виробничий потенціал – найважливіша умова конкурентоспроможності й ефективності виробництва, тому що тільки там, де присутній високий потенціал працівників, можуть народжуватися нові технології, товари, продукція, послуги. До основних завдань з формування якості персоналу промислового підприємства, на нашу думку, можна віднести: надання всім працівникам рівних можливостей у підвищенні освітнього та професійного рівня; організація підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації наявної робочої сили, а також підбір та залучення висококваліфікованих та інтелектуальних кадрів; підготовка працівників за новими перспективними професіями та пріоритетними напрямками розвитку з метою задоволення потреб підприємства в працівниках певної професії та кваліфікації, що відповідатимуть вимогам структурних зрушень в економіці та технічному рівню виробництва; виховання працівників нового типу, конкурентоспроможних, активних у своїй діяльності.

Високий рівень якості персоналу є головною передумовою високого рівня його конкурентоспроможності. На відміну від якості, яка відображає певний рівень потенціалу, категорія конкурентоспроможності відображає здатність персоналу реалізувати свій потенціал. Тому, конкурентоспроможність персоналу визначається не лише певним рівнем його потенціалу, а й здатністю реалізувати даний потенціал на практиці, а також наявністю відповідних для цього умов.

Практика господарювання в умовах формування ринкової економіки наочно свідчить, що рівень професійної підготовки працівників не лише визначає конкурентоспроможність працівників, але є вагомим чинником мотивації, оскільки без достатнього рівня знань зводяться нанівець можливості працівника отримати хоч якесь робоче місце.

Це означає, що набута освіта та професійна підготовка має подвійний ефект. По-перше, є корисною для тих осіб, які отримують освіту, оскільки підвищуючи кваліфікацію і здобуваючи нові навички і знання, вони стають більш конкурентоспроможними на ринку праці й одержують додаткові можливості для професійного росту як усередині підприємства, так і за його межами. По-друге, є корисною для колективів, у яких вони працюють, і суспільства в цілому, оскільки систематичне підвищення освітнього та професійно-кваліфікаційного рівня працівників призводить до зростання продуктивності праці, поліпшення якості роботи, зростання показників ефективності господарювання підприємства, що в кінцевому підсумку призводить до розвитку національної економіки.

У зв'язку з цим формування і постійне підвищення освітнього та професійно-кваліфікаційного рівня працівників підприємства стає одним із найважливіших завдань стратегічного управління. Другою складовою підвищення конкурентоспроможності має стати розвиток необхідних психологічних якостей, який може здійснюватися, як стверджують О. Грішнова, О. Шпирко [1], як шляхом самовдосконалення і саморозвитку працівників, так і за допомогою відповідних тренінгів і мотиваційних засобів.

Підготовка і підвищення кваліфікації працівників повинні носити безперервний характер і проводитися протягом усієї трудової діяльності працівника. За рубежом значення безперервного навчання як важливого фактора в управлінні персоналом сьогодні загальновизнане. Однак на деяких підприємствах все ще схильні розглядати безперервне навчання як дестабілізуючий фактор і не намагаються навчати свій персонал, побоюючись його переходу після проходження курсу навчання на інші підприємства. Разом з тим, дослідженнями, проведеними на основі аналізу результатів опитування стажистів з різним рівнем освіти, визначено, що 80% з них проходили навчання за власною ініціативою і 20 % - по напрямку фірм. Таким чином, було доведено, що безперервне навчання є чинником стабілізації робочої сили на підприємстві. Відзначається, що при проведенні кадрової політики, спрямованої на стабілізацію кадрів, адміністрації необхідно систематично враховувати нові досягнення працівни-

ків, тому що фактори задоволеності, мотивації і продуктивності після проходження курсів безперервного навчання відіграють важливу роль [12, с. 169].

При цьому слід зазначити, що для ефективності безперервного навчання, у першу чергу, необхідно, щоб у ньому були зацікавлені самі працівники. Тому, дуже важливо створити на підприємстві таку атмосферу, у якій постійне підвищення кваліфікації, самоосвіта і творча ініціатива стали б для кожного працівника головними обов'язками та потребами. При цьому посадові переміщення керівників і фахівців, встановлення їм відповідного розміру заробітної плати, а також присвоєння робітникам кваліфікаційних розрядів і класності повинні бути ув'язані з результатами навчання і практичного використання отриманих знань, умінь і навичок [12, с. 156].

Зростання освітнього рівня персоналу дозволяє покращити показники діяльності промислового підприємства, оскільки призводить до збільшення продуктивності праці, підвищує рівень інноваційної активності працівників. Варто пам'ятати, що в середньому збільшення освітнього рівня робітників на 10% призводить до росту загальної продуктивності фірми на 8,6%, у той час як збільшення на 10% капітальних вкладень призводить до росту продуктивності лише на 3,4%. Тому провідні іноземні фірми усе більше засобів інвестують у внутрішньофірмовий розвиток персоналу, оскільки зовнішній ринок праці і система освіти не встигають пристосуватися до швидких змін їхніх потреб у конкретних кадрах. Так, фірми Німеччини щорічно витрачають близько 9 млрд. євро на підготовку кадрів. У Франції середні витрати підприємств на підвищення рівня освіти і кваліфікації персоналу досягають 3% фонду заробітної плати і продовжують рости. У середньому, за програмою підготовки персоналу фірми США витрачають у рік 263 дол. на одного працівника. У Японії за програмою безперервного навчання безпосередньо в компаніях навчаються 80% слухачів, поза компаніями – 18%, за кордоном – 2% [8, с. 87].

Протягом періоду ринкових перетворень в Україні процес капіталовкладень в освіту персоналу, здорові та безпечні умови праці і життя здійснювався за залишковим принципом. Загальні наслідки недоінвестування в людський капітал можна побачити як на рівні підприємств, так і на макрорівні: це втрата якості трудового потенціалу нації, пов'язана з катастрофічним погіршенням стану здоров'я усіх верств населення, підвищенням рівня смертності, захворюваності, загального скорочення чисельності населення, еміграцією висококваліфікованого персоналу. Навіть поверхневий аналіз дозволяє стверджувати, що в Україні поки недостатнє підґрунтя для появи стійкої економічної мотивації роботодавців до інвестування в освіту найманих працівників. Причини низької мотивації роботодавців до інвестування в освіту найманих працівників визначаються, передусім, відсутністю необхідної ролі макроекономічних чинників.

Подолання негативної тенденції в Україні потребує перегляду політики інвестицій в персонал на всіх рівнях. Інноваційні підходи підприємства щодо розвитку персоналу повинні базуватися на інвестуванні засобів у персонал, що дозволить досягти стійкого економічного росту в перспективі, а не хвилинного економічного ефекту.

Найважливішими видами інвестицій в персонал є вкладення в охорону здоров'я, освіти та цільову підготовку майбутнього персоналу, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня вже працюючого персоналу (рис.1.5).

Г. Щокін стверджує, що промислові підприємства в нових умовах повинні розглядати витрати на перепідготовку та підвищення кваліфікації свого персоналу як інвестиції в основний капітал, які дозволяють більш ефективно використовувати новітні технології [12, с. 170].

Американський вчений Е. Денісон, переконаний, що інвестиції в людський капітал дають у п'ять-шість разів більше приросту, ніж у практично будь-яке матеріальне виробництво. Як і інші інвестиції капіталу, інвестування в освіту та професійну перепідготовку являють собою одноразові витрати ресурсів, що передбачають підвищення продуктивності праці в майбутньому [12, с. 51]. Такі інвестиції не приносять відчутного фінансового ефекту в короткостроковій перспективі. Можливо саме тому цей вид інвестиційної політики на пострадянському просторі не розглядається як основний. Але в стратегічній перспективі – це практично безальтернативний спосіб різнобічного впливу на фінансово-економічний стан підприємства. Інвестування в розвиток людського капіталу дає можливість закласти основу для формування позитивних довгострокових тенденцій у розвитку національної економіки і ко-

жного промислового підприємства зокрема. Тому діяльність промислового підприємства такого роду повинна стати домінантною всього розвитку підприємства.

Отже, можна виділити основні причини пріоритетності інвестицій у розвиток персоналу: по-перше, необхідність підвищення ділової активності працівників із метою розвитку підприємства; по-друге, збереження конкурентоспроможності підприємства неможливе без постійного підвищення освітнього та професійного рівня його працівників та співробітників; по-третє, заходи щодо розвитку персоналу забезпечують зростання продуктивності праці, отже, їх фінансування відповідає принципів економічної ефективності витрат [5, с.176].

В. Я. Брич стверджує, що професійний розвиток – це набуття працівником нових компетенцій, знань, умінь і навичок, які він використовує чи буде використовувати у своїй професійній діяльності. [4, с. 176].

Рис. 5. Рівні інвестування в людський капітал

Постійний розвиток потенціалу людини як самозростаючого інтелектуального ресурсу металургійного підприємства, на нашу думку, повинен стати головним напрямком у стратегічному управлінні персоналом. При цьому необхідно виділити стратегічну і тактичну мету управління розвитком трудового потенціалу. Стратегічною метою повинно стати створення багаторівневої системи управління розвитком людських ресурсів для формування, ефективного використання і відтворення якісно нового, творчо активного трудового потенціалу людей. Тактичною ж метою на сучасному етапі повинно стати збереження найактивнішої частини персоналу на рівні сучасних вимог з урахуванням перебудови професійно-кваліфікаційної структури персоналу паралельно з реалізацією заходів для удосконалювання системи перепідготовки і підвищення кваліфікації і професійного просування працівників.

Для досягнення зазначених цілей інноваційними підходами в роботі з персоналом на підприємстві мають бути:

- на макрорівні: організація безперервного навчання для всіх категорій працездатного населення; створення діючої системи пошуку і відбору персоналу для нових виробництв, дефіцитних професій, творчих працівників; організація і здійснення науково-дослідних робіт у сфері розвитку трудового потенціалу; фінансово-ресурсне забезпечення системи безперервного навчання працездатного населення; розробка і впровадження стандартів підвищеної якості трудового життя;

- на мікрорівні: участь в розробці ділової стратегії підприємства; прогнозування і планування персоналу; своєчасне підвищення кваліфікації всіх працівників; зміцнення зв'язків з іншими підприємствами й освітніми структурами щодо навчання і тренінгу персоналу; атестація персоналу і визначення навчальних потреб; створення системи професійного росту; аналіз і постійного удосконалювання організаційної культури.

Виконання зазначених вище інноваційних завдань на рівні підприємств повинно будуватися на дотриманні низки принципових положень, що забезпечують дієвість пропонованої системи, а саме:

- основним у функціонуванні системи розвитку персоналу повинно стати істотне підвищення її гнучкості й орієнтація на кінцеві результати діяльності підприємства.

- дана система повинна забезпечувати перехід від фрагментарного підвищення кваліфікації працівника до інтегрованого, цілісного розвитку людини.

- діяльність освітніх структур повинна забезпечити зрушення від індивідуального навчання до «організацій, що навчаються», що створює передумови формування культури роботи в команді, участі працівників у прийнятті рішень.

- функції фахівців з навчання і підвищення кваліфікації персоналу повинні зазнати кардинальних змін, а саме: від викладача до професійного консультанта з розвитку трудового потенціалу.

- відмова від стандартних програм навчання персоналу і перехід до гнучких, проблемно-орієнтованих програм розвитку.

Одним із найскладніших завдань розвитку персоналу є створення діючої системи пошуку і добору персоналу для нових виробництв, а також творчих працівників. Отже, функціональна підсистема, яка має забезпечити вирішення зазначеного завдання, повинна містити в собі такі функції, як: розробка і впровадження нових методів пошуку персоналу на ринку праці з використанням елементів інноваційно-кадрового маркетингу, здійснення системи заходів для селективної підтримки творчих працівників у регіонах і бюджетних науково-дослідних організаціях [3, с.136-137].

Висновки. На підприємстві необхідним стає створення визначеного організаційного механізму, здатного забезпечити відповідні умови розвитку персоналу, при розробці якого необхідно врахувати такі важливі моменти, як координація зусиль усіх, хто причетний до рішення даної проблеми, контроль над ефективністю реалізації прийнятих рішень і правове забезпечення відповідальності за їхню реалізацію.

Завданнями державного сприяння формування високого освітнього та професійно-кваліфікаційного потенціалу працівників мають бути: підвищення відповідності освітніх послуг, що надаються навчальними закладами, потребам населення; забезпечення доступності високоякісних освітніх послуг для широких верств населення; формування системи безперервного професійного навчання; створення механізмів забезпечення відповідності змісту і структури освітніх послуг динамічному розвитку вимог і потреб національної економіки у кваліфікованому персоналі; створення інформаційно-методичних та матеріально-технічних передумов професійно-кваліфікаційного розвитку персоналу та залучення до цього ресурсів і можливостей підприємств; забезпечення вільного доступу до інформаційних ресурсів.

На підприємстві організаційною ланкою в відділі персоналу постає завдання створення підрозділу який би займався інноваційними підходами, а саме: підвищенням професійно-кваліфікаційного рівня й майстерності працівників підприємства у відповідності до необхідності освоєння нових видів продукції, техніки та технології та створення відповідних для цього умов; організація підготовки, перепідготовки та безперервного підвищення квалі-

фікації персоналу на підприємстві; розроблення проектів перспективних планів підготовки та підвищення кваліфікації персоналу; розвитком зв'язку з навчальними закладами з питань підвищення кваліфікації і підготовки персоналу та направлення працівників і фахівців у навчальні заклади для підготовки і підвищення кваліфікації; організація контролю за відвідуванням занять і успішністю працівників, за якістю підготовки і підвищення кваліфікації; контроль за витратами коштів, які направлені на персонал.

Література

1. Грішнова О. Конкурентоспроможність персоналу підприємства: критерії визначення та показники вимірювання / Грішнова О., Шпирко О. // Україна: аспекти праці. – 2004. - №3. – С.3-9.
2. Завиновська Г. Т. Економіка праці: Навчальний посібник / Завиновська Г. Т. – 3-е вид., без змін. – К.: КНЕУ, 2007. – 304 с.
3. Козлова Г. Стратегічні положення концепції розвитку людських ресурсів в Україні / Козлова Г., Кравченко В., Никифоренко В. // Вісник Тернопільської Академії народного господарства. – 2005. - №3. – С.134-142.
4. Менеджмент персоналу: навч. посіб. / за заг. ред. д. е. н., проф. В. Я. Брича – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – 520.
5. Морщенок Т. С. Підвищення якості та рівня конкурентоспроможності персоналу – необхідні умови забезпечення конкурентоспроможності підприємства / Морщенок Т. С., Ластенко А. В. // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб.наук.пр. - Вип.204. - Т.V. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С.1168-1178.
6. Морщенок Т. С. Маркетинговий підхід до управління персоналом / Морщенок Т.С. // XI науково-технічна конференція студентів, магістрантів, аспірантів і викладачів ЗДІА. Тези доповідей. - Ч.ІІ. – Запоріжжя: ЗДІА, 2006. - С.20-21.
7. Саруханов Э. Маркетинг персонала на предприятии / Саруханов Э., Сотникова С. // Проблемы теории и практики. – 1996. - №1. – С.88-92.
8. Тупик І. Стимулювання професіоналізму персоналу як неотъемлемий фактор нарощування інтелектуального потенціалу підприємства / Тупик І. // Справочник кадровика. – 2004. - №4(22). – С.84-90.
9. Управление персоналом организации: Учебник / Под ред. А. Я. Кибанова. – 2-е изд., доп. и перераб. - М.: ИНФРА-М, 2004. – 638 с.
10. Управление персоналом / Под ред. В.К.Потемкина. – СПб.: РАЕН, 2001. – 669 с.
11. Управління людськими ресурсами: філософські засади. Навчальний посібник / Під ред. В. Г.Воронкової. – К.: ВД „Професіонал”, 2006. – 576 с.
12. Щукін І. О. Формування системи управління персоналом на підприємстві / Щукін І. О., Морщенок Т. С. // Економічний вісник Донбасу. – 2005. – №1(2). – С.116-120.

УДК 331.5

Ольга Дяків

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Досліджено сучасні тенденції трансформації зайнятості населення, які відбуваються під впливом глобалізаційних процесів, що посилюють міжрегіональний та міжгалузевий рух робочої сили, а також сприяють виникненню нових форм зайнятості.

Ключові слова: зайнятість, запозичена праця, інноваційна зайнятість, нестандартна зайнятість, трансформація зайнятості.

The modern tendencies of transformation of employment are investigational populations, that takes place under act of processes of globalization, that strengthen interregional and inter-branch motion of labour force, and also assists the origin of new forms of employment.

Keywords: employment, adopted labour, innovative employment, non-standard employment, transformation of employment.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Забезпечення сталого розвитку економічного простору України неможливе без вирішення проблем регіонального масштабу, а саме проблеми формування ринку праці та зайнятості населення Тернопільської області.

Глобалізаційні процеси, які відбуваються у сфері зайнятості мають вплив на зміну трудової діяльності людей, що передбачає формування нових соціально-трудова відносин. Останні регулюють просторовий розподіл робочої сили, переміщення з однієї галузі в іншу, а також сприяють модифікації традиційних і виникненню абсолютно нових форм зайнятості. Це зумовлює потребу в глибокому науковому опрацюванні вказаної проблематики.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми. Наукові дослідження основних засад формування ринку праці та зайнятості населення, розвитку соціально-трудова сфери висвітлені в працях таких українських вчених: С. І. Бандура, Д. П. Богині, І. К. Бондар, В. М. Геєця, М. С. Герасимчука, С. А. Дикунова, М. І. Долішнього, Т. А. Заяць, С. М. Злупка, І. С. Каленюка, А. М. Колота, Г. І. Купалової, В. І. Куценко, Е. М. Лібанової, Н. Д. Лук'яненко, І. Л. Петрової, В. М. Петюха, А. А. Чухно, М. В. Шаленко, Л. С. Шевченко та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для формування оптимальної структури зайнятості на регіональному рівні потрібно застосовувати механізми стимулювання зайнятості населення в усіх сферах, галузях і секторах регіональної економіки. Особливо важливими в сучасних умовах є проблеми трансформації форм і видів зайнятості, а також змісту та характеру праці, що передбачає: розвиток нетрадиційних форм зайнятості та організації праці, зміну загальної структури зайнятості, зрушення у професійній структурі тощо.

На тенденції розвитку ринку праці та закономірності трансформації зайнятості в Тернопільській області впливали такі об'єктивні та глобальні чинники, які перешкождали створенню сприятливих умов для ефективної зайнятості: галузева спеціалізація регіонів, наявність надлишкової робочої сили на підприємствах, недовикористання трудового потенціалу; низький технічний рівень виробництва, використання фізично і морально застарілого обладнання, значна частка ручної праці і, як наслідок, низький рівень продуктивності та ефективності праці та реальної заробітної плати, значна частка негрошових елементів в оплаті праці, а також відсутність ринку житла, фактична «прив'язка» населення до місць проживання; патерналістське сприйняття населенням ролі держави, відсутність навичок самостійного пошуку роботи; загальний спад економіки, що супроводжувався господарськими негараздами і зменшенням обсягів виробництва. Трансформація торкається всіх аспектів зайнятості і соціально-трудова відносин як в Україні загалом, так і в кожному регіоні зокрема.

Як зазначає соціолог С. А. Дикунов, дослідження тенденцій і суперечностей трансформації зайнятості є важливим науково-практичним завданням. Це пояснюється тим, що характер зміни трудової діяльності людей, соціально-трудова відносин загалом зумовлює тип суспільного розвитку. Разом з тим, трансформаційні процеси зайнятості відбуваються одночасно зі зміною суспільства, відображаючи динаміку його соціально-економічних потреб. У сучасних умовах відбувається трансформація в психології, системі інтересів і цінностей зайнятого населення [1].

Досліджуючи процеси зайнятості населення за останній період, можна говорити про те, що ринкова трансформація економіки зумовила масштабні перетворення як у сфері економічних відносин, так і у сфері структурної модернізації виробництва. Зміна суспільних відносин відбувалася паралельно зі змінами у розвитку продуктивних сил у напрямку від класично-індустріальних до інформаційно-високотехнологічних. Проведення економічних реформ, що пов'язані з трансформацією відносин власності, підсилили процеси руху робочої сили з державного в приватний сектор, у тому числі в малий бізнес і підприємництво.

Важливим напрямком трансформації зайнятості є структурна перебудова економіки, яка здійснювалася на макро-, мезо- і мікрорівні та зумовила формування нових пропорцій зайнятості, посилення міжрегіонального та міжгалузевого руху робочої сили, а також виникнення диспропорцій між якісними характеристиками робочої сили і робочих місць.

Трансформація зайнятості в Тернопільській області проходила впродовж декількох етапів. Перший етап (1990-1995 рр.) – перехід від соціалістичної планової системи господарювання до ринкової, початок розпаду повної (примусової) зайнятості. В 1991 р. ухвалено Закон України «Про зайнятість населення», в якому визначені нові підходи до видів та форм зайнятості. За цей період чисельність зайнятого населення скоротилася з 519,4 до 421,1 тис. осіб [5, с. 315]. Вивільнення працівників розпочалося з усіх сферах і галузях регіону. На цьому етапі на формування зайнятості впливали земельна реформа, роздержавлення і розвиток приватних ринкових агроформувань різного типу, що призвело до масового вивільнення працівників та спричинило їхній перехід в інші сфери діяльності.

Другий етап (1996–2006 рр.) – перетворення, які відбувалися в економічній сфері, що пов'язано зі зміною форм власності та переміщенням робочої сили з державного в приватний сектор, у тому числі в малий бізнес і підприємництво, а це відповідно привело до трансформації зайнятості. На цьому етапі на останню впливають зміни, пов'язані з розвитком продуктивних сил у напрямку від індустріальних до інформаційних технологій. Зміни в галузевій структурі насамперед зумовлені появою радикальних технологічних та організаційних інновацій, оновленням тих галузей, які визначають науково-технічний прогрес, впливають на економічні трансформації, окреслюючи триєдине завдання щодо здійснення структурної перебудови комплексу економічних відносин відповідно до потреб ринкової економіки, потреб відкритої економіки.

За статистичними даними значно зросла кількість найманих працівників у галузі сільського господарства, сферах готельного та ресторанного бізнесу, торгівлі, послуг, на підприємствах, які здійснюють операції з нерухомим майном та орендою, інжиніринг та забезпечують фінансову діяльність а також у галузі освіти.

Третій етап розпочався у 2007 р. і триває донині. Вирізняється фінансово-економічною кризою, що започаткувала новий етап політики зайнятості, який характеризується різкою активізацією зусиль держави і пришвидшенням її реакції на нестійкі умови зайнятості. Вже в липні 2012 р. прийнятий новий Закон України «Про зайнятість населення», розроблені додаткові заходи, спрямовані на зниження напруженості на ринку праці України, реалізація яких здійснювалася в 2013–2014 рр.

Варто зазначити, що світова економічна криза значною мірою посилила проблеми, пов'язані з регулюванням зайнятості, і показала, що за період реформ так і не вдалося створити дієві механізми забезпечення ефективної зайнятості. Неминучими наслідками цієї кризи стали: зниження платоспроможного попиту населення, що призвело до зменшення попиту на товари та послуги, значне скорочення виробництва товарів і послуг, масове звільнення персоналу на підприємствах і, як наслідок, підвищення рівня безробіття та підвищення напруженості на регіональних ринках праці. Кризові явища спричинили не менш глибоку соціальну кризу. Наслідки цієї кризи впливають на всі процеси, які відбуваються в суспільному житті, і безпосередньо стосуються зайнятості населення.

Тривалий період трудова діяльність людини була пов'язана з бажанням задовольнити свої матеріальні потреби, не протиставляючи власних інтересів інтересам інших індивідів. На цьому етапі матеріальний інтерес також є провідним для людини, хоча прогрес сучасного суспільства забезпечують нематеріальні цінності [1]. Змінюються соціально-трудова діяльність, ментальність та індивідуальність працівників, зростає їхня професійна мобільність. Причинами цих змін є трансформації характеру праці. Для окремих категорій зайнятих, у тому числі підприємців, праця є індивідуальним творчим виявом здібностей людини, яка набуває нових якостей: ініціативності, креативності та творчості. Сучасний технологічний прогрес і перехід економіки до інноваційного розвитку, потребують найефективнішого застосування знань і умінь працівників з метою поліпшення використання технологій, отримання економічних результатів праці. Роботодавець дедалі більше цінує не лише освіту, кваліфікацію, досвід, а й підприємливість, новаторські здібності, вміння працювати в команді. Інноваційній економіці з високою інформаційною та інтелектуальною «місткістю» влас-

тивий інноваційний тип зайнятості – гнучкий, динамічний, ефективний, що передбачає постійне оновлення, новий зміст, структуру, види, форми зайнятості та їхнє постійне оновлення, підвищення якості людського капіталу, реалізацію інтелектуального і творчого потенціалу населення у сфері праці.

На думку А. Колота, «...інтенсивне впровадження нових прогресивних технологій, передусім інформаційно-комунікаційних, усе більше зумовлюють як трансформацію форм зайнятості, так і зростання вимог до суб'єктів трудової діяльності. Посилення ролі творчої людини у виробництві сприяє нарощенню попиту на інтелектуальну, креативну працю, на висококваліфікованих працівників зі схильністю до постійного навчання, засвоєння та інтерпретації нового. Людський капітал стає провідним чинником економічного розвитку, найефективнішим економічним ресурсом» [3, с. 73].

З огляду на це трансформацію форм і видів зайнятості можна визначити як результат нестійкості ринку праці та системи зайнятості. Сьогодні зменшуються обсяги стандартної зайнятості, а традиційна практика закріплення робочого місця за працівником на тривалий термін втратила актуальність, розвиток інформаційних технологій створив передумови для утвердження новітніх режимів праці [2, с. 169].

Основними формами нестандартної зайнятості, які щораз ширше використовуються останнім часом в Україні є такі: гнучкий робочий графік, запозичена праця (аутсорсинг, аутстафінг, лізинг персоналу); неповний робочий день або неповна зайнятість; зайнятість на умовах строкових трудових договорів; самозайнятість як у формальному, так і неформальному секторах економіки; вторинна зайнятість; дистанційна зайнятість; зайнятість на основі договорів цивільно-правового характеру тощо.

Статистичні дані свідчать, що у регіоні кількість працюючих у режимі скороченого робочого дня (тижня) у 2011 р. становила 18236 осіб (10,1% середньооблікової кількості штатних працівників); у 2010 р. відповідно – 25249 осіб (13,8%). Серед видів економічної діяльності найбільше застосовували практику скороченого робочого дня (тижня) до працівників, зайнятих у галузі будівництва, – 2302 особи (або 43,5% середньооблікової кількості штатних працівників), транспорту та зв'язку – 4029 осіб (або 32,4%) [4, с. 79].

Нестандартні форми зайнятості, забезпечуючи гнучкість соціально-трудових відносин, здебільшого відповідають інтересам роботодавців. Організація робочого часу здатна впливати як на умови праці і задоволення потреб працівника, так і на конкурентоспроможність підприємства, результати його діяльності. Очевидно, що ці форми зайнятості і надалі будуть зберігатися і поширюватися, зважаючи на нестабільність економічного розвитку, потреби сторін соціально-трудових відносин, насамперед роботодавців.

Висновки. Після світової економічної кризи роботодавці дедалі частіше почали переходити на гнучкі режими робочого часу, що дає їм змогу скоротити витрати на персонал, ліквідувати стандартні робочі місця, оптимізувати податкові відрахування та виконання інших соціальних зобов'язань відповідно до чинного трудового законодавства. Середній і малий бізнес перебувають здебільшого на тіньовому ринку праці, а це дає змогу виплачувати заробітну плату в «конвертах», відсутній соціальний захист працівників. За таких умов встановити правові межі соціально-трудових відносин доволі складно.

В майбутньому досвід використання нестандартних режимів праці буде поширюватися далі. Таким чином, використовуючи зарубіжний досвід, необхідно запроваджувати атипові та строкові договори регулювання зайнятості, що дасть змогу встановити межі застосування найманої праці, створити сприятливі умови для залучення іноземних інвесторів.

Література

1. Дикунів С. А. Трансформація занятості населення: тенденції і противоречія [Електронний ресурс] / С. А. Дикунів. – Режим доступу: <http://www.sgu.ru/sites/default/files/journals/izvestiya/pdf/2013/12/13/2011>.

2. Каленюк І. С. Новітні тенденції у сфері зайнятості в Україні / І. Каленюк // Чернігівський науковий часопис. – 2012. – № 1(3). – С. 168 – 172. – Серія 1, Економіка і управління.

3. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: моногр. / А. Колот. – К.: КНЕУ, 2010. – 251 с.

4. Праця Тернопільської області в 2011 році: статистичний збірник. – Тернопіль, 2012. – 298 с.

5. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2001 рік. – Тернопіль, 2002. – 445 с.

УДК 314.17, 331.356.2

Галина Баб'як

ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ: ПОГЛЯД КРИЗЬ ПРИЗМУ ДЕМОГРАФІЇ

В статті здійснено аналіз демографічної ситуації в Тернопільській області. Виявлено вплив демографічних чинників на відтворення її трудового потенціалу. Оцінено перспективи деморозвитку регіону. Подано шляхи подолання кризових демографічних явищ.

In the article was carried out the analysis of demographic situation in the Ternopil'skiy area. Was found out influence of demographic factors on the recreation of its labour potential. The prospects of demodevelopment region are appraised. Were given the ways of overcoming of the crisis demographic phenomena.

Ключові слова: відтворення населення, деморозвиток, демографічна ситуація, демографічні чинники, демографічна політика, стратегія демографічного розвитку.

Keywords: recreation of population, demodevelopment, demographic situation, demographic factors, demographic policy, strategy of demographic development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Відомо, що нині населення є головною продуктивною силою суспільства, а також основним споживачем матеріальних благ. Темпи та пропорції економічного розвитку регіону, зокрема обсяги виробництва та споживання, їх зміни істотно залежать від чисельності населення, його вікової, освітньої, професійної та соціальної структур, робочої сили. Демографічна ситуація в області є основою забезпечення демографічної безпеки держави, побудови майбутнього України та створення умов для відтворення трудового потенціалу. В той же час, показники народжуваності, рівня здоров'я, трудового потенціалу виступають фундаментом стабільності у суспільстві, відіграють провідну роль у забезпеченні конкурентоспроможності економіки держави та окремих її регіонів. Загострення демографічних проблем в період трансформації економіки вимагає переосмислення наукового доробку з питань оптимізації демографічної політики, регулювання відтворення трудового потенціалу та врахування в дослідженнях тих суперечностей, умов та чинників, що визначають перспективи демографічної політики та утвердження нового підходу до відтворення населення держави в цілому та окремих її регіонів.

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю вивчення сучасних демографічних тенденцій, визначення пріоритетів державної політики щодо природного відтворення населення, запровадження в практику державного регулювання нових соціально-економічних, морально-етичних та ідеологічних механізмів, спрямованих на підвищення народжуваності, подолання депопуляції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідженню різнобічних аспектів аналізу демографічної ситуації, формування та реалізації трудового потенціалу населення присвятили роботи багатьох науковців. До вітчизняних дослідників цієї проблеми належать: М. Долішній, С. Злупко, Е. Лібанова, О. Мельник, С. Новикова, С. Петрова, С. Пирожков, С. Писаренко, О. Позняк, М. Птуха, М. Романюк, В. Стешенко, Л. Шаульська та інші.

Проблемам демографічних аспектів соціально-економічного розвитку Тернопільської області приділяють значну увагу місцеві органи влади, Головне управління статистики та науковці.

Разом з тим, незважаючи на широкий спектр досліджень сучасних демографічних процесів та аспектів розвитку трудового потенціалу регіону, питання ефективності державної демографічної політики та регулювання процесів відтворення населення залишаються нерозкритими повною мірою.

Мета статті. Обґрунтування закономірностей демографічних процесів у Тернопільській області з позиції їх впливу на соціально-економічний розвиток, розроблення практичних рекомендацій щодо перспектив і шляхів поліпшення демографічної ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демографічна ситуація у Тернопільській області привертає особливу увагу через негативний вплив на суспільний розвиток, у т. ч. на розвиток її трудових ресурсів. Процес старіння населення збільшує тиск на працездатну частину, який неможливо зменшити без невідкладних заходів, в тому числі і з боку держави. Розроблення науково обґрунтованої стратегії демографічного розвитку, відповідних заходів і механізмів її реалізації зумовлена необхідністю пом'якшення наслідків демографічної кризи, усунення загроз національній безпеці України у соціально-економічній сфері.

Чисельність, динаміка і статеві-вікова структура населення – найважливіші показники демографічної характеристики народонаселення. Важливим є також його природний приріст. Чисельність населення Тернопільської області починаючи з 1994 р. зменшувалась (у цілому в Україні – з 1993 р.). За роки незалежності втрати населення області становили 101,8 тис. осіб (станом на 01. 01. 2014 р. – 1073,3 тис. осіб проти 1175,1 в 1991 р.). Позитивним чинником є все ж те, що впродовж чотирьох останніх років кількість населення області зменшується дещо повільнішими темпами. За станом на 01. 01. 2014 р. в області проживало 1073,3 тис. осіб (у т. ч. в міських поселеннях – 475,1 тис. осіб, а в сільській місцевості – 598,2 тис. осіб). Чисельність населення Тернопільщини змінювалася за рахунок природного та міграційного рухів. До кінця 80-х років ХХ ст. вирішальну роль у формуванні змін цієї чисельності відіграв природний приріст, а роль міграцій була незначною та з 1990 до 1993 р. вплив міграційних процесів став вирішальним, а вже з 1994 р. зменшення чисельності було зумовлено як природним, так і міграційним скороченням. Загальне скорочення населення області станом на 01. 01. 2014 р. відбулося за рахунок природного – 2875 осіб та міграційного скорочення – 1125 осіб. У 2014 р. кількість жителів зменшилась у 16 районах області. Лише в м. Тернополі та в Тернопільському районі зареєстровано зростання чисельності населення (відповідно 499 та 18 осіб). Особливо значне зменшення населення спостерігається у Зборівському, Тернопільському, Бережанському районах.

Головний чинник формування чисельності населення – природне скорочення населення – спостерігалось в усіх районах області, за винятком Бучацького району та м. Тернополя, де в 2014 р. було зареєстровано природний приріст населення. Рівень природного скорочення мав значні відмінності в районах області. Цей показник коливався від -1,3 особи на 1000 наявного населення в Кременецькому районі до -8,3 у Лановецькому та Підгаєцькому районах за середньообласного значення – -2,7‰. Природне скорочення населення є наслідком перевищення числа померлих над кількістю народжених. Так, станом на 01. 01. 2014 р. в області народилося 11807 дітей, або 11 дітей на 1000 наявного населення (в Україні – 11,1‰), а померло 14682 особи, або 13,7‰ (в Україні – 14,6‰). Природний рух населення за досліджуваний період характеризувався незначними зниженням смертності та зростанням народжуваності. Зросла смертність серед чоловіків віком понад 40, а серед жінок – понад 50 років. Найвищими показниками народжуваності були в Кременецькому та Бучацькому районах, а найнижчими – в Підволочиському та Бережанському районах.

Причиною невисокої народжуваності залишається складна соціально-економічна ситуація, особливо низький життєвий рівень населення, що виявилось у зменшенні сукупного доходу сім'ї, відставанні заробітної плати від зростання цін, збільшенні офіційного та прихованого безробіття, скороченні як обсягів житлового будівництва, так і безкоштовного отримання житла для молодих сімей від держави. Реальним резервом зменшення природного скорочення населення є зниження рівня смертності. Найвищий рівень смертності зареєстровано в Підгаєцькому і Лановецькому районах, серед населення яких високою є питома вага осіб похилого віку.

Значним резервом скорочення смертності в області варто вважати зниження рівня смертності дітей у віці до 1 року, який станом на 01.01.2014 р. становив 6,8‰. Основними причинами смертності населення області є смертність від хвороб системи кровообігу 10362 особи, новоутворень – 1971, зовнішніх причин смертності – 675, хвороб органів травлення – 409, хвороб органів дихання – 715, деяких інфекційних та паразитарних хвороб – 117 осіб.

Другорядними, проте не менш важливими, є показники шлюбності та розлучуваності населення. Вони в Тернопільській області досягли відповідно 6574 пар і 6861 пара. Сучасні процеси формування сім'ї в області мають такі особливості: тенденція до збільшення кількості ранніх шлюбів і високі показники розлучень; практично не реалізується установа сімей на народження 2–3 дітей; малозабезпечені сім'ї відкладають народження першої дитини. В результаті для області характерна в середньому така сімейна структура: батько, мати, 1,2 дитини.

На формування загальної чисельності населення області міграційне скорочення населення, порівняно з розміром природного скорочення, впливає значно менше. Упродовж останніх років міграційний відтік населення почав поступово зменшуватися. Станом на 01.01.2014 р. в області міграційне скорочення населення формувалося за рахунок міжрегіональної міграції, яка мала характер еміграції: на 6183 осіб вибулих з області припадало 5058 прибулих. Міграційне скорочення населення досягло – 1125 осіб або 1,05‰. Основними країнами виїзду залишаються Росія – 21,0% (попри її агресивну політику щодо України), Іспанія – 19,8%, США – 16,4%, Німеччина – 10,9%, Італія – 7,3%. Скорочення населення за рахунок міграції в 2014 р. було зареєстроване в 14 районах області та м. Тернополі. Найсуттєвіший рівень міграційного скорочення спостерігався в Кременецькому, Гусятинському і Монастириському районах та м. Тернополі. Разом з тим, у трьох районах області відбувся міграційний приріст населення. Найвищим цей показник був у Тернопільському районі.

Зниження природного приросту населення спричинює деформацію його вікової структури, зниження природного приросту економічно активного населення. «Старіння» населення призводить до збільшення демографічного навантаження на працездатних, до певних труднощів у формуванні трудових ресурсів потенціалу області та забезпеченні господарства робочою силою, є одним з найтривожніших симптомів погіршення демографічних умов його відтворення.

Найбільша на сьогодні в області група населення – особи працездатного віку (55,6%), але його частка в останні роки знижується. Вона найвища в м. Тернополі, бо сюди приїжджають на роботу і навчання люди з усіх частин області та інших регіонів. Негативним є також те, що на Тернопільщині зростає частка людей пенсійного віку. Найвища вона у Зборівському, Шумському, Лановецькому районах. У них, до речі, переважає сільське населення. Кількість дітей та підлітків (осіб допрацездатного віку) в області є значно меншою, ніж пенсіонерів. І вона постійно зменшується, в останні роки у зв'язку зі зниженням показників народжуваності. Середній вік населення регіону за станом на 01.01.2014 р. становив 39,5 року, причому у міського населення він був дещо нижчий (38 років), ніж у сільського (41 рік).

В області спостерігаються значні відмінності у статеві-віковій структурі міського і сільського населення. У містах проживає 44,5% чоловіків і 42,9% жінок області (решта – в сільській місцевості). У міських поселеннях значно вищою є частка працездатного населення, ніж у сільській місцевості. У них теж менша частка людей пенсійного віку. В обласному центрі такі люди становлять менше, ніж 10% від усього населення. Це пояснюється значним припливом в міста молоді з сіл у попередні роки та дещо вищим природним приростом населення у м. Тернополі порівняно із середніми показниками в області.

Головною ознакою демографічної кризи в Україні та й на Тернопільщині також, є відсутність позитивної динаміки очікуваної тривалості життя за останні 25 років. Очікувана тривалість життя в Україні при народженні тримається на рівні близько 74 років для жінок і 63 років для чоловіків. Це найнижчий показник в Європі. В Тернопільській області цей показник такий (див. таблицю 1).

Як бачимо в Тернопільській області найвищий показник тривалості життя при народженні був в 2012 році і становив 73,36 року, а найнижчий спостерігався з 1995 до 2000 рік і становив у середньому 70,5 року.

Аналізуючи сучасний стан розвитку демографічних процесів у Тернопільській області, доцільно виявити тенденції зміни чисельності населення в майбутньому. Дослідження демографічних процесів у Тернопільській області дозволило зробити висновок, що сучасна демографічна ситуація в ній є негативною зі зменшенням населення за рахунок механічного та природного скорочення. Так як процеси відтворення населення в регіоні мають стабільну траєкторію та малодинамічний характер розвитку, можна здійснити прогноз зміни чисельності населення в області (див табл. 2). Як бачимо, чисельність населення Тернопільської області зменшуватиметься і в майбутньому. Так, з 2014 по 2027 рр. вона скоротиться на 44,7 тис. осіб (5%), причому це зменшення відбуватиметься за рахунок сільського населення, якого у 2027 р. буде на 47,5 тис. осіб (9,2%) менше, ніж у 2014 році, а чисельність міського населення майже не зміниться – зросте лише на 2,9 тис. осіб (0,55%).

Таблиця 1

Середня очікувана тривалість життя при народженні [1]

Період, за який розраховані показники (роки)	Середня очікувана тривалість життя при народженні		
	обидві статі	чоловіки	жінки
1995-1996	70,14	65,00	75,03
2000-2001	71,09	65,96	76,10
2005-2006	70,86	65,31	76,52
2009-2010	72,82	67,61	77,92
2011	73,24	68,42	77,74
2012	73,36	68,33	78,20

З метою виявлення проблемних територій Тернопільської області проведемо прогнозні розрахунки чисельності населення районів області. За умови збереження сучасних негативних тенденцій чисельність населення Тернопільської області, а особливо сільської місцевості, значно зменшиться. Тільки за 1991-2014 рр. чисельність мешканців області скоротилася на 94,7 тис. осіб, а вже до 2027 р. – ще на 47,5 тис. осіб. Найгірші перспективи, за даними прогнозу, чекатимуть на мешканців Монастириського (-19,7%), Заліщицького (-15,3%), Підгаєцького (-15,1%), Борщівського (-10,8%) та Бережанського (-10,6%) районів, збільшення чисельності жителів торкнеться лише Тернопільського (+9,3%) та Буцацького (+2,4%) районів.

Таблиця 2

Прогноз чисельності населення Тернопільської області [автор]

	Чисельність населення, тис. осіб			
	2014*	2017	2022	2027
Усього	1073,3	1065,6	1047,1	1028,6
Міські поселення	475,1	475,9	476,9	477,9
Сільська місцевість	598,2	589,7	570,2	550,7

*Дані подано за станом на 01.01.2014 р.

Такий прогноз демографічної ситуації в Тернопільській області спонукає шукати шляхи її поліпшення з метою збереження та розвитку трудового потенціалу регіону.

Висновки. Таким чином, у Тернопільській області, як і в Україні в цілому, є низка демографічних проблем. Можна стверджувати, що демографічна ситуація негативно впливає на формування трудового потенціалу досліджуваного регіону. Природний приріст залишається від'ємним, хоча народжуваність дещо зростає, але високою залишається смертність населення. Найбільші темпи зростання смертності – в осіб працездатного віку.

Для поліпшення демографічної ситуації у Тернопільській області необхідно здійснити такі заходи: збільшити очікувану тривалість життя населення за рахунок підвищення якості життя, зниження передчасної смертності, насамперед у дитячому віці, серед підлітків і осіб працездатного віку; поліпшити репродуктивне здоров'я населення; збільшити тривалість здорового (активного) життя шляхом зменшення захворюваності, травматизму й інваліднос-

ті; створити передумови для підвищення рівня народжуваності завдяки поступовому переходу від переважно малодітного до середньодітного типу репродуктивного поведіння родин.

Значні масштаби і можливі негативні наслідки зовнішньої міграції висококваліфікованих спеціалістів потребують керованості з боку держави та розроблення системи заходів щодо регулювання зовнішньої міграції, що поєднуватиме: подолання кризових явищ в економіці; фінансування пріоритетних галузей економіки і науки; ліквідацію розриву між рівнем життя висококваліфікованих спеціалістів в Україні та рівнем життя спеціалістів за кордоном. Збереження кваліфікаційного потенціалу необхідно розглядати як складовий елемент економічної безпеки держави в цілому.

Література

1. Головне управління статистики у Тернопільській області [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://www.te.ukrstat.gov.ua>.
2. Гіпотези перспективних тенденцій міграцій населення до 2050 р. [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.selyam.net/docs/3400/index-39877.html?page=24>.
3. Державний комітет статистики України [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
4. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: [колективна монографія] / За ред. чл.-кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.

УДК 331.2

Наталія Слівінська

АУДИТ ОПЛАТИ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЯК СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНОГО АУДИТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

У статті обґрунтовано необхідність та особливості проведення соціального аудиту в Україні як комплексного інструменту обстеження соціальної сфери підприємств. Визначено основні завдання аудиту оплати та стимулювання праці та запропоновано напрями та процедури його проведення.

The paper emphasizes the need for and characteristics of social audit in Ukraine as a comprehensive survey tool social enterprises. The main objectives of the audit and remuneration incentives work and proposed guidelines and procedures for its implementation

Ключові слова: соціальний аудит, заробітна плата, стимулювання праці, аудит оплати і стимулювання праці, організація оплати праці.

Key words: social audit, wages, incentives, audit and payment incentives, organization pay.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. У ХХІ ст. вплив людського чинника на процес виробництва є тією силою, яка підвищує соціальну відповідальність бізнесу та держави. Саме поєднання соціальної та економічної функцій управління зумовлюють стійкість підприємства та забезпечують конкурентоспроможність продукції на ринку. І соціальні і економічні відносини інтегрують в собі різні типи суспільних відносин (економічні, правові, соціальні, управлінські, етичні та ін.), які в сукупності і формують процес відтворення людських ресурсів.

Новим та актуальним у сфері аудиторської діяльності є соціальний аудит як комплексний інструмент обстеження соціальної сфери підприємств та ефективного регулювання соціально-трудових відносин. Суб'єктами соціального аудиту можуть бути органи державної влади усіх рівнів, власники (роботодавці), об'єднання роботодавців, профспілки, громадські організації. Управлінцям, менеджерам соціальний аудит є ґрунтом для здійснення оперативного, функціонального та стратегічного управління [1, с. 475]. Особливого значення соціальний аудит набуває в оперативному менеджменті, оскільки дозволяє розвивати інноваційний та творчий характер праці персоналу; з'ясувати чи ефективними є системи мотивацій та

оплати праці на підприємстві; виявляти причини загострення соціально-психологічного клімату в трудовому колективі.

В Україні у багатьох галузях економіки існує значна диференціація за рівнем доходів, заробітної плати, умовами праці. Оскільки наслідки світової фінансової кризи викликали сучасну фінансово-економічну кризу з важкими соціальними ускладненнями, такими як безробіття, несвоєчасність розрахунків з працівниками щодо оплати праці, тому запровадження соціального аудиту дасть змогу виявити резерви розвитку людських ресурсів. Отже, аудиторські перевірки допоможуть об'єктивно оцінити соціальний стан вітчизняних підприємств.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Соціальний аудит впроваджують порівняно недавно не лише в Україні, а й за її межами. Зарубіжними вченими, які займаються даною проблематикою є Жак Інгалес, Мартину де ля Корд, Убер Ландье. У публікаціях А. Жукова, В. Кисельова, Ю. Попова, А. Шулуса, визначені теоретичні основи соціального аудиту, його види та механізми реалізації. В Україні дослідженню аудиту як комерційної діяльності присвячені роботи М. Білухи, Ф. Бутинця, О. Прогнімак, О. Касперовича. Окремо слід виділити роботи А. Андрущенко та С. Волкова, у яких соціальний аудит розглядається як механізм оптимізації розвитку соціальної сфери [2]. Разом з тим, вкрай мало ґрунтовних досліджень щодо складових соціального аудиту, рівнів та методик його проведення. Аудит оплати праці є вкрай важливим в системі соціального аудиту, оскільки безпосередньо пов'язаний з оцінкою першочергових потреб працівника та визначенням методів стимулювання за результатами праці.

Метою нашого дослідження є спроба визначення основних завдань та методики проведення аудиту оплати та стимулювання праці з метою підвищення ефективності політики керівництва підприємства щодо регулювання заробітної плати.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливістю аудиту оплати праці в Україні є потреба у з'ясуванні причин низького рівня та диференціації розмірів заробітної плати за категоріями працюючих, неефективної організації оплати та мотивування праці, низької частки гарантованої частини заробітку у її загальному розмірі, порушення термінів виплати та наявність виплат тіньової заробітної плати.

За даними Державної служби статистики України про зайнятість у 2012 р. рівень тінізації економіки України становив 35% від офіційного ВВП [3, с. 195]. На відміну від статистично визначеного рівня зайнятості (за даними спеціального вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності Держстату України), що має певний вплив суб'єктивного чинника, врахування зайнятості, визначеної за рівності вартості граничної продуктивності праці та номінальної ставки заробітної плати, збільшує оцінку рівня тінізації економіки до 41,5% і свідчить про наявність значного потенціалу економічного зростання. В економічно розвинених країнах ЄС, за даними [4], рівень тінізації економіки складає 10–25% офіційного ВВП, а частка оплати праці у випуску продукції, за розрахунками авторів, знаходиться в межах 0,26–0,32. У 2012 р. в Україні частка оплати праці у випуску продукції становила близько 0,22.

Розмір прожиткового мінімуму працездатного населення в Україні у 2013 році становив 40,8% від середньомісячної заробітної плати, на багатьох вітчизняних підприємствах частка основної заробітної плати становить 50-55%, що нівелює мотивуючу та стимулюючу функції заробітної плати. Також невирішеною є проблема щодо заборгованості по виплаті зарплати – у 2013 році розмір заборгованості склав близько 1 млрд. грн [5].

За умов низької матеріальної відповідальності роботодавців за порушення законодавства у сфері оплати праці, заниженого розміру мінімальних державних гарантій, невиконання рекомендацій МОП, Європейської соціальної хартії та соціальних норм інших міжнародних організацій проведення аудиту заробітної плати сприятиме отримання достовірної інформації професійним спілкам та їх об'єднанням для формування вимог щодо розміру гідної заробітної плати при укладенні колективних договорів та угод.

Результати аудиту оплати праці потрібні і роботодавцям, оскільки допоможуть визначити шляхи удосконалення систем мотивування та стимулювання персоналу за результати діяльності організації, а також стимулюватимуть зростання соціальної відповідальності бізнесу. Основною метою аудиту оплати праці, на нашу думку, є діагностика системи винаго-

род в організації та визначення напрямів підвищення соціальної спрямованості та ефективності політики керівництва щодо регулювання заробітної плати.

Першочерговими завданнями проведення аудиту оплати праці можна визначити наступні:

по-перше, дослідити причини надмірної диференціації заробітної плати за категоріями персоналу;

по-друге, оцінити справедливість розподілу новоствореної вартості між власниками і найманими працівниками;

по-третє, проаналізувати частку основної заробітної плати у загальному її розмірі;

по-четверте, перевірити можливу наявність тіньової заробітної плати;

по-п'яте, визначити обґрунтованість розмірів соціальних виплат і їх питомої ваги в загальному доході працівників.

Методику проведення аудиту оплати та стимулювання праці на підприємстві нами наведено у вигляді таблиці:

	Напрямок аудиторської перевірки	Джерела інформації	Процедури та інструменти аудиту
1	Проведення аналізу та оцінювання відповідності рівня і гарантій щодо заробітної плати та соціальних виплат вимогам законодавства, міжнародним нормам і корпоративним стандартам.	Закон України «Про оплату праці»; КЗпП; генеральні та галузеві угоди; трудові угоди, колективні договори, облікові листи, довідки й розрахунки для нарахування заробітної плати; Положення про оплату праці та інші документи, що регулюють оплату праці на підприємстві; штатні розписи, посадові оклади, тарифні сітки, діючі форми та системи оплати праці, розцінки, нормативи виробітку;	<u>Процедури:</u> перерахунок, перегляд, оцінка фактичної наявності, зіставлення, аналіз та оцінка. (Аналіз системи оплати праці; рівнів і диференціації оплати праці; аналіз структури заробітної плати та структури винагород для працівників, досліджується участь працівників в розподілі прибутків, аналіз діючої системи пільг та компенсацій).
2	Діагностика соціальної спрямованості винагород працівників підприємства	розрахунково-платіжні відомості, основні форми первинної облікової документації для визначення кількісного складу працівників.	<u>Інструментарій:</u> інтерв'ю; анкетні опитування; аналіз офіційних документів; зовнішня інформація.
3	Оцінка економічної ефективності витрат на оплату праці.		

На початку проведення аудиторської перевірки (перший напрямок) вивчаються організація та ефективність праці, правильне застосування нових умов оплати праці працівникам, контроль за використанням фонду оплати праці, економічна обґрунтованість норм виробітку і заінтересованість працівників у збільшенні обсягів виробництва і зростанні продуктивності праці. Так, для перевірки розрахунків з оплати праці застосовують методи зіставлення даних бухгалтерського обліку з первинними документами (оклади, затверджені в штатному розписі, і фактичні нарахування, таблиць обліку робочого часу і розрахунок зарплати), перерахунки (аудитор перераховує суми, які були утримані, і порівнює з нормами чинного законодавства) тощо.

За погодинної оплати праці аудитором з'ясовується обґрунтованість застосування тарифних ставок та дотримання умов контрактів, а за відрядної - виконання кількісних та якісних показників, правильність використання норм та розцінок. Під час перевірки первинних документів установлюється повнота заповнення усіх реквізитів, наявність відповідних підписів уповноважених осіб, які відповідають за облік виконаних робіт, відсутність у документах виправлень [7, с. 69].

Другий напрям - діагностика соціальної спрямованості винагород працівників підприємства передбачає визначення надійності і стабільності оплати праці; з'ясування відповідності рівня заробітної плати ринковій ціні на робочу силу, визначення принципу розподілу валової доданої вартості організації між засновниками (акціонерами) і працівниками; аналіз обґрунтованості рівня і структури фонду заробітної плати та соціальних виплат.

Для оцінки надійності і стабільності заробітної плати аудитор визначає своєчасність виплати заробітної плати (виплата відповідно до облікових документів; компенсація подорожчання вартості життя; частка гарантованої частини зарплати в загальному заробітку).

Однією з ознак стабільності заробітної плати є збереження та підвищення її купівельної спроможності. Щоб підвищити реальний зміст заробітної плати, роботодавцю необхідно її індексувати вищими темпами порівняно із зростанням цін на споживчі товари та послуги. У зв'язку з цим, важливо оцінити який використовується на в організації механізм індексації заробітної плати (слід враховувати, як питання індексації заробітної плати вирішуються в галузевих і територіальних угодах).

При оцінці відповідності середньої заробітної плати вимогам відтворення й розвитку робочої сили на підприємстві аудиторам потрібно порівняти існуючий в організації рівень середньої заробітної плати з аналогічними показниками по галузі та регіону, з індексом цін на споживчі товари та послуги та співставити її з тими гарантіями, які встановлені державою чи передбачені в галузевій та регіональній угодах. Доцільно також при проведенні аналізу середньої заробітної плати визначити частку працівників, які мають заробітну плату нижче середньої величини в організації та врахувати, яку частку займає оплата праці у валовій доданій вартості організації.

В процесі проведення аудиторської перевірки є можливість виявити необґрунтовані витрати на утримання персоналу: розраховується показник перевитрати по фонду заробітної плати, який може бути зумовлений багатьма причинами (оплата простоїв не з вини працівників; неефективна організація праці чи управління організацією).

Для оцінювання соціальної спрямованості заробітної плати аудитор проводить аналіз того, яка частка з новоствореної вартості йде на оплату праці і яка - засновникам організації.

В системі аудиту оплати праці важливе місце займає аналіз рівня та структури фонду заробітної плати, від якого залежить розмір заробітку персоналу. У той же час рівень і динаміка фонду заробітної плати взаємопов'язані з прибутком організації: чим більший фонд заробітної плати, тим менший розмір прибутку. Таким чином, від механізму формування фонду оплати праці та соціальних виплат залежить узгодження інтересів найманих працівників і власників. В процесі проведення перевірки аудитор слід з'ясувати:

- ✓ чи залежить динаміка фонду заробітної плати від зміни обсягів реалізації продукції;
- ✓ яка частка фонду заробітної плати та частка соціальних виплат в структурі витрат на утримання персоналу;
- ✓ яке співвідношення темпів зростання фонду заробітної плати і соціальних виплат та валового прибутку організації;
- ✓ яка частка оплати праці в собівартості продукції організації та в валової доданої вартості в організації;
- ✓ яку частку займають витрати на навчання працівників у загальних витратах на персонал в організації ;
- ✓ частку основної (тарифної) заробітної плати разом з компенсаційними виплатами у середній заробітній платі в організації (у галузі) [6. с. 348-349].

За третім напрямком – аудитом економічної ефективності витрат на заробітну плату і соціальні виплати важливо проаналізувати її динаміку та взаємозв'язок із зміною показників, що характеризують результати діяльності організації (співвідношення темпів зростання продуктивності праці і заробітної плати; рівень і темпи зростання обсягу реалізованої продукції на 1 грн. нарахованої заробітної плати; рівень і темпи зростання обсягу реалізованої продукції на 1 грн. соціальних виплат; рівень і темпи зростання обсягу валової доданої вартості на 1 грн. витрат на утримання персоналу) [7, с. 58].

Визначаючи ефективність системи стимулювання праці персоналу аудитор з'ясовує: чи охоплені системою стимулювання всі співробітники; які розміри і диференціювання винагород за категоріями персоналу; чи є комплексними заходи заохочення за рівнями управлін-

ня та напрямками діяльності; справедливість заохочень; чи усі проінформовані про діючу систему стимулювання; яка періодичність преміювання; чи суттєвими є розміри винагороди для персоналу. Дієвим інструментом для оцінки системи стимулювання персоналу опитування та анкетування працівників.

Використання різних підходів для опитування працівників аудитор виявляє і різноманітні потреби працівників. Це дозволить об'єктивно і у достатньою мірою оцінити адекватність запропонованих роботодавцем заходів винагороди за високі результати праці та розробити заходи щодо підвищення ефективності системи оплати та стимулювання персоналу.

Висновки. Отже, напрями та результати розглянутого аудиту оплати та стимулювання праці дозволяють оцінити відповідність рівня заробітної плати та соціальних виплат вимогам законодавства, гарантіям, встановленим в галузевих і регіональних угодах, фінансовим можливостям підприємства, вимогам ринку праці. Запропоновані напрями здійснення аудиту допоможуть визначити шляхи удосконалення систем оплати та стимулювання персоналу за результати діяльності організації, а також стимулюватимуть зростання соціальної відповідальності бізнесу.

Література

1. Л. М. Полякова, Н. І. Демків. Аспекти розвитку системи соціального аудиту в Україні. / Л. М. Полякова, Н.І. Демків. – 2009. – С. 475-478. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/2920/1/82.pdf

2. Безсмертна В. В. Специфіка та ключові методи соціального аудиту в сучасних умовах господарювання / В. В. Безсмертна. // Теоретичні і прикладні проблеми психології, № 3(32) 2013. – С. 31.

3. Ю. М. Харазішвілі, О. П. Коваль, І. М. Новак. Можливості легалізації заробітної плати в Україні: перерозподіл соціальної відповідальності. / Ю. М. Харазішвілі, О. П. Коваль, І. М. Новак // Демографія та соціальна економіка, 2013, № 2 (20)- С.194-195.

4. Schneider, F. Shadow Economies and Corruption All Over the World: Revised Estimates for 120 Countries /Schneider Friedrich., Andreas Buehn // Economics. The Open-Access, Open-Assessment E-Journal 1(2007-9) version 2, [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2007-9>

5. Статистичний збірник «Регіони України». 2013. Ч I, Ч II. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/

6. Социальный аудит: учебное пособие / под общ. ред. А.А. Шулуца, Ю.Н. Попова. – М. :Издательский дом «АТИСО», 2008. – С. 320-351.

7. А. Л. Жуков. Аудит как стимулятор труда и мотивации персонала./ А.Л. Жуков . // Труд и социальные отношения. - № 12, 2009. – С. 53-60.

УДК 314.74

Павло Шушпанов

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті висвітлено новітні тенденції розвитку зовнішньої трудової міграції населення України. На основі вибіркового дослідження проаналізовано перебіг процесів закордонної трудової міграції.

Ключові слова: міграція населення, трудова міграція населення, зовнішня трудова міграція.

In the article highlights the latest trends in the development of labor migration on the population in Ukraine. Based on sampling analysis of the process of foreign labor migration.

Key words: migration of the population, labor migration of the population, foreign labor migration.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Зовнішня трудова міграція населення є одним із чинників

посилення кризових явищ в економіці країни. Українці прагнуть знайти можливості поліпшити власний матеріальний добробут, оскільки різниця в доходах між трудовими мігрантами та немігрантами є значною.

Значні обсяги зовнішньої трудової міграції з України спричинили зростання кількості проблем, які пов'язані з виїздом працездатного населення працездатного віку. Насамперед, це якісне погіршення складу населення України, адже, зазвичай, виїжджають особи з високим рівнем освіти та кваліфікації. У багатьох регіонах України спостерігається нестача робочої сили, що пов'язано як із демографічними процесами – старінням населення, від'ємним природним приростом, так і з відтоком активної частини робочої сили за кордон. Саме тому необхідно посилювати заходи в сфері регулювання міграційних й демографічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Протягом останніх років в Україні було проведено низку масштабних вибіркового соціологічних досліджень з питань закордонної трудової міграції населення. Так, у 2008 р. Український центр соціальних реформ і Державний комітет статистики України провели перше загальнонаціональне вибіркоче соціологічне дослідження з питань трудової міграції населення, а в квітні-червні 2012 р. Державна служба статистики України спільно з Інститутом демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України та в рамках проекту Європейського Союзу “Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами” провели модульне вибіркоче обстеження з питань закордонної трудової міграції українських громадян.

Метою статті є висвітлення новітніх тенденцій розвитку зовнішньої трудової міграції населення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За інформацією Міжнародної організації з міграції в Україні, на основі даних Європейського комітету статистики, в 2011 р. 204 тис. громадян України було видано дозволи на проживання у країнах Європейського Союзу [2, с. 4]. Проте більшість із цих дозволів були короткотерміновими – до одного року, серед яких 156 тис. видано Польщею з метою виконання сезонних робіт.

В останньому вибіркового дослідженні з січня 2010 р. по червень 2012 року взяли участь понад 45,5 тис. осіб із 23,5 тис. домогосподарств з усіх областей України.

Результати даного обстеження дали змогу зробити оцінку масштабів, географічного спрямування потоків зовнішніх трудових мігрантів з України та одержати дані з питань соціально-економічних й демографічних характеристик трудових мігрантів, їх освітнього рівня, видів трудової діяльності, тривалості перебування за кордоном, умов та оплати праці тощо.

За результатами обстеження з питань закордонної трудової міграції, кількість трудових мігрантів, які з початку 2010 р. до червня 2012 р. працювали чи шукали роботу за кордоном становила 1,2 млн. осіб, або 3,4% серед усього економічно активного населення на досліджуваний період. Близько 48,5% є короткотерміновими зовнішніми трудовими мігрантами. Серед трудових мігрантів переважали чоловіки, а їх частка в трудових міграціях склала майже 2/3 від загальної кількості трудових мігрантів. Частка трудових мігрантів у загальній кількості чоловіків економічно активного віку склала 4,8%, а частка жінок майже вдвічі менше – 2,2%. Інтенсивніше до закордонної трудової міграції залучене сільське населення [8].

Згідно з даними Державного комітету статистики України країнами-реципієнтами українських трудових мігрантів є Російська Федерація (43,2%), Польща (14,3%), Італія (13,2%) та Чеська Республіка (12,9%) [8]. Серед інших закордонних країн, куди спрямовані потоки трудових мігрантів з України є Іспанія (4,5%), Німеччина (2,4%), Угорщина (1,9%), Португалія та Білорусь (відповідно по 1,8%) (рис. 1).

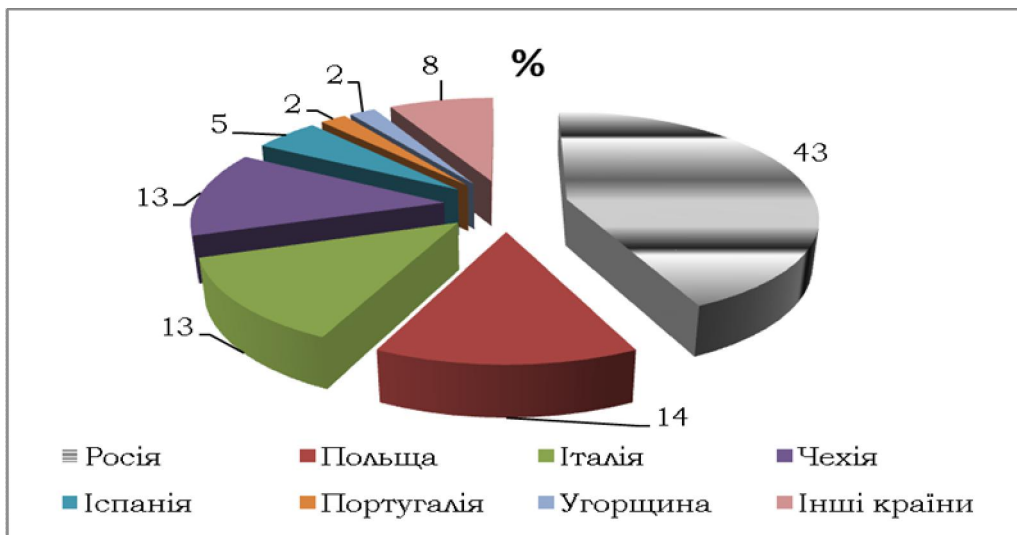

Рис. 1. Країни призначення трудових мігрантів з України в 2010-2012 рр. [2, с. 4].

За результатами соціологічного дослідження, середньомісячний заробіток трудового мігранта в середньому становив 930 дол. США, що майже втричі більше ніж у середньому на одного штатного працівника, зайнятого в економіці України. Більша частина зароблених трудовими мігрантами коштів надходила до України шляхом неофіційних каналів: через знайомих чи водіїв вантажівок або передавалися особисто [8].

Основні сфери працевлаштування наших співвітчизників за кордоном зображено на рис. 2. Зокрема бачимо, що майже половина закордонних трудових мігрантів працювала в будівництві, домашній догляд здійснювали 18% мігрантів, у сільському господарстві були задіяні 11%, у оптовій та роздрібній торгівлі – 9%, у промисловості, транспортній сфері, готельному та ресторанному бізнесі – по 4%. Серед трудових мігрантів з України, які працювали за кордоном протягом 2010–2012 років, 38% мали дозвіл на постійне проживання та роботу, 24% – дозвіл на тимчасове проживання, 17% не мали жодного правового статусу, 13% – дозвіл на роботу, а 4% перебували за кордоном із туристичною візою.

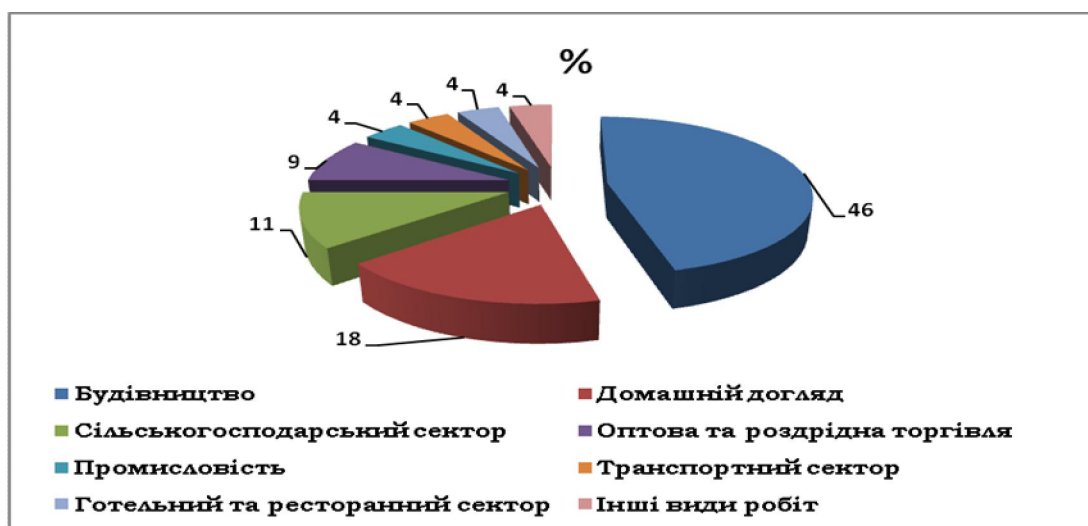

Рис. 2. Основні сфери працевлаштування українських трудових мігрантів у 2010-2012 рр. [2, с. 5].

Поряд із соціологічними дослідженнями доцільно розглянути закордонні міграційні потоки за даними офіційної інформації Державного комітету статистики України.

Для початку проаналізуємо обсяги міждержавної міграції населення в регіональному розрізі (таблиця 1).

Міждержавна міграція населення за регіонами в 2012-2013 рр. [1, с. 26], (осіб)

	Кількість прибулих		Кількість вибулих		Міграційний приріст, скорочення (-)	
	2013	2012	2013	2012	2013	2012
Україна	54100	76361	22187	14517	31913	61844
Автономна Республіка Крим	5311	5096	1035	768	4276	4328
Вінницька	949	1961	321	543	628	1418
Волинська	481	598	169	261	312	337
Дніпропетровська	3216	4506	1404	1047	1812	3459
Донецька	3256	5696	1989	1326	1267	4370
Житомирська	1030	741	309	264	721	477
Закарпатська	276	324	604	475	-328	-151
Запорізька	1780	3017	910	557	870	2460
Івано-Франківська	1434	1784	667	384	767	1400
Київська	1812	2106	520	489	1292	1617
Кіровоградська	773	617	245	214	528	403
Луганська	3665	3261	1087	779	2578	2482
Львівська	1439	2478	806	473	633	2005
Миколаївська	997	990	417	311	580	679
Одеська	5125	8016	1877	671	3248	7345
Полтавська	1394	1687	394	270	1000	1417
Рівненська	441	295	196	206	245	89
Сумська	466	505	348	257	118	248
Тернопільська	282	415	174	318	108	97
Харківська	7372	13889	3525	748	3847	13141
Херсонська	476	519	248	236	228	283
Хмельницька	387	575	155	295	232	280
Черкаська	925	879	237	223	688	656
Чернівецька	1055	1542	336	230	719	1312
Чернігівська	727	819	214	219	513	600
м. Київ	7903	12734	3748	2719	4155	10015

Як видно з таблиці в Україні спостерігається міграційний приріст населення. Проте, якщо в 2012 р. міграційний приріст становив 61844 особи, то в 2013 р. він зменшився майже вдвічі. У розрізі регіонів лише в Закарпатській області спостерігався від'ємний міграційний приріст. Далі розглянемо географічне спрямування міжнародних мігрантів з України протягом 2003-2012 років (таблиці 2).

Таблиця 2

Розподіл міжнародних мігрантів в Україні за країнами виїзду у 2003-2012 роках, осіб [4, с. 439].

	Роки									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Усього	63699	46182	34997	29982	29669	22402	19470	14667	14588	14517
<i>у тому числі за країнами</i>										
Країни Європи	50926	37125	27194	24188	23827	17407	14966	11314	10173	9766
<i>з них</i>										
Австрія	95	159	158	111	68	58	94	139	158	143
Білорусь	2285	1850	1810	1942	1732	1305	1024	772	680	548
Естонія	26	14	16	18	15	17	25	21	32	23
Іспанія	57	85	162	189	276	190	307	392	406	379
Італія	88	124	125	120	155	150	183	193	189	208
Латвія	25	45	62	32	35	26	20	29	21	40
Литва	45	29	47	36	48	74	56	40	42	53
Молдова	626	534	617	606	633	566	513	411	359	315
Німеччина	9175	7027	4007	1678	2065	1434	1653	1879	1846	1616
Польща	179	220	324	320	236	185	210	178	194	241
Росія	37045	25893	18969	18217	17501	12439	9845	5934	5144	4920

Угорщина	473	383	325	300	289	250	198	146	177	276
Чехія	326	348	252	372	504	444	475	699	434	431
Країни Америки	7202	4435	3869	2790	2800	1824	1446	1136	1228	890
<i>з них</i>										
Канада	762	493	310	249	243	148	149	158	93	92
США	6403	2922	3538	2517	2531	1645	1266	965	1112	754
Країни Азії	5311	4346	3715	2854	2809	2856	2802	2178	3060	3568
<i>з них</i>										
Азербайджан	53	60	49	43	39	37	35	33	40	113
Вірменія	61	48	33	22	36	33	18	25	15	19
Грузія	45	57	25	35	29	30	23	23	26	64
Ізраїль	3355	2440	2088	1442	1207	1077	1391	1507	1646	1326
Казахстан	336	279	252	299	235	184	244	237	234	232
Киргизстан	23	16	14	7	6	17	13	4	8	4
Таджикистан	8	3	6	4	4	7	9	3	4	5
Туреччина	47	42	167	47	57	60	113	91	352	328
Туркменістан	71	57	32	43	88	119	138	20	36	175
Узбекистан	94	68	59	52	41	33	41	34	28	95
Країни Африки	223	222	166	131	213	299	244	25	111	268
Австралія	37	54	53	19	20	16	12	24	16	25

З поданої таблиці видно, що виїзди до окремих країн Європи є неоднаковими. Так, найчастіше на постійне місце проживання з України виїжджають до Російської Федерації. Проте кількість вибулих до Російської Федерації протягом останніх 10 років зменшилася в 7,5 разів і в 2012 році склала 4920 осіб. Поряд з цим значно скоротився виїзд до Німеччини. Так, якщо в 2003 році до Німеччини виїхало 9175 осіб, та в 2012 році їх кількість становила 1616 осіб. Крім цього в 2012 році 548 осіб виїхало до сусідньої Білорусії.

Водночас помітне підвищення міграційної активності до Іспанії, Італії та Чехії. Це пояснюється тим, що лівова частка наших громадян активно приймає участь у закордонній трудовій міграції, а країнами-реципієнтами є перераховані країни. Якщо на початку ХХІ ст. був поширеним виїзд до США та Канади, то з кожним роком кількість осіб, які виїжджають до цих країн зменшується та протягом 2012 року до США виїхало 754 особи, а до Канади – 92 особи. Аналізуючи виїзд до азіатських країн помітно, що найбільша кількість осіб із України виїжджає до Ізраїлю, хоча темпи виїзду з кожним роком зменшуються та у 2012 році склали 1326 осіб. Натомість кількість вибулих до країн Африки та Австралії є незначною та становить 293 особи.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене необхідно зазначити, що обсяги зовнішньої трудової міграції українських громадян є стабільно високими. Виїзд економічно активного населення за кордон спричиняється низкою чинників: низький рівень доходів населення; нестабільна та напружена політична та соціально-економічна ситуація в країні; нестача вільних робочих місць відповідно до фаху та місця проживання; зневіра в можливість влаштувати власне майбутнє та майбутнє сім'ї в Україні; відсутність можливості реалізувати свій потенціал посилює відтік інтелектуальної та кваліфікованої частини працездатного населення.

Література

1. Демографічна ситуація в Україні в 2013 році. – Експрес випуск. Державна служба статистики України, 2014. – 26 с.
2. Міграція в Україні: факти і цифри. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slideshare.net/ssuser344b2c/ukr-ff-f>
3. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. – К. : НІСД, 2011. – 40 с.
4. Населення України за 2012 рік. Демографічний щорічник / Державна служба статистики України. – К. : ТОВ “Август Трейд”, 2012. – 449 с.
5. Населення України. Трудова еміграція в Україні. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
6. Трудова міграція населення регіону: моногр. / В. Я. Брич, П. Г. Шушпанов. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 160.

7. Україна 2020: демографічний та міграційний виміри безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uipp.org.ua/uploads/news_message/at_file_uk/0070/43.pdf

8. 1,2 мільйона українців є трудовими мігрантами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2013/2013_05_31_2_uk.htm

УДК 331.105:331.522.4

Світлана Прохоровська

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ У РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

У статті розглядається роль інноваційних форм навчання у процесі розвитку трудового потенціалу. Запропоновано інноваційні методи щодо розвитку дистанційної форми навчання.

In the article the role of innovative forms of studies is examined in the process of development of labour potential. Offered innovative methods in relation to development of the controlled from distance form of studies.

Ключові слова: дистанційна освіта, інноваційні форми навчання, освіта, трудовий потенціал, розвиток трудового потенціалу.

Key words: controlled from distance education, innovative forms of studies, education, labour potential, development of labour potential.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Освіта та професійне навчання є важливим чинником, який забезпечує конкурентоспроможність працівника на ринку праці та є фундаментом людського розвитку загалом. Невідповідність системи освіти і професійного навчання вимогам сучасного ринку праці призвела до неефективної зайнятості та безробіття, зростання рівня бідності, міграції населення тощо. Внаслідок глобалізації економіки, переходу України до економіки знань існує потреба в інноваційних підходах щодо формування і розвитку трудового потенціалу, змісту вищої та професійної освіти, нових методів навчання, інтеграції навчальних закладів з роботодавцями тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Теоретичним і прикладним аспектам роді інноваційного навчання у процесі розвитку трудового потенціалу присвячені праці відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: О. Безнесюк, В. Брича, Б. Генкіна, О. Герасименко, О. Герцен, О. Грішнєвої, О. Перелігіної, І. Новаківського, І. Петрової, В. Петюха, Л. Семів, Л. Шаульської та ін.

У сучасних умовах потреба системного та комплексного дослідження ролі інноваційного навчання у процесі розвитку трудового потенціалу значно посилюється. Актуальність теми дослідження зумовлена суттєвими соціально-економічними та організаційними змінами в країні, а також підвищенням ролі трудового потенціалу як визначального національного капіталу, від розвитку якого залежить, перш за все, економічна могутність держави, рівень життя її населення і соціальний прогрес.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні освітні технології дають змогу підвищити ефективність організації навчального процесу та розвивати особистий потенціал людини праці. На ринку освітніх послуг в Україні, поряд з традиційним, використовується дистанційне навчання, яке з одного боку, спонукає до постійного оволодіння новими професіями (безперервне навчання), а з другого – потребує значної кількості висококваліфікованих працівників.

Водночас рівень і якість трудового потенціалу відіграють провідну роль у забезпеченні стабільності та конкурентоспроможності економіки країни, а також є основою життєзабезпечення і стабільності у суспільстві.

Науковці стверджують: якщо ситуація не зміниться, то у 2015 році потреби промисловості у кваліфікованих робітниках у більшості регіонів України задовольнятимуться лише на 30–37%. Водночас через трудову міграцію Україна втратила близько 3,5 мільйона осіб переважно молодого та середнього віку – найпродуктивнішої частини населення, і третина з них – кваліфіковані фахівці. Тому, на думку і науковців, і державних мужів у сфері розвитку трудового потенціалу України особливу увагу слід звернути на його якість, яка залежить від освітянської галузі. Освіта відтворює трудовий потенціал країни, і водночас – є одним з чинників модернізації економіки, її становлення на інноваційний фундамент.

Сучасні освітні технології дають змогу підвищити ефективність організації навчального процесу та розвивати особистий потенціал людини. На ринку освітніх послуг в Україні, поряд з традиційним, використовуються такі види навчання: дистанційне, відкрите, модульне. Активно поширюється сьогодні дистанційне навчання, яке викликане прискоренням темпів науково-технічного прогресу, що, з одного боку, спонукає до постійного оволодіння новими професіями (безперервне навчання), а з другого, потребує значної кількості висококваліфікованих працівників.

Розвиток дистанційної форми навчання (як і відкритої) зумовлений також меншою його вартістю порівняно з традиційними системами, адже в останній час держзамовлення в середньому по Україні становить близько 50%, а також його ефективності з позиції доступу до навчання. Вартість дистанційного навчання в Україні приблизно вдвічі менша, ніж по традиційній системі навчання, в той час як у деяких країнах (Індонезія, Корея, Туреччина) в університетах з дистанційною освітою вона складає 5-15 % від вартості навчання в інших університетах. Крім того, можливість зменшення плати за навчання визначається не тільки його вартістю, а й тими коштами, які навчальний заклад одержує з інших джерел, тобто один із шляхів зменшення плати – залучення додаткових коштів.

Для розвитку дистанційної форми навчання можна використовувати такі інноваційні методи: «кейсове навчання», «двічі по два», «синтез думок», «робота в парах», «пошук скарбів», «коло ідей», «мікрофон», «мозкова атака», «аналіз ситуацій», «рольові ігри», «займання позиції» та інші, які скеровані на підвищення ефективності процесу навчання та вимагають від викладачів та студентів (учнів, слухачів) розширених знань, сучасного мислення.

З метою забезпечення потреб особистості в оволодінні робітничою професією в Україні реалізується такий вид навчання, як відкрите професійно-технічне навчання на основі модульної технології, яке затверджене спільним наказом Міністерства праці та соціальної політики та Міністерства освіти і науки України «Про впровадження відкритого професійно-технічного навчання на основі модульної технології» від 09. 04. 2002 № 187/243.

Відкрите навчання впроваджується в навчальний процес з метою надання йому максимальної гнучкості, індивідуальності, безперервності, посилення його демократизації, задоволення потреб громадян у професійній підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації та може застосовуватись для тих категорій населення, які з різних причин не мають змоги бути охопленими стаціонарними формами. Тобто можна зробити висновок, що відкрите навчання (як і дистанційне), в своїй основі базується на використанні в ході навчального процесу нових інформаційних технологій і систем мультимедіа, крім того, містить методику модульної технології, що дає змогу більш виважено підійти до гнучкості навчального процесу і забезпечити максимальну ефективність професійного навчання та підвищення кваліфікації економічно активного населення.

Дистанційна освіта сьогодні (distance learning) є адекватною відповіддю на сучасним умовам. Серед американських ВНЗ 65% уже ввели дистанційне навчання в стратегію свого розвитку. Представники Гарвардського університету і Масачусетського технологічного інституту в травні 2012 р. оголосили про запуск спільного проекту дистанційного онлайн-навчання edX. На розвиток edX кожен з партнерів виділив по 30 мільйонів доларів. Нині до проекту долучилося ще 25 навчальних закладів з усього світу. Автори проекту планують залучити до навчання мільярд студентів. Також успішними проектами, що стартували в 2012 р., є Coursera та Udacity, що навчають сотні тисяч студентів. Обсяги фінансування проектів онлайннавчання різними країнами досягають десятків, сотень мільйонів доларів. Хоч сертифікати Coursera, EdX і Udacity не мають такого самого формалізованого значення, як диплом про освіту, більшість студентів та роботодавців вважає їх вагомим аргументом на ринку пра-

ці. Так, проєкт Udacity співпрацює з десятками компаній, готових прийняти на роботу найкращих студентів. Стрімкі темпи розвитку цих проєктів у найближчі кілька років можуть витіснити з ринку освіти значну частину навчальних закладів багатьох країн. У Росії теж заплановано розвиток аналогічних проєктів із залученням майже мільйона студентів.

Якість дистанційної освіти не поступається якості очної форми навчання, оскільки для підготовки дидактичних засобів залучається найкращий професорсько-викладацький персонал і використовуються найсучасніші навчально-методичні матеріали; передбачається введення спеціалізованого контролю якості дистанційної освіти на відповідність її сучасним освітнім стандартам.

Дистанційна освіта дає змогу опанувати курс навчання «без відриву від виробництва», тобто не витрачаючи часу і коштів на поїздки, не відриваючись від основної роботи; займатися в зручній для себе час, у зручному місці; застосовувати отримані знання відразу на практиці; підвищення творчого та інтелектуального потенціалу слухача, що одержує дистанційну освіту, за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, використання сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій, вміння самостійно приймати відповідальні рішення. Домінуючі її позитивні ознаки – висока технологічність і доступність, мобільність, можливість, забезпечити високу якість освіти, тобто реалізація засад відкритої освіти [2].

Введення повноцінного дистанційного навчання дасть змогу підвищити інноваційність ВНЗ, креативність його науково-педагогічного персоналу, сприятиме розвитку всіх форм навчання та підвищенню якості освіти відповідно до європейських стандартів.

Тепер в інформаційних суспільствах простежується тенденція переходу від технологічної форми навчання (дистанційної) до гуманістично-технологічної (відкритої). Відкрита освіта передбачає забезпечення будь-кому вільного доступу до ВНЗ без складання іспитів, без контролю за рівнем знань. А ще вільне планування навчання для кожного студента; можливість самостійно вибирати викладача, час, ритм і темп навчання. Вона не заперечує традиційного її вдосконалення.

Принцип максимальної доступності освітніх ресурсів фактично став стандартом діяльності провідних світових ВНЗ. Віртуальні факультети істотно змінюють вигляд сучасної вищої освіти. Аналітики вважають, що вже найближчим часом провідні університети матимуть змогу замість сотень тисяч студентів навчати десятки мільйонів з усіх країн світу. Стрімкі темпи розвитку цих проєктів у найближчі роки можуть витіснити з ринку освіти значну частину навчальних закладів багатьох країн.

Динамічний розвиток середовища функціонування суб'єктів ринку зумовлює зростання потреби у висококваліфікованому персоналі, адаптованому до змін та здатному продуктивно реалізовувати свій невикористаний потенціал. Це досягається завдяки «навчанням впродовж всього життя», що має на меті постійне оновлення знань, вмінь та навичок фахівців з використанням переваг, сформованими глобальними змінами інформатизації та комунікатизації [4].

Висновки. Вважаємо, що використання системи дистанційної освіти з найширшим використанням нових інтелектуальних та мережних інформаційних технологій, дасть змогу розвинути трудовий потенціал працівників та швидко, без значних затрат часу, людських та фінансових ресурсів підвищити їхній фахово-кваліфікаційний рівень.

Отже, забезпечити економіку кваліфікованими кадрами й збалансувати попит і пропозицію робочої сили на ринку праці з урахуванням пріоритетних напрямів розвитку української економіки можливо, лише об'єднавши і скоординувавши зусилля центральних і місцевих органів виконавчої влади, роботодавців та представників освітньої галузі.

Вважаємо, що розвиток соціального партнерства, залучення роботодавців у процес підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів, оновлення навчально-матеріальної бази навчальних закладів, а також оновлення змісту професійної освіти є надзвичайно важливим для сфери освіти, для її подальшого розвитку.

Література

1. Безнесюк О. О. Нові інформаційні технології навчання як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності № 1. – 2011.

2. Брич В. Я., Білоус Л. Й., Прохоровська С. А. Людський потенціал в економіці України: монографія / Заг. ред. д. е. н., проф. Брича В. Я. – Таля, 2012 – 368 с.

3. Герцен О. Інноваційні технології та методи навчання / О. Герцен. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/10470406/pedagogika/innovatsiyi_tehnologiyi_metodi_navchannya.

4. Новаківський І. І., Перелигіна О. В. Дистанційна освіта як ефективний інноваційний чинник підвищення рівня трудового потенціалу / О. В. Перелигіна, І. І. Новаківський, 2011. – 384 с.

УДК 331.108.2, 331.361

Галина Баб'як,
Юлія Бенцал

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ПЕРСОНАЛУ (БАНКІВСЬКА СИСТЕМА)

Розглянуто особливості організації навчання персоналу у країнах із ринковою економікою. Оцінено досягнення зарубіжного досвіду організації системи навчання персоналу з огляду на можливість їх використання в умовах України. Визначено основні напрями вдосконалення навчання співробітників у країні.

In the article the features of organization of studies of personnel are considered in countries with a market economy. Achievement of foreign experience of organization of the system of studies of personnel is appraised, taking into account possibility of their use in the conditions of Ukraine. Certainly basic directions of perfection of studies of employees in a country.

Ключові слова: персонал, організація навчання персоналу, ефективність навчання персоналу, кадровий менеджмент, управління професійними компетенціями персоналу.

Keywords: personnel, organization of studies of personnel, efficiency of studies of personnel, skilled management, management by professional jurisdictions of personnel.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У наш час Україна всіляко намагається інтегруватися в Європу. Це досить важливий крок, проте він ставить нові вимоги й до системи професійної освіти в країні. Постійний розвиток науки і техніки вимагає від сучасних працівників безперервного навчання, що є основою високої конкурентоспроможності підприємства на ринку.

Модернізується економіка, яка вимагає змін і у стратегіях компаній. Пристосування до цих нових умов змушує змінювати і систему кадрового менеджменту, і систему навчання, яка є частиною процесу управління персоналом. Ця проблема є дуже актуальною в сучасних фірмах, адже від них залежить ефективність діяльності нашої економіки в цілому. Впровадження системи навчання допомагає працівникам швидше пристосуватися до мінливих умов зовнішнього ринкового середовища і забезпечить конкурентоспроможність фірми. Тому вже кілька років розвивається тенденція до вкладення значних коштів у навчання працівників, бо лише кваліфікований та вмотивований працівник забезпечить організації стабільність та розвиток.

Нині в багатьох установах спостерігаємо одну і ту ж картину: зменшення витрат, пов'язаних з навчанням, відмова від тренінгів, звільнення працівників, що займаються організацією системи навчання. Всі ці дії мають негативне забарвлення і покликані економити. Зважаючи на це, актуальність даного дослідження є очевидною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Аналіз останніх досліджень показує, що одним з найважливіших елементів кадрового менеджменту є розвиток персоналу і навчання персоналу як його складова. Цю проблему досліджували в своїх працях Л. Балабанова, Е. Варламова, Н. Володіна, Т. Гірченко, О. Демченко, І. Заков, Т. Кір'ян, В. Козлов, П. Магура, О. Несторенко, Л. Новаковська, О. Сардак, В. Скакун, М. Яковенко та інші. Всі ці науковці сходяться до єдиної думки, що система професійного навчання є дуже важливим інструментом ефективного управління організацією.

У той же час, незважаючи на широкий спектр досліджень сучасних аспектів навчання персоналу, питання ефективності організації системи його навчання залишаються нерозкритими повною мірою.

Мета статті. Дослідження та оцінка можливостей використання зарубіжного досвіду навчання персоналу, а також вдосконалення організації системи навчання персоналу в українських фірмах, в т.ч. банківських установах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передові розвинені країни світу вже давно досліджують вплив навчання на продуктивність праці людини. У США було встановлено, що інвестиції в людський капітал через навчання підвищують продуктивність праці робочої сили. При збільшенні витрат на навчання на 10%, продуктивність праці зростає на 8,5%. Тому за кордоном на розвиток персоналу витрачають до 10% від фонду оплати праці. Навчання здійснюється зазвичай не рідше, як через кожні три роки. В Україні ж ситуація категорично різниться: витрати на навчання складають всього близько 2% фонду оплати праці, а періодичність підвищення кваліфікації становить в середньому 1 раз на 12 років.

Часто саме навчання персоналу стає для деяких країн їх конкурентною перевагою (наприклад, Японії, США, Франції). Тому детальніше розглянемо досвід ефективного навчання персоналу за кордоном.

У США розвиток персоналу фірми переважно здійснюється через безперервне навчання. Створюються корпоративні університети. Деякі з них змогли створити такий корпоративний університет, який навчає 126 тис. працівників, в якому налічується 3400 викладачів з різних країн світу [3, с. 15].

Тим часом у Японії надають перевагу колективній роботі та відповідальності, намагаються готувати працівника не вузького профілю, а такого, який буде фахівцем у декількох напрямках знань. У цій країні існує фонд страхування зайнятості, відрахування в який здійснюють роботодавці в розмірі 0,01% від фонду оплати праці. Саме з цього фонду і беруться кошти на розвиток працівників фірми [4, с. 33]. Такий же досвід навчання практикує Греція. Все навчання практично здійснюється на робочому місці (близько 80%). Порівнюючи Японію та США видно, що Японія витрачає на навчання працівників в три рази більше коштів. Тут кожен працівник в середньому на самоосвіту витрачає 8 годин на тиждень (половина навчання здійснюється в робочий час) [1, с. 31].

У Німеччині надають перевагу навчанню на робочому місці. Цікавим є такий факт: щоб працювати банку в Німеччині не потрібно диплома про профосвіту, лише хороше здоров'я і бажання працювати. Усім необхідним навичкам навчають просто на робочому місці. Такий досвід широко практикується. У нас теж досить таких спеціальностей, питання в тому, як все влаштувати технічно, щоб ефективність нового співробітника потім була високою.

Часто за кордоном т. зв. "новачків" на вакансії відбирають тільки з числа безробітних громадян. Кандидати проходять тримісячну підготовку за професіями на робочому місці. Впродовж усього цього терміну учням виплачується допомога з безробіття. Після проходження навчання з громадянами укладається трудовий договір на два роки. Якщо впродовж цього терміну працівник не має нарікань, з ним укладають трудовий договір на невизначений термін. Завдяки такій системі відбору та навчання в банках немає проблем з дисципліною і якістю виконання трудових обов'язків.

Для підвищення кваліфікації свого персоналу великі закордонні фірми створюють внутрішні навчальні центри. Те ж саме в принципі роблять і наші деякі вітчизняні фірми. Різниця в тому, що "у них" при цьому оцінюється віддача від кожної вкладеної "копійки", а "у нас" – ні. "У них" навчають з певною метою, а "у нас" часто аби вчити [2, с. 15].

Для реалізації деяких цільових навчальних проектів залучаються зовнішні провайдери – експерти у певних галузях. Так часто роблять в банках Італії при реалізації проекту навчання керівників.

Що ж до оцінки ефективності вкладень, то на відміну від німців, італійці розглядають навчання як безумовні інвестиції, які завжди корисні фірмі. Зараз на основі успішного досвіду розроблені електронні курси, завдяки їм менеджери можуть навчатися і підвищувати свою кваліфікацію, не виходячи з кабінетів.

У перспективі навчання та підвищення кваліфікації персоналу в фірмах відбуватиметься за комп'ютерними іграми. Серйозні віртуальні забавки вже зараз можуть скласти

конкуренцію традиційним системам кадрового тренінгу. На думку аналітиків, вони не тільки знижують витрати на “живі” курси підготовки.

Серйозні навчальні комп’ютерні ігри спеціально створюються під конкретні завдання і цілі організації.

Їх можна порівняти з освітніми програмами для школярів і студентів. Навчальні ігри відтворюють ситуацію, моделюють реальність і вимагають прийняття негайних рішень. Від правильних дій співробітників в справжньому житті може нерідко залежати доля всього банку.

В Україні професійна підготовка персоналу проводиться, в основному, великими компаніями. Але тенденція до створення систем професійної підготовки і безперервного системного навчання та розвитку персоналу малих і середніх компаній яскраво простежується, особливо в інформатиці та комунікаціях. Тому є достатньо тверде припущення, що дана ситуація незабаром зміниться, бо у найближчому майбутньому на ринку праці буде складно знайти достатню кількість фахівців, здатних ефективно працювати в нових економічних реаліях, тому єдиний вихід – готувати кадри самим.

Саме з цією метою керівництво багатьох великих компаній прийшло до твердої впевненості, що хоча робота в напрямку професійної підготовки та навчання персоналу потребує масштабних інвестицій, всі витрати “сторицею окупляться в майбутньому”.

Крім того, організована система професійної підготовки персоналу в корпоративних центрах, дуже схожа на американський досвід, який досить ефективний в управлінні професійними компетенціями персоналу. На наш погляд, сучасним українським компаніям було б дуже корисно для оптимізації діяльності власної системи підготовки персоналу, більш докладно вивчити роботу зарубіжних корпоративних університетів.

Проблема використання досвіду, накопиченого зарубіжними фірмами в галузі менеджменту, в останні роки стала особливо актуальною. В Україні традиційно ведуться суперечки, чи використовувати їй досвід Заходу чи йти власним шляхом. Однозначної відповіді на це питання не існує. Ймовірно, варто в розумних співвідношеннях використовувати обидві стратегії.

Однак не викликає сумніву той факт, що світовий досвід розвитку персоналу необхідно ретельно вивчати. Без розуміння результатів, накопичених на даний момент вже досвідченими фахівцями в галузі управління персоналом, створення своєї власної сучасної системи управління розвитком персоналу фірми просто неможливе.

Висновки. Звичайно ж, в Україні існує і власний досвід, про нього також не варто забувати. Однак, цей досвід трохи не схожий на зарубіжний через певні соціальні, економічні, політичні ситуації, в яких довгі роки перебувала українська держава.

Однією із стратегічних цілей сучасних українських фірм та організацій повинна стати – навчити керівників займатися власним розвитком і максимально ефективно управляти розвитком своїх підлеглих. Для цього необхідно: створити систему навчання менеджерів всіх рівнів; вони мають мати чітке уявлення про реалізовані стратегії, включаючи стратегію щодо розвитку персоналу як ключового ресурсу організації; уявляти собі, які власні здібності, а також навички та вміння персоналу варто розвивати для досягнення стійких конкурентних переваг; побудувати струнку систему заохочень і покарань, спрямовану на розвиток персоналу в потрібному для організації напрямку; мати керівників вищої та середньої ланки, зацікавлених як у розвитку персоналу, так і у власному; бути готовими до створення системи впровадження та інтеграції результатів навчання в існуючі бізнес-процеси.

Література

1. Глинский Б. О японском опыте управления / Б. О. Глинский // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 4. – С. 31.
2. Жариков Ю. Н. К вопросу о развитии персонала на предприятиях Германии / Ю.Н. Жариков // Управление персоналом. – 2004. – № 5. – С. 12-14.
3. Коновалова В. Г. Мировые тенденции обучения и развития персонала и ситуация в России / В. Г. Коновалова // Кадровик. – 2008. – № 9 – С. 15.

4. Нестеренко О. М. Шляхи вдосконалення професійного розвитку персоналу на підприємстві / О. М. Нестеренко // Вісник економіки, транспорту і промисловості. – 2010. – № 30. – С. 87-88.

5. Овчинников Д. Л. О системе управления персоналом в современной Японии / Д. Л. Овчинников // Актуальные проблемы соврем. науки. – 2007. – №4. – С. 33-34.

УДК 330.5

Ярослав Штокало

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА РИНКУ ПРАЦІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

У статті розглянуто концептуальні засади поширення ринкової економіки як сучасного середовища трансформації ринку праці та її впливу на рівень життя населення.

Ключові слова: трансформація ринку праці, рівень життя населення, проблеми зайнятості, приховане безробіття, центри зайнятості.

In the article conceptual principles of distribution of market economy are considered as a modern environment of transformation of labour-market and his influence on the standard of living of population.

Keywords: transformation of labour-market, standard of living of population, problem of employment, hidden unemployment, centers of employment.

Окреслення проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Умови в яких відбуваються трансформація національного ринку праці далеко не однозначні. Тому актуальним є їх виділення, класифікація та обґрунтування, особливо в контексті впливу на рівень життя населення. Система життєдіяльності суспільства є настільки складною, що вичленити лише один напрямок розвитку якісних змін, при розгляді питання покращення рівня життя населення, реально неможливо. Тому розгляд умов трансформації ми пов'язуємо із загальними тенденціями та проблемами трансформації суспільства в цілому і окремих сфер суспільного життя зокрема. Перш, ніж розглянути взаємодію та взаємозалежність ринку праці і рівня життя населення з умовами, що їх трансформують, слід керуватися насамперед тим, що саме поняття “умови” – це середовище, в якому існують, розвиваються певні процеси та явища. Таке тлумачення умов свідчить про їх широке розуміння. Вони проектується на трансформаційні процеси, які відбуваються в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальними питаннями трансформаційних процесів займаються такі вчені, як О. Алимов, Д. Богиня, В. Геєць, В. Горбатенко, М. Долішній, В. Куценко, І. Лукінов, В. Мандибура та ін. Проблеми трансформації ринку праці піднімалися рядом вчених, зокрема, С. Бандуром, В. Герасимчуком, Т. Заяць, Г. Купаловою, В.Онікієнком, Проте вимагає дослідження природа виникнення самих трансформаційних процесів, виділення умов (соціально-економічних, соціально-психологічних, політичних, організаційно-правових), в яких ці процеси відбуваються. Основні трансформаційні процеси відбуваються в умовах зміни відносин власності, тому на особливу увагу заслуговує питання виникнення деформацій відносин власності.

Умови закладають основу для трансформації ринку праці і рівня життя населення, окреслюють шляхи і форми регулювання ринку праці та підвищення рівня життя населення.

Метою статті є виявлення та обґрунтування концептуальних засад трансформації ринку праці в ринковій економіці і його вплив на рівень життя населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сукупність головних причин низької ефективності трансформаційних процесів на ринку праці окреслила суперечливий процес ринкових перетворень в Україні. Повною мірою це стосується сфери трудової діяльності, проблеми зайнятості населення. Формування ринку праці виявилось в центрі не тільки економічних, а й соціально-політичних процесів.

У сучасних умовах доволі відчутний зв'язок між бідністю і відсутністю роботи. Адже, коли людина не має джерела отримання прибутку, то вона позбавлена можливості задовольнити свої потреби. Тому опиняється перед необхідністю звертатися до держави за соціальною підтримкою. Шлях же до подолання бідності пролягає через зайнятість населення. Попит і пропозицію на робочу силу завжди диктує ринок праці. Впливати на ситуацію, яка тут складається, покликана державна соціально-економічна політика. Вона задає тон у визначенні загальнонаціональних пріоритетів і визначає загальні орієнтири для розв'язання загальнонаціональних проблем ринку праці.

Процеси в сфері зайнятості впливають на стабільність у країні та життєвий рівень. Соціальна напруженість у суспільстві і загроза виникнення конфліктів різного рівня значною мірою визначаються саме станом різних груп населення на ринку праці. Причини виникнення трансформацій на ринку праці мають загальноекономічний характер. Головними з них є:

- нераціональна структура економіки;
- зовнішньоекономічні чинники;
- фінансова та цінова нестабільність;
- не конкурентоспроможність продукції;
- низька інвестиційна активність;
- низький рівень заробітної плати і соціальних трансфертів.

Це – причини загального порядку, внаслідок яких конкретні негативні явища в сфері зайнятості набувають конфліктного характеру. Важко визначити всі ці явища й оцінити всебічно негативні наслідки їх загострення на ринку праці. До найбільш негативних можуть бути віднесені такі:

- значний приплив робочої сили на фіксований ринок праці;
- збільшення масштабів прихованого безробіття і неконтрольований перехід його у відкриту форму;
- збільшення часткового безробіття при відсутності механізму соціальних компенсацій;
- збільшення тривалості періоду безробіття, перехід його в хронічну форму;
- дефіцит коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття для проведення збалансованої політики на ринку праці;
- загострення проблеми зайнятості для груп ризику, перш за все жінок з дітьми і молоді;
- зубожіння населення внаслідок тривалого безробіття, сімейного безробіття, тривалого часткового безробіття.

Усі ці проблеми мають комплексний характер. Деформації ринку праці в одній з ланок викликають інші суміжні негативні процеси. Наприклад, надмірне навантаження на службу зайнятості веде до збільшення часу пошуку роботи і тривалості перебування в стані безробіття, підриває сімейний бюджет, ще більше загострює проблему зайнятості для найбільш вразливих верств населення.

Трансформаційні процеси на сучасному ринку праці характеризують певні особливості. Слід виокремити структурні зміни в економіці, які призвели до безробіття структурного характеру. Через що виникають складні проблеми трудоресурсного маневру, налагодження паралельно з масштабною санацією підприємств компенсаційних процесів у сфері зайнятості. На це є ряд причин:

- недостатній розвиток приватного сектора економіки, котрий за своєю природою зацікавлений у вивільненні непотрібної робочої сили та ефективному використанні тієї, що залишилася;
- зростання безробіття стримує глибока криза в інвестиційному комплексі;
- не можна не рахуватися з помітним скороченням інтенсивності використання праці і засобів виробництва.

З іншого боку, масштабні структурні зміни супроводжуються погіршенням матеріального становища населення. Питання в тому: скільки часу і які запобіжні заходи можна вжити? Загальновідомо, що науково-технічне переоснащення виробничих потужностей приводить до оптимізації чисельності персоналу, змін у характері праці. В Україні ці процеси супроводжуються тим, що нагромадився певний потенціал робочих місць, які не функціонують

через не завантаженість промислових потужностей, зменшення попиту на продукцію. З певним періодом слід очікувати різкого вивільнення зайнятих у традиційних вітчизняних галузях – вугільній, чорній металургії, деревообробці. Разом з тим, вже зростає попит на робочі руки у сфері послуг, переробній промисловості. У майбутньому необхідно сподіватися прискореного розвитку саме цих галузей і збільшення кількості зайнятих у них.

Особливість розвитку ринку праці на сучасному етапі полягає в колосальному відриві реальної ціни робочої сили від її природного рівня. Це явище є найпотужнішим гальмом розвитку національного ринку праці та економіки загалом. Професійність як сукупність певних якісних характеристик робочої сили є середньоєвропейською, тобто доволі високою, тоді, як її ціна є настільки низькою, що змушує висококваліфіковану робочу силу до пошуків робочого місця за кордоном, де вона рідко функціонує згідно зі своїм фаховим рівнем. Отже, відбувається втрата колосальних коштів на підготовку робочої сили. Мала потужність національного роботодавця, а звідси – низька ємність попиту на робочу силу. Звичайно, якщо вести мову про офіційний рівень безробіття, що майже в 10 разів більший від попиту на робочу силу, то відчутним стає низька активність вітчизняних товаровиробників.

Неймовірно мала гнучкість попиту і пропозиції робочої сили. Ця особливість пояснюється вкрай малою часткою заробітної плати в обсягах доходу домашніх господарств. При незначній величині цієї частки ринок дуже слабо реагує на її динаміку.

Розвиток трансформаційного безробіття пов'язаний з кризовими процесами в економіці – природними супутниками переходу від однієї економічної системи до іншої і розраховують як суму прихованого, циклічного, структурного безробіття та вимушених трудових мігрантів. Специфіка його полягає в тому, що воно об'єднує в певний історичний проміжок часу кілька видів безробіття, здавалося б різних за суттю, проте однакових за характером виникнення: внаслідок трансформацій економічних систем. Характерним є його зародження ще в інерційному ринку праці, коли починає проявлятися безробіття у зв'язку із запровадженням структурних реформ і виникає трудова міграція.

Багаторічна хронічна хвороба – приховане безробіття, чому сприяє доволі часто ним же обумовлений дефіцит робочої сили, – триває. Приховане безробіття має дві форми: офіційну, котра відображена в офіційній статистиці через реєстрацію осіб, які знаходились в адміністративних відпустках і працювали в режимі неповного робочого дня, та неофіційну, котра включає працівників, які шукають роботу самостійно, не реєструючись у центрах зайнятості, та надлишкову внутрівиробничу кількість працівників. Все ж основним чинником тут є низька ефективність організації виробництва і праці. Аналогічно діє також подальше послаблення стимулюючої ролі заробітної плати, незнання реальних потреб у робочій силі при можливих змінах у техніці, технології, організації та стимулюванні виробництва на підприємствах, у галузях і регіонах.

Методи протидії трансформаційному безробіттю передбачають такі заходи:

- послідовне, виважене, зрозуміле для всього загалу проведення структурних перетворень;
- приведення ціни робочої сили до середньоєвропейських стандартів;
- оптимізація галузевої і територіальної структури зайнятості населення;
- ефективне завершення приватизаційних процесів, з огляду на їх економічну доцільність і суспільну значимість;
- збільшення місткості ринку праці через створення робочих місць у сфері інформаційних, наукомістких, ресурсозберігаючих технологій;
- проведення попередньої професійної перепідготовки працівників, які підлягають звільненню з певних економічних причин.

Особливою характеристикою національного ринку праці є експорт робочої сили. Більше 7 млн. наших громадян емігрували в пошуках роботи за кордон. Хтось легально, а більшість – нелегально. Експорт робочої сили – ознака сучасних реалій, характерних для слабо розвинених країн.

По-перше, маятникові мігранти за кордон податків за місцем проживання не платять, тоді як члени їх сімей користуються інфраструктурою, що утримується власне за рахунок податків.

По-друге, закордонна трудова міграція поглинає найбільш дієздатну частину трудових ресурсів, передусім молодь.

По-третє, відсутність міждержавних угод, що захищали б інтереси мігрантів, веде до надмірного здешевлення робочої сили.

По-четверте, тривалий час сім'ї залишаються неповними, що позначається як на вихованні дітей, так і на міцності шлюбів.

По-п'яте, відбувається руйнація якісної сторони трудового потенціалу, передусім у частині його кваліфікаційно-професійних характеристик, адже попит на робочу силу за кордоном обмежується роботами вкрай низької кваліфікації, котрі місцеві жителі виконувати не бажають.

В умовах ринкових трансформаційних перетворень на плечі науки лягає важливе завдання – визначення принципів і методів регуляторного впливу на ринок праці через комплексне напрацювання найдоцільніших методологічних підходів.

Таким чином, будь-який дисбаланс, що виникає на ринку праці, якщо його своєчасно не локалізувати, набуває тенденції до збільшення, охоплюючи всю систему зайнятості населення і зумовлює посилення соціальної напруженості. Для нашої держави вкрай необхідним стало вирішення завдань, пов'язаних зі створенням якісно нової ситуації на ринку праці, характерної високим рівнем соціальної захищеності працівників, підвищенням зарплати до рівня, достатнього для відтворення робочої сили.

Для територій, що характеризуються економічною депресією, демографічною кризою, регіональні програми зайнятості мають містити, насамперед, активні антикризові заходи, важелі впливу на кон'юнктуру місцевого ринку праці, осередки локалізації структурних диспропорцій в економіці та прихованого безробіття і тіньової зайнятості.

Індустріально розвинені області здатні виживати самостійно, можуть самі створювати умови для коригування потоків робочої сили через гнучку та мобільну систему професійної профпідготовки та перепідготовки кадрів на замовлення перспективних виробництв. Сфера ж малого бізнесу потребує комплексу заходів стимулювання попиту на робочу силу завдяки інвестиціям, залученню всіх можливостей для додаткового стимулювання розвитку підприємства.

Вихід на якісно вищий рівень регулювання процесами на ринку праці мусить враховувати суттєві економічні реалії сучасності: кризу платежів, низьку купівельну спроможність широких верств населення, слабку фінансову дисципліну. Без такого врахування немислиме забезпечення співзвучних ситуації регулятивних кроків і неможливо добитися суттєвих змін у сфері зайнятості, у забезпеченні повнокровного функціонування ринку праці.

Отже, у контексті сказаного можна виділити такі основні положення ефективності трансформаційного ринку праці:

- політика трансформаційного ринку праці повинна будуватись на принципах системності, цілеспрямованості, пріоритетності, прозорості;

- завдання, методи, напрямки, форми реалізації державної політики зайнятості мають враховувати нераціональну структуру економіки, слабкий зв'язок економічної політики з реальним станом і тенденціями розвитку ринку праці;

- всі заходи політики трансформаційного ринку праці повинні мати чітко виражений антикризовий характер;

- кроки органів державної влади й управління спрямовуються на те, щоб економічно активне населення задовольняло свої життєві потреби за рахунок ефективної та високопродуктивної трудової діяльності. Тому рішення владних структур мають бути прозорими, послідовними, зрозумілими для людей, спрямованими на розв'язання соціальних проблем територій, зростання рівня доходів населення, забезпечення його продуктивними робочими місцями;

- напрацювання нормативно-правового механізму проводити з наданням усім суб'єктам господарювання всіх форм власності однакових прав і можливостей для проведення заходів з оптимізації процесів використання робочої сили та створення робочих місць.

Висновки. Використання вище перерахованих положень здатне не тільки сприяти виробленню справді ефективної політики трансформаційного ринку праці, досягти взаємозв'язку та узгодження між окремими її напрямками, пов'язавши систему заходів у спіль-

ний, цілісний і комплексний механізм, а й сприятиме забезпеченню соціальної пріоритетності змін, що відбуваються в реальному секторі економіки.

Література

1. Системні вади ринку праці та пріоритети його реформування : Аналіт. доп. / О. М. Пищуліна, О. П. Коваль, О. О. Кочемировська; за ред. Я. А. Жаліла. - К. : НІСД, 2010. – 72 с.
2. Соціальні індикатори рівня життя населення. Стат. збірник / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2013. – 205 с.
3. Соціальні пріоритети ринку праці: методологія, практика, шляхи забезпечення / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. В. Онікієнко та ін. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 261 с.

УДК 331.102.344 (477)

Петро Бабій

СОЦІАЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ РОБОЧИХ МІСЦЬ У ДІЯЛЬНОСТІ КОМПАНІЙ УКРАЇНИ

Розглянуто процес інтелектуалізації робочих місць на підприємствах. Визначено основні проблеми пов'язані з якістю підготовки кадрів. Взято до уваги досвід зарубіжних країн, що полягає у збільшенні місткості інтелектуальної складової у трудовій діяльності. З'ясовано, що для розвитку вітчизняних компаній основним критерієм є не власність, а знання та освіта.

The process of intellectualization of jobs in manufacturing. The main problems related to the quality of training. In foreign countries, the intellectual component plays an important role in the labor force. In the development of domestic companies is not the main criterion of ownership, and knowledge and education.

Ключові слова: соціальний ефект, інтелектуалізація праці, інтенсифікатор, зайнятість

Keywords: social effect, intellectualization of labor, intensifiers, employment

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. На етапі формування нового суспільства, що ґрунтується на знаннях, в якому добробут визначається сучасними технологіями та інноваційним потенціалом виникає необхідність інтелектуалізації праці на робочому місці. Новаторська діяльність вітчизняних компаній зумовлює трансформації у якісному змісті праці, спонукає до нових функцій у трудовій діяльності, прогресивного розвитку творчих здібностей персоналу. Окрім економічного ефекту нині керівники мають свідомо дбати про соціальний ефект, що дасть змогу частково запобігти шкідливим умовам праці та вирішення абсолютно нецікавих завдань. Це змінить складову та якість праці, де виробничий персонал виконуватиме більшою мірою контролюючі функції інтелектуального характеру, а меншою – займатиметься фізичною діяльністю.

Метою статті є обґрунтування необхідності інтелектуалізації робочих місць з ціллю використання у виробничій діяльності вітчизняних компаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В економічній літературі [1] інтелектуалізацію праці трактують як збільшення питомої ваги розумових функцій (управління, контроль, налагодження) в структурі трудових зусиль працівника на основі науково-технічного прогресу, підвищення кваліфікаційного та культурно-освітнього рівня трудящих. В. Прошак та С. Калинюк у своїх працях [2; 3] відзначають постійне зростання ролі знань та інформації в розвитку господарської діяльності і необхідність створення в процесі праці елементу креативності, винахідливості, освіченості та таланту, тобто інтелектуальної складової. Вчені В. Іноземцев [4] та Й. Шумпетер [5] важливу

роль відводять питанням аналізу еволюційних процесів суспільства, переходу від одного технологічного способу виробництва до іншого, змін в характері засобів праці, інформаційних складових цих процесів, кількісних моделей еволюційної динаміки, які відбуваються в системі виробництва та умовами прогресу соціально-економічного розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтелектуалізація праці як економічна категорія є не одним із виробничих факторів, а засобом, що якісно підвищує продуктивність, сприяє зародженню та впровадженню нових ідей, тобто є тільки інтенсифікатором. У нинішніх реаліях менеджери компаній прагнуть домогтися підвищення ефективності інтелектуальної праці, де інтелект виражає внутрішні складові професійної діяльності індивідуума.

Інтелектуальна діяльність [6, с. 16; 7, с. 25] характеризує внутрішні процеси (засоби та способи мислення) людського розуму, які створюють функціональний механізм, елементи котрого розташовані у послідовному порядку та відповідають зворотнім видам професійної діяльності. Інтелектуальна праця включає в себе такі складові, як творчу (природні здібності, талант, натхнення, винахідливість), наукову (дослідження, аналіз, діагностика, апробація), практичну (досвід, навички, вміння), та новаторську (інстинкт, інтуїція, ризик). Автор вважає, що процес інтелектуалізації праці – це формування, накопичення та використання інтелектуальних здібностей і можливостей персоналу, підвищення їх вагомості, що можуть застосовуватися при необхідності у вигляді професійних та загальноосвітніх знань для миттєвого прийняття управлінських рішень нестандартного типу в момент постановки великої кількості завдань різного характеру з метою налагодження нормальної трудової діяльності колективу чи індивідуума. Використання нових технологій, науково-технічного забезпечення зумовлює соціально-економічний розвиток українських компаній.

Початок ХХІ століття став переломним періодом переходу від економіки, ґрунтованої на фізичній праці, до нової – економіки знань. Процес інтелектуалізації праці торкається багатьох країн світового масштабу, де він має індивідуальні підходи. На Україні, яка знаходиться у кризовій ситуації, налагодження гармонії між інтелектуалізацією праці та формуванням зайнятості відбувається досить гостро, що має негативні наслідки для суспільства. Досі владою здійснювалася не просто антиінтелектуалізація праці, але й нищилася сама система зайнятості, що спричиняло розвиток тіньового сектору праці. Це було свідомою запорукою зниження вітчизняного виробництва, надлишку висококваліфікованого персоналу, породження масового безробіття, що вело до морального та фізичного знищення інтелектуального капіталу, деградації суспільства, занепаду компаній, розвалу держави. Зараз необхідно державну політику спрямувати на розвиток трудових ресурсів.

У результаті трудових відносин працівники проявляють розуміння вагомості виробничо-господарської діяльності компанії, де виникають зв'язки між робочими місцями та їх соціальне значення у технологічному процесі. Процес інтелектуалізації суспільної праці має регулюватися державою. Ринок праці повинен поступово витіснити некваліфіковану робочу силу, яка не підлягає “оновленню”, тобто не здатна до підвищення професійного рівня за допомогою навчання й перекваліфікації. В той же час, потрібно проводити підготовку трудових ресурсів, як у системі традиційної освіти, так і в подальшій професійній підготовці кадрів.

Сьогодні розвинуті країни приділяють значну увагу освіті. Інвестиції є ефективнішими у створенні робочої сили аніж у високорентабельній виробництва. У вітчизняній практиці відслідковуються прояви занепаду у системі освіти. Україна, враховуючи внутрішню ситуацію у державі має ставити перед собою пріоритетне завдання – збільшення фінансування освіти як конвертування коштів в індивідуальний капітал. Це передуватиме збільшенню кількості фахівців на підприємствах та галузях, які примножать частку творчості у виробничо-господарській діяльності. Гострою проблемою вітчизняної професійної освіти є не дефіцит чи надлишок підготовлених кадрів, а якість їх підготовки. Якість знань, на яких базується освіта, формує інтелектуальність. Тому вища освіта потребує глобального переоснащення та модернізації, що є стратегічним завданням, вирішення якого має привести у відповідність до сучасних потреб економіки систему підготовки кадрів [8].

У процесі інтелектуалізації праці, що є трудомісткою та тривалою у часі, проходить підготовка виробничого персоналу, що надалі призводить до підвищення психічних вимог, збільшення пенсійного віку робітників та зниження фізичних показників їх здоров'я. Врахо-

вуючи особливості підготовки кваліфікованого працівника з боку витрат, то вигідніше зберегти та відновити здоров'я, розвинути психофізіологічний стан підготовлених фахівців, ніж вкладати кошти у підготовку нових [9].

При забезпеченні інтелектуалізації праці робочих місць у діяльності вітчизняних компаній слід враховувати культурні якості персоналу – адаптивність (прагнення до стабілізації, виключення непередбачених ситуацій) та ініціативність (прагнення до успіху, вміння прогресувати ідеї, знаходити шляхи їх реалізації). На процес інтелектуалізації, окрім здібностей індивідуума, мають вплив новітня техніка й технології.

Необхідність здійснення функцій інтелектуальної праці в діяльності підприємств потребує від працівників високого рівня інтелекту, вмінь, професійних та загальноосвітніх знань. Тому значення освіти зростає при формуванні фахівців інтелектуальної праці та під час освоєння і впровадження нової техніки й розробки інноваційних технологій на робочих місцях, що є соціальною необхідністю для працівників і забезпечить економічний розвиток підприємства.

У державах-лідерах на професії із місткістю інтелектуальної праці припадає основний приріст зайнятості. Завдяки особливому характеру техніко-виробничої організації праці та інформаційному забезпеченню, їх трудова діяльність поступово переміщується зі спеціально створених компаній в індивідуальні помешкання працівників.

Недавній поділ працівників на так званих “світлих комірців” та “сірих рукавиць”, сьогодні вже є недостатнім, бо формується нова категорія, яка отримала назву “золотих голів” за вміння реалізовувати свої інтелектуальні здібності у системі виробничих відносин із застосуванням ініціативи та творчості.

В новому домінуючому класі головним критерієм є вже не власність, а знання і рівень освіти. Вищий менеджмент і інвестори все більшою мірою розділяють частину своєї влади з творцями інтелектуальної власності, чиї знання й ідеї є двигуном високотехнологічного інформаційного суспільства. Тому не дивно, що в деяких галузях права на інтелектуальну власність стають навіть важливішими за фінанси [10].

Висновки. Отже, у результаті нашого дослідження можна зробити висновок, що вплив інтелектуалізації праці на виробничо-господарську діяльність вітчизняних компаній проявляється у підвищенні ролі та якості людського фактору, зміні трудових відносин у робочих колективах. Інтелектуалізація діяльності, виступає необхідним етапом у розвитку теорії і практики управління підприємством, в основу якої покладено інтелектуальну активність, що підвищує ефективність функціонування всіх вкладених ресурсів. Тільки інтелектуалізація праці, що носить глобальний характер розвитку виробничих та наукових відносин, має виступати основним параметром у напрямку інтеграції України до ЄС.

Література

1. Словник іншомовних слів Мельничука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL.: <http://slovopedia.org.ua/42/53382/283038.html>
2. Прошак В. В. Інтелектуальний потенціал України в умовах ринкової трансформації економіки: Автореферат дисертації на здобуття наукового звання кандидата економічних наук: 08.01.01 (В. В.Прошак) Львівський національний університет ім. І. Франка, - Л., 2002 – 21 с.
3. Каленюк І. С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку. – К.: ТОВ "Кадри", 2001. – 326 с.
4. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспектива. – М.: Логос, 2000.
5. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982.
6. Бабій П. С. Фінансове стимулювання інтелектуальної діяльності як чинник інноваційних процесів / П. С. Бабій та ін. // Збірник тез доповідей міжнародної конференції “Наука і сучасність: виклики глобалізації”. – Київ: Центр наукових публікацій, 2013. – С. 15-18.

7. Бабій П. С. Особливості створення інтелектуальних продуктів /П. С. Бабій, С. В. Бабій // Кримський економічний вісник. Науковий журнал №1 (08). Ч.1. – Сімферополь: Гельветика, 2014. – С. 25-27.
8. Інтелектуалізація праці як чинник стійкого економічного зростання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – URL.: http://www.econa.at.ua/Vypusk_4/kryvoshey.pdf
9. Разумов А. Н. // Здоровье здорового человека. Научные основы восстановительной медицины / Под ред. А. Н. Разумова, В. И. Покровского. – М., 2007. – С. 9-14.
10. Інтелектуалізація праці. Освіта та професійні компетенції працівника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – URL.: <http://webkonspect.com/?room=profile&id=737&labelid=13781>

**ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ЧИННИКИ РИЗИКУ**

Досліджено чинники ризику здоров'я населення через оцінку причин смертності, захворюваності та поширення хвороб у Тернопільській області. Основна увага при цьому приділена хворобам, показники захворюваності яких та смертності від яких є більшими за середньоукраїнські. Тобто виявлені специфічні особливості смертності та захворюваності в області. Виділено низку детермінант, які можуть визначати здоров'я населення досліджуваного регіону. Розраховані індекси низки соціально-економічних показників, що характеризують детермінанти здоров'я в Тернопільській області. Визначені деякі напрямки усунення основних чинників ризику для здоров'я населення Тернопільщини.

This article explores the risk factors through health assessment of causes of death, incidence and spread of disease in the Ternopol region. The main attention is paid to the disease, which incidence and which is higher than the national average. That revealed specific features of mortality and morbidity in the region. Allocated a number of determinants that can determine the health of the population studied region. The author designed a number of indices of socio-economic indicators characterizing the determinants of health in the Ternopil region. The main areas to address the major risk factors for health Ternopil.

Ключові слова: хвороба, смертність, захворюваність та поширення хвороб

Keywords: disease, mortality, incidence and spread of disease.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Здоров'я є ключовим аспектом життєдіяльності як окремої особистості, так і суспільства у цілому. Його рівень є індикатором соціально-економічного розвитку з одного боку, з іншого – власне соціально-економічні суттєво позначаються на формуванні здоров'я, його стані та динаміці. Ефективне управління здоров'ям потребує зниження чинників ризику для населення та основних детермінант.

Чинники ризику для здоров'я є різних типів. Одні мають безпосередній вплив на ймовірність ушкодження, хвороби чи смертності. Прикладом цього може бути порушення техніки безпеки: на робочому місці, при керуванні автомобілем (зокрема, непристібнутий пасок безпеки чи розмова мобільним телефоном). Інші є частиною складних причинно-наслідкових зв'язків. Наприклад, споживання жирної їжі протягом тривалого періоду може викликати, як варіант, високий рівень холестерину та призвести до атеросклерозу і смерті від інсульту. Більшість чинників ризику мають причинено-наслідковий зв'язок, розуміння якого може зменшити ймовірність їх наслідків для здоров'я. Однак є чинники ризику, які повністю уникнути неможливо – це, як правило, генетичні чи демографічні чинники ризику. Перші, взагалі не піддаються регулюванню. Другі, за умов регулювання детермінант здоров'я, насамперед соціально-економічних, можуть бути пом'якшені. Різниця у смертності по вікових та статевих групах різних країн, різниця в очікуваній тривалості життя та інших показниках є яскравим тому підтвердженням.

Детермінанти здоров'я перебувають в основі суспільства та в кінцевому підсумку формують здоров'я людини і населення у цілому. Їх можна розглядати як причини причин поганого здоров'я

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Здоров'я в українській науці та практиці досліджується як спеціалістами-медиками, так й соціологами та економістами. Чинники ризику для здоров'я розглядаються у працях вчених: Ю. Вороненка, О. Грішнєвої, І. Курило, Н. Левчук, Е. Лібанової, О. Любінець, О. Макарової, А. Нагорної, Н. Рингач, Т. Підвисоцької, О. Семенюк, Г. Слабкого, Н. Фогт, Л. Чепелевської та ін. Переважно ці дослідження проводяться в контексті громадського здоров'я.

Детермінованість здоров'я, у розумінні концепції «здоров'я населення» досліджується недостатньо, хоча власне цей напрямок є найпрогресивнішим для розстановки пріоритетів стратегії та політики у галузі охорони здоров'я.

Метою статті є з'ясування основних детермінант та чинників ризику здоров'я населення Тернопільської області на основі розрахунку індексів смертності, захворюваності та поширеності хвороб.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я чинники, які впливають на здоров'я мають таке співвідношення: соціальні – 50%, біологічні – 20%, антропогенні – 20%, медичне обслуговування – 10%.

Власне тому соціальним чинникам (детермінантам) за останні роки приділяється усе більше уваги. Серед нових досліджень у цьому напрямку є концепція «здоров'я населення», яка вивчає детермінанти здоров'я, у першу чергу соціальні, з метою їх покращення. Це дозволяє попередити хвороби або запобігти їм на ранніх стадіях. Загалом сучасні концепції здоров'я ґрунтуються на принципах салютогенезу, концепції, яка відштовхується від розуміння того, чому за однакових умов одні люди залишаються здоровими, а інші – хворими¹. Тобто актуальними та прогресивними є позитивні підходи, що досліджують не хворобу та її наслідки, а здоров'я.

На нашу думку, є три групи детермінант, які діють на здоров'я населення: контекстуальні (глобальні, суспільно-політичні), структурні (інституційні, соціальні, економічні, демографічні та інші, що носять загальний характер) та проксимальні (конкретизовані соціальні, економічні, культурні, демографічні та інші, що діють на індивідуальному рівні). Перші та частково другі не регулюються на обласному рівні, але безумовно впливають на здоров'я населення. Мало того, вони є основою формування детермінант проксимального рівня. Для оцінки детермінант і чинників ризику здоров'я населення на регіональному рівні необхідно насамперед визначити індекси показників здоров'я для даного регіону, які покажуть, наскільки рівень здоров'я населення відрізняється від середнього по країні. Це дозволить конкретизувати проблеми із здоров'ям в даному регіоні, виявити причини існуючих ризиків та можливості їх уникнення.

Загальні показники здоров'я населення Тернопільської області є дещо кращими за загальноукраїнські. Зокрема загальний коефіцієнт смертності в області становив у 2013 році 13,7‰, що менше від аналогічного загальноукраїнського показника на 0,8 пункта. Менше у Тернопільській області й дитяча смертність. Причому це один із не багатьох показників, динаміка якого за останні десятиріччя сприятлива.

Те, що Тернопільська область має не найгірші показники в Україні, підтверджує опитування населення. Зокрема, вибіркове опитування домогосподарств з метою самооцінки стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги, яке Державна служба статистики України і Головне управління статистики у Тернопільській області здійснили у жовтні 2013 року, показало, що 63,4 % населення оцінює рівень свого здоров'я як добрий, 26,1% як задовільний та лише 10,5% – як поганий. Однак з іншого боку, аналіз окремих показників здоров'я області свідчить про те, що існує негативна тенденція: зростає як первинна захворюваність, так і поширення хвороб. Регіон повільно, але впевнено рухається у когорту тих регіонів, де стан здоров'я є незадовільним.

Практично за усіма причинами смертності на Тернопільщині показники менше за середньоукраїнські, крім смертності від ішемічної хвороби серця та хвороб органів дихання (рисунки 1 і 2). При цьому поширеність ішемічної хвороби та кількість уперше виявлених випадків захворюваності на неї у 2013 р. в Тернопільській області у два рази менше ніж в Україні: 10605,0 та 899,6 на 100000 осіб відповідно (в Україні – 24113,8 та 1599,5). Така невідповідність між захворюваністю та смертністю на ішемічну хворобу в області скоріше свідчить не про підвищенні ризику соціального чи фізичного середовища, а про низьку профілактику та лікування ішемічної хвороби, несвоєчасність надання першої медичної допомоги (через несвоєчасне звернення пацієнта або віддаленість від лікувального закладу) в області (*біомедичні чинники ризику*). Профілактика даного захворювання має включати з одного боку, заходи впливу на індивідуальну поведінку, спрямовану на виключення поведінкових чинників ризику (незбалансоване харчування, надмірне споживання алкоголю тощо), а з іншого боку – формування потужної медичної бази, яка б дозволяла надавати у повному обсязі своєчасну допомогу хворим.

¹ На відміну від патогенезу, який досліджує етимологію походження хвороби.

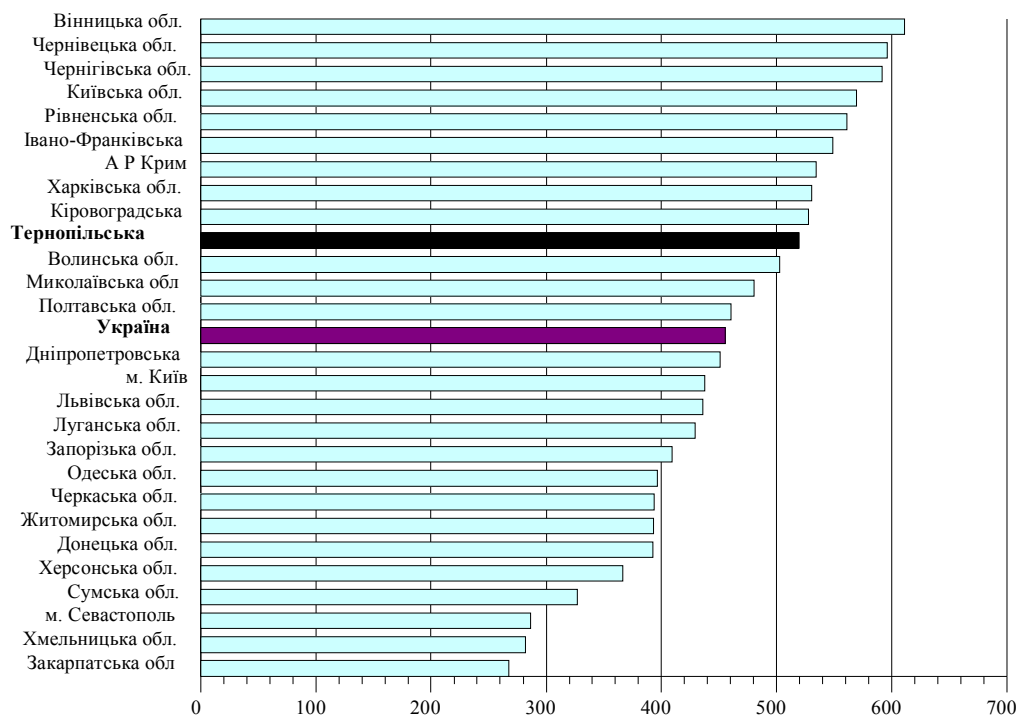

Рис. 1. Смертність від ішемічної хвороби серця у 2012 р., на 100000 осіб¹

Смертність від органів дихання в області взагалі одна із найвищих в Україні – індекс 1,55 (вище тільки у Волинській області). При цьому захворюваність та поширеність хвороб на органи дихання також дещо вищі за середньоукраїнські (рисунок 3). Тобто різниця між індексами смертності та захворюваності на органи дихання не суттєва, порівняно з ішемічною хворобою серця. Крім цього понад 2/3 померлих від хвороб органів дихання – це населення старше 75 років, що свідчить радше про вікові, а не про поведінкові, соціальні чи інші чинники ризику. Важливіше визначити детермінанти та чинники ризику для здоров'я у вікових групах до 70 років, що потребує окремого дослідження.

Як первинна захворюваність, так і поширеність хвороб на Тернопільщині зростає. Загальний рівень захворюваності (уперше зареєстрованих випадків) на Тернопільщині дещо нижчий ніж в Україні на 2% (671,4 осіб в розрахунку на 1000 населення у 2013 р.). При цьому порівняно із 1995 роком первинна захворюваність зросла на 32%, а поширеність хвороб – на 23% (рисунок 4).

Також варто зауважити, що з 2004 по 2013 р. в Тернопільській області захворюваність за багатьма класами зростала швидшими темпами, ніж в Україні. Більше ніж на 10% зросла захворюваність на хвороби ендокринної (12%), сечостатевої системи (12%), нервової системи (11%), на новоутворення (10%). У той же час у середньому в Україні лише за одним класом хвороб захворюваність зростала більш як на 10% – це новоутворення (13%).

Незважаючи на те, що в Тернопільській області захворюваність нижча за загальноукраїнську, спостерігається негативна тенденція до їх зближення. Якщо у 2004 р. індекс захворюваності в Тернопільській області становив 0,907, то у 2013 він дорівнював майже одиниці – 0,987. З одного боку це пов'язано із незначним зменшенням загальноукраїнського рівня захворюваності, з іншого – зростанням цього рівня на Тернопільщині.

Найвищий індекс захворюваності у Тернопільській області серед хвороб ендокринної системи (1,50) (див. рисунок 3). Високий серед хвороб шкіри та підшкірної клітковини (1,14), нервової системи (1,13) та розладів психіки та поведінки (1,09). Ще вищі індикатори хвороб серед працездатного населення. Так, індекс захворюваності ендокринної системи становить 1,62; нервової системи – 1,27; розладів психіки та поведінки – 1,21. Чому, власне, ці хвороби?

¹ За даними Центру медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України

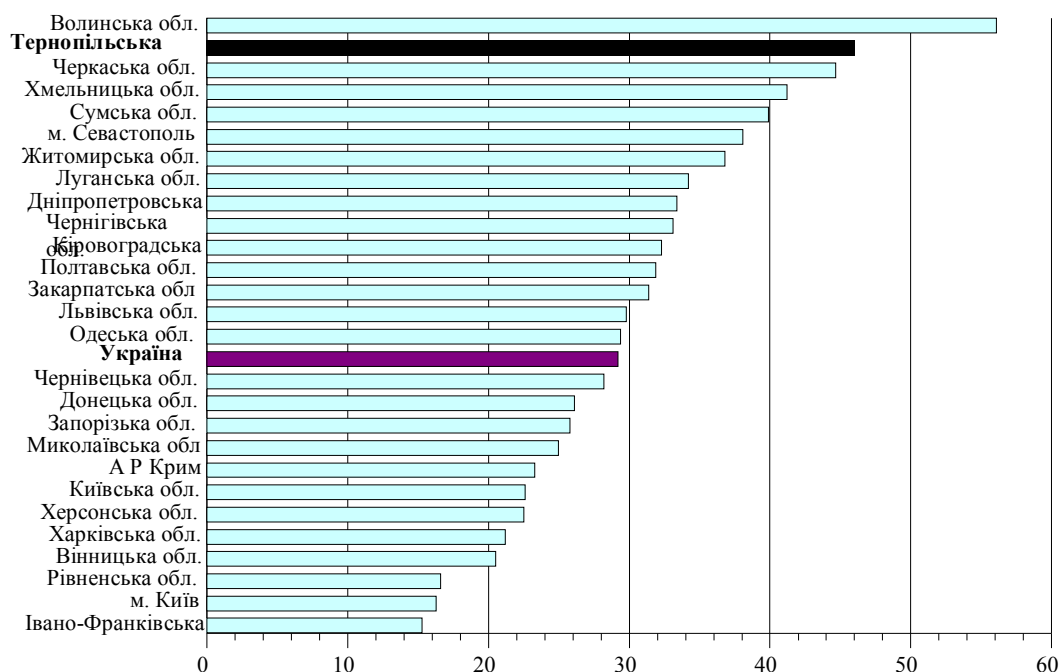

Рис. 2. Смертність від хвороб органів дихання у 2012 році, на 100000 осіб¹

Доведено, що до основних соціальних чинників ризику хвороб ендокринної системи є надмірна вага, куріння, низька фізична активність. Для Тернопільської області не характерний, порівняно із іншими регіонами України, високий рівень куріння. Відтак основними чинниками виникнення хвороб ендокринної системи є надмірна вага і низька фізична активність. Зокрема індекс ожиріння населення області становив у 2013 р. 1,42. Антисанітарні побутові умови, несприятлива екологічна ситуація також впливають на частоту виникнення захворювання. Дуже високим серед хвороб ендокринної системи є індекс захворюваності на дифузний зоб (I ступеня – 2,67; II-III ступеня – 1,71). Дану хворобу пов'язують із впливом одноманітного і неповноцінного харчування. Основним же детермінантом виникнення хвороби є дефіцит йоду, білків і вітамінів в їжі. Як відомо Тернопільська область входить до зони із зниженим вмістом йоду у воді та ґрунті. Однак, виходячи з того, що показники захворюваності залишаються високими, заходи, які вживаються (обов'язкове йодування солі та використання її не тільки в домашніх умовах, але й в харчовій промисловості) є недостатніми.

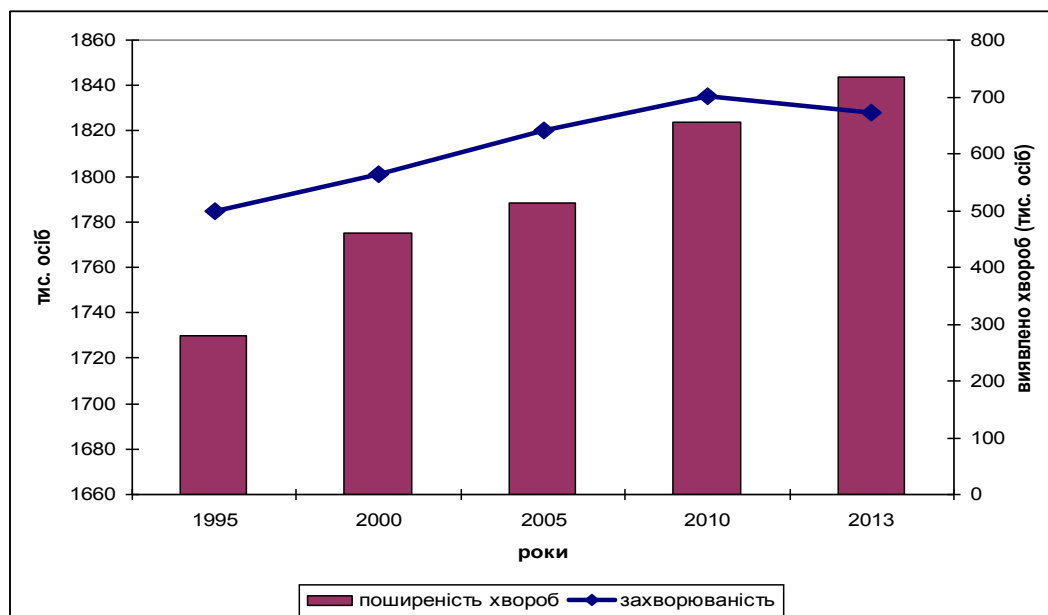

Рис. 4. Поширеність хвороб і захворюваність в Тернопільській області, тис. осіб [4; 5]

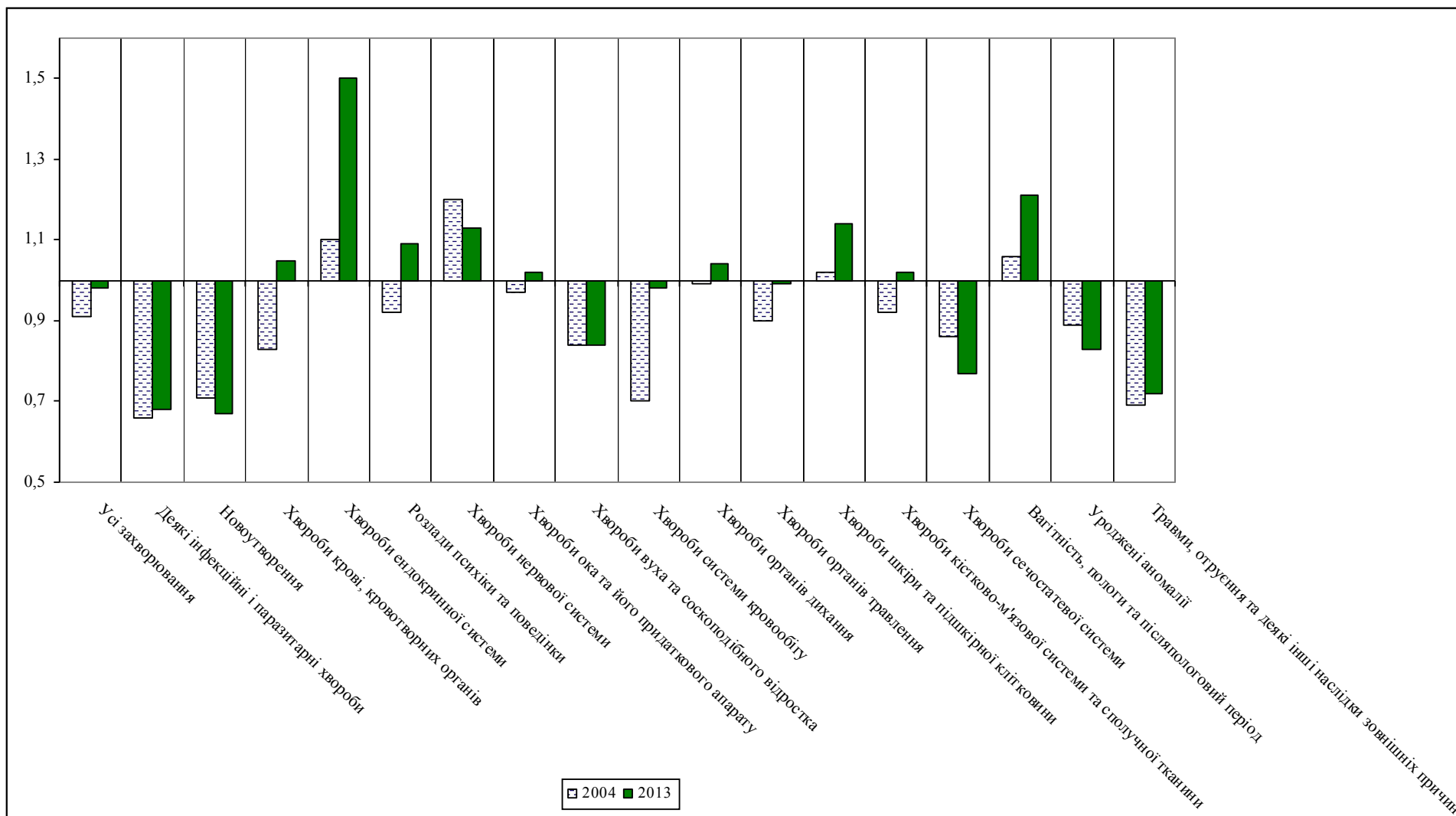

Рис. 3. Індеси захворюваності за класами хвороб у Тернопільській області^{1,2}

¹ До середньоукраїнських показників

² Складено автором на даними Центру медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України

Оснoву профілактики, запобігання хвороби дифузного зобу є поінформованість населення у необхідності споживання продуктів, що містять підвищений вміст йоду. Останні роки соціологічні дослідження з приводу отримання інформації щодо обізнаності населення з проблеми йододефіциту в Україні не проводились. По завершенню Державної програми профілактики йодної недостатності у населення на 2002-2005 роки нових державних програм не було. У 2004 р. 20% жінок, тобто, кожна п'ята, нічого не знали про йододефіцит [3]. У даному випадку важливу роль у попередженні даної хвороби могли би відіграти такі заходи як: ширше використання йодованої солі для виробництва продуктів харчування; реклама продуктів, що містить йод; виділення окремої теми у курсі «основи охорони здоров'я» для школярів тощо.

Основними соціальними чинниками ризику хвороб нервової системи є: професійна діяльність; хронічні захворювання внутрішніх органів і хребта; гострий стрес, хронічні психоемоційні навантаження; порушення режиму праці та відпочинку: відсутність вихідних, відпусток; інтоксикації: зловживання алкоголем, куріння, наркотики. Усі перераховані ризики є в області протягом останніх десятиліть. Разом з тим, це стосується практично усього українського населення. Однак дослідження одного із перерахованих чинників – зловживання алкоголем, виявило дуже несприятливу тенденцію. У той час, коли по Україні рівень поширеності алкоголізму і алкогольних психозів за останні роки знижується, у Тернопільській області він стрімко зростає (рисунок 5). Якщо у 1990 р. він становив 1030 випадків на 100000 осіб, то у 2013 він вже становив 1205 випадків. Тому необхідні комплексні заходи щодо подолання цієї ситуації. Результатом цього є те, що індекс поширеності алкоголізму і алкогольних психозів в області наближається до 1,00, тобто до середньоукраїнського показника (рисунок 6).

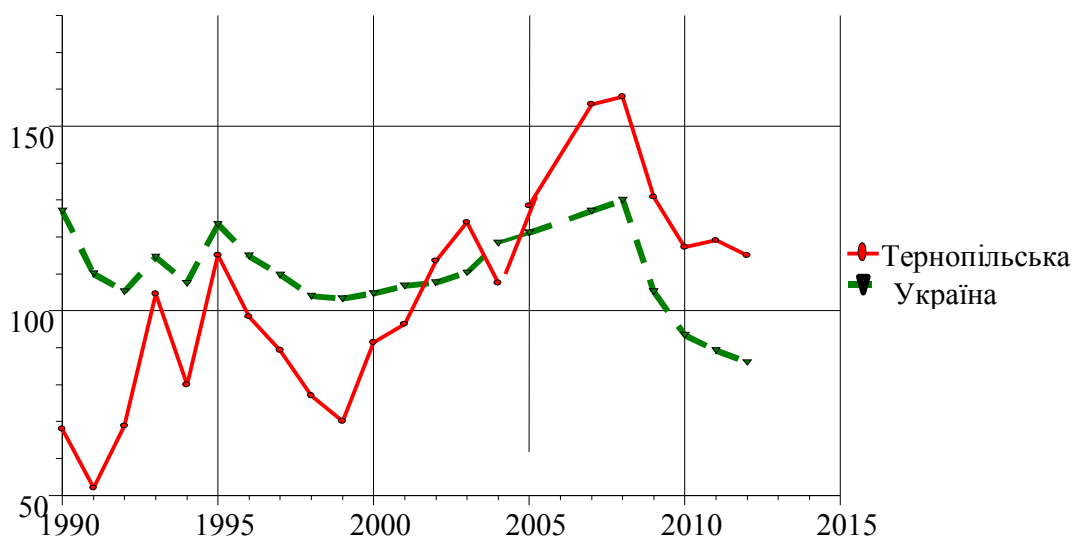

Рис. 5. Нові випадки алкоголізму і алкогольних психозів в Україні та Тернопільській області на 100000 осіб⁶

⁶ За даними Центру медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України

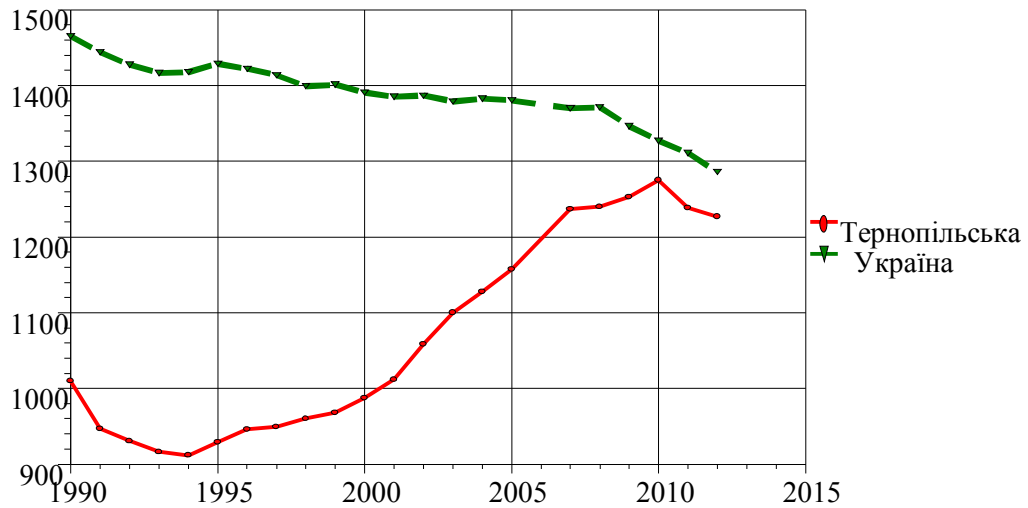

Рис. 6. Поширеність алкоголізму і алкогольних психозів в Україні та Тернопільській області на 100000 осіб⁷

Зазначені соціальні ризики хвороб нервової системи, особливо інтоксикації є актуальними й для захворювань, пов'язаних із розладами психіки, рівень яких в Тернопільській області також високий (індекс – 1,25), а темпи зростання за останні 9 років є найбільшими серед усіх хвороб.

Ризики здоров'я не виникають самі по собі, вони продукуються детермінантами різного рівня та неоднакової тривалості дії. Спектр дії детермінант достатньо широкий. Як ми вже зазначали, є детермінанти, які впливають на здоров'я населення усєї країни. Деякі з них діють повсюдно незалежно від регіону (наприклад інституційні), інші – характерні лише для окремих регіонів. Регіональна специфіка відбивається на структурі детермінант. Наприклад, у регіонах із значним промисловим виробництвом, особливо за наявності підприємств теплоенергетики чи хімічної промисловості вагомим місцем будуть займати екологічні детермінанти, у той час як для іншого регіону вони не відіграватимуть важливого значення. З'ясування ж структури і ступеня впливу детермінант в регіональному аспекті є принциповим, адже має служити основою для формування програм з охорони здоров'я.

Специфіка Тернопільської області у цьому контексті визначена за індексним методом шляхом порівняння низки соціально-економічних показників в області із середніми по Україні. Це дає можливість встановити наскільки позитивної чи негативної дії детермінант на здоров'я населення. Кожний показник за яким розраховується індекс "представляє" певні детермінанти. Розрахунки зазначених індексів представлені в таблиці 2. Ми свідомо зосередили увагу на показниках, які мають відношення до соціально-економічних детермінант, тому що власне вони більшою мірою визначають здоров'я населення у регіональному розрізі. У той час як, скажімо, біологічні детермінанти практично однаково впливають на здоров'я населення усєї країни.

Аналіз розрахованих індексів свідчить про те, що більшість із них є більше 1, а відтак детермінанти, які вони представляють є більш несприятливими для здоров'я населення області, ніж у середньому по країні. Зокрема індекс безробіття за методологією МОП більше за одиницю на 0,31 пункти, а рівень зареєстрованого безробіття (українська методика) на 0,39 пункти. До того ж індекс безробіття населення за методологією МОП стабільно зростає. Усе це свідчить про те, що безробіття є вагомим чинником ризику для здоров'я населення області. Підтверджує цей висновок й індекс рівня вимушеної і неповної зайнятості, який також вище одиниці на 0,31 пункти.

⁷ За даними Центру медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України

Детермінанти здоров'я та індекси соціально-економічних показників, що їх характеризують у Тернопільській області^{8,9}

№ з/п	Детермінанти здоров'я	Показники	2000	2005	2010	2012
1	Ринок праці	Безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15–70 років	1,10	1,19	1,30	1,31
		Рівень зареєстрованого безробіття	1,65	2,12	1,30	1,39
		Рівень вимушеної неповної зайнятості	0,75	1,67	1,24	1,31
2	Дохід	Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників	0,59	0,69	0,74	0,72
		Наявний дохід населення	... ¹⁰	...	0,75	0,73
		Частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму	...	1,22	1,97	2,33
		Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму	...	1,18	1,83	2,22
3	Продовольча безпека	Енергетична цінність у спожитих продуктах харчування в домогосподарствах	...	0,94	0,97	0,98
4	Житлові умови	Забезпеченість населення житлом (у середньому на одну особу)	0,97	0,99	0,98	0,99
5	Розвиток у дитячому та підлітковому віці	Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами (у відсотках до кількості дітей відповідного віку)	0,70	0,73	0,80	0,86
		Питома вага дітей, які перебували влітку у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, у загальній кількості дітей 7–16 років	0,35	1,16	0,54	0,67
6	Освіта	Рівень освіти (чисельність осіб з вищою освітою на 1000 осіб)	0,85¹¹	0,92¹²
7	Корупція та кримінал	Рівень злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 1000 населення)	0,46	0,48	0,45	0,41
8	Медичне обслуговування	Вартість ліжко-дня на медикаменти	0,32	0,30
		Вартість ліжко-дня на харчування	0,28	0,26
		Забезпеченість населення лікарями усіх спеціальностей	1,02	1,02	1,06	1,08
		Забезпеченість населення середнім медичним персоналом	0,99	1,03	1,10	1,11
		Забезпеченість населення лікарськими лікарняними ліжками	0,98	0,96	0,96	1,00

Як зазначає багато дослідників одним із ключових детермінант здоров'я є дохід. Усі розраховані індекси, які можуть характеризувати дохід в області є несприятливими. Особливо це стосується індексу частки населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму. Цей показник у Тернопільській області більше ніж в Україні у 2,3 раза. Суттєво відрізняються від середньо українських показників такі показники як середньомісячна номінальна заробітна плата працівників (індекс 0,72)¹³ та наявні доходи населення (індекс 0,73)¹. Дохід відіграє важливу роль у формуванні

⁸ До середньоукраїнських показників

⁹ Розраховано за даними Державної служби статистики України

¹⁰ Дані відсутні

¹¹ За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року

¹² За даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств департаментом обстежень домогосподарств Держкомстату України.

¹³ Позитивний результат у даному випадку має бути більше одиниці.

середовища проживання: житлові умови, харчування, освіта, можливості оздоровлення, профілактика захворювань, лікування їх наслідків. Останнє особливо актуально враховуючи показники сучасного фінансування системи охорони здоров'я в Україні. Тому, як свідчать дані офіційної статистики, дохід має бути чинником ризику для здоров'я населення Тернопільської області. Однак враховуючи той факт, що значна частина доходів домогосподарств регіону формується за рахунок трудових мігрантів, обсяги фінансування яких офіційною статистикою не обліковуються висновки з цього приводу робити передчасно. Необхідно додаткові соціологічні обстеження, які мають більш точно встановити зв'язок між рівнем доходу та здоров'ям населення. Це є одним з завдань подальших досліджень.

Продовольча безпека не є чинником ризику для здоров'я населення області. Станом на 2013 рік забезпечення продуктами харчування є достатнім. Інше питання – це структура споживання: за видами продуктів, їх складом (білки, жири, вуглеводи) та енергетичною цінністю. Індекс енергетичної цінності у спожитих продуктах харчування в домогосподарствах Тернопільської області майже дорівнює одиниці. Це означає, що сам показник відповідає середньоукраїнському рівню. Однак склад спожитих продуктів відрізняється від норми, за якою співвідношення між білками, жирами та вуглеводами має складати 1:1:4. У Тернопільській області воно інше – 0,8:1,5:4. Тобто населення недостатньо споживає білків та надмірно жирів, що є ризиком виникнення багато хвороб, насамперед серцево-судинної системи та ожиріння. Така ситуація обумовлена сукупністю детермінант: соціально-економічними та поведінковими.

Важливим детермінантом здоров'я є розвиток дітей у ранньому та підлітковому віці, власне у цей період розвитку людини закладаються фізичні та поведінкові основи здоров'я, які потім проявляються протягом усього її життя. Перелік показників оцінки даного детермінанта може бути широкий. Нами підраховано індекс охоплення дітей дошкільними навчальними закладами (у відсотках до кількості дітей відповідного віку), індекс – 0,86¹ та питомої ваги дітей, які перебували влітку у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, у загальній кількості дітей 7–16 років, індекс – 0,67¹⁴ (за 2012 рік, див. таблицю 2). Це лише один з аспектів розвитку дітей та підлітків у плані здоров'я. Тому остаточні висновки робити не можна, але той факт, що зазначені показники є суттєво гіршими з середньоукраїнські залишається.

Одним із ключових детермінант є освіта. Рівень освіти характеризується насамперед показниками письменності та часткою осіб з вищою освітою серед дорослого населення. Письменність як в області, так і в Україні у цілому близька до 100 %, що є позитивним детермінантом для здоров'я. Також в Україні значна частина населення має вищу освіту (29,9%), що є високим показником у світі. Облік розподілу населення за рівнем освіти в Україні проводиться тільки під час перепису, який останній раз був у 2001 році. Тоді Тернопільська область за цим показником відставала від середньо українського (індекс – 0,85). Як змінилась ситуація зараз можна визначити методом обстежень домогосподарств. Враховуючі дані вибіркового обстеження умов життя домогосподарств департаментом обстежень домогосподарств Держкомстату України індекс рівня освіти у Тернопільській області від 2001 року зріс до 0,92. Можливо виникне питання: «Чи взагалі вища освіта є детермінантом здоров'я?». Розрахунок кореляційної залежності між часткою осіб із повною вищою освітою серед населення віком від 16 до 60 років та рівнем смертності осіб у цьому ж віці по районах Тернопільської області дав позитивні результати. Чим нижче рівень освіти – тим більше передчасна смертність та навпаки (критичне значення коефіцієнта Пірсона $r_{\text{крит}} = 0,824$, рівень значимості = $p = 0,00$) (рисунок 7). При цьому кореляцію між рівнем освіти та захворюваності не виявлено. Є два аспекти, пов'язані із взаємозв'язком "освіта – здоров'я". Перший, полягає у тому що населення із низьким рівнем освіти працює здебільшого фізично в гірших, порівняно із особами із вищою освітою, умовах праці, нижчою оплатою праці. Це накладає свій відбиток на їх здоров'я. Інший аспект пов'язаний із тим, що більш високий рівень освіти, як правило, дозволяє людині краще розумітись на власному здоров'ї та уникати різних ризиків.

Криміногенна ситуація в Тернопільській області значно краще, ніж в Україні в цілому, що є позитивним для здоров'я.

¹⁴ Позитивний результат у даному випадку має бути більше одиниці.

Останній досліджуваний детермінант – медичне обслуговування. Тут є низка протиріч. З одного боку, область добре забезпечена лікарями та медичним персоналом, а з іншого – організація їх діяльності та особливо розподіл за районами викликає багато запитань. Область добре забезпечена лікарняними ліжками, але виникають питання щодо їх якості, фінансового та технічного забезпечення. Фінансове забезпечення – це окрема болюча тема. Вартість одного ліжко-дня на медикаменти та харчування не витримує критики у цілому в Україні. У Тернопільській же області вона просто мізерна (у 2013 р. вартість одного ліжко-дня на медикаменти складає 11,12 грн., а вартість ліжко-дня харчування – 7,77 грн.). Такий стан справ у медичній галузі не може позитивно позначати на здоров'ї. Однак стан медичного обслуговування та його вплив на здоров'я потребують окремого розгляду.

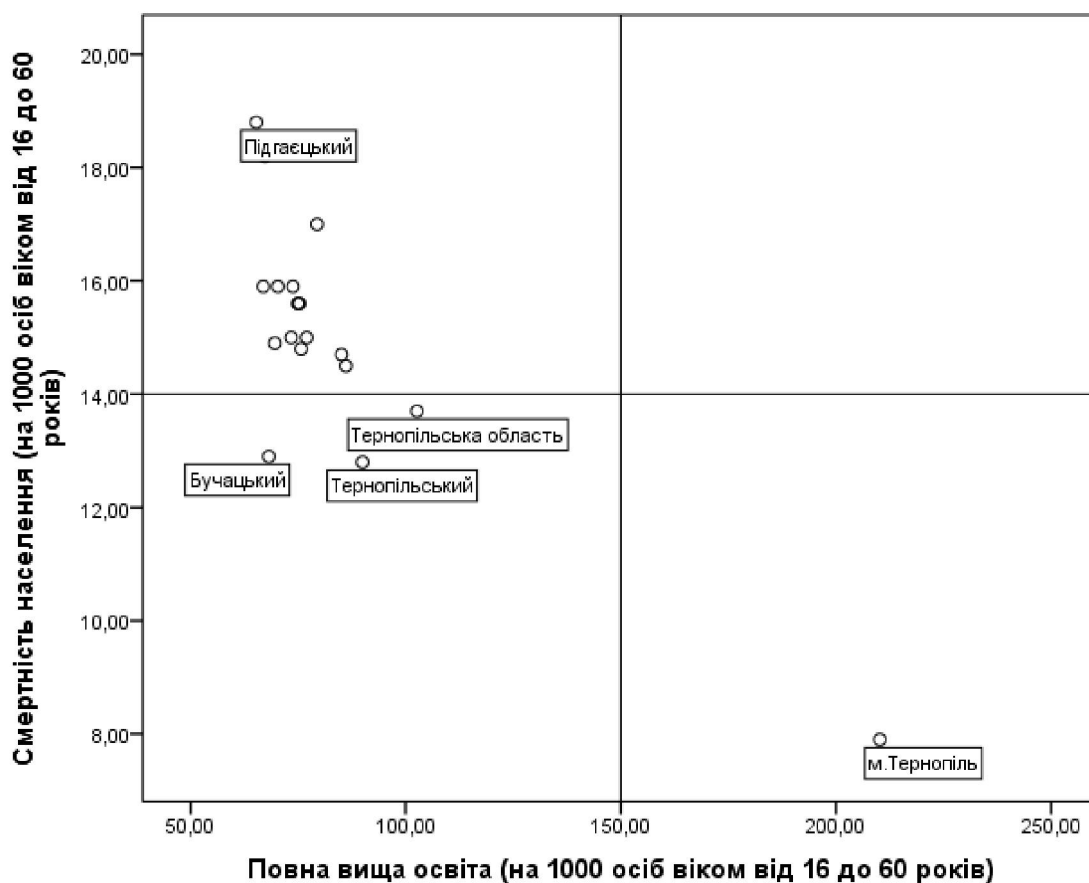

Рис. 7. Діаграма розсіяння смертності та частки осіб із повною вищою освітою у віці від 16 до 60 років по районах Тернопільської області

Висновки. Проведений аналіз стану здоров'я населення Тернопільської області, його детермінант та чинників ризику дозволяє зробити висновки про те, що більшість показників здоров'я є кращими за середньоукраїнськи, з одного боку. З іншого – практично усі показники щороку погіршуються, у результаті чого уже в найближчі роки область може перейти у когорту регіонів із незадовільними показниками здоров'я. Основними ризиками, з якими стикається населення Тернопільщини стосовно свого здоров'я є надмірне споживання алкоголю та незбалансоване харчування (поведінкові ризики); надмірна вага та ожиріння, високий кров'яний тиск (біомедичні ризики); бідність, безробіття, політична та економічна криза (соціально-економічні ризики), йододифіцит (чинник фізичного середовища). Додаткового дослідження потребують такі чинники ризику як демографічні (стать та вік) та чинник фізичного середовища (агломераційний), які не увійшли в рамки даного дослідження. Найпроблемнішими є зростання споживання алкоголю та бідність серед населення.

В основі існуючих ризиків лежать такі досліджувані низка детермінант, які мають різний ступінь та тривалість впливу на здоров'я Тернопільської області. Розрахунок індексів соціально-економічних показників, які характеризують ці детермінанти засвідчив, що біль-

шість з них мають негативну дію, зокрема ринок праці, дохід, розвиток у дитячому та підлітковому віці, освіта, медичне обслуговування. Не має занадто негативного впливу на здоров'я корупція та криміногенна ситуація, які мають низькі показники по області та продовольча безпека і житлові умови, показники яких в області відповідають середньо українським.

Література

1. Відповіді на питання з реформування медичного обслуговування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/reform_answers.html
2. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2013 році: Статистичний бюлетень. [Текст]. – К.: ДССУ, 2014. – 92 с.
3. Кравченко В. І., Ткачук Л. А., Турчин В. І. та ін. Споживання йодованих продуктів та стан йодної забезпеченості населення України [Текст] // Доповіді національної академії наук України. – 2005. – №10. – С. 188-194.
4. Основні показники стану здоров'я населення та ресурсів охорони здоров'я Тернопільської області за 2012: Довідник [Текст] // Гол. ред. М. М. Бортняк. – Тернопіль: Інформаційно-аналітичний центр медичної статистики, 2012. – 127 с.
5. Основні показники стану здоров'я населення та ресурсів охорони здоров'я Тернопільської області за 2013 рік: Довідник [Текст] // Гол. ред. Р. Я. Мостовий. – Тернопіль: Інформаційно-аналітичний центр медичної статистики, 2013. – 127 с.
6. Прохоров Б. Б. Состояние здоровья населения России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rus-stat.ru/stat/9941998_5.pdf.
7. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2013 року): Статистичний бюлетень [Текст] // Відпов. за випуск Дахим О. Я. – Тернопіль: ГУС Тернопільської області, 2014. – 34 с.
8. Томилин С. А. Демография и социальная гигиена [Текст] / С. А. Томилин – М.: Статистика, 1973. – 269 с.
9. Шушпанов Д. Г. Здоров'я населення регіону в умовах реформування системи охорони здоров'я // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. Науковий журнал. – Тернопіль: Економічна думка: ТНЕУ, 2013. – Вип. 18. – С. 146-155.
10. Reproductive health [Electronic resource]. – Access mode: http://www.who.int/topics/reproductive_health/en/
11. Country comparison: death rate [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2066rank.html>.

УДК 338.465

Роман Ціщук

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ СОЦІАЛЬНИМИ БЛАГАМИ ТА ПОСЛУГАМИ

Охарактеризовано сутність та роль соціальних благ та послуг у забезпеченні життєдіяльності домогосподарств України. Визначено основні індикатори, які відображають рівень забезпечення населення соціальними благами та послугами. Проаналізовано тенденції динаміки та регіональні особливості їх доступності домогосподарствам. Виявлено проблеми в цій сфері, на сучасному етапі. Запропоновано заходи, які сприятимуть розвитку соціальної інфраструктури.

The essence and role of public welfares and services in providing vital activity of households in Ukraine are characterized. The main indicators which depict the level of providing the population with public welfares and services are defined. Trends of their dynamics and regional peculiarities of accessibility of households are analyzed. The present-day problems in this sphere are pointed out. The measures which can promote the development of the social infrastructure are suggested.

Ключові слова: домогосподарства, соціальні блага та послуги, соціальна інфраструктура, соціалізація, об'єкт соціальної сфери, соціально-економічний розвиток, державний сектор, інституційне середовище.

Key words: households, public welfares and services, social infrastructure, socialization, object of social sphere, social and economic development, state sector, institutional surrounding.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Формування ринкових відносин та значні економічні перетворення в Україні привели до суттєвих змін у характері взаємодії між суб'єктами господарювання, висунули нові вимоги до ролі держави у забезпеченні кількісних та якісних зрушень у виробництві, обміні та споживанні, вплинули на економічну поведінку домогосподарств, істотно змінивши соціально-економічні засади їх функціонування. Трансформаційні зміни у механізмі фінансування соціальних благ та послуг спричинили дезорганізацію процесу їх виробництва, зниження рівня довіри домогосподарств до держави як виразника соціальних інтересів, викликали гостру необхідність адаптації населення до динамічних змін, викликаних реформуванням існуючої структури інституційного середовища.

Необхідність дослідження проблем виробництва та надання соціальних благ та послуг обумовлена їх особливістю, яка пов'язана із їх значним впливом на життєдіяльність та якісні параметри розвитку домогосподарств. Задоволення попиту на соціальні блага та послуги сприяє покращенню соціального середовища побуту домогосподарств, мотивує їх до поживлення економічної діяльності та дає змогу повною мірою розкривати свій економічний потенціал.

У зв'язку із цим актуалізується питання наукового обґрунтування модернізації державного сектору, становлення приватної власності, проведення соціально-економічних реформ з метою забезпечення виробництва соціальних благ та послуг, покращення якості їх надання домогосподарствам України.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Поняття соціальних благ і процес їх продукування досить широко розкриті у працях таких відомих зарубіжних економістів як: Ш. Бланкарт, М. Блауг, Е. Ліндаль, М. Олсон, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, Л. Якобсон та ін. Серед вітчизняних науковців, які займалися даною проблематикою, – О. Амоша, А. Ахметова, Т. Гоголь, Н. Гончарова, О. Длугопольский, П. Єщенко, О. Кухар, Е. Лібанова, Д. Медведєв, А. Мельник, В. Соболев, Є. Ставрінський та ін. На дослідженнях окремих аспектів функціонування домогосподарств зосереджували свою увагу С. Барсукова, І. Боднар, В. Жеребін, Т. Кізима, М. Литвак, В. Мандибура, Н. Манохіна, А. Олейник, В. Радаєв, А. Романов, Дж. Сакс, А. Сурінов, С. Тютюнникова, К. Чабану та ін.

Разом з тим, незважаючи на наукову і практичну цінність їх напрацювань, у сучасній економічній літературі відсутні комплексні дослідження проблем ефективного виробництва соціальних благ та послуг, соціалізації та гуманізації ринкової економічної системи, забезпечення соціально-економічних потреб домогосподарств України.

Метою статті. Метою статті є теоретичний та емпіричний аналіз рівня забезпечення вітчизняних домогосподарств соціальними благами та послугами, виявлення проблем у даному процесі та пошук шляхів їх вирішення. Для цього необхідне чітке уявлення про об'єкт дослідження, вивчення закономірностей розвитку сектора домашніх господарств, спричинених змінами та новими тенденціями у суспільстві та виявлення проблем у процесі забезпечення домогосподарств важливими соціальними благами та послугами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-економічний розвиток домогосподарств України безпосередньо залежить від кількості, якості та ефективності соціальних благ і послуг, що покликані максимально задовольнити певні соціально-економічні, духовні, культурні, громадсько-політичні потреби та інтереси населення.

Теоретичні узагальнення, проведені на основі досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених, дозволяють зробити висновок, що базовим фактором, який визначає рівень забезпечення домогосподарств соціальними благами та послугами та сприяє їх повноцінному функціонуванню, є соціально-економічна інфраструктура.

До об'єктів, які мають безпосередній вплив на життєдіяльність і розвиток домогосподарств, можна віднести: заклади охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, освіти, соціального забезпечення, побутового обслуговування; заклади, що належать релігійним, громадським організаціям та політичним партіям, заклади торгівлі та громадського харчування, культури та мистецтва, транспорту та зв'язку; органи влади та місцевого самоврядування; об'єкти лісово-паркового господарства, водо-, газо- забезпечення та інші об'єкти.

Із цього випливає, що серед об'єктів, які мають особливе значення для вітчизняних домогосподарств, слід виділити: комунальне житло, гуртожитки, лікарні, поліклініки, пологові будинки, санаторії-профілакторії, бази відпочинку, загальноосвітні заклади, інтернати, спеціалізовані школи, дитячі садки, пенсійні фонди, громадські та релігійні організації, відділення зв'язку, транспортне забезпечення, водогони, газопроводи, перукарні, майстерні, їдальні, кафе, які належать до комунальної власності, будинки культури, клуби, музеї, культові споруди тощо.

Залучивши статистичні дані та обравши за основу низку індикаторів, розглянемо проблему доступності вітчизняним домогосподарствам соціальних благ та послуг. Зокрема, аналіз показників введення в експлуатацію основних груп об'єктів соціальної сфери впродовж 2009-2012 років показав нестабільність їх розвитку та тенденції до зменшення кількості цих об'єктів з 2011 р. (таблиця 1).

Якщо, показники кількості введених в експлуатацію житлових будинків, дошкільних навчальних закладів та закладів культури та мистецтва впродовж п'яти останніх років постійно збільшувалися, то кількість загальноосвітніх закладів, лікарень, амбулаторій і поліклінік, навпаки, зменшувалася.

Таблиця 1

Введення в експлуатацію основних об'єктів соціальної сфери в Україні впродовж 2008-2012 років

Об'єкти	Рік	2008	2009	2010	2011	2012
Житлові будівлі, тис. м ² загальної площі		1066,6	1072,2	1079,5	1086,0	1094,2
Загальноосвітні навчальні заклади, тис.		21,0	20,6	20,3	19,9	19,7
Дошкільні заклади, тис.		15,4	15,5	15,6	16,1	16,4
Лікарняні заклади, тис.		2,9	2,8	2,8	2,5	2,4
Лікарські амбулаторно-поліклінічні заклади, тис.		8,8	8,8	9,0	8,2	8,3
Професійні театри та концертні організації, тис.		215	218	223	215	220
Музеї, тис.		478	499	546	570	592

Примітка: розрахував автор на основі [2;3]

Згідно з даними Державної служби статистики України, отриманих з вибіркового обстеження вітчизняних домогосподарств за 2009-2013 роки, значна частка домашніх господарств (у 2013 р. – 39%) недостатньо забезпечена необхідною житловою площею. Разом з тим, переважна більшість домогосподарств (у 2013 р. – 94%) мають окреме житло – окрему квартиру або власний будинок. Постійно зменшується кількість домогосподарств, які мають у власності державне та відомче житло (таблиця 2).

Найбільша частка домогосподарств має двокімнатне або трикімнатне житло - у 2013 р. 36% та 35% відповідно, значна кількість проживає в чотирьох і більше кімнатах (16%), найменше – в одній кімнаті (13%).

Житлова площа майже половини (у 2013 р. – 39%) вітчизняних домогосподарств у середньому по країні нижча санітарної норми (13,7 м² на одну особу), ще більша проблема у великих містах (46%), у сільській місцевості площа майже кожного третього домогосподарства не досягає встановлених стандартів [2; 3].

Характерним явищем є наявність значної кількості зношеного житла. Житло кожного четвертого домогосподарства України було збудоване до 1960 р., у містах – кожного п'ятого, у селах – кожного третього. Житловий фонд 68% домогосподарств був створений у 60-х–80-х роках (71% – міських домогосподарств та 61% – сільських). Відносно нове житло, збудоване у 1991 р. і пізніше, належить лише 8% домогосподарств [2].

Характеристика житла домогосподарств України у 2009-2013 роках

Показник	Рік				
	2009	2010	2011	2012	2013
Розподіл домогосподарств за типом житла, %					
окрема квартира	47,7	47,4	48,3	48,1	48,4
комунальна квартира	0,6	0,6	0,5	0,3	0,5
індивідуальний будинок	45,5	45,3	45,3	45,6	45,6
частина індивідуального будинку	3,4	4,0	3,4	3,4	2,9
гуртожиток	2,8	2,7	2,5	2,6	2,6
Розподіл домогосподарств за типом власності їх житла, %					
приватна (приватизоване, куплене) власність	94,2	95,1	95,3	95,2	94,7
державне	3,1	2,3	2,0	1,6	1,7
відомче	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
наймають у фізичних осіб	2,4	2,4	2,5	3,0	3,4
Розподіл домогосподарств за кількістю кімнат у житлі, %					
одна кімната	14,9	14,4	14,2	14,3	13,5
дві кімнати	35,9	36,8	35,0	35,4	35,9
три кімнати	33,5	33,0	35,5	34,7	35,0
чотири і більше кімнат	15,7	15,8	15,3	15,6	15,6
Розподіл домогосподарств за розміром житлової площі на одну особу, %					
до 7,5 м ²	9,6	9,9	9,1	9,3	8,8
7,5 – 9,0 м ²	6,9	6,4	6,4	7,0	6,4
9,1 – 13,65 м ²	25,0	25,5	25,5	24,2	23,8
понад 13,65 м ²	58,5	58,2	59,0	59,5	61,0

Примітка: розраховано автором на основі [3]

Про доступність суспільних благ та послуг домогосподарствам України можна судити, проаналізувавши статистичні дані щодо облаштування їх житла (таблиця 3).

Таблиця 3

Облаштування житла домогосподарств України у 2009-2013 роках

Домогосподарства (%), у житлі яких наявне:	2009	2010	2011	2012	2013
центральне опалення	42,2	41,4	41,6	39,0	38,6
індивідуальна система опалення	35,2	37,3	37,8	40,1	40,9
водопровід	70,7	71,9	73,8	74,3	76,2
каналізація	69,4	70,8	72,4	73,1	75,0
гаряче водопостачання	33,3	32,8	32,5	31,6	32,1
газова колонка	15,3	15,0	15,7	17,0	16,5
централізоване газопостачання	73,6	74,4	75,2	75,9	75,8
балонний газ	16,9	15,7	15,2	13,8	14,0
електроплита підлогова	4,3	4,7	4,9	4,8	5,4
ванна або душ	65,0	66,3	68,0	69,1	71,2
телефон	51,5	51,8	49,8	48,1	43,0

Примітка: наведено за [2]

У 2013 р. центральним опаленням обладнане помешкання 39% домогосподарств, а індивідуальною системою опалення – 41%. Централізованим газопостачанням користується 76% домогосподарств, а 14% – балонним газом. Газову колонку мають 17% домогосподарств, гаряче водопостачання – третина домогосподарств. Водопроводом і каналізацією обладнані помешкання 76% та 75% домогосподарств відповідно. Лише половина домогосподарств у своєму користуванні мають домашній телефон [3].

Суттєвих змін не зазнав і розрив в умовах життя сільського і міського населення. Рівень благоустрою житла міських домогосподарств у 2009-2013 роках залишається вищим, ніж сільських [3].

Найобладнанішим є житло домогосподарств східних областей України – центральне опалення, водопровід, каналізація є у близько 60% домогосподарств Дніпропетровської, Донецької, Харківської областей. Житло домогосподарств Закарпатської, Чернівецької, Кіровоградської та Житомирської областей найменш забезпечене сучасними комунальними зручностями [3].

І хоча впродовж 2009-2013 років частка домогосподарств, житло яких обладнано ванною (душом), водопроводом, каналізацією, централізованим газопостачанням, індивідуальною системою опалення, телефоном, гарячим водопостачанням, постійно збільшується, проблема комфортності умов проживання залишається дуже гострою.

Тенденції щодо доступності домогосподарствам України соціальних благ та послуг можна виявити, проаналізувавши дані проведених у 2008-2012 роках Державною службою статистики України опитувань домогосподарств щодо їх рівня задоволеності своїми житловими умовами (таблиця 4).

За підсумками проведеного у 2013 р. опитування половина домогосподарств в цілому задоволені або дуже задоволені своїми житловими умовами, що на 0,8% більше, ніж у попередньому році. У великих містах, як і у 2012 р., такі відповіді дало 57% домогосподарств, у малих – 51% (у 2012 р. – 49%), на селі кількість таких домогосподарств (41%) залишилася на рівні попереднього року [3].

Таблиця 4

Рівень задоволеності домогосподарств України житловими умовами у 2008-2012 роках

Показники	Рік	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість домогосподарств, тис.		17199,0	17096,8	17050,3	17022,7	16984,1
у т.ч. частка домогосподарств (%), які своїми житловими умовами						
дуже незадоволені		5,0	4,7	5,1	4,1	4,1
незадоволені		15,2	15,0	13,9	13,3	13,1
не дуже задоволені		34,8	34,6	33,1	33,7	33,1
задоволені		43,6	43,7	46,0	47,2	48,1
дуже задоволені		1,4	2,0	1,9	1,7	1,6
Кількість домогосподарств з дітьми, тис.		6497,1	6460,8	6453,2	6450,5	6439,5
у т.ч. частка домогосподарств (%), які своїми житловими умовами						
дуже незадоволені		6,6	6,0	6,4	4,7	4,7
незадоволені		15,2	14,3	14,9	13,9	14,6
не дуже задоволені		37,0	35,8	34,3	35,0	33,2
задоволені		39,9	41,8	42,3	44,9	45,7
дуже задоволені		1,3	2,1	2,1	1,5	1,8
Кількість домогосподарств без дітей, тис.		10701,9	10636,0	10597,1	10572,2	10544,6
у т.ч. частка домогосподарств (%), які своїми житловими умовами						
дуже незадоволені		4,2	4,1	4,3	3,7	3,7
незадоволені		15,2	15,3	13,3	13,1	12,2
не дуже задоволені		33,4	33,8	32,3	32,9	33,0
задоволені		45,8	44,8	48,3	48,6	49,6
дуже задоволені		1,4	2,0	1,8	1,7	1,5

Примітка: наведено за [3]

Важливим показником, що відображає доступність соціальних благ та послуг домогосподарствам України, є рівень освіти населення. Від наявності та кількості загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів, якості їх освітньої діяльності прямо залежить доступність освіти та освітній рівень осіб, які входять до складу домогосподарств. Згідно з офіційними даними Державної служби статистики України за 2009-2013 роки простежуються позитивні тенденції щодо освітнього рівня громадян (таблиця 5).

Рівень освіти населення України у 2009-2013 роках

Частка населення (%) у віці 14–35 років з рівнем освіти:	2009	2010	2011	2012	2013
повна вища	19,6	22,2	23,3	25,4	26,9
базова вища	3,5	3,5	3,6	3,4	3,5
неповна вища	15,5	14,5	14,4	14,6	14,1
повна загальна середня	43,5	42,5	42,3	40,0	18,7
базова загальна середня	15,2	11,7	14,5	15,2	21,8
початкова загальна середня	2,5	5,3	1,6	1,1	10,8
не мають початкової загальної та неписьменні	0,2	0,3	0,3	0,3	4,0

Примітка: наведено на основі [3]

Дослідження показало, що у 2013 р. повна вища освіта була у чверті населення у віці 22 роки і старшого (великі міста – у третини, у малих – 23%, на селі – 12%). Базову вищу освіту має 1,4% населення у віці 21 рік і старші, неповну вищу – 21% у віці 20 років і старші. Професійно-технічна освіта була у 22%, а повна загальна середня освіта – у 21% осіб у віці 18 років і старшого, 12% осіб у віці 16 років і старші має базову загальну середню або початкову загальну освіту [3].

Порівняння рівня освіти міського та сільського населення у 2013 р. свідчить, що серед мешканців міст, особливо великих, відсоток осіб з повною, базовою та неповною вищою освітою, як і раніше, значно вищий, ніж серед сільських жителів [3].

Найбільша кількість населення з вищою освітою у Харківській (понад 20%), Одеській та Дніпропетровській (15%) областях. Найбільше людей без початкової загальної освіти та неграмотних проживає у Полтавській та Чернівецькій областях (більше 9%), а також у Волинській та Хмельницькій областях (8%) [3].

На функціонування домогосподарств значно впливають об'єкти охорони здоров'я, які належать до суспільного сектора економіки. Якщо у 2002 р. число лікарняних закладів становило 3,1 тис. одиниць, то у 2012 р. – лише 2,4 тис. Зменшилася кількість лікарняних ліжок: з 465 тис. у 2002 р. до 404 тис. у 2012 р. Позитивним є деяке збільшення кількості лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів з 7,4 тис. у 2002 р. до 8,3 тис. у 2012 р., що відповідає світовим і Європейським підходам до організації надання медичних послуг [2; 3]. На тлі збереження мережі санаторно-курортних та оздоровчих закладів, суттєво (майже у 2 рази) скоротилися місця у мережі дитячих оздоровчих таборів, що зумовлено в основному трьома причинами: демографічною ситуацією, зміною пріоритетів у виборі форм відпочинку, скороченням фінансування, яке значною мірою здійснювалось за рахунок коштів підприємств [2; 3].

Порівняти індикатори потенціалу медичної галузі України з індикаторами результативності дозволяє проведене Державною службою статистики України у 2013 р. опитування домогосподарств, з метою оцінки доступності для населення послуг охорони здоров'я, ліків та медичних товарів. Отже, отримана інформація щодо самооцінки стану здоров'я населення свідчить, що кожна друга особа (у 2012 р. – 49%) оцінює стан свого здоров'я як «добрий». «Задовільним» визнає свій стан здоров'я 40% осіб. Оцінює здоров'я як «погане», так як і у 2012 р., – 9% населення. Найбільша частка населення, яке почувалося погано, спостерігалася серед осіб непрацездатного віку. Порівняння даних результатів з такими ж опитуваннями за попередні роки свідчить про тенденцію до зменшення у 2013 р. кількості членів домогосподарств, які не задоволені своїм здоров'ям і оцінюють його як «погане» [3].

Аналіз суб'єктивних оцінок стану здоров'я міського та сільського населення свідчить, що серед останніх майже в усіх статевих-вікових групах кількість осіб, які відчувають себе добре, вища [3]. Це можна пояснити значно меншим негативним впливом несприятливих екологічних, техногенних факторів і психоемоційних перевантажень, пов'язаних із способом та умовами життя мешканців сучасних міст, особливо мегаполісів.

Для порівняння – у 2013 р. в країнах Європейського Союзу 68% населення у віці 16 років і старші оцінює стан свого здоров'я як «добрий», 22% повідомило, що їх стан здо-

ров'я «задовільний», а десята частина відчувається «погано». В Україні таких осіб у даній віковій категорії 45%, 44% та 11% відповідно [3].

Негативним явищем залишається недоступність медичних послуг. За даними опитування, що провела Державна служба статистики України, частка домогосподарств, які повідомили про випадки неможливості отримання медичної допомоги у 2013 р., склала 22,2% від загальної кількості домогосподарств; це на 7,3% більше, ніж у 2010 р., і є дуже тривожним фактом (таблиця 6).

Таблиця 6

Оцінка доступності домогосподарствам України медичної допомоги, придбання ліків та медичного приладдя у 2009-2013 роках

Рік	2009	2010	2011	2012	2013
	Домогосподарства (%), члени яких:				
упродовж року потребували медичної допомоги, придбання ліків	97,1	97,3	97,5	97,4	97,6
упродовж року не змогли отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя	20,5	14,9	22,6	16,7	22,2
при потребі не змогли:					
придбати ліки	16,5	11,1	19,0	13,6	17,9
придбати медичне приладдя	2,4	1,1	2,7	1,8	3,2
відвідати лікаря	8,5	6,7	9,7	8,0	11,4
відвідати стоматолога	4,7	4,5	5,6	5,0	7,1
зробити протезування	3,4	3,5	4,5	3,9	4,9
провести медичні обстеження	8,3	5,7	9,9	7,2	11,1
отримати лікувальні процедури	3,9	3,2	5,7	4,1	5,8
отримати лікування у стаціонарі	9,3	3,0	9,7	3,8	10,7

Примітка: розрахував автор на основі [2]

Основною причиною недоступності окремих видів медичної допомоги переважна більшість домогосподарств у 2013 р., як і в опитуваннях попередніх років, вказує занадто високу вартість ліків, медичних товарів, послуг закладів охорони здоров'я. Серед домогосподарств, у яких були особи, що потребували медичної допомоги, але не змогли її отримати, три чверті повідомляє про випадки неможливості придбання необхідних ліків. Залишаються проблеми з доступністю послуг лікарів. У трьох з семи домогосподарств хворі не мали змоги відвідати лікаря. Є випадки недоступності для хворих членів родини необхідного лікування у стаціонарних лікувальних установах. Майже усі домогосподарства вказують, що вимушена відмова від належного лікування спричинена занадто високою його вартістю. При цьому, серед осіб, які перебували на стаціонарному лікуванні, 94% брали з собою до лікарні медикаменти, 82% – їжу, постільну білизну – 67%. Частка осіб, які не брали нічого з перерахованого, становила лише 3% [2; 3].

Аналіз проведеного Державною службою статистики України у 2013 р. модульного опитування домогосподарств щодо доступності окремих соціальних благ та послуг дозволяє зробити висновок щодо поширення серед міських та сільських домогосподарств проявів позбавлення населення можливостей забезпечення не тільки мінімально необхідних фізіологічних потреб, а й потреб, пов'язаних з розвитком особистості та створення належного рівня комфортності існування (табл. 7).

Проведені оцінки показали, що 9% домогосподарств (у 2009 р. – 11%) не мали змоги для щоденного споживання недорогих продуктів харчування та 18% не могли собі дозволити раз на п'ять років оновити за потребою одяг і взуття для холодної пори року (у 2009 р. – кожне п'яте). Суттєва частка домогосподарств (понад 15%) не мали належних житлових умов. Слід зазначити, що, як і у 2009 р., житлова площа 4% домогосподарств не перевищує навіть 5 м² на особу [3].

**Оцінка домогосподарствами України доступності соціальних благ та послуг у 2013 р.,
%**

Ознаки недоступності суспільних благ та послуг	Частка домогосподарств, позбавлених суспільних благ та послуг, %		
	всього	міських	сільських
Харчування та непродовольчі товари			
Неможливість:			
придання найнеобхідніших недорогих продуктів харчування	8,5	8,4	8,8
оновлення за потребою верхнього одягу та взуття один раз на 5 років	18,4	18,6	18,0
Відсутність:			
Телевізора	1,9	1,2	3,5
холодильника	2,6	1,4	5,4
Житлові умови			
Відсутність:			
житла у нормальному стані (наявне житло потребує капітального ремонту)	15,6	14,2	18,6
окремого житла (окремої квартири, індивідуального будинку)	7,7	9,0	4,7
водогону в житлі, нестача коштів для його проведення	20,8	10,0	44,7
туалету зі зливом всередині житла, недостатність коштів для його встановлення	24,7	13,9	48,5
Неможливість:			
своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання	11,8	12,2	11,0
Наявність житлової площі, що не перевищує:			
5 м ² на особу	4,2	4,9	2,8
Охорона здоров'я			
Нестача коштів для оплати необхідних:			
послуг лікаря (крім стоматолога) у медичному закладі (за відсутністю таких послуг на безоплатній основі), аналізів, обстежень, процедур, призначених лікарем	24,0	23,0	26,3
ліків та медичного приладдя, призначених лікарем	26,6	25,8	28,1
лікування в стаціонарі без проведення хірургічної операції або життєво необхідної хірургічної операції та подальшого лікування в стаціонарі (за відсутністю таких послуг на безоплатній основі)	24,0	22,6	27,0
Освіта			
Недостатність коштів для:			
отримання будь-якої професійної освіти	5,2	4,6	6,5
Відпочинок та дозвілля			
Неможливість:			
сімейного відпочинку не вдома, а також не у родичів, щонайменше один тиждень на рік	34,0	35,1	31,5
придбання квитків у кінотеатри (театри тощо) 1–2 рази на рік	13,3	13,9	12,0
Інші блага			
Неможливість:			
отримання допомоги соціальних працівників або послуг соціальних служб	7,8	5,9	12,0
користування навіть невеликої земельної ділянки для сільськогосподарського використання площею до 10 соток	3,9	5,2	1,1
Розвиток інфраструктури			
Відсутність:			
поблизу житла об'єктів роздрібною торгівлі	6,9	3,0	15,6
у населеному пункті закладів, які надають побутові послуги	17,7	4,7	46,7
поблизу житла відділень зв'язку	13,8	6,6	
в населеному пункті закладів культури	12,6	6,5	12,0
поблизу житла медичної установи	13,2	7,2	26,9
своєчасних послуг швидкої медичної допомоги у населеному пункті	17,1	5,5	42,8
поблизу житла дошкільних закладів (дитячих садків, ясел)	2,5	1,4	4,7
регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом з більш розвинутою інфраструктурою	8,7	2,5	22,8

Примітка: розраховано автором на основі [3]

Найсуттєвіші проблеми у забезпеченні домогосподарств соціальними благами та послугами пов'язані з поганим розвитком соціальної інфраструктури, а саме: незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги та відсутність поблизу житла медичної установи (99%). Через це потерпає відповідно 17% та 13% домогосподарств (у 2009 р. – відповідно 19% та 14%). Значна частина домогосподарств (понад 18%) не мають поблизу житла закладів, які надають побутові послуги [3].

Гостріше, ніж міські, відчувають недостатній розвиток об'єктів соціальної інфраструктури сільські мешканці. Майже половина сільських домогосподарств потерпали від відсутності закладів, які надають побутові послуги, 43% – від незабезпеченості населеного пункту послугами швидкої медичної допомоги, більше чверті – від відсутності поблизу житла медичної установи, 23% – від відсутності регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвиненою інфраструктурою та 16% – від відсутності поблизу житла об'єктів роздрібної торгівлі, 5% – від відсутності поблизу житла дошкільних закладів [3].

Висновки. Аналіз, проведений за обраними індикаторами, лише частково характеризує рівень забезпечення вітчизняних домогосподарств соціальними благами та послугами. Водночас він дав змогу виявити низку суттєвих проблеми, які вимагають розв'язання в рамках функціонування державного та муніципального секторів національної економіки, а саме визначив об'єктивну необхідність модернізації житлового фонду, збільшення витрат місцевих бюджетів на будівництво комунального житла; змін у сфері освіти відповідно європейських вимог; запровадження реформ у системі охорони здоров'я та покращення надання медичних послуг населенню.

Визначення рівня забезпечення населення соціальними благами та послугами та вивчення їх впливу на життєдіяльність домогосподарств неможливо здійснити у рамках однієї статті, детальний аналіз може стати предметом подальших самостійних досліджень. Разом з тим очевидно, що домогосподарства здатні повноцінно виконувати свої функції лише за умови створення ефективного соціально орієнтованого інституційного середовища та скоординованих і чітких дій органів державної влади, місцевого самоврядування, інститутів ринкової інфраструктури, громадських та релігійних організацій, спілок, асоціацій, об'єднань громадян тощо.

Література

1. Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін: [монографія]. А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, Т. Л. Желюк – Тернопіль: ТНЕУ, «Економічна думка», – 2009. – 528 с.
2. Офіційний сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.who.int/ru/>
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
4. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи: [монографія] / [Т. А. Заяць, В. І. Куценко та ін.]. – Черкаси: Брама – Україна, 2006. – 620 с.
6. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державний комітет статистики України [за ред. О. Г. Осауленка]. – К.: ТОВ «Август-Трейд», 2011. – 560 с.
7. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державний комітет статистики України [за ред. О. Г. Осауленка]. – К.: «Август-Трейд», 2012. – 558 с.

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Обґрунтовано необхідність підвищення ефективності управління соціальним розвитком та визначенно пріоритетні напрямки даного процесу.

The necessity of improving the management of social development and identify priority areas of the process.

Ключові слова: управління соціальним розвитком, соціальна політика, рівень життя.

Key words: management of social development, social policy, quality of life.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Гострий дефіцит фінансових ресурсів викликав необхідність підвищення ефективності управління соціальним розвитком населення. Зупинка падіння рівня життя населення, що спричинене не належним рівнем доходів населення та низьким рівнем функціонування соціальної сфери, має бути одним із ключових напрямів сучасної соціальної політики на всіх рівнях управління. Йдеться про надання даним процесам регульованості з тим, щоб попередити вкрай небажаний розвиток подій на ринку праці, різке погіршення соціальної та політичної стабільності в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Теоретичну основу сучасних досліджень управління соціальним розвитком становлять наукові праці О. Алімова, О. Амоші, А. Базилюка, С. Бандура, Д. Богині, І. Бондар, Ф. Бурджалова, О. Власюк, І. Гнибіденка, О. Грішнкової, А. Гриненка, М. Долішнього, Т. Заяць, Є. Качана, А. Колота, В. Куценко, А. Левіна, Е. Лібанової, Л. Лісогор, О. Макарової, В. Новікова, А. Ревенка, Н. Римашевської, В. Рутгайзера, У. Садової, Л. Семів, В. Скуратівського, С. Смірної, Л. Шаульської, Л. Шевчук, В. Шматової, О. Яременка та інших.

У наукових працях цих учених розглянуто окремі аспекти управління соціальним розвитком, з'ясовані його актуальні методологічні та методичні проблеми. Проте залишаються лише частково дослідженими й узагальненими методологія визначення і реалізації пріоритетів управління соціальним розвитком, обґрунтування напрямів оптимізації й ефективності її реалізації, шляхи подолання негативних тенденцій соціального розвитку населення тощо.

Мета статті полягає в розробленні та теоретичному обґрунтуванні методичних підходів і практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління соціальним розвитком на сучасному етапі соціально-економічному розвитку держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суть управління соціальним розвитком полягає у безперервному відновленні й підтриманні фізичних сил і розумових здібностей людини та окремих соціально-економічних груп населення.

Пріоритетні напрями управління соціальним розвитком повинні формуватись виходячи із загального стану функціонування соціальної сфери, визначеного на основі певних критеріїв. Практика свідчить, що загальноприйнятими та основними характеристиками при оцінці управління соціальним розвитком є наступні рівні:

- охорони здоров'я;
- якості життя населення;
- освіти.

На сучасному етапі розвитку галузі охорони здоров'я дослідженню проблем захворюваності необхідно приділити значну увагу. Державний комітет статистики періодично опубліковує основні показники діяльності даної галузі соціальної сфери. Вирішальними є, насамперед, показники поширеності хвороб та захворюваності, що зафіксовані у мешканців країни впродовж року, тобто частоти тих хвороб, які у поточному році виявлені вперше.

У цілому кількість уперше зареєстрованих випадків захворюваності населення України у 2013 р. (31024 тис. випадків) була такою ж, як і в 1991р. (32188 тис. випадків), але при цьому кількість населення країни за цей період значно скоротилася [1]. Щодо структури захворюваності у період незалежності України то вона змінилась через зменшення частки захворювань органів дихання, а також травм та отруєнь і збільшення питомої ваги захворювань системи кровообігу, кістково-м'язової системи, сечостатевої системи і сполучної тканини.

Для дітей притаманні максимальні рівні захворюваності, у порівнянні з дорослими віковими групами. Спостерігаються відмінності й за характером поселень. Зокрема міське населення має вищі рівні захворюваності порівняно із сільським.

Зазначені тенденції захворюваності населення відбиваються на кількості населення з статусом інваліда. У 2011 році в Україні налічувалось 4,7 млн. інвалідів. Інвалідність населення України залишається високою і вимагає комплексного підходу до її вирішення [1].

Незадовільне функціонування сфери охорони здоров'я відбивається на демографічних показниках розвитку населення.

У 2013 р. смертність населення України дорівнювала 14,6 померлого на 1000 наявного населення. У регіонах найвищі коефіцієнти смертності зафіксовано в Чернігівській (18,6‰), Сумській (16,9‰), Кіровоградській (16,7‰), Полтавській (16,7‰), Житомирській (16,5‰), Донецькій (15,9‰) і Луганській (15,9‰) областях. Від'ємний природний приріст спостерігався у 2013 р. в усіх областях України, крім Закарпатської, Рівненської областей та м. Києві, де він був позитивним. Структура причин смерті залишається традиційною: на першому місці – хвороби системи кровообігу (440,4 тис. випадків 2013 р.), на другому – новоутворення (92,3 тис. випадків), на третьому – зовнішні причини смерті (40,3 тис. випадків) [1].

Найкращі тенденції серед медико-демографічних показників спостерігаються щодо народжуваності, яка, щоправда, дещо знизилась у 2013 р. порівняно з 2012 р. – з 11,4‰ до 11,1‰, або на 2,7%. У регіонах найвищі рівні народжуваності залишаються у Рівненській (15,1‰), Закарпатській (14,7‰) і Волинській (14,1‰) областях [1].

Рівень життя показує реальний ступінь задоволення різноманітних соціально-економічних потреб населення за певний проміжок часу. Переважна більшість цих потреб є об'єктом управління соціальним розвитком. Високий рівень життя населення вимагає впровадження та дотримання відповідних соціальних стандартів, що є однією з головних завдань системи соціального захисту населення. Рівень життя є змінним показником і залежить від стану соціально-економічної ситуації у державі. Суттєвим фактором, що в сьогоденні умовах впливає на рівень життя українського населення, є політична й економічна ситуація, що склалася в країні. Рівень життя населення є, в першу чергу, показником результативності управління соціальним розвитком.

Для забезпечення нормального рівня життя держава визначає розмір прожиткового мінімуму. В Україні його визнано базовим державним соціальним стандартом. Прожитковий мінімум визначається на основі мінімального споживчого бюджету, який містить стандартний набір товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. На основі прожиткового мінімуму встановлюється мінімальні розміри заробітної плати, пенсії, соціальної допомоги

Незважаючи на те, що прожитковий мінімум характеризується позитивною динамікою зросту проте, він тільки забезпечує первісні або фізичні потреби людини та фактично ігнорує соціальні потреби, які є невід'ємною складовою належного життя людини. Аналіз показників прожиткового мінімуму та відповідно мінімальної заробітної плати (величина прожиткового мінімуму для працездатної особи) свідчить про те, що система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні не відповідає встановленим європейським стандартам.

Мінімальний споживчий бюджет, на основі якого встановлюють прожитковий мінімум, розраховують нормативним методом, додаючи витрати на основні статті витрат, необхідні для кожної з цих груп. Ці витрати включають такі статті видатків як на харчування, одяг, соціально-побутові товари, товари довготривалого використання. Зазначимо, що перелік витрат затверджений Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження набо-

рів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення». Розрахунок вартісної величини мінімального споживчого бюджету здійснюється у відповідності індексу споживчих цін на товари зазначенні у згаданій постанові.

Прожитковий мінімум встановлюється у розрахунку на одну особу в місяць і як уже зазначалось для основних соціально-демографічних груп. Прожитковий мінімум являє собою вартість сукупності товарів і послуг, що необхідні особі для підтримки мінімального рівня задоволення потреб у їжі, одягу, взуття, предметах домашнього вжитку, медикаментах, комунальних і побутових послугах, транспорті, культурі тощо.

Важливим у нашому дослідженні є аналіз доходів населення. Слід зазначити, що у 2013 р. і номінальні доходи українців становили 1529,4 млрд. грн., або 26167,2 грн. у розрахунку на одну особу [1].

Упродовж останніх років їх величина постійно зростала. У порівнянні з 2012 р. вони зросли на 5,2 %. Натомість мінімальна заробітна плата на кінець 2013 р. у порівнянні із значенням у кінці 2012 р. зросла на 84 грн., або на 7,4 % і становила 1218 грн. [1].

Як бачимо у попередні періоди номінальні доходи населення постійно зростають як і реальні. Слід зазначити, що такими ж темпами зростає і мінімальна заробітна плата, що унеможливує подальше розшарування суспільства.

Важливим елементом аналізу доходів населення є співставлення складових доходів населення. Так, заробітна плата у доходах населення у 2012 р. становила 41,8 % (609394 грн.), а розмір соціальних трансфертів 37,2 % (542781 грн.) [1]. Як бачимо із наведених даних частка заробітної плати та соціальних трансфертів впродовж останніх років є приблизно однаковою та становить близько 40 %. Це свідчить про високу залежність суспільства від соціальної політики держави. Лише 4 з 10 грн. отриманих доходів громадяни отримують внаслідок здійснення трудової діяльності, ще 4 з 10 грн. вони отримують від держави через соціальне забезпечення. Сталість цього співвідношення говорить про те, що державою не приймаються кроки для зміни ситуації. Державна політика спрямована на стабілізацію соціального забезпечення населення, не здійснюються кроки спрямовані на розвиток економічної діяльності, що призвели б у кінцевому результаті до збільшення частки трудових доходів у структурі доходів населення.

Як уже зазначалось, близько 40 % доходів громадян становить заробітна плата. Впродовж останніх років її величина постійно зростає. У 2012 р. середня заробітна плата також зросла у порівнянні з попередніми роками. Позитивна динаміка приросту середньої заробітної плати спостерігається впродовж введення в обіг національної валюти. У 2013 р. середньомісячна заробітна плата зросла на 239 грн. і становила 3265 грн., що є на 7,8 % більше ніж у 2012 р. [1].

Аналіз регіонального розрізу середньомісячної заробітної плати показує, що в наступних областях у 2013 році зафіксовані найнижчі значення цього показника: у Херсонській – 2464 грн., у Тернопільській – 2359 грн. Ці дані є на третину меншими ніж загальне значення середньомісячної заробітної плати в Україні – 3265 грн.. Найвищий рівень середньомісячної заробітної плати зафіксований у Дніпропетровській (3336 грн.), Київській (3351 грн.), Донецькій (3755 грн.) областях та у місті Києві (5007 грн.) [1].

Отже, одним із пріоритетних завдань управління соціальним розвитком є підвищення рівня доходів населення і на цій основі зростання рівня життя населення. Одним із шляхів реалізації даного завдання є перегляд складу мінімального споживчого бюджету у напрямку його реалістичності та розрахунку прожиткового мінімуму на реальних ринкових цінах на товари та послуги, що включенні у мінімальний споживчий бюджет.

Становлення України як сучасної демократичної, правової держави безпосередньо пов'язано з розвитком її освітнього простору. Разом із тим розуміння певною кількістю керівників органів державної влади та місцевого самоврядування сучасних процесів у системі освіти в контексті глобалізації потребує подальшого вдосконалення. Населення України прагне високого рівня життя, а досягти цього можна тільки шляхом забезпечення рівного доступу її громадян до якісної освіти. Це по суті реакція на стратегічні імперативи освіти третього тисячоліття з її орієнтацією не на державу, а на людину, на фундаментальні

загальнолюдські цінності, на послідовну демократизацію всього освітянського процесу й усієї освітньо-педагогічної ідеології загалом.

Основними проблемами ефективного функціонування освітньої галузі соціальної сфери є наступні:

- значне зменшення кількості дітей, як наслідок демографічної кризи, що спостерігається впродовж незалежності України. Через це відбувається процес закриття шкіл по всій державі через те, що немає необхідної мінімальної кількості учнів у окремих класах та у школі в цілому. Актуальною ця проблема є для сільських шкіл. Працездатне населення даних населених пунктів переїхало у пошуках роботи у міста відповідно частка дітей шкільного віку значно скоротилась;

- високий рівень безробіття. В сучасних умовах високого рівня безробіття та недовіри до якості вітчизняної системи освіти роботодавці не охоче приймає на роботу випускників навчальних закладів;

- гостре недофінансування освітньої сфери. Недостатній рівень фінансування об'єктів освітньої галузі, низький рівень заробітної плати працівників освітньої сфери породжує таке ганебні явища як репетиторство та добровільні внески. Репетиторство, на мою суб'єктивну думку, породжено низьким рівнем оплати праці педагогічному персоналу, що спричинює їх низьку мотивацію до якісного навчання учнів у рамках навчального процесу;

- асиметрія професійної підготовки. Йде мова про невідповідність професійної підготовки у навчальних закладах до сучасних потреб ринку праці. Необхідно налагодити двохсторонній зв'язок між навчальними закладами та роботодавцями. Аби перші виконували замовлення других тим самим випускники були б забезпеченні робочими місцями після закінчення навчальних закладів;

- рівний доступ до якісних освітніх послуг. Сьогодні склалась ситуація, при якій у «елітних» школах, що мають диверсифіковані джерела фінансування якість освіти є значно вищим ніж у тих, що фінансуються лише з державного та місцевих бюджетів;

- недостатня якість педагогічних кадрів. Дане явище породжено комерціалізацією вищої школи, що здійснює підготовку педагогічних кадрів. Дана підготовка не забезпечує в повному обсязі майбутньому вчителю необхідного набору компетенцій, що відповідали б новітнім викликам в освітньому просторі;

- не досконале законодавче забезпечення. Значного вдосконалення потребує нормативна база системи управління освітою, яка в цілому сьогодні відпрацьована у відповідних законах і підзаконних актах. Це, перш за все, нормативна база, яка регламентує діяльність органів управління освітою в регіонах.

Сталі тенденції в розвитку системи освіти України: впровадження нової парадигми освіти, формування громадянської свідомості учнів, диверсифікація освіти, стандартизація підходів до навчально-виховного процесу і управління, запровадження процедури вимірювання освіти, поширення інноваційної діяльності, прискорення інформатизації освіти. Разом із цим є проблемні питання: зменшення кількості дітей у навчальних закладах, зростання рівня безробіття серед молоді, можливість рівного доступу до освіти, відсутність системи профільного навчання в середній загальноосвітній школі, забезпечення одночасно і якості, і справедливості, підготовка кваліфікованих учителів, вдосконалення нормативної бази.

Висновки. Підсумовуючи аналіз сучасного стану основних характеристик ефективності управління соціальним розвитком в Україні приходимо до висновку, що на даному етапі розвитку пріоритетними напрями соціальної політики держави повинні стати наступні:

- у контексті збереження населення – ліквідація негативних тенденцій функціонування галузі охорони здоров'я;

- у контексті підвищення рівня життя населення – зростання номінальних та реальних доходів населення, зокрема шляхом підвищення мінімальної заробітної плати та встановлення її на такому рівні, що дозволить задовольнити найбільш необхідні потреби у товарах та послугах;

– у контексті соціального розвитку – забезпечити прогресивний розвиток системи освіти, що забезпечуватиме ефективну зайнятість на ринку праці та враховуватиме попит на робочу силу, що сформувався на ринку праці.

Література

1. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Качан Є. П. Регіональні аспекти соціальної політики формування і збереження трудового потенціалу. Управління розвитком / Є. П. Качан, А. С. Коцур ; зав. ред. Седова Л. М. – Харків : ХНЕУ, 2006. – № 3. – С. 89–91.
3. Колот А. Генезис соціальної політики під впливом глобалізації та лібералізації економічних відносин / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 1. – С. 3–11.
4. Коцур А. С. Особливості реалізації соціальної політики України / А. С. Коцур // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність і тенденції глобалізації: матеріали V Ювілейної міжнар. наук.-практ. конф., [«Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації»] (м. Тернопіль, 2008 р.). – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – Ч 1. – С. 221–223
5. Коцур А. С. Розвиток системи освіти як один з напрямків оптимізації відтворення кадрового потенціалу промисловості України / А. С. Коцур // Зайнятість та ринок праці. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – С. 73–75.
6. Лібанова Е. М. Соціальні аспекти економічного зростання в Україні // Україна на порозі XXI століття: уроки реформ та стратегія розвитку – К.: НТУ КПІ, 2008. – С. 64–78.

УДК 657.633:631.15

Катерина Мельник

ОПЕРАТИВНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО БІЗНЕСУ

Проведено детальне дослідження ролі соціальної відповідальності в сільськогосподарському бізнесу. Доведено, що її значення в розвитку інфраструктури сільських територій, покращення стану навколишнього природного середовища та культурно-просвітницького збагачення населення суттєво зросло в сучасних умовах. Розкрито і проаналізовано місце оперативного контролю при реалізації соціальної відповідальності в сільськогосподарських підприємствах. Обґрунтовано його ключову участь у досягненні позитивних результатів у трьох взаємопов'язаних складових сільськогосподарської діяльності: економічній, соціальній та екологічній. Запропоновані напрямки контрольної роботи та шляхи вдосконалення інформаційного забезпечення оперативного контролю для формування належної основи виконання соціальної відповідальності сільськогосподарського бізнесу.

The detailed study of the role of social responsibility in the agricultural business. Proved its importance in the development of infrastructure in rural areas, improving the environment and the cultural and educational enrichment of the population significantly increased in the modern world. The place to discover and operational control in the implementation of social responsibility in agricultural enterprises. Grounded its key part in achieving positive results in three interrelated components of agricultural activities: economic, social and environmental. Proposed areas of control and ways to improve information support for operational control of the formation of the foundation of proper social responsibility agricultural business.

Ключові слова: соціальна відповідальність, оперативний контроль, сільськогосподарське підприємство, соціально-екологічна діяльність.

Keywords: social responsibility, operational control, agricultural enterprise, social and environmental activities.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Глобальні економічні процеси, використання новітніх технологій та стрімке впровадження результатів науково – технічного прогресу в практику сільсько-

господарських підприємств наклали суттєвий відбиток на соціальне середовище галузі. Непомірно, поспішне чи незбалансоване застосування інноваційних пропозицій і розробок часто пригальмує соціальний розвиток аграрного сектора економіки. Як наслідок погіршується стан навколишнього природного середовища, нераціонально й часто неправомірно використовується ресурсний потенціал, зростає кількість захворювань серед населення. Такі фактори обумовлюють необхідність посиленого оперативного контролю за дотриманням технології виробництва сільськогосподарської продукції, вирішенням назрілих екологічних проблем, збереженням і розвитком загальноприйнятих соціальних норм і правил.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблему соціальної відповідальності в сільськогосподарському бізнесу досліджують чимало вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед них: Н. Г. Виговська, В. М. Жук, М. Я. Дем'яненко, В. А. Дерій, І. К. Дрозд, Є. В. Калюга, Г. Г. Кірейцев. Науковці вивчали економічну сутність і значення соціальної відповідальності, передумови її становлення і розвитку в Україні.

Цілі статті. Однак дослідження ролі оперативного контролю у соціально – екологічній складовій сільськогосподарської діяльності не проводилося на достатньому рівні. Тому вважаємо за доцільне розкрити значення оперативного контролю як інструменту забезпечення соціальної відповідальності сільськогосподарського бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження соціальної відповідальності бізнесу на науковому і практичному рівнях досить активно проводиться останніми роками в Україні. Узагальнення висновків про її значення міститься в енциклопедії, яке полягає у наступному: «Соціальна відповідальність бізнесу - відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем» [2]. На думку професора, доктора соціологічних наук Ф. Аделькіна, соціальна відповідальність бізнесу - це добровільний внесок бізнесу в розвиток суспільства в соціальній, економічній і екологічній сферах, зв'язаних з основною діяльністю компанії або тими, що виходять за рамки певного мінімуму [1]. Для сільськогосподарських підприємств реалізація соціальної відповідальності у екологічній, економічній та соціальній сферах є взаємопов'язаними напрямками роботи, сукупність яких формують їх основну діяльність.

Якісна та конкурентоспроможна продукція рослинництва і тваринництва є запорукою здоров'я і відтворення нації. Сільськогосподарське виробництво забезпечує людство істинним багатством, що примножує енергію на Землі. Екоефективний режим роботи знижує вплив підприємства на стан навколишнього природного середовища, одночасно підвищуючи його прибутковість [3].

Тому питання екологічної безпеки населення в умовах суттєвого погіршення екологічних, кліматичних та соціальних умов проживання є ключовим при реалізації соціальної відповідальності сільськогосподарських формувань. Один із можливих варіантів розв'язання назрілих проблем соціального та екологічного характеру є посилене використання прийомів оперативного контролю, вдосконалення його організації, формування належного інформаційного забезпечення, розширення кола підконтрольних об'єктів. Реалізація функції оперативного контролю в сільськогосподарських підприємствах в частині підвищення ефективності управління його еколого-соціальної діяльності потребує виокремлення певних напрямків контрольної роботи. До таких напрямків слід віднести:

1. дотримання технології виробництва сільськогосподарської продукції для підвищенню її якості і конкурентоспроможності, що сприятиме економічному зростанню підприємств галузі;
2. раціональне природокористування, що з однієї сторони забезпечуватиме якість виробленої сільськогосподарської продукції, а з іншої – сприятиме збереженню та відновленню навколишнього природного середовища;
3. планування й реалізація природоохоронних заходів, перевірка повноти й справедливості здійснених витрат на охорону навколишнього природного середовища;

4. розміщення відходів, зберігання й використання продуктів переробки у навколишньому середовищі з метою оптимізації витрат виробництва сільськогосподарської продукції та раціональному використанню енергетичних ресурсів;

5. розроблення й впровадження мотиваційних програм і заохочувальних заходів серед працівників сільськогосподарських підприємств з метою підвищення продуктивності праці та зростання інтересу селян до виробництва якісної сільськогосподарської продукції;

6. розвиток соціальної інфраструктури в сільській території та пропаганда здорового харчування серед населення з метою зростання попиту на вітчизняну сільськогосподарську продукцію і покращення здоров'я людей.

Оперативний контроль на сільськогосподарських підприємствах за наведеними напрямками в цілому сприятиме досягненню позитивних результатів у трьох взаємопов'язаних складових сільськогосподарської діяльності: економічній, соціальній та екологічній. Зокрема, посилений оперативний контроль за дотримання технології виробництва продукції рослинництва і тваринництва забезпечить покращення її якості і конкурентоспроможності на ринку, що надалі приведе до стабільного економічного зростання підприємств галузі. Окрім того, якісна вітчизняна сільськогосподарська продукція є екобезпечною і рекомендується для широкого використання й споживання населенням. Так розкривається значення соціальної функції оперативного контролю, яка передбачає створення належних умов для збереження й відтворення соціальних явищ і процесів, пропаганда здорового способу харчування й життя в суспільстві. Роль оперативного контролю в екологічній складовій сільськогосподарської діяльності пояснюється необхідністю його постійної участі у реалізації природоохоронних заходів з метою збереження й відновлення навколишнього середовища та раціонального використання енергетичних та інших природних ресурсів. Важливо, також, постійно контролювати відповідність технології виробництва сільськогосподарської продукції загальним екологічним законам.

Для ефективної реалізації функції оперативного контролю як інструменту забезпечення соціальної відповідальності сільськогосподарських підприємств необхідно удосконалити його інформаційне забезпечення в екологічній та соціальній складових їх діяльності. Достатньою мірою соціальна відповідальність передбачає покращення соціально-культурного розвитку працівників господарств галузі та стабільний розвиток економічної ситуації в сільських територіях. Для виконання даного напрямку соціальної відповідальності сільськогосподарських підприємств необхідно вдосконалити інформаційне забезпечення оперативного контролю запланованих та проведених соціально-культурних заходів, що найоптимальнішим способом буде відображатися в оперативній відомості. У пропонованому звіті рекомендуємо фіксувати наступні дані:

- 1) кількість працівників за структурними підрозділами;
- 2) характеристика та оцінка плинності кадрів (в частині прийнятих і звільнених осіб);
- 3) показники забезпеченості частковим та повним харчуванням працівників в динаміці;
- 4) показники забезпеченості працівників житлом в динаміці в розрахунку на 1 працюючого;
- 5) характеристика організованих культурно-просвітницьких та розважальних заходів і чисельність осіб, що отримали додаткові матеріальні стимули, в результаті їх проведення;
- 6) чисельність премійованих осіб за результатами їхньої роботи.

Гостра необхідність оперативного контролю в сучасних умовах господарювання відчувається при здійсненні екологічної діяльності сільськогосподарських підприємств. Збереження та відновлення навколишнього природного середовища, правильне використання ґрунтів та відповідне розміщення відходів виробництва і переробки є основними завданнями оперативного контролю цього напрямку. Тому для вдосконалення його інформаційного забезпечення пропонуємо використовувати оперативну відомість контролю проведення робіт з поліпшення екологічної ситуації. Запропонований звіт містить інформацію про екологічну діяльність структурних підрозділів сільськогосподарських підприємств за галузями виробництва:

1. Тваринництво:

✓ назва структурного підрозділу (ферми) та його відстань від населеного пункту;
✓ дата вивезення викидів в розрізі їх видів (екскременти тварин (в т.ч. гній, гноївка), відходи боєнь) та місце зберігання (утилізації) викидів.

2. Рослинництво:

✓ характеристика якості води за даними лабораторії в розрізі водоймищ за наступними показниками: рівень забруднення азотанами, попадання залишків засобів захисту рослин і ветеринарних препаратів, рівень забруднення біологічними факторами (бактерії, віруси, інше);

✓ характеристика родючості та урожайності ґрунтів і відповідність проектам сівозмін за кожною культурою в порівнянні з попереднім роком та нормативом;

✓ характеристика змін у ландшафті (способи використання ґрунтів на схилах і долинах).

3. Допоміжне виробництво

✓ характеристика забруднення повітря газами за показниками кількості сільськогосподарських машин і техніки в розрізі розмірів та типів двигунів.

Екологічна звітність на сьогодні повинна стати важливим елементом сталого економічного розвитку підприємств, оскільки вона є не тільки механізмом демонстрації для громадськості своєї готовності до дій з охорони навколишнього природного середовища, а й результатом самих дій. Це є і хорошим бізнесом, і джерело інформації під час аудиту [4].

Висновки. Отже, соціально-екологічна роль оперативного контролю в сільськогосподарських підприємствах пояснюється необхідністю сьогодення. Погіршення екологічної ситуації, проблеми нерационального природокористування, збільшення захворюваності серед населення потребують впровадження і здійснення постійних контрольних заходів за дотриманням технології виробництва сільськогосподарської продукції, повнотою й справедливою формування витрат на збереження й відновлення навколишнього середовища. Тому оперативний контроль посідає важливе місце при виконання соціальної відповідальності сільськогосподарських підприємств.

Література

1. Аделькин Ф. Результаты исследования социальной ответственности украинского бизнеса. К.: Блакить, 2005. – 349 с.

2. Електронна бібліотека «Вікіпедія»: Інтернет-ресурс [<http://uk.wikipedia.org/wiki/>]

3. Жук В. М. Екологічні аспекти бухгалтерського обліку в агропромисловому виробництві / В. М. Жук // Агроекологічний журнал. - 2012. - № 2. - С. 18-23.

4. Integrated Environmental and Economic Accounting – United Nations, European Commission, International Monetary Fund Organization for Economic Cooperation and Development World Bank, 2003. – 598 p.

УДК 339.138:00

Ольга Романенко

ДЕТЕРМІНАНТИ КОМУНІКАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІНТЕРНЕТ

У статті розглянуто нові можливості для взаємодії контрагентів ринкових відносин на основі Інтернет. Саме комунікаційний потенціал Інтернет надає переваги як продавцям, так і потенційним покупцям, дає можливість збільшувати швидкість товарообігу та оперативність реагування на мінливі умови ринку. Виникає необхідність ідентифікації найбільш важливих детермінант, які формують комунікаційний потенціал Інтернет.

The article deals with new possibilities for interaction contractors market economybased on the Internet. This communication potential of the Internet provides the benefits of both the seller and potential buyers, makes it possible to increase the rateof turnover and responsiveness to changing market

conditions. There is a need to identify the most important determinants that shape the communication potential of the Internet.

Ключові слова: комунікації, торгівля, ринок, комунікаційний потенціал Інтернет.

Keywords: communication, trade, market potential Internet communication.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Стрімке зростання користувачів Інтернет відкрило нові можливості для взаємодії контрагентів ринкових відносин. Саме комунікаційний потенціал Інтернет надає переваги як продавцям, так і потенційним покупцям, дає можливість збільшувати швидкість товарообігу та оперативність реагування на мінливі умови ринку. Тому виникає наукова проблема необхідності ідентифікації найбільш важливих складових (детермінант), які у сукупності формують комунікаційний потенціал Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми. Найбільший внесок у дослідження трансформацій концепцій і технологій маркетингу серед закордонних вчених належить І. Ансоффу, Г. Асселю, П. Дойлю, Ф. Котлеру, М. Мак-Дональду, М. Портеру, Х. Хершгену. Серед українських фахівців значний внесок зробили О. М. Азарян, Л. В. Балабанова, А. В. Войчак, Н. В. Куденко, Є. В. Крикавський, А. Ф. Павленко, Л. Ф. Романенко, В. П. Пилипчук, Т. О. Примак, І. Л. Решетникова, А. В. Федорченко, О. К. Шафалюк. Разом з тим, їх напрацювання стосуються, перед усім, доінформаційних етапів постіндустріального суспільства, тобто традиційного маркетингу. При цьому теоретичні положення маркетингу інформаційного суспільства, першою фазою якого є Інтернет-маркетинг розроблені недостатньо. Перш за все, це стосується найбільш важливих рис Інтернет, на яких базується його комунікаційний потенціал.

Мета статті. Метою статті є визначення детермінант, які у сукупності формують комунікаційний потенціал Інтернет.

Виклад основного матеріалу дослідження. За час від кінця ХХ ст., коли мережа Інтернет почала широко використовуватись у різних сферах соціального життя та галузях економіки, фахівці запропонували значну кількість визначень категорії «Інтернет».

А. Саммер та Г. Дюран вважають, що Інтернет – це «ланцюг комп'ютерних мереж, які можна розглядати як найпростіший і найдешевший засіб обміну електронною інформацією між бізнесом та іншим світом» [1].

Д. Козьє визначає Інтернет як «глобальну, сильно децентралізовану мережу, яка не має єдиного керуючого органу. Побудований за ієрархічною структурою, на верхньому рівні якої знаходяться високошвидкісні магістральні мережі» [2].

Е. Г. Азимов та А. М. Щукін дають наступне визначення: «Інтернет – це всесвітня (глобальна) система комп'ютерних мереж, інтегрована мережева система, що складається з неоднорідних комунікативних мереж, об'єднаних між собою. Вона об'єднує безліч серверів, на яких знаходиться величезний обсяг інформації з різних галузей знань» [3, с. 179].

А. В. Волокін, А. П. Маношкін і А. В. Солдатенков зазначають, що «Інтернет — це глобальна комп'ютерна мережа, яка об'єднує мільйони комп'ютерів по всьому світу. Інтернет є глобальним засобом обміну інформацією, інформаційною супермагістраллю» [4].

Подальше наведення відповідних дефініцій не доцільне, оскільки вони, як і наведені, однакові не тільки за суттю, а і за формою. І найчастіше використовують одні і ті ж ключові слова – глобальна, світова, об'єднана на основі дротових, оптичних чи бездротових технологій система комп'ютерних мереж, використовується для високошвидкісного розміщення і обміну інформаційними ресурсами.

Інтернет вважається технологічною базою розвитку інформаційного суспільства, глобальним технологічним середовищем для зберігання, передачі, споживання інформації. Інтернет дозволяє нейтралізувати віддаленість у просторі і часі за рахунок унікальних багатоканальних властивостей в сфері комунікацій: інтерактивності, гіпертексту, мультимедіа, гіпермедіа, ефекту присутності, мережевої навігації. Тобто, найбільш цінною для цивілізації властивістю Інтернет є здатність до здійснення комунікації і надання простору для таких комунікацій.

Термін Інтернет-маркетинг (англ. internet marketing) виник у фаховій літературі на початку 1990-х рр.. Його поява обумовлена стрімким збільшенням кількості користувачів мережі та тим, що темпи зростання даної аудиторії набагато більші, ніж у інших медіа-ресурсів. У теперішній час Інтернет-маркетинг є не тільки об'єктивно обумовленою, а і реалізованою можливістю. Більш того, Інтернет-маркетинг набуває нових, більш зрілих форм. Тим не менше, продовжуються дискусії відносно трактування цього терміну (таблиця 1).

Таблиця 1

Аналіз сутності типових визначень категорії «Інтернет-маркетинг»

Автор	Визначення	Сутність
Байков В. Д. [5, с. 127]	Інтернет-маркетинг – це практика використання всіх аспектів реклами в Інтернет для одержання відгуку від аудиторії	Реклама в Інтернет
Холмогоров В. [6, с. 31]	Інтернет-маркетинг – це комплекс спеціальних методів, які дозволяють власникам корпоративних web-ресурсів просувати свій сайт в Інтернет і, розкручуючи в такий спосіб торгову марку свого підприємства, отримуючи на основі мережевих технологій, додатковий прибуток	Комплекс просування сайту в Інтернет
Вікіпедія [7]	Інтернет-маркетинг – визначається як практика використання всіх аспектів традиційного маркетингу в Інтернет: ціна, продукт, місце продажу та просування	Маркетинг в Інтернет
Дік В. В. [8, с. 49]	Інтернет-маркетинг – це необхідний комплекс заходів для дослідження такого специфічного ринку, яким є мережевий ринок Інтернет	Дослідження ринку Інтернет
Баришев А. В. [9, с. 64]	Інтернет-маркетинг – це форма прямого маркетингу, яка здійснюється за допомогою інтерактивних комп'ютерних служб, що надають інформаційні послуги в оперативному режимі	Прямий маркетинг в Інтернет
Храмцова П. Н. [10, с. 13]	Інтернет-маркетинг – це сукупність методів для одержання бажаного відгуку від аудиторії глобальної мережі. Інтернет-маркетинг є складовою електронної комерції. Його ще називають online-маркетингом	Складова електронної комерції
Успенський І. В. [11, с. 79]	Інтернет-маркетинг – теорія та методологія організації маркетингу в гіпермедійному середовищі Інтернет	Маркетинг в Інтернет
Вілсон Р.Ф. [12]	Інтернет-маркетинг – застосування Інтернет та інших споріднених цифрових технологій для досягнення маркетингових цілей	Інтернет для досягнення маркетингових цілей
America Marketing Association [13]	Інтернет-маркетинг – це маркетингова діяльність, що заснована на принципах Інтернет і включає рекламу за допомогою банерів, електронної пошти, оптимізації в пошукових машинах, електронну комерцію	Маркетинг в Інтернет
Asia-Pacific B2C E-Commerce Awakens [12]	Інтернет-маркетинг – це термін, що описує методи й прийоми, що використовують Інтернет у якості засобу залучення до бізнесу купівельного трафіку	Методи використання Інтернет до залучення покупців

Видно, що діапазон трактувань необґрунтовано великий.

В. Д. Байков зводить Інтернет-маркетинг до реклами в Інтернет. Проте, в даному разі незрозуміло для чого використовувати визначення Інтернет-маркетинг, а не Інтернет-реклама. У цьому ж ряду знаходяться визначення В. Холмогорова, В. В. Діка, А. В. Баришева, які зводять Інтернет-маркетинг до однієї з маркетингових функцій.

П. Н. Храмцова вважає Інтернет-маркетинг однією з складових електронної комерції, тобто елементом ланцюга «постачання-збут». Між тим, маркетинг передбачає формування комплексу маркетингу і тому Інтернет-маркетинг не є складовою електронної комерції. Вони знаходяться в різних площинах, які перетинаються в момент збуту.

Авторська позиція полягає у тому, що Інтернет-маркетинг є категорією для відображення маркетингової діяльності у віртуальному просторі глобальної мережі і приєднується

до аналогічних визначень.

Рис. 1. Специфіка Інтернет-маркетингу

Інтернет-маркетинг забезпечує підвищення результативності та ефективності підприємницької діяльності за рахунок наступних чинників:

- ✓ доступу до необмежених обсягів маркетингової інформації;
- ✓ суттєвого зменшення трансакційних витрат;
- ✓ збільшення можливостей маркетингових комунікацій за рахунок комплексного (аудіовізуального, емоційно-психологічного) впливу на цільові сегменти ринку;
- ✓ появи нових каналів розподілу, які потребують менших капітальних і поточних витрат, що дозволяє знизити ціни.

Комплекс маркетингу в Інтернет має специфічні відмінності, які обумовлені вищезазначеними чинниками, а також тим, що віртуальний ринок є не просто новим каналом збуту або місцем реалізації маркетингових комунікацій, а зовсім новим типом ринку.

Кожна функція Інтернет-маркетингу має особливості прояву (рисунок 1).

В результаті узагальнення поглядів щодо набору та змісту інструментів маркетингових Інтернет-комунікацій можна запропонувати наступний набір (таблиця 2).

Головна сторінка сайту є інструментом сортування, який розділяє користувачів з різних цільових аудиторій і відсилає до відповідних розділів. Макет головної сторінки створюється з урахуванням специфіки комунікацій з різними цільовими групами і типів цілей.

Для залучення користувачів на головній сторінці сайту виділяється головна комунікація, що приносить максимальну вигоду і може бути добре реалізована в Інтернет. Для головної комунікації відводиться основний простір екрану, щоб користувач побачив цей блок (або

декілька пов'язаних блоків) як основний зміст сайту. Решта блоків розподіляються по головній сторінці на другорядному положенні. Іноді крім головної буває ще важлива комунікація меншої значущості. Під таку комунікацію також виділяється помітний блок, але він менший, ніж основний.

Таблиця 2

Узагальнення поглядів щодо набору та змісту Інтернет-технологій

Назва	Зміст
Корпоративний сайт	Віртуальний майданчик, який містить набір інформаційних блоків і механізмів для комунікацій з користувачами мережі
Контекстна реклама	Реклама, яка з'являється в контексті тематики пошуку на у вигляді текстових блоків, графічних багерів, відеороликів
Медійна реклама	Текстові, графічні, відео рекламні матеріали на сайтах, що є рекламними майданчиками. Стає контекстною рекламою, коли з'являється в результаті пошуку
Реклама на віджетах	Програма, яка вбудовується в сайт для широкого розповсюдження рекламної продукції в соціальних мережах
Продакт-плейсмент в комп'ютерних іграх	Інтеграція рекламованого товару в сюжет гри
SEO (search engine optimization)	Пошукова оптимізація сайту
SMM (social media marketing)	Просування рекламованого товару в соціальних мережах за рахунок створення та розвитку тематичної групи
SMO (social media optimization)	Оптимізація сайту під специфіку соціальних мереж
SEM (search engine marketing)	Пошуковий маркетинг, спрямований на збільшення відвідуваності сайту з пошукових систем: <ul style="list-style-type: none"> • внутрішня оптимізація передбачає залучення трафіку на сайт за допомогою його оптимізації для пошукових систем • зовнішня оптимізація передбачає залучення платного трафіку на сайт із зовнішніх джерел
Підкастинг (podcasting — контамінація iPod і vroadcasting)	Поширення звукових або відеофайлів (підкастів) в Інтернет (мовлення в Інтернеті)
Блоггинг	Динамічний тематичний сайт, на якому відбувається спілкування в системі «автор блогу – відвідувач» у вигляді обговорення певних питань
Вірусний маркетинг	Поширення інформації в прогресії, де її розповсюджувачами є самі одержувачі за допомогою таких функцій як «поділитися» (share) або «мені подобається» (like)
Прямий директ-маркетинг	Поширення маркетингового повідомлення поза сайтом за рахунок різноманітних систем прямих розсилок (email, Skype, RSS, ICQ)
Big Data	Технологія накопичення і систематизації баз даних великих обсягів
Ретаргетінг (retargeting)	Багаторазове перенацілювання рекламної продукції на зацікавленого користувача
RTB (real time bidding)	Аукціон серед рекламодавців за надання рекламної продукції зацікавленому користувачу (торги в реальному часі)
e-CRM-системи (Customer Relationship Management)	Корпоративні багатофункціональні «клієнтоорієнтовані» системи сервісного типу для накопичення баз даних клієнтів та спілкування з ними

Для більшості підприємств всі комунікації об'єднуються на одному сайті, проте буває так, що підприємство створює кілька різних сайтів. Відбувається це в трьох випадках:

✓ несумісні цільової аудиторії – це відбувається, коли підприємство є багатопрофільним чи працює з кількома різними цільовими аудиторіями. У цьому випадку створюються сайти по кожній товарній групі;

✓ промосайти – це відбувається, коли підприємству потрібен рекламний майданчик для окремої моделі, товарної лінійки, ідеї (сайти окремих моделей автомобілів, медичних препаратів, котеджних селищ, житлових комплексів-новобудов, нових фільмів, мюзиклів, промосайт grpp.ru для просування ідеї вакцинації від грипу);

✓ створення ілюзії вибору – це відбувається, коли одне підприємство реєструє декілька сайтів з різними адресами і назвами, тобто створюючи ілюзію наявності конкурентного середовища на даному товарному ринку. Створюються умови, при яких споживачі вважають, що вони реалізують своє право вибору найкращого товару.

Враховуючи потужний комунікаційний потенціал Інтернет, стає зрозуміло, чому його швидко почали використовувати в маркетинговій діяльності у системі «продавець-покупець».

Категорія «комунікація» також має багато визначень.

Авторський колектив кафедри маркетингу Київського національного економічного університету під керівництвом Павленко А.Ф. виділяє у категорії «комунікації» два аспекти – фізичний і соціальний. «Фізичний – спосіб передавання інформації від одного джерела до іншого, між вузлами пристроїв, певними способами відповідного каналу зв'язку. Соціальний – змістовий аспект соціальної взаємодії, складник спілкування, тобто двосторонній або багатосторонній процес установлення і розвитку контактів між людьми, що зумовлено потребами їх у спільній діяльності» [14, с. 501].

Авторський колектив кафедри економіки і маркетингу Харківського національного економічного університету під керівництвом П. А. Орлова визначає комунікації як «повідомлення, зв'язок, шлях, яким передається повідомлення; процес, необхідний для будь-якої дії» [15, с. 224].

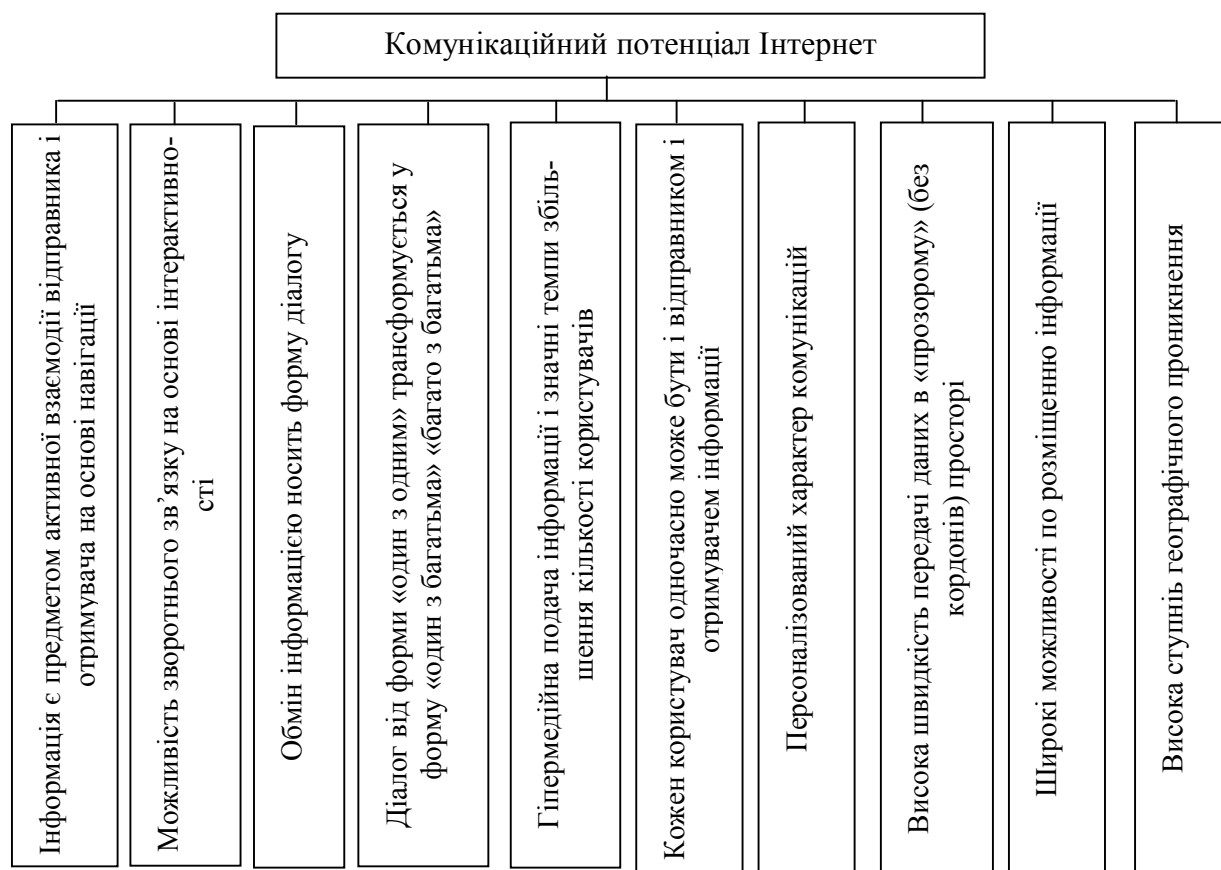

Рис. 2. Детермінанти комунікаційного потенціалу Інтернет

Таким чином, категорія «комунікація» не є дискусійною і більшість авторів визначають її як спосіб безпосередньої чи опосередкованої інформаційної взаємодії між людьми. На певній стадії розвитку суспільстві виникає категорія «масові комунікації» для відображення опосередкованої форми інформаційної взаємодії, яка здійснюється на основі технічних засобів на багаточисельні розосереджені аудиторії. В умовах інформаційного суспільства

ва Інтернет стає найважливішим засобом масових комунікацій, який проявляється у формі Інтернет-комунікації. Це масові комунікації, які дозволяють здійснювати регулярне розповсюдження інформації серед великих аудиторій. Найяскравіше можливості Інтернет проявляються в комунікаційній діяльності. Інтернет-комунікації – це поняття для відображення процесів передачі інформації, здійснення впливу на користувачів та забезпечення їх дво- чи багатостороннього режиму спілкування у віртуальному просторі за допомогою Інтернет-технологій і реалізації комунікаційного потенціалу (рисунок 2).

Висновки. В статті визначено, що комунікаційний потенціал Інтернет формується за рахунок: активної взаємодії відправника і отримувача в частині передачі інформації; можливості зворотнього зв'язку на основі інтерактивності; обміну інформацією у формі діалогу та трансформації діалогу у форми «один з багатьма» чи «багато з багатьма»; гіпермедійної подачі інформації і високих темпів збільшення кількості користувачів; перетворення користувача на одночасного відправника і отримувача інформації; набуття комунікаціями персоналізованого характеру; зростання швидкості передачі даних в «прозорому» просторі; широких можливостей по розміщенню інформації; високого ступеню географічного проникнення.

Література

1. Саммер А., Дюран Г. E-COMMERCE. Маркетинг: Пятая волна / А. Саммер, Г. Дюран. – М.: Русская редакция, 1999. — С. 30.
2. Козье Д. Электронная коммерция / Д. Козье. – М.: Русская редакция, 1999. – С. 21.
3. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. М.: – ИКАР, 2009. – 448 с.
4. Волокин А. В. Электронная коммерция: учебное пособие для служащих государственных организаций и коммерческих фирм / А. В. Волокин, А.П. Маношкин, А.В. Солдатенков. – М.: Фиорд-Инфо, 2002. – С. 64.
5. Байков В. Интернет. Поиск Информации. Продвижение сайтов / В. Байков. – Спб.: ВHV-Санкт-Петербург, 2000. – 288 с.
6. Холмогоров В. Интернет-маркетинг. Краткий курс / В. Холмогоров. – СПб: Питер, 2001 — 208 с.
7. Интернет-маркетинг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Вікіпедія.
8. Дик В. В. Электронная коммерция / В. В. Дик, М. Г. Лужецкий А. Э. Родионов. – М.: Московская финансово-промышленная академия, 2005. – 122 с.
9. Барышев А.В. Маркетинг: [учебник] / Барышев А.В. – М.: Академия; Мастерство, 2002. – 208 с.
10. Храмцов П.Н. Лабиринт Internet. [практическое руководство] / П.Н. Храмцов. – М: Электроинформ, 1996. – 256 с.
11. Успенский И.В. Интернет как инструмент маркетинга / И.В. Успенский. – СПб.: БХВ-Санкт-Петербург, 2000. – 256 с.
12. Asia-Pacific B2C E-Commerce Awakens. Emarketer. [Электронный ресурс] Режим доступа до журн.: <http://www.emarketer.com>.
13. American Marketing Association. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://500v.net/site/ama.org>.
14. Маркетинг: Підручник / Павленко А. Ф, І. Л. Решетнікова, А. В. Войчак та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук., проф., акад. АПН України А. Ф. Павленка; Кер. авт. кол. д-р екон. наук, проф. І. Л. Решетнікова. – К: КНЕУ, 2008. – 600 с.
15. Маркетинг: навчальний посібник / Орлов П.А., Косенко С.І., Прохорова Т.П. та ін. – Х.: ІНЖЕК, 2012. – 528 с.

СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТІ КОЛЕГ

24 вересня 2012 року на 84 році життя
відійшов у вічність
ФЕДІР ДМИТРОВИЧ ЗАСТАВНИЙ,
відомий український географ, професор,
доктор географічних наук,
лауреат премії імені О. Г. Шліхтера АН України,
дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка, По-
чесний член Українського географічного товариства,
академік Академії наук Вищої школи.

Федір Дмитрович Заставний народився у селянській сім'ї 27 березня 1929 року у с. Добринів Рогатинського району Івано-Франківської області. Після закінченню Рогатинського педагогічного училища вступив до Львівського державного університету ім. Івана Франка і навчався на географічному факультеті.

Розпочав свій трудовий шлях Федір Дмитрович на посаді наукового співробітника відділу економіки Інституту суспільних наук Львівської філії АН УРСР (1951–1953 рр.), в період з 1953 по 1955 роки працював редактором сільськогосподарського відділу обласної газети «Вільна Україна». З 1955 по 1961 роки Ф. Д. Заставний – доцент географічного факультету Львівського університету. А згодом доцент, професор та завідувач кафедри економічної географії Львівського торгівельно-економічного інституту (1961–1974 рр.). У 1957 р. він успішно захистив дисертацію та отримав науковий ступінь кандидата економічних наук. У 1971 року став доктором географічних наук, а в 1972 р. отримав вчене звання професора. Важливим став київський період професійного життя – д з 1974 року професор Ф. Заставний працював завідувачем відділу проблем економіки районів Ради по вивченню продуктивних сил України АН УРСР. Повернення до Львова у 1988 році тісно пов'язане з роботою на посаді завідувача кафедри економічної і соціальної географії Львівського університету ім. І. Франка та створенням у 1990 році першої в Україні кафедри географії України.

З під пера Ф. Д. Заставного вийшло понад 300 публікацій, в т. ч. коло 50 книг і брошур. Він науковий керівник близько 20 кандидатських і докторських робіт. Коло наукових інтересів Федора Дмитровича пов'язане з проблемами пропорційного розміщення продуктивних сил, розвитку територіально-виробничих комплексів, економічного районування, географічного українознавства. Його науковий доробок сприяв високому піднесенню престижу української географічної науки, а наукові праці професора Ф. Д. Заставного широко відомі й за межами України.

Особливої оцінки заслуговує натхненна праця з написання підручників і посібників з географії України для учнів середніх шкіл і студентів вищих навчальних закладів, а сам життєвий шлях професора Федора Заставного є яскравим прикладом справжнього науковця й великого педагога.

*Світла пам'ять про вченого і педагога
назавжди залишиться в наших серцях*

НАШІ АВТОРИ

- Бабій Петро** к. е. н., доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій Тернопільського національного економічного університету
- Баб'як Галина** к. г. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
- Берницька Дарія** к. е. н., доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій Тернопільського національного економічного університету
- Білан Оксана** к. е. н., доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій Тернопільського національного економічного університету
- Бенцал Юлія** магістр з управління персоналом і економіки праці
- Головка Лілія** к. е. н., старший науковий співробітник відділу проблем соціального капіталу Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
- Грабовецька Оксана** аспірант кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
- Дусановський Степан** д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки організації і планування в АПК Тернопільського національного економічного університету
- Дяків Ольга** к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
- Жаховська Валентина** к. е. н., старший науковий співробітник відділу проблем соціального капіталу Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
- Запорожан Лариса** к. г. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
- Зацна Люба** к. е. н., доцент кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Тернопільського національного економічного університету
- Ілляш Ірина** к. г. н., викладач кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
- Качан Євген** к. е. н., професор, завідувач кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
- Коцур Андрій** к. е. н., ст. викладач кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
- Кошіль Анатолій** к. г. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
- Лазарович Микола** д. політ. н., професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства ТНЕУ
- Легкий Олег** магістр з менеджменту зовнішньої економічної діяльності
- Марцінковська Александра** к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
- Мельник Катерина** к. е. н., асистент кафедри обліку і аудиту Луцького національного технічного університету
- Надвиничний Сергій** к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки, Тернопільського національного економічного університету
- Островецький Віктор** к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки, Тернопільського національного економічного університету
- Прохоровська Світлана** к. е. н., викладач кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету

<i>Пушкар Зоряна</i>	к. г. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Пушкар Богдан</i>	к. г. н., викладач Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка
<i>Романенко Ольга</i>	к. е. н., доцент, завідувач кафедри маркетингу Київського національного лінгвістичного університету
<i>Сарай Наталія</i>	к. е. н., доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій Тернопільського національного економічного університету
<i>Слівінська Наталія</i>	к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Файфура Василь</i>	к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Феш Мирослава</i>	к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства і маркетингу у ВПК Української академії друкарства
<i>Фурса Тетяна</i>	к. е. н., доцент кафедри обліку та фінансів Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету
<i>Цісецький Орест</i>	к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Ціщик Роман</i>	к. е. н., доцент кафедри аудиту, ревізії та аналізу Тернопільського національного економічного університету
<i>Шушпанов Дмитро</i>	к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Шушпанов Павло</i>	к. е. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
<i>Штокало Ярослав</i>	к. г. н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету

**РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

Науковий журнал

Випуск 19, 2014 рік

Підписано до друку 16. 10. 2014 р. Формат 84x108¹/₁₆

Папір офсетний. Друк офсетний.

Умовно-друк. арк. 10.00

Тираж 300.

Видавництво ТНЕУ "Економічна думка"
46004, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11.